B.N. GRAKOV

İSKİTLER

2. BASKI

SELENGE

B.N. GRAKOV İSKİTLER

SELENGE

B.N. GRAKOV

İSKİTLER

B.N. GRAKOV

İSKİTLER

Rusçadan Çeviren
D. Ahsen Batur

2. Baskı

Selenge Yayınları
İstanbul - 2008

Selenge Yayınları No:27
Tarih Dizisi 20

Dizgi-Sayfa Düzeni
Selahattin Uslucan

Tashih
Umay Gümüş

Kapak
Nüans Ajans

Baskı-Cilt
Bayrak Mat. Ltd. Şti.
K. Ayasofya Cd. Yabacı Sk. 2/1
Tel: 638 42 02
Sultanahmet - İstanbul

ISBN 978-975-8839-33-0

Selenge Yayınları
Ticarethane Sok. No: 41/24 Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: 0.212 514 45 73 Fax: 0.212 511 09 35
www.selenge.com.tr
e-mail:selenge@selenge.com.tr

İÇİNDEKİLER

Önsöz Yerine 7

BİRİNCİ BÖLÜM
İSKİTLERLE İLGİLİ YUNANCA VE LATİNCE YAZILI KAYNAKLAR
ANTİK GREKLERİN İSKİT TARİHİNDEKİ ROLÜ 15

İKİNCİ BÖLÜM
İSKİTLERİN DOĞUŞU VE TARİHTEN SİLİNİŞLERİ
İskitya'nın Sınırları 33
İskitya'nın gayr-ı İskit Halkları 41
Kimmerler ve İskitler 43
İskitler'in Kökeni ve İskit Grupları 47
Kimmer ve İskit Kültürü 53
Kervan Yolu 56
İskit-Yunan İlişkileri 60
İskit-Pers İlişkileri 61
İskitler'in Zayıflamaları ve Tarihten Silinişleri 63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İSKİTLER'İN SOSYAL YAPISI VE İSKİT DEVLETİNİN ŞEKİLLENİŞİ
İskitler'de Kölelik 76
İskitler'de Geleneklere Bağlılık 79
Taht Tevarüs Sistemi 80
Kralın Yetkileri 81
İktidar Merkezi 82
İskit Grupları 83
İskitler'de Sosyal Gruplar ve Askerî Hiyerarşi 84
Askeri Demokrasi 88

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İSKİTLER'DE EKONOMİ İÇ VE DIŞ TİCARET
İskitler'de tarım, hayvancılık ve bahar bayramı 94
İskitler'de Gıda Maddeleri 97
İskitler'de Madencilik 98
İskitler'de Silah Yapımcılığı 100
İskitler'de Çanak Çömlek Yapımcılığı ve Dokumacılık 102
İskitler'de Ticaret 103
İskitler'in İhraç Malları 107
İskitler'de Kölecilik 109
İskitler'in Satın Aldıkları Mallar 110
İskit Ticari Hayatında Yunan Kolonilerinin Rolü 111
Ticaret Yolları 116
İskitya'da Tedavülde Olan Paralar 119

BEŞİNCİ BÖLÜM
İSKİTLER'DE MADDİ HAYAT İSKİTLER KIRIM'DA - TAURİKALILAR
İskitler'de Maddi Hayat 125
Kral Kurganları 133
İskitler'de Defin Merasimleri 140
Androphaglar ve Diğerleri 142
Kral Kurganı Envanteri 144
İskitler ve Kırım 147
İskitler'de Kültür Değişimi 150

Taurlar (Taurikalılar) 151
İskitler'in Taur Kültürüne Etkileri 155

ALTINCI BÖLÜM
İSKİT MİTOLOJİ VE DESTANLARI - SANAT
DİN VE DİNİ AYİNLER - DEFİN KÜLTÜ

İskit Mitoloji ve Destanları 161
İskit Tanrıları ve Tapınma 163

YEDİNCİ BÖLÜM
İSKİT MADDİ HAYATININ ANA ÇİZGİLERİ VE
KOMŞU HALKLARLA BENZERLİKLERİ

İskit Maddi Hayatının Ana Çizgileri 177
İskit Silahları ve Askerî Donanım 178
İskit Kılıç ve Teberleri 183
At Koşumları 187
İskit Arabaları 192
Silah ve At Koşum Süslemeleri 193
Takılarda ve Ev Eşyalarında Kullanılan Tezyinat 195
Komşu Halkların İskit Sanatına Etkisi 197
İskitler'de Günlük Giysiler, Eşyalar ve Takılar 201
İskitler'de Metal İşçiliği 206
İskitler'de Oymacılık ve ağaç vs. işleme âletleri 207
Aristokrat Kesimin Kullandıkları Eşyalar 209

SEKİZİNCİ BÖLÜM
DON MAİOTİDLERİ – KUZEYBATI KAFKAS
MAİOTİDLERİNDE YAŞAM TARZI – YERLEŞİM BİRİMLERİ
VE CENAZE DEFİN ŞEKİLLERİ 213

DOKUZUNCU BÖLÜM
NEÜRİLER 231

ONUNCU BÖLÜM
MELANKHLENLER, SAVROMATLAR, BUDİNLER VE GELONLAR

SONUÇ
İSKİTLERİN VE AYNI KÜLTÜRE MENSUP KOMŞULA-
RININ ERKEN SOVYETLER BİRLİĞİ TARİHİNDEKİ YERİ 277

EK-I
SAKALAR Prof. S. G. Klyashtorny 285

EK- II
SAKA HALKLARININ KÖKENLERİ – Kşatrapa Gandasa 309
Hindistan'a Geliş 310
Sakastan: Saka Devletleri 311
Mauriler 312
Guptalar 313
Saka Devletlerinin Yıkılışı 315
Sakaların Brahmanlaştırılması 315
Saka İslam Sufizmi 317
Sakalar'ın Bakiyeleri 322
Sakalar'ın Torunları: Rajputlar 324
İSKİTLER'İN TARİHİ VE ARKEOLOJİSİYLE İLGİLİ
RUS VE SOVYET LİTERATÜRÜ 329
TABLOLAR 333
DİZİN 365

ÖNSÖZ YERİNE

Ülkemizde Saka/İskit tarihi üzerine yazılmış eser çok azdır ve olanlar da - kanaatimizce- yeterli düzeyde değildir. Son yıllarda İskitler'le ilgili yayınlanan birkaç makale ve bir-iki adet küçük, giriş durumundaki çalışmaları bir yana bırakırsak, geçmişte bu konu hep makaleler düzeyinde işlenmiştir.

Bilindiği gibi, tarihçilikte ve özellikle Rus tarihçiliğinde Karahanlılar'a kadar olan dönem (Karahanlılar dahil) "Eski Türkler" dönemi olarak adlandırılır. Eğer bu adlandırmayı doğru kabul edersek, Saka Türkleri tarihi de "Eski Türkler" tarihine girer ve Hunlar, Göktürkler, Uygurlar gibi onlar da yeterince incelenmiş değildir. (Örnek olması için, ülkemizde Selçuklu ve Osmanlılar konusunda yayınlanan eserlerle, Hunlar ve Göktürkler hakkında yayınlanan eserlerin sayıları kıyaslanabilir.)

Kanaatimizce, Milat öncesi ve sonrasında Avrasya'nın çok geniş bir alanına yayılan, Kuzey İran ve Hindistan'a uzanan, bugünkü torunları Yakutistan'da yaşayan Sakalar'ın tarihi dört merhalede ele alınmalıdır.

a- Merkezi ve Orta Asya Saka tarihi;
b- Batı İskit/Saka tarihi;
c- Kuzey İran, Afganistan ve Hindistan Saka tarihi;
d- Sibirya (Yakutistan) Saka tarihi.

Bunlardan (a) şıkkında belirtilen konuyla ilgili herhangi bir çalışma henüz elimize ulaşmış değildir. (b) şıkkıyla ilgili olarak elinizdeki eseri sizlere sunuyoruz; (c) şıkkıyla ilgili yapılmış ciddi herhangi bir eseri henüz bilmiyoruz ve (d) şıkkıyla ilgili olarak ise yine Selenge Yayınları'ndan V. Sereşovisky ve Kseno-

Fontov'un "Yakutlar" adlı çalışması yakın zamanda yayınlanacaktır. Fakat bu iki şık üzerine yapılan çalışmayla biz konuyu kapanmış olarak görmüyoruz.

Grakov'un çevirisini sunduğumuz bu eseri, sahasında yazılmış en iyilerinden biridir; ama onun da eksik yönleri vardır. Özellikle İskitler'in (Batı Sakaları) orijini, bölgeye ne zaman, nereden geldikleri, doğulu Sakalar'la ve Hunlar'la olan ilişkileri gibi konular zayıftır; ama bizi eseri çevirmeye ve yayınlamaya sevkeden önemli bir özelliği vardır ki, o da "sanatsız, medeniyetsiz, barbar, göçebe..." diye tanıtılan Türkler'in (burada İskitler'in) sadece komşularını sanat yönünden etkilemekle kalmadıkları, Helenler'i dahi geniş ölçüde etkiledikleri, Ruslar'a ve dünyaya medeniyet ve sanat adına pek çok miras bıraktıklarını vurgulayıp, bunu detaylı olarak izah etmesidir. Esasen işin en zor tarafı da burasıdır. Çünkü kaynakları önümüze koyarak, İskit Türk tarihini tüm detaylarıyla birlikte yazmak mümkündür; ama sanat ve medeniyetini yazma konusunda dünyada en şanslı tarihçiler Rus arkeologlardır. Çünkü XIX. Yüzyılın ortalarından yaklaşık olarak XX. Yüzyılın ortalarından biraz fazlasına kadar İskitler ve Hazarlar'la ilgili tüm arkeolojik çalışmalar Rusya'da ve Rus topraklarında yapılmıştır. Tabi ki bu durumda Rus arkeolog ve tarihçiler bizim arkeolog ve tarihçilerimize göre daha şanslı, daha bol malzemeye sahiptirler.

Arkeolojik bulgularla desteklenmeyen tarih, daima eksik ve meşkukdur. Örneğin Hazarlar konusunda dünya çapında üç önemli çalışma yapılmıştır. (Diğerlerinin hiçbirisi ciddiye alınmayacak çalışmalardır.) Bunlardan birisi Dunlop'un eseridir ve genel kaynak araştırmalarına dayanır. Diğeri Golden'in "Khazar Studies"idir ve Hazar Türklerinin tarihini daha ziyade dil bilimi açısından ele alır. (Her iki eser de yakın gelecekte yayın evimiz tarafından yayınlanacaktır). Ama her iki yazar da arkeolog değildir ve çalışmaları masa başı tetkikleriyle sınırlıdır. Tarafımızdan çevirilerek yayınlanan M. İ. Artamonov'un "Hazar Tarihi" adlı eseri ise – bazı eksikleriyle birlikte – tüm dünyada sahasındaki en doyurucu ve tatminkâr çalışmadır. Bunun sebebi, hiç şüphesiz ki yazarın aynı zamanda bir arkeolog olması, yapılan birçok kazı çalışmalarının başında bulunması ve tarihi, arkeolojik bulgularla destekleme şansını yakalamasıdır.

İskit/Sakalar konusunda dünyada, özellikle Rusya'da ve Batı ülkelerinde haddinden fazla çalışma yapılmış ve yayınlanmıştır. Konuyla ilgili yazılan makaleler ise sayılamayacak kadar çoktur. Ancak, bunların tamamında İskitler'in Pers dilli, Aryani bir halk oldukları altı çizilerek vurgulanır. Ne yazık ki, bizde medyanın tarihçi diye takdim ettiği sözüm ona bazı akademisyen (!) ve ermeni muhibbi üniversite hocaları da (örneğin Halil Berktay) bu saçma tezin peşine takılıp gitmişlerdir. Üstelik de hemen tamamının temel başvuru kitabı Herodot'un tarihi olmasına ve tarihin babasının İskitler'in doğudan, Asya içlerinden geldiğini üstüne basa basa belirtmesine rağmen. Bu, aryanizm tezinin neden ortaya atıldığını, üstün arî ırk saçmalığının Batı'nın emperyalist çıkarlarına zemin hazırlamak için uydurulmuş bir ıskat-ı cenîn olduğunu araştırmaya ve düşünmeye dahi tenezzül etmeden sergilenen bilimsel bir yobazlıktan başka bir şey değildir. Bugün üstün arî ırk teorisine inanmayan Rus ve Batılı tarihçi hemen hemen yok denilecek kadar azdır ve bu tezin saçmalığını ortaya koyanlar da şiddetli bir karalamaya tâbi tutulmuşlardır. Biz bu konuyla ilgili olarak "Tanrıların ve Firavunların Dili" adlı eserin başına koyduğumuz uzun önsözde detaylı bilgi verdik. Bu yüzden aynı konuya tekrar dönecek değiliz.

Tarihi desteklemenin veya çarpıtmanın en kestirme yollarından biri, hiç şüphesiz arkeolojik kazı çalışmaları ve sonuçlarıdır. Dolayısıyla Türklerin tarih öncesi dönemde ilk ata yurdu olarak kabul edilen Anadolu'da Batılı vakıfların, üniversitelerin ve arkeologların masraflarını bizzat karşılayarak kazı çalışmaları yapmalarının arkasında mutlaka bir art niyet aranması gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü bu çalışmalar sonunda elde edilen veriler, bazen arkeologlarca tarihçileri öylesine veya kasıtlı olarak desteklemek için kullanılabilmektedir. Nitekim Rus arkeolog Artamonov, "Hazar Tarihi" adlı eserinde bu konuda, kendilerini yorma zahmetine katlanmadan saçma iddia ve ideolojiler peşinde koşan Rus akademisyenleri tenkit bombardımanına tutarak şöyle demektedir: "... Kırım ve Taman Yarımadası'nın erken sakinlerin Slavyanlar olduğu şeklindeki hipotezin dayandığı arkeolojik materyale gelince, bu, arkeologların, ortaya attıkları özel hükümlere temel teşkil etsin diye hiçbir tenkide tâbi tutmadan tarihçilerin görüşlerini benimsemelerinin zahmetsizce doğurduğu arkeolojik fantazyalardan biridir."

Rus tarihçilerinin Kırım ve Taman Yarımadası'nın erken sahiplerinin Slavyanlar olduğu şeklindeki sahiplenmenin yanı sıra, İskitler'i Yahudiler'le ilişkilendiren ve "İskit Atalarımız.." başlığıyla makaleler yayınlayan, İskit Türklerini arî halklar kategorisine sokan, Pers dilli gösteren, Türkler'le Yahudileri akraba halklar olarak takdim eden kimseler çıktığı gibi, bir ara kürtlerin ataları olabileceği şeklinde tezler de ileri sürülmüştür. Fakat bu tür tezler, hiçbir arkeolojik ve bilimsel veriye dayanmayan kuru iddialar olduğu için, üzerinde durmak bile abesle iştigaldir ve zaten hiç kimse tarafından da desteklenmeyen uçuk iddialar olarak kalmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra özellikle Kazakistan ve Kırgızistan'da Türk arkeologlarca yapılan kazılarda Sakalar'la ilgili olarak elde edilen bulgular, mutlaka Rus arkeologların İskitler'le ilgili yaptıkları arkeolojik çalışma sonuçlarıyla birleştirilmeli ve kıyaslanmalıdır. Çünkü o zaman görülecektir ki, Batı İskit sanatı, doğu Saka sanat ve medeniyetinin bir devamıdır. Ayrıca bu sanat ve medeniyet, aynı zamanda Hun sanat ve medeniyeti, dolayısıyla Hunlar'ın muakipleri olan Gök Türkler'in medeniyeti demektir. Herhalde böyle bir çalışmayı yapmak da artık Türk arkeolog ve sanat tarihçilerinin vazifesidir ve esasen Türk halkının onlardan bu sahada çok ciddi çalışmalar bekleme hakkı vardır. Çünkü artık tüm yollar sonuna kadar açıktır.

İskit-Skifi-Skidi ve Yak/Sak/Jat; Yak+ut kelimelerinin etimolojisi üzerinde yakında yayınlanacak olan "Yakutlar" adlı eserde detaylı bilgi verileceği için, burada ayrıca üzerinde durmayacağız.

Söze başlarken, elinizdeki bu eserin sadece Batı İskit/Saka Türklerinin tarihini ele aldığını belirtmiştik. Bu yüzden okuyucuya genel bir fikir verebilmesi düşüncesiyle S. G. Klyashtorny'nin "Türk'ün Üç Binyılı" adlı eserinin Sakalar'la ilgili olan kısmını ve özellikle Hindistan'daki Sakalar'ın akıbetlerini ibret verici bir şekilde gözler önüne seren Kşatrapa Gandasa'nın "Saka Halklarının Kökenleri" adlı makalesini kitabın sonuna "ek" olarak koymayı uygun bulduk. Kitapta gösterilen tüm dipnotlar ve metin içinde, arasında yapılan açıklamalar tarafımızdan konulmuştur ve sorumluluğu bize aittir.

Bu arada Kazanlı Prof. M. Z. Zekiyev'in "Türklerin ve Tatarların Kökeni" adlı eserinden bir iki alıntı yapmayı ziyadesiyle ge-

rekli gördük. Çünkü bu alıntılar, elinizdeki eserin yazarının hiç değinmediği hususlardır:

"Hint-Avrupahi bilim adamlar:, geçmişi incelerken henüz bilinmeyen dilleri hiçbir delile dayanmadan Hint-Avrupa ailesine dahil ettiler. Örneğin M.Ö. I. Yüzyılda ve Miladın başlarında Merkezi ve Orta Asya'da yaşayan Toharlar'ı Alman bilim adamları muharetli bir şekilde İran dili grubuna soktular. M.Ö. XVIII-XII. yüzyıllarda Anadolu'nun kuzey kesiminde yaşayan Hatti-Luvileri, M.Ö. II. Binyılda ve I. Binyılın başlarında Küçük Asya'nın kuzeybatısında yaşayan Frigyalıların, M. Ö. VI-III. Yüzyılda Balkan Yarımadası'nın kuzeydoğu kesiminde ve Küçük Asya'nın kuzeybatısında yaşayan Traklar'ın ve hiçbir ilmî dayanağı olmadığı halde Hint-Avrupaîler'e mensup kılınan İskit, Sarmat, Alan-As, Kuşan, Sogdiyan, Harezmli, Part vb. halkların etnik yapısı ve dilleri kılı kırk yararcasına incelenmelidir.

O zamanlar Avrasya'nın Hint-Avrupaî olmayan halkları arasında tarihçi ve di l bilimciler azdı. Bu yüzden söz konusu halkların tarih ve dilleri çok az incelenmiş, asılsız, mesnetsiz ortaya atılan benzeri hükümlerin bilimler tenkidi hemen hemen yapılmamıştır. Finno-Ugor ve Türk halklarına mensup genç tarihçi ve dil bilimciler, elbette ilk başlarda Hint-Avrupaî bilim adamlarını anlamak ve tezlerini kavramak için can attılar; hatta onların sundukları malzemeleri kendi halklarının tarihleri konusunda taze malzemeler olarak işlediler. Bu arada Hint-Avrupaî bilim adamlarının yanılabileceklerini akıllarından dahi geçirmediler.

Ama daha sonraları, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında, Hint-Avrupaî tezlerin kaynaklarının değişik yönlerden incelenmesi sonucunda, bazı Hint-Avrupaî bilim adamları dahi, diğer halkların etnogenezi konusunda ortaya atılan sabık görüşlerin gerçeklerle hiç de uyuşmadığını anladılar..

Türkologlar uzun bir süre bazı geleneksel Avrupamerkezci efsanelerin peşinden gitmeyi sürdürdüler ve hâlâ da sürdürmektedirler. Bu hikâyelerden birine göre Türkler'in ata yurdu Altaylardı ve güya özellikle III. Yüzyılda "Büyük Halk Göçleri" döneminde Avrasya'nın diğer bölgelerine yayılmaya başladılar.

Bir süre sonra Türk halkları tarihçileri, Türkler'in göçebe oldukları, dolayısıyla karınlarını doyuramadıkları için sürekli yer-

leşik komşularına saldırılar düzenledikleri, onları yağmalayıp, rahat yüzü göstermedikleri şeklindeki daha fazla siyasî eğilimlerle ortaya atılmış başka bir iddianın ardına takılıp gittiler..

Böylece doğrudan Avrupamerkezciliğin etkisi altında doğan ve büyüyen Türkoloji, şimdi de Karadeniz civarında, Kafkaslarda, Ural-İtil bölgesinde, Merkezi ve Orta Asya'da, Batı Sibirya'da Türkler'in güya sadece "Büyük Halk Göçleri"nden itibaren var oldukları iddiasına eyvallah demektedir. Tabi ki bu arada 'Büyük Halk Göçleri'nden önce bu bölgelerde Hint-Avrupai, daha doğrusi Hint-İran halklarının yaşadıkları görüşü hâkimdi...

Karadeniz civarında Milâttan çok önceleri Taur, Trak, Onogur, Akathirs, Kimmer ve İskit denilen halklar yaşıyorlardı. Karadeniz'in eski adı Pont(os)dur. Bu kelime Türkçe bün/bun 'çorpa, yemek, ekmek arası' anlamındadır. – dı/-t eki iyelik ekidir. *Bunt*ı*>Pont*ı*> Pont,* Türkçede aile reisi, aileyi besleyen ve bol yemek demektir. M.Ö. I. Binyıl başlarında Kuzey Karadeniz civarında Türkler yaşıyordu, *Thanagoria* ve *Pantikapea* yerleşim birimlerinin adları da buna delalet etmektedir. Bilindiği gibi Thanagoria toponiminin tarihi kökeni *Honogur/(th)onogor* etnoniminden gelmektedir. Yani *honagur/thonogor* yerleşim birimlerinin temelini *Onogurlar/hunogurlar* atmıştır. Onogurlar ise Bulgarlar'ın dolaysız ataları olarak kabul edilirler.. Pantikapea toponimi ise Türkçe *pontıkapı* 'Pont kapısı' kelimesinden gelmektedir..."

Prof. Zekiyev'in İskit, Saka, Sarmat vb. kelimelerin kökenleriyle ilgili oldukça ilginç iddiaları var. Ancak biz, zaten kısa süre sonra eseri Türkçe olarak yayınlayacağımız için daha fazla detaya girerek, okuyucuyla yazar arasına engel koymak istemiyoruz.

D. Ahsen Batur

Önemli Not:

Kitapta kullanılan tarihlerin hemen hemen tamamı Milâttan öncesine aittir. Eseri boş yere (M.Ö.)lerle doldurmamak için, "M.Ö." kısaltmasını kullanmadık. Ancak, aksi belirtilmediği sürece eserde geçen tüm tarihlerin Milat öncesine ait olduğu unutulmamalıdır.

Dipnotlar ve metin içinde [ ] arasındaki izahlar tarafımızdan konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSKİTLER'LE İLGİLİ YUNANCA VE LATİNCE YAZILI KAYNAKLAR

ANTİK GREKLER'İN İSKİT TARİHİNDEKİ ROLÜ

Antik yazarların İskitya ve İskitler konusunda bize çok az bilgi bıraktıklarını söylemek yanlış olur. Grekler'in Kuzey Karadeniz civarıyla düzenli ilişkileri, VII-VI. Yüzyıldan itibaren başlamış; bu ilişkilerle birlikte Yunanlı* seyyah ve tacirlerinin yeni keşfedilen söz konusu bölgeye ilgileri kendini göstermiştir. Ne yazık ki, bölük pörçük veya oldukça az bilgiler içeren literatür de bu ilgiden doğmuştur. V. Yüzyıldan itibaren Atina, bu bölgeyle ticaret yapmaya ilgi göstermiş, sonuçta biz de kısmen bugünkü Yunanlılar'ın atalarının tekrarladıkları antik literatürdeki bölük pörçük bilgilere sahip olmuşuzdur.

Geçmişteki ilkel yaşantıda insan hayatının ideallerini arama gayreti, bazı yazarları İskitler'i ilk sadeliğin doğurduğu bir halk örneği olarak incelemeye sevk etmiştir. Ancak, ideal haline getirilen bu çerçeve içinde oldukça kesinlik ifade eden yeni bilgilere rastlanmaktadır. Helenizm çağı bilimi (321-44) bu yönde bazı dikkat çekici adımlar atmıştır. Çoğu bölük pörçük vaziyette elimize ulaşan bu kaynaklardan, VII. Yüzyıldan II. Yüzyıla kadar geçen döneme ait pek çok canlı yadigâr bırakan bu halkın ve onun yaşadığı bölgenin adıyla ilgili bilgiler edinebilmekteyiz. Grekler, Pontos Euxeinos'un (Karadeniz'in) kuzey sahiline yerleştikten hemen sonra bölgenin daha uzak kesimlerine ilgi duy-

* Yazar, eserinde bazen Grek, bazen İonyalı kelimesini kullanmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla Yunan ve Yunanlı kelimesini İonya ve İonyalı anlamında sadece Araplar ve Türkler kullanmaktadır ve muhtemelen bizler bu kelimeyi Araplar'dan almışızdır. Yunanlı sözcüğü edebiyatımıza girmiş galatlardandır; ancak, bu noktadan sonra bunu değiştirmeye çalışmanın bir faydası olmayacağı düşüncesinden hareketle, söz konusu galatı tekrarlamayı uygun gördük. (çev.)

maya başlayınca, Grek efsanelerinde çoğu kez mitolojik düşünceler gerçeklerle karıştı. Örneğin Argonlarla ilgili bir hikâyede, Yunanlı kahramanların ilk Argo gemisinin reisi Jason'un kumandasında altın koyun postunu bulmak için Kolkhis'e gittikleri ve Kolkhisliler tarafından takip edilince tekneyle Karadeniz'in kuzey sahili boyunca kaçtıkları anlatılır. Bu olay, muhtemelen Yunanlılar'ın Miken döneminde yarı korsan yarı tacir zihniyetiyle yaptıkları tek ve nadir seyahatle ilgili en eski hatıralarındandır. Bu tür seferlerle ilgili arkeolojik belgeler oldukça azdır: Doğu Akdeniz'in M.Ö. II. Binyıla ait çizgilerini yansıtan birkaç hançer ve bazı eşyalar. Bu konuyla bağlantılı olarak ileride Odessa civarındaki Ustova kurganlarında yapılan dini törenlerle ilgili daha detaylı bilgi verilecektir.

Kaydetmek gerekir ki, İskitler'le ilgili ilk bilgilere, onların adını vermeyi de ihmal etmeyen İlyada'da rastlıyoruz. İlyada, onlardan kısrak sağan ve süt içen dürüst insanlar olarak söz eder. Odysseia'da ise Kimmerler'in Kırım ve Ukrayna bozkırlarındaki İskitler'in bazen çağdaşı, bazen selefleri olduğunu gösteren dizelere rastlanmaktadır. Klâsik çağa ait en eski Yunan literatürünü incelediğimizde de, o döneme ait bilgilerin Homeros destanıyla Argon destanından alınmış coğrafî ve etnografik bilgilerin karışımını buluyoruz. Odysseia'daki seyahat bilgileri, Yunanlılar'ın deniz seferleri ve rapsodilerinden bahseden yeni bilgilerden farklı olarak, başlangıçta sadece Ege Denizi, bilâhare kısmen Karadeniz ve daha sonraları ise Sicilya ve İtalya sahilleriyle ilgilidir. VIII. Yüzyıl yazarlarından Hesiodes, Homeros çağının bu yılkı çobanlarından doğrudan doğruya "İskitler" diye bahseder.

VII. Yüzyıl sonu ile VI. Yüzyıl başlarında yaşayan bazı ozanlar, Karadeniz'in uzak sahilleri ile ülkemizin büyüleyici iç kesimleri hakkında bilgiler vermişlerdir. Bu bilgilerin gerçekliği İskitya hâkimi Achilleus'un Ak adasını tanıdığı anlaşılan Alkaios'un lirik Lesbos dizelerinde özellikle görülmektedir. Lesbos (Midilli) doğumlu olan ama eserini İsparta'da meydana getiren ozan Alkman, dizelerinde İskitler'le komşu olan bazı kabilelerden bahsederek, bunlardan birinin ilk mitolojik hükümdarlarından Koloksais'in adını verir. Sappho'da da İskitya'yla ilgili bazı olaylara ilişkin bir takım bilgiler vardır. O dönemin ozanlarının ve kısmen Alkman'ın, muhtemelen VII. Yüzyılda Prokonnesos (Marmara Denizi) sahilindeki Hellespontos'lu Aristeas tarafından yazılan ve gri-

fonlardan bazen Ural, bazen Altay altınını çalan Arimasplardan (tek gözlerden) bahseden şiirlerinden bir hayli alıntılar yaptığı görülmektedir. Aristeas, hiç şüphesiz kuzeydoğu ticaret yolu hakkında bilgilere sahipti. Bu bölgedeki halklar ve zevkleri hakkında bilgi de veren Aristeas, İskitler'in Kimmerler'in topraklarına saldırarak, onları sürdükleri son seferlerinden de bahseder. Onun verdiği bilgilerin daha sonraki ilk Yunanlı nesir yazarlarının, görünüşe göre Aristeas'ın rivayetlerini kabul etmeyen tarihçilerin çalışmalarında ve günümüze kadar ulaşmayan diğer kaynaklarda kullanılmış olması muhtemeldir. O dönemin "hamse" türü şiir yazan şair ve ozanları, Kimmerler'in kumandanları Ligdamias'ın yönetiminde Efes, Magnesia (Manisa) ve Sardes'e (Manisa civarında) düzenledikleri saldırılardan bahsetmektedirler. Bu iki yüzyıl (VII-VI. Yüzyıllar) kavşağında uzak İskitya'ya karşı duyulan aşırı ilgi, o sıralar Pontos'un kuzey sahilinde ilk kolonilerin kurulmasına yol açmış, Kimmerler'in İonia-Lydia sahillerine kadar ulaşan son Anadolu istilâları da o sırada gerçekleşmiştir.

Antik çağda İskitya'nın kuzeyiyle olan ilişkiler hiç kesilmemiştir, ama İskitler'in Akdeniz tarihinde herhangi bir rol oynadıkları veya oynayabildikleri dönemlerde bu ilişkiler daha fazla yansımıştır. Dolayısıyla İskitya ve İskitler'e karşı duyulan yeni ilgi kıvılcımı, onların muhtemel bir müttefik olarak görüldükleri dönemde, Pers-Yunan savaşları münasebetiyle ortaya çıkmış; ancak, onların gönderdikleri buğdayın zaman zaman körfez girişinde Persler tarafından alıkonulması Hellas'ın buğday ihtiyacının karşılanmasında ciddi sıkıntılara yol açmıştır.

VI-V. Yüzyılların başında yaşayan yazarlar arasında, öncelikle daha geç dönem yazarların çoğunun kendisinden iktibaslar yaptığı Miletli Hekataios'u zikretmek gerekir. Onun "Yeryüzünün Tasviri" adlı büyük eseri, o sıralar İonia'nın dış dünyayla olan bağlantılarını yansıtır. İskitya'yla ilgili verdiği bölük pörçük bilgiler ise, Yunanlılar'ın sahil şeridinde yerleştikleri değişik yerler hakkında daha önemli malûmat içermektedir. Hekataios, pek çok yerli kabileyi tanıyordu. Herodot'un aksine, sadece İskitya değil, İskit kabilelerinin bilinmediği ve İskit adının geçmediği Kuzey Kafkasya da onun görüş alanı içindeydi. Hekataios'un verdiği bilgilerin bir kısmı, henüz VII. ve VI. Yüzyıl İskitler'ine aittir. Yazar, İskitler'in Kimmer topraklarına düzenledikleri son saldırılardan

bahseder ve göründüğü kadarıyla Herodot'un Pers kralı I. Darius'un İskit topraklarına tertiplediği seferle ilgili hikâyesi onun eserinden alınmıştır.

Halikarnaslı Herodot (MÖ. 484-425), eserinde İskit tarihi, değişik yerlerde Pers-Yunan savaşları hakkında bilgi vermekte; özellikle IV. Kitabında İskitya'nın coğrafyası, sınırları, İskitler'in oluşumu, âdetleri, dinleri, kuzeydoğu kervan yolu, İskit hayat tarzına yakın bir yaşantısı olan, ama İskitceden farklı bir dil kullanan ve İskit Krallığı bünyesinde yer almayan daha kuzeydeki halkların zevklerinden de bahsetmektedir. Tüm bu bilgiler, Darius'un 515/514 yıllarında İskitya'ya düzenlediği sefer dolayısıyla anlatılır. Herodot'da ayrıca İskitler'in erken tarihiyle ilgili olaylar, onların Ön Asya'ya düzenledikleri seferler ve hatta VII. Yüzyıl sonlarıyla VI. Yüzyıl başlarında Mısır sınırlarına kadar uzanan yürüyüşleriyle ilgili bilgiler de yer almaktadır. Arkeolojik bulgular da onun MÖ. IV-III. Yüzyıl olaylarının birçoğunu aydınlatan etnografya bilgilerinin doğru olabileceğini göstermektedir.

Herodot'un çağdaşı Thukydides (Lesbos'daki Mitilene'de dünyaya gelmiştir) günümüze kadar yetip gelmeyen "İskitya" adlı değerli bir eser yazmıştır. Ancak, elimizde eserden bazı pasajlar ve bölük pörçük bilgiler mevcuttur. Thukydides, İskitya'nın hem Avrupa'daki kısmını ve hem de Don ötesindeki uzantısını tanıyordu. Bunlardan birisinin adı daha geniş ölçüde yayılmıştı. Yazara göre demirin mucidi İskitler'dir. Thukydides'in öncelik verdiği konulardan biri de İskitler'in zevkleri ve hayat tarzlarıdır.

Eski çağların büyük tabibi Hippokrat'ın (460-377) birçok orijinal eseri arasında "Hava, Su ve Yerler Üzerine" adlı eseri oldukça önemlidir. Kolkhi, İskit ve Savromat'ların dış görünüşleri ve hayat tarzları hakkında değerli bilgiler veren Hippokrat, bu ülkelerin iklimlerinin insanların fizikî yapılarına olan etkilerinden de bahseder. Herodot'la kıyaslandığında onun eserinde yeni bilgiler bulunduğu muhakkak. Yazar, İskitler'in göçebe hayat tarzlarını güzelce tasvir ettikten sonra Savromatlar'la ilgili bir takım bilgiler de verir. Örneğin, Savromatlar'ın Tanais (Don) nehrinin sağ sahilinde yaşadıklarını bilmektedir.

Attikalı üç büyük trajedi ustası Aeschylus, Sophokles ve Euripides, trajedilerinde İskitya ve İskitler'e geniş yer ayırmışlardır. Örneğin Aeschylus'un (525-456) özellikle "Zincire Vurulmuş Pro-

methe"de İskitler'in Azak civarında yaşadıklarından bahsetmesi, Kafkaslar'ı "İskit yolu" yani yaşadıkları yer olarak değil, seferlerde takip ettikleri güzergâh olarak tanımlaması ve ayrıca Küçük Asyalı Khalybler'i (Kızılırmak'ın doğusunda yaşıyanları) İskitler'e bağlaması oldukça önemlidir. Sophokles ise, "Kolkhisliler", "İskitler" ve "Thynler" adlı tragedyalarında Argonotlar'la ilgili bir namus efsanesinden bahseder. Euripides'e gelince (480-406), o da "Taurlar Arasındaki İthirenia"sında Taurlar'ın (Tauridler'in) gelenekleri üzerinde oldukça fantastik bir şekilde durur. "Res" tragedyasında Trakyalılar'la İskitler arasındaki husumetten bahseden pasajlar hayli dikkat çekicidir. Komedi ustası Aristophanes'de (450-385) de Atina'daki okçu polis İskitler'le ilgili dağınık, ama şaşırtıcı bilgilerin yanı sıra, İskit Çölü hakkında hatırlatmalar yer almaktadır. Ozan Pindare (522-442) da İskitler hakkında bazen gerçek, bazen fantastik bilgiler verir. Yukarıda zikredilen tarihçilerin temel eserlerinde yer yer değinilen diğer V. Yüzyıl yazarlarında da bu tür bilgiler mevcuttur. Bu bilgilerin bir kısmı Thukydides'de, özellikle de Odrisler'le İskitler'in askerî gücünün karşılaştırıldığı kısımlarda mevcuttur. Eserinin geri kalan kısımlarında Karadeniz'in körfez bölgeleriyle ve oralardan Kuzey Karadeniz'e buğday nakliyle ilgili bazı askerî durumlarla alâkalı bilgiler son derece azdır.

IV. Yüzyılda, Makedonyalı Philippe ve İskender'in savaşları sona erinceye kadar İskitya'ya duyulan ilgide bir azalma göze çarpmaktadır. Strabon başta olmak üzere, sadece geç dönem yazarlarının eserlerinde hakkında bölük pörçük bilgiler bulunan tarihçi ve etnograf Ephore (405-330), İskitler'i eşsizleştirmesine rağmen, onların ülkeleri hakkında verdiği kesin bilgilerin yanı sıra, İskit âdetleriyle Savromat âdetlerinin enteresan bir karşılaştırmasını yapar. Göründüğü kadarıyla, Savromatlar'a ilgi duyan I. Yüzyıl yazarlarından Dımaşklı Nikolay onun eserinden faydalanmıştır. IV. Yüzyılın ikinci yarılarında Yunanlılar'ın tanıdıkları denizlerin sahillerini anlatan bir eser kaleme alınmıştı. Boş yere I. Darius'un saray coğrafyacısı Caryande'lı Scylax'a maledilen eserde Karadeniz sahilleriyle ilgili anlatılar buluyoruz. Yazar, Tanais'in sağ sahilindeki Savromatlar'ı dahi tanımaktadır. Verdiği bazı bilgilerden, bilahare Strabon'un sözünü ettiği İskitya-Kafkas ticaret yolundan da haberdar olduğu anlaşılıyor.

Tarihçi Theopompe, Philippe'in savaşlarıyla ilgili eserinde İskitya'yı birleştiren Ateas ile Philippe arasındaki çatışmalardan

bahsederken, bilahare daha geç dönem Yunanlı (Strabon, Polyen, Samosatlı Lukian vb.) ve Latin yazarlar (Justin ve Orose'un rivayetlerine dayanan Pompeji Trogi, Phrontin) tarafından da nakledilen pek çok detaya değinir.

V. Yüzyıl sonlarından itibaren ve IV. Yüzyıl boyunca Attika'nın büyük yazarları Lycius, İsokrat, Exin ve Demosthenes, özellikle Bospor'dan yapılan buğday ithalatından bahsederken Karadeniz'in uzak kesimleriyle ilgilenmiş ve nadiren tesadüfî bir halde İskitler'den söz etmişlerdir. Ancak, arkeolojik veriler, tüm bu süre zarfında Attika mallarının ve genellikle de seramiklerin İskitya'daki bütün Yunan şehirlerine getirildiğini ve oradan İskitler'e ulaştırıldığını göstermektedir. Dolayısıyla hatiplerin yakın şahitlikleri buğday ithalatının Bospor ve umumiyetle Karadeniz üzerinden yapıldığını gösteriyorsa da, bunu İskit buğdayı olarak kabul etmek gerekir.

Büyük İskender'in askerî faaliyetleriyle ilgili olarak özellikle Lagus oğlu Ptolemaeus'un ve diğer çağdaşlarının hatıralarında geçen bilgiler, IV. Yüzyıl sonlarına aittir. Bu bilgilere eski yazarların çoğunda da rastlanmaktadır. Bilhassa Strabon ve Arrien'de rastlanılan bilgiler oldukça önemlidir. İskender'in kumandanlarından Zopyrion'un İskitya'daki faaliyetlerini geç Romalı yazarlardan K. Rufius, Aurelius Macrobius ve Pompeji Trogi'nin Justin ve Orose'un rivayetlerinden aktardıkları bilgilerden öğreniyoruz. Trak kralı Lycimachus ve onun İskitler'e karşı giriştiği savaşla ilgili daha geç bilgileri de yine o zamanın kaynaklarına dayanan Strabon ve Plutarkhos'dan öğreniyoruz.

III. Yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren İskitler'le ilgili oldukça az bilgi edinebilmekteyiz. O dönemin ozanları, özellikle Théocrite ve Rodoslu Opollonius, İskitler hakkında bir iki ufak telmihte bulunmaktadırlar. II. Yüzyıl başlarına doğru barbarlar ve görenekleriyle ilgili romanlar, İskitler'le alâkalı bir dizi hikâyeler arasında, daha erken literatürden alınmış konular vardır. İskitler'le ilgili bu tür roman ve hikâyelerden yapılan alıntılar, İskitler daha erken dönemde ortaya çıkmış olsalar bile, öncelikle tarih sahnesinde yer aldıkları tarihe işaret eden bir Helen papirüsünde, ayrıca bazı Yunan yazarlarda (Polyen, Lukian vd.) göze çarpmaktadır. Ne yazık ki, o dönemde yaşayan coğrafyacı Demetrius de Callatie'nin (bugünkü Dobruca'da bir şehir) eseri hemen hemen kayıptır, ama hiç olmazsa II-I. Yüzyılda kaleme alınan muhtasar

coğrafya kitabının yazarı pseudo-Skimnus ondan önemli alıntılar yapmıştır. Bu kitap, İskitler hakkında bazı bilgiler içermektedir ki, bunların çoğu Ephore gibi daha eski dönem yazarlar tarafından tekrarlanmıştır. II. Yüzyıl sonlarıyla I. Yüzyıl başlarında Mitridat'ın savaşları anlatılırken İskitler'e karşı yeni bir ilgi kendini göstermektedir. Posidonius ve Apollonius'dan bu savaşlarla ilgili olarak kaydedilen bilgiler Strabon'da muhafaza edilmiştir ki, biz, bu bilgilere istinaden İskit krallarından Skylurus ve Palak'ın VI. Mitridat'ın kumandanı Diophante'a karşı giriştikleri savaşlar hakkında bilgi edinebiliyoruz. Augustus döneminin derlemecisi Pompeji Trogi'de de bu krallar hakkında bilgi vardır.

II. Yüzyıldan itibaren tüm yazarların eserlerinde Sarmatlar'la ilgili bilgiler, İskitler hakkındaki bilgilerden daha ağır basmaktadır, ama bazen fantastik şekilde de olsa hemen hepsinde İskitler'le ilgili eski ve yeni bilgilere rastlanmaktadır. I. Yüzyıl yazarlarının verdikleri en önemli bilgiler de bu grup içinde yer almaktadır. Örneğin Sicilyalı Dyodorus'da Bospor'un İskitler'le olan ilişkileri hakkında Bospor yıllıklarından alınmış bilgiler bulunmaktadır. Onun İskitler ve tarihleriyle ilgili hikâyesi, Herodot'un verdiği bilgileri tamamlamakta ve bu halkın kökeniyle alâkalı bilgilerin değişik bir varyantını içermektedir.

Mitridat ve Jules Caesar döneminin sabık yazarlarının eserleri arasında, İskitya'nın tarih ve coğrafyasıyla ilgili pek çok bilgi içeren kaynak, Strabon'un (takriben MÖ. 63- MS. 23) eseridir. Her ne kadar Strabon Sarmatlar'ı tanımlamak için baştan sona "İskit" sözcüğünü kullanırsa da, Herodot, Ephore ve Hekataios ve Homeros'a kadar geçen diğer yazarlara istinaden İskitler hakkında verilen eski malûmat kolayca ayırt edilebilmektedir. Ayrıca kaydetmek gerekir ki, Strabon, İskitya üzerinden geçen ticaret yolunun güzergâhı, İskit ve Kimmerler'in Ön Asya'ya düzenledikleri seferler vs. gibi konularda Herodot'u birçok durumda diğer kaynaklara tercih etmektedir. Ama Skylurus ve Palak'la ilgili hikâyede ve onların Diophante'la giriştikleri savaş konusunda kayda değer bir bilgi vermez. Özellikle İskitler söz konusu edildiğinde, onların tarihleri veya yaşadıkları bölgelerle ilgili hususlardan bahsedildiği yerlerde "İskit" kelimesini sık sık kullanmakla herhangi bir yanılgıya düşmüş değildir. Keza I.Yüzyılın ilk yarımındaki tarihçilerin verdikleri bilgiler saye-

sinde Trak kralı Birebist ve onun Olbia'yı yakışı hakkında malumat sahibi olmaktayız.

Strabon'dan sonra İskitler'den bahsedilirken çoğu kez Sarmatlar hakkındaki gerçek bilgilerle İskitler'le ilgili bilgiler birbirine karıştırılmış, bazen de Roma İmparatorluğu dönemi'nin Romalı ve Yunan yazarlarında bazı kısa malûmatlar yer almıştır. Titus Livius ve Strabon'un çağdaşı Pompeji Trogi'de Philippe, İskender ve Mitridat'ın İskitler'le giriştikleri savaşlarla ilgili bilgiler muhafaza edilmiştir. Ne yazık ki Pompeji'nin verdiği bilgileri, Justin (Miladî III. Yüzyılın 2. yarısı) ve Orose'un (Miladi IV-V. Yüzyıllarda yaşayan bir papaz) nakillerinden çıkarıyoruz. Natüralist Büyük Plinius'da (Miladi 23-79) coğrafyayla ilgili genel bilgi bulanıklıklarına rağmen, Aukhatea gibi Herodot döneminin bazı İskit kabileleri hakkında yeni bilgiler bulunmaktadır. İmparator Domitien'in çağdaşı Dionysius Chrysostôme, kendi döneminde Olbia civarında yaşayan İskitler'le ilgili bazı bilgiler aktarmış ve Getler'in kralı Birebist'in istilası hakkında Olbiopolitlerden bilgi almıştır. Olbia'da yapılan kazılar sayesinde bu Olbiopolis'le ilgili birçok bilgi sağlanmıştır. Buna göre Olbiopolis, Get istilasına kadar ve ondan sonra bugünkü şehirden birazcık değişik ölçülere sahipti. Şehir, İskitler'i isteyenlerin etkisiyle yerli halk tarafından yeniden yapılmıştı.

Ptolemaeus'un eserinde Mitridat dönemine kadar İskitya'ya ve onun tarihine ait olan kabile, şehir ve nehirlerin eski adlarıyla yeni adları birlikte verilmektedir. Samosatlı Lukian, Polyen ve diğer yazarlar, Helenizm dönemine ait romanlardaki "İskitler"le ilgili bilgileri tekrar etmektedir ve onlar vasıtasıyla – ki bu Lukian için kesinlikle geçerlidir,- VI-IV. Yüzyılın büyük yazarlarının bilgilerini tamamlayan daha erken dönem malhumatı aktarılmaktadır. Lukian'ın eserinde İskitya ve Sarmatya'nın coğrafyası, bazı İskit göreneklerinin anlatımı, Herodot çağına göre daha az yer tutmakta, kısmen de oldukça eski başka kaynaklara dayanmaktadır. Alanlar ve Hunlar hakkında samimi bilgiler veren Miladî IV-V. Yüzyıl yazarı Ammianus Marcellinus'da dahi ilk başlarda klâsik yazarlardan kendi çağına ulaşan haritaya istinaden bazı bilgiler verme girişimi görmekteyiz. Büyük Horotius gibi gerçek İskitler'e mensup olan Gelonlar, Budinler ve diğer İskit komşuları hakkında şiir sanatının gerekleriyle izah edilen bazı telmihlerin yer aldı-

ğı şairlerin ve daha az bilinen yazarların verdikleri bilgilerden bahsetmeyi fazla anlamlı bulmadık. Elbette antik Akdeniz literatüründe de çoğu Akdenizli Yunanlılar'dan edinilen kulaktan dolma bilgiler içeren tasvirler yer almaktadır. Olbialı, Khersonesli, Bosporlu vakanüvis ve yazarlar, elbette çok şey açıklamışlardır; ama onların verdikleri bu bilgiler bize kadar ulaşmamış, ulaşanlar da Akdeniz edebiyatına ikinci elden giren bilgilerle sınırlı kalmıştır.

Antik bilgilerin tamamı Yunanca ve Latince metinleriyle birlikte toplanarak Profesör V. V. Latışyev tarafından Rusça çevirisiyle beraber "İskitya ve Kafkaslar Hakkında Eski Yunan ve Latin Yazarlarının Verdikleri Bilgiler" adıyla 1893-1906 "Rus Arkeoloji Cemiyeti Notları"ne ek olarak yayınlanmıştır. Bu kitap, daha sonra "Vestnik Drevney İstorii"ye (1947-1949) ek olarak yeniden neşredilmiştir. Kaydetmek gerekir ki, bu yeni basımında yapılan çeviri düzeltmeleri pek de başarılı değildir. Yorumlarsa ya aşırı elemanter ve gayr-ı eşit değerdedir, ya da tek bir münasebetle değişik konulara değinilmektedir ki, bu da konuyu dağıtmaktadır. Ayrıca bunlar arasında ciddi deliller gösterilmeden pek çok madde Kafkaslarla ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla V. V. Latışyev tarafından "Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini", SPb., 1884-1901 yılları arasında Latince yorumlarıyla birlikte I, II ve V. ciltlerde toplanan İskit şehirleriyle ilgili Yunanca kitabeler, İskit tarihi konusunda oldukça önemlidir. Kitabın I. cildinin ikinci baskısı 1916'da yapılmıştır. Bazı kitabeler Arkeoloji Komisyonu ve Maddi Kültürler Tarihi Akademisi'nin "Belleten"lerinde ve değişik epigrafistler tarafından "Vestnik Drevney İstorii"de ek olarak yayınlanmıştır. En önemli metin ve kitabelerin Rusça çevirileri B. A. Turayev, İ. N. Borozdin ve B. V. Farmokovsky tarafından "Drevniy mir na yuge Rossii"de [Güney Rusya'daki Eski Dünya] 1918'de neşredilmiştir. Olbia'da III. Yüzyılda Protogenes için çıkarılan ve Olbia civarında yaşayan yerli kabileler hakkında pek çok bilgi içeren bir fermanla, Pappius oğlu Nikeratus için çıkarılan buyruğu içeren ve I. Yüzyıl başlarına ait olan fermandır. Bu fermanda Olbia'ya ve Herodot'ta zikri geçen Gillos şehrine yapılan saldırılar hakkında bilgi verilmektedir. Pek çok Khersones kitabesi arasında, özellikle İskit tarihi için önemli olanları genç Khersoneslilerin antlarıyla Diophante'ın başkumandanı Mytridatov için çıkarılan fermanın bir kısmı Strabon ve Pompeji Tro-

gi'nin verdikleri bilgileri tamamlayarak kesinliğe kavuşturmakta, bir kısmı ise bizzat Strabon tarafından doldurulmaktadır. Bospor Krallığı, Milâdî çağın başlarından itibaren İskitler hakkında bir dizi kitabe bırakmıştır. Kral Asander, Sauromat ve III. Kotis'in kitabelerinde İskitler'le yapılan savaşlar ve onlara karşı kazanılan zaferler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Aynı sıralarda yazılan İtalyan kitabeleri - İmparator Augustus'un otobiyografisi ve Plautius Silvanus'un mezar taşı – Dinyeper civarı İskitleri'nin ve Sarmatlar'ın Miladî I. Yüzyıl başları ve ortalarındaki durumu hakkında bilgiler içermektedirler.

"Vestnik revney istorii"'nin 1939'da neşredilen üçüncü sayısının ekinde İskitya ve oradaki Doğu Akdeniz'den gelen Yunanlılar'ın kurdukları şehirler hakkındaki kitabeler tarafımızdan toplanmıştı. Burada özellikle elinizdeki eserde konu edilen İskitya'daki köleler ve Birebist'in krallığıyla ilgili veriler yer almaktadır.

III. Yüzyıldaki bazı İskit krallarının bilinen sikkeleri Kral Kanitus'a ve II. Yüzyıldaki Skylurus'a aittir. Birincisi İstria, ikincisi Olbia'da darbedilmiştir ve gerek bu şehirlerde ve gerekse çevredeki olayların seyri hakkında bilgi vermektedir. İncil'deki bazı pasajlar, özellikle Asuri ve Babil kitabeleri, İskitler'in ve Kimmerler'in VII-VI. Yüzyıllarda Asya'ya düzenledikleri seferler konusunda özel bir önemi haizdir. Bunlar İ. M. Diyakonov tarafından "Vestnik drevney istorii"'nin 1948 yılında çıkan 2. ve 3. sayılarında çevirileriyle birlikte verilmiştir. Bunlar ayrıca D. G. Reder tarafından antik kaynakları yayınlamasından önce Latışyev'e gönderilmişti.

Antik kaynakların çok büyük bir kısmı, İskitler'den çok Güney Avrupa'da yaşayan Yunanlılar'dan ve şehirlerinden bahsetmektedir. XIX. Yüzyılda klâsik dünyaya karşı aşırı ilgi öncelikle en fazla Rus arkeologlarda kendi gösterdi. Böylece Rus arkeologlar Latincede genel olarak koloni veya Yunanca "küçük köy" anlamındaki *apoika* denilen Yunan şehirlerinde kazılar gerçekleştirdiler. Bu şehirler günümüzdeki anlamıyla birer koloni değillerdi, ama Yunan kültürünün öncü karakteri, yerli halk ve kabilelerin, öncelikle de Yunanlılar'ın doğrudan Karadeniz komşuları olan İskit ve Maiotidler'in kültür ve gelişmelerine bilinen etkisini yapmadan edemezdi.

Yunan kolonizasyonu önce Güney ve Batı Karadeniz, daha sonraları ise Kuzey Karadeniz sahillerinde yoğunlaştı. Yunanlı ta-

cir-korsanlar henüz II. Binyılda bu uzak bölgelere gidip gelmeye başlamış ve Odysseia'nın gezileri, İlyada'nın ve Hesiodes'in yılkı güden İskitler'e işaret eden değinmeleri, Karadeniz'in kuzeybatı kesimine de değindiği için ilişkileri daha sonraları da bir şekilde korumuşlardı. Henüz VIII. Yüzyılda aynı adı taşıyan su kavşağının girişindeki Berezan Adası'nda ilk balıkçılık dönemlerinde birinci küçük alışveriş merkezi ortaya çıkmıştı. Yine aynı sıralarda bozkırın oldukça iç kesimlerinde, Bug üzerindeki Nemirov şehrine, Dinyeper üzerinde Kiyef civarına ve en nihayet Kerçen koyu üzerinden Dinyeper havzasındaki Krivoroj'a (burasını Krivogorad bölgesindeki Krivi Rog'la karıştırmamak gerekir) kadar, Yunan yerleşim birimleri olmamasına rağmen, Yunan tacirlerinin malları gelmeye başlamıştı. Sözü edilen yerlerin tamamında Rodos-Milet işi küp ve şarap kapları (kylix) bulunduğu göz önünde bulundurulursa, bu mallar arasında ilk sırayı şarap alıyordu. Ayrıca VII. Yüzyıl sonlarında klâsik tarih verilerine göre Bug su ağzının sağ sahilinde Milet'in apoikası Olbia yani "Mutlu şehir" ortaya çıkmıştı. Olbia'nın İskitler'le olan ilişkileri genellikle dostane idi. Hatta Herodot'a göre onun zamanında da ilişkiler dostane bir şekilde sürüp gidiyordu; ama VI. Yüzyıla ait kalıntılar Olbia'nın savunma duvarlarıyla çevrili olduğunu göstermektedir. Kısa süre sonra ise Dinyester ağzında Tyras şehri ortaya çıkmıştı.

Kerkinitida, Kalos Limen (Güzelbahçe), Teikhe (Sur) ve en son olarak Batı Kırım şehirlerini tek bir cumhuriyette birleştiren Taurika Khersones'i gibi şehirler, Kırım'ın batı sahilinde kurulmaya başlanmıştı. Kazılar her ne kadar bizzat Khersones'in ancak 422 yılında ortaya çıktığını gösteriyorsa da, henüz VI ve V. Yüzyıl kavşağında, seramiklerden anlaşıldığı kadarıyla burada Dorlar'a değil, İonia'ya ait bir alış veriş merkezi vardı. Bu şehir, Tauridler [Taurikalılar] ve komşu İskitler'le Olbia'dan daha fazla hasmane ilişkiler içindeydi. Şehrin IV-III. kavşağından başlayarak II. Yüzyıl sonlarına kadar olan süre içinde dikilen kitabeleri, barbarlara yani İskit ve Tauridler'e karşı hasmâne faaliyetler hakkında bilgi vermektedir. Ancak, alış-veriş merkezinin kuruluşundan Khersones şehrinin ortaya çıkışına kadar, Tauridler'in katı tavırlarının biraz yumuşadığı görülüyor. Bununla birlikte Taurikalı korsanlar o sıralar Simbol Körfezi denilen Balaklava koyunda uzun süre daha vahşice saklanmayı sürdüreceklerdir.

Thanagoria'nın, İskit toprakları içinde Kimmer Bospor'unun sağ karşı sahilinde (Kerç koyu) kuvvet zoruyla toprak ele geçirmek suretiyle kurulduğu gibi, Pantikapea da VI. Yüzyıl ortalarında Kerç'in yerine kurulmuştu. Muhtemelen ilk başlarda bir balıkçı rıhtımı şeklinde ortaya çıkmıştır. Zaten Pantikapea da İskitçede "balık yolu" anlamındadır. Buna karşılık Thanagoria, Sindîler'in tarım arazileri üzerinde, muhtemelen buğday tacirlerinin işini kolaylaştırmak amacıyla kurulmuştu. Ayrıca Bospor'un her iki sahilinde küçük Yunan şehir ve köyleri ortaya çıkmış; V. Yüzyıl sonlarına doğru ise bu şehirlerin hâkim olduğu körfezin Avrupa yakasında Bospor Krallığı kurulmuştu. IV. Yüzyıl boyunca Kerç Yarımadası'ndaki Theodosia'yı ele geçiren krallık, daha sonra Taman Yarımadası'nda kabilelerin birçoğunu ve oradaki Yunan şehirlerinin tamamını itaat altına alarak ayağını Asya sahiline muhkem şekilde basmaya muvaffak olmuştu. Bospor arkontları kral ünvanı alıyor ve göründüğü kadarıyla, önemli kesimi yerli kabilelere mensup sade erlerden toprağa bağlanan kişileri serf olarak kullanıyorlardı. Pantikapea ve Bospor şehrinin ona bağlı kesimleri buğday ticaretinin önemli bir kısmını elinde tutuyor; Kırım İskitler'inin ekilebilen topraklarını ya fetih veya icar ("poros") karşılığında kiralamak suretiyle ele geçirip, bazen onlarla barışçı yollardan ticaret yapıyor, bazen de savaşıyorlardı. Her iki taraf da siyasî yönden birbirine bağımlıydı. Örneğin 309'de Bospor'da tahtta hak iddia eden kardeşler arasında iç savaş çıktığında, kral Arar'a bağlı İskitler ve Taman Yarımadası Maiotidleri fiilen olaylara iştirak etmişlerdi. İster köle isyanı veya isterse İskit Krallığı topraklarında yaşayan halkın kıyamı olsun, çıkan bir İskit isyanı, 110-105 yılları arasında Büyük Mitridat'ın başkumandanın Bospor'da iktidarı ele geçirmesinde önemli rol oynamıştır. Pantikapea'yı İskit bozkırından birkaç kez koruyan tabya hattı batıya doğru sürekli uzanarak en sonunda Theodosia'yı sarmalar. Bu yarı dostâne, yarı hasmâne ilişkiler, II. Yüzyıl sonlarına kadar devam etmiş ve hatta siyasî hâkimiyetin İskitler'den Sarmatlar'a geçmesinden sonra da sürmüştür.

Yüzlerce yıl devam eden bu tür ilişkiler, göründüğü kadarıyla, daha ziyade ticarî karakterliydi. Bozkır, Yunanlılar'ı kendisinin ve özellikle de İskitler'in buğdayıyla beslemişti. Bu buğdayın önemi öylesine büyüktü ki, kanlı Peloponnez kardeş kavgasında İspartalılar'ın Atinalılar'a karşı üstünlük sağlamalarında önemli bir rol

oynamıştır. Sığır, sığır derisi, diğer hayvan kürkleri, köleler, – VI-IV. Yüzyıllarda İskitler ve Kolhiler; III-II. Yüzyıllarda Sarmatlar ve Maiotidler, balık ve bilhassa Dinyeper ağzıyla Kerç limanından avlanan mersinbalığı, kısacası bu yerli malların tamamı Yunan şehirlerine akmıştı. Oralardansa Yunan, İskit ve Maiotidli tacirler vasıtasıyla kumaş, hazır elbise, şarap, yani Strabon'un deyişiyle medeni hayatın gereği olarak, Don ağzında Nedvigovka köyündeki Bospor kolonisi Tanais'in ithalattaki önemini gösteren bir tarzda bozkıra gidiyordu. Yine yüzlerce yıl boyunca Yunan seramikleri, bronz, gümüş ve altın kap kacakları, her türlü ucuz ve pahalı Yunan süs eşyaları da bu bölgeye akmıştır. Yerli halkın gelişimi kendi bildiği tarzda olmuştur, ama Yunan etkisi onlarda kölelik sisteminin büyüyüşünün hızlanmasına yol açmıştır. İskit ve Maiotis aristokratların Yunan tarzı hayata düşkünlüğü ve kolay para kazanma hırsları hızla yükselmiştir. Bospor, Olbia'yı dahi bastırarak, onun üzerinden ve kara yoluyla İskitler'le ticaret yapmış, kendi ziynet eşyalarını ve şaheserlerini onlara pazarlamıştır. IV-III. Yüzyıllarda ise bu sanat mahsulleri Bospor'dan daha uzak noktalara taşınarak bozkır aristokrat kesiminin eline ulaşmıştır. Yunanlı ustaların umumi zevkleri bu şehirlerde kabul görmüş, ama bozkırlıların "hayvan" figürleri de kısmen işlenmiştir. Olbia, bu işi daha VI. Yüzyılda başarılı bir şekilde yapmış, V. Yüzyılda ise Bospor ona katılmış ve hatta neredeyse onu bir kenara itmiştir.

Ticaret yolu Karadeniz limanlarından kuzeydoğuya, uzak Kama ve Ural civarlarına kadar uzanıyordu. Bu ticaret sayesinde İskitler'in zâdegân kesimi Helenleşmiştir. V. Yüzyıl ortalarında yalnızca Kral Skylurus gibi bazı kişiler Yunan alfabesini öğrenmişse de, II. Yüzyılda Kırım'daki İskit başkenti Neapolis'de zaman zaman İskit kralları adına Yunanca yazılı kitabeler de dikilmiştir. Henüz IV. Yüzyılda Yunan tanrı ve mitolojisi, çoğu kez de muhtemelen yerli rivayetlere yorum getiren tasvirler, aristokratlar arasında yayılmıştır. Tamamıyla Yunanlılara özgü bazı süjeler, örneğin kadın elbiseleri giyen Odysseia'nın Achilleus tarafından tanınmasıyla ilgili efsane, birçok İskit tarafından biliniyordu. Nitekim bu tür kabartmalarla süslü dört altın sadak, İskitler'in ve yakın komşularının kurganlarında bulunmuştur. Daha önce de, henüz V. Yüzyılda Olbia civarında Helenleşmiş İskitler ortaya çıkmıştır. IV. Yüzyılda da aynı süreç daha yaygın surette Bospor şehrinde yaşanmıştır. Buna karşılık Yunanlılar'ın hayat tarzı, giysile-

ri ve dilleri de yavaş yavaş barbarlaşmıştır. Örneğin Olbiopolitler Savdaratlar'ın kara harmaniyesini giyiyor, Bosporlu savaşçılar II. Yüzyılda bile – ama daha sonrasında değil,- şalvar giyiniyorlardı. Ok-yay kullanmaya fazla alışık olmayan Yunanlılar, İskit yay, ok ve sadaklarını silahları arasına almışlardı. Çünkü öbür türlü İskit keskin nişancılarıyla ve Maiotisli atlı savaşçılarla baş edemiyorlardı. Bundan başka saf Yunan şahıs isimlerinden anlaşıldığı kadarıyla, barbarlar II. Yüzyıla kadar az da olsa Yunan şehirlerine ve Yunan toplumuna sızıyorlardı. Ancak, III. Yüzyıl sonlarından itibaren buğday ihracatını ve bu işle uğraşan şehirleri kendi ellerine geçirmeye çalışmış; *Yunan ve Tavrikalı denizcilerin çalıştığı filolar oluşturmuş, hatta korsanlarla mücadele etmeye başlamışlardır. İşte bu tarihten itibaren barbarlar daha çok Helenleşmeye, Yunanlılar ise daha fazla barbarlaşmaya başlamışlardır. Örneğin İskitler V. Yüzyılda haremlerini Yunanlı kızlarla doldurmaya başlamışlardır. Hatta II. Yüzyılda bile Salgir'deki Neapolis kral mozolesinde kralla birlikte gömülen kadınlar arasında Yunanlı hanımların sayısı pek de az değildi.* Böylece iki ayrı dünya yüzyıllar boyunca birbirine yaklaşmışken, bu süreç Sarmat istilasıyla bozulmuş; İskit devletçiliğinin gelişimi kısmen durdurulmuş, dolayısıyla Helen şehirlerinin barbarlaşma süreci güçlenmiştir. Karadeniz Yunanlıları, sonuna kadar Yunan olarak kalmışlardır. Bunlar, Kallatiai'den Demetrius gibi coğrafyacılar, Olbia'dan Bion[1] gibi filozoflar, Khersones'den Sirisk gibi tarihçiler veya Pantikapea'dan Stratonice gibi filozoflar çıkarmışlardır. Olbiopolitler, henüz Miladî I. Yüzyılda bile Homeros'u yüksek oranda okuyor ve gayet iyi tanıyorlardı. Khersones ve Bospor yıllıklarından kalan bölük pörçük parçalar, Théopompe[2] ve Sicilyalı Diodoros gibi tarihçilere bilgi kaynağı olmuştur. Herodot, Olbiopolitler'den bahsederken İskit destan ve

1 Bion: Antik dönemde meşhur olan kişilerden birçoğu bu adı taşımaktadır. Bunlar arasında Démocrite'nin talebesi Abdère'li matematikçi –ki dünyada altı ay gündüz, altı ay gece olan ülkeler bulunduğunu ilk söyleyen kişi odur, - aslen Boristhene sahillerinden kelbiyyun mezhebine bağlı olan ve ateizmle suçlanan filozof (metinde geçen kişi) ve yine aslen İzmirli olan ve M.Ö. III. Yüzyılda yaşayan bir şair sayılabilir. (çev).

2 Théopompe: MÖ. IV. Yüzyılda yaşamış Chio'lu hatip ve tarihçidir. Isocrate'ın talebesidir ve günümüze kadar yetip gelmeyen iki önemli eseri vardır. 12 kitaptan oluşan ve Thukydites'in devamı olan *Helenica*, diğeri ise 58 kitaptan oluşan *Philippica* adını taşımaktadır. Théopompe'un *Abrégé d'Hérodote* adlı başka bir eseri de vardır (çev).

folkloru hakkında da hayli bilgi vermektedir. Yunan anonimlerinin büyük kısmında bizim ülkemizle ilgili bilgiler vardır ki, ata yurdumuzun yazılı tarihi de bunlarla başlamıştır. Pek çok Yunan sanat eseri arasında bu tarihe ışık tutan bilgiler mevcuttur ve bunların pratik önemi, İskit yadigârlarının kronolojisini kolaylaştırarak netleştirmelerinden ileri gelmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KARADENİZ İSKİTYASI'NIN COĞRAFYASI

İSKİTLER'İN DOĞUŞU VE TARİHTEN SİLİNİŞLERİ

İskitler'le tanıştıktan sonraki Yunan literatüründe birbiriyle hiç örtüşmeyen coğrafik ve etnografik iki İskitya kavramı ortaya çıkmaktadır. İskitler, etnografik açıdan İskitya'ya komşu olan, onlarla yan yana yaşayan, ama farklı bir yaşam tarzına sahip bulunan diğer halklardan daha fazla dikkat çekmektedir. Bilâhare bu bakış açısı daha da genişlemekte ve Helenizm sonrasından itibaren güneydeki birçok halka, özellikle ve öncelikle de Sarmatlar'a kayıtsız şartsız İskit gözüyle bakılmaktadır.

İskitya'nın sınırları

İskitya, ta başından itibaren, coğrafî yerleşim alanı olarak, Ukrayna'nın Tuna ile Don arasındaki bozkır şeridine yerleştirilmektedir. VII-VI. Yüzyıllara ait Asuri-Babil kaynakları ve Yunanca eserler İskitya'yla Kafkasları ilişkilendirmektedirler ki, elbette bu görüş, tarihî gerçeklik açısından önemli bir yer işgal etmektedir. İskitler, bir yüzyıldan daha fazla bir süre düzenledikleri akınlarla Asuri, Urartu ve Medya sınırlarından içeri dalmak suretiyle bu yöne doğru atılmışlardır. Gerçekten de Kuban'ın bozkır bölgeleri, bugüne kadar, VII-VI. Yüzyıllara ait Azak kurganlarının geniş ölçüde Ön Asya etkisini yansıtan ve ithal el sanatları ürünlerini ihtiva eden en zengin envanterini sunmuştur.

Ukrayna'nın Kiyef'den güneyde Olbia ve doğuda Donbassa civarına kadar uzanan bölgesindeki erken İskit mezarlarında, Ön Asya ve kısmen Urartu etkisinin izleri görülmektedir. An-

cak, yeri geldiğinde dağlık Kafkas kültürlerinde de İskit etkisi kendini göstermiştir.

V-IV. Yüzyıl Grek yazarları, İskitya sınırlarını daraltmaktadırlar. Herodot, Hippokrat ve pseudo-Scylax, gayet net bir şekilde ve sanki birbiriyle anlaşmışlar gibi, İskitya'yı, Kafkaslar'a hiç değinmeden, Tuna ile Don arasına yerleştirmektedirler. Orta Asya kabilelerinin bazen İskitler olarak adlandırılması, bütünüyle hayat tarzları arasındaki benzerlikten kaynaklanmaktadır. Herodot'dan sonra Hippokrat'dan başlayarak pseudo-Scylax ve pseudo-Scymnus'a kadar olan bilgiler, bilâhare Sarmat adını alan Savromat kabilelerinin artık Don nehrinin sağ sahiline geçtiklerini göstermektedir. Muhtemelen bu durum, İskitya sınırlarını daha da daraltmıştır. Posidonius'un varsayımını tekrarlayan Strabon, II. Yüzyılın ikinci yarısına doğru birbirine geçmiş bir harita sunmaktadır. Buna göre Büyük Mitridat'ın başkumandanı Diophante hatırasına dikilen Khersones kitabesi, geç İskit kralı Skylurus'un sikkeleriyle birlikte bir takım değişiklikler yaşandığını göstermektedir. II. Yüzyılın ikinci yarısında İskit hâkimiyeti Kırım'ın kuzey kesimi ve mücavir Aşağı Dinyeper bozkırlarına doğru daha da yayılmıştı. İskitler'in Diophante tarafından mağlup edilmesinden sonra bu sınırlar birazcık daralmış, ama yine de bir bütün olarak III. Yüzyıldaki eski şeklini muhafaza etmişti. Bir sonraki yüzyıl başlarında, İskitler tarafından buraya müttefik olarak alınıp getirilen Yazigiler ve Roksolanlar, Ukrayna'nın Azak civarındaki bozkırları işgal ettiler. İskitya terimi, o tarihten itibaren, vaktiyle bozkırın diğer kabileleri nezdinde edinmiş olduğu bağımsız anlamını giderek kaybetmeye başladı. Halbuki III. Yüzyılda İskitler Kırım bozkırlarına ve Dinyeper'le Bug'un en aşağı akımlarına saçılmışlardı.

V. Yüzyıldan itibaren İskitya ve sınırları hakkında coğrafî bilgiler veren temel kaynak Herodot'un eseridir. Olbia'dan bazı kişilerin rivayetleri arasındaki kimi tezatlara ve bilgilerin kıtlığına rağmen, çizilen harita, yeterince açıktır ve belli yerlerin anlamı "tarihin babası"nın 'en uzak noktalardaki' topraklar hakkında verdiği ilâve bilgilerle aydınlığa kavuşturulmaktadır. Birbirini tutmayan bilgiler yazar tarafından da her zaman kabul edilmiş değildir ve verdiği malûmatın kusur ve zorluğu da buradadır.

Herodot, İskitya'yı bir kare görünümünde takdim etmektedir: Güney tarafı -İstros (Tuna) ağzından Kimmer Bosporu'na kadar uzanan Karadeniz sahili; doğu tarafı – Maiotis Gölü (Azak Denizi) ve Tanais (Don); kuzey tarafı – Tanais'den İstros'a kadar uzanan bölge ve batı tarafı – İstros'dur. Ülkenin güney tarafı 20 günlük yol veya 4000 stad yani yaklaşık 700 km.dir. Ülkenin genel görünümünün geometrik bir şekille belirlenmesi ve tüm sınırlarının eşitlenmiş olması, böyle bir tasvirden ciddi olarak faydalanmamıza imkan tanımamaktadır.

Yazar, denizden gelen gemilerin yüzmesine elverişli sekiz büyük nehrin ülke toprakları üzerinden aktığını belirtmektedir: İstros (Tuna), Tyras (Dinyester), Hypanis (Bug), Borysthenes (Dinyeper), Pantikapea, Hypakyris, Gerrhos ve Tanais (Don). Pantikapea, Hypakyris ve Gerrhos gibi nehirlerin bugünkü coğrafî karşılıkları özellikle birçok bilimsel tartışmaların konusu olmuştu. Herodot, İstros ve yan kollarını detaylı olarak anlatır. Tuna'nın ağız kısımlarında İskitya sınırları nehrin sağ sahiline geçmez; sol tarafında da aynı nehrin kollarından Paratus (Prut), Araros, Naparis, Ordessos ve Tiarantos (Seret?) tarafından çevrelenmiştir. Tyras nehri, ağız kısmındaki Tiros şehrinde Yunanlılar'ın yaşadığı Dinyester'dir. Hypanis, bir gölden doğmakta ve Halazonlar'ın topraklarında Tyras'a yaklaşmaktadır. Denize dört günlük mesafede bulunan Hypanis'in suları, Yunanca'da "kutsal yol" anlamına gelen Exampaiosy'nin kendisine karışması sebebiyle acıdır. Daha da inanılmazı, geniş nehir ağzının suları ve aşağı akımı, İngul nehrinin kendisine karıştığı noktaya kadar tuzludur. Günümüzde dahi Nikolayev şehrinin suyu ve hatta şebeke suyu bile yeterince soğuk olmasına rağmen çordur. Borysthenes, Nil'den sonraki en faydalı nehirdir. Balığı bol, suyu temiz, manzarası göz alıcıdır. Sahilleri boyunca gür meralar ve geniş ekin tarlaları uzanır. Geniş ağızlarından birine Hypanis nehri dökülür. Pantikapea nehri kuzeyden akar ve ormanla kaplı Gileya'yı geçerek Dinyeper'le birleşir. Herodot, her ne kadar listesinde bu nehri batıdan itibaren Dinyeper'in arkasına yerleştirirse de, Aşağı Predneprosk'un geniş subasarının ormanlık kesiminden akıp giden İngulets çayını Pantikapea'in sağ aşağı tarafı olarak kabul etmek her halükârda daha doğrudur. İngulets'e ulaşmak için önce Dinyeper'in ağzına ulaşmak gerekir ve ancak o zaman, Herodot'un Pantikapea'yı neden Dinyeper'den sonra zikrettiği anlaşılacaktır.

Daha sonra Hypakyris nehrinin adı zikredilmektedir. Bu nehrin diğerleriyle aynı dönemde nerede bulunduğunun tespiti daha zordur. Bu nehir, göçebe İskitler'in topraklarının ortasında, Kerkinitida şehri yakınlarındaki bir denize dökülüyor; Gileya-Polesya'yı ve Achelothis burnunu (Tendr dilini) sağ tarafına alıyordu. Arkeolojik verilere ve geç antik yazarların şehadetine binaen Kerkinitida şehri Eupatoria civarındaydı. Polesya (Gileya)nın Dinyeper'in bir kolu olduğu muhakkak. Çoğu kez Hypakyris'in Kalançak çayıyla aynı akarsu olduğu düşünülmektedir, ama onun çok küçük bir çay olması sebebiyle Hypakyris'in burada yer almış olması şüphelidir. Nasıl Olbialılar Dinyeper'in geniş ağzıyla Borysthenes'i yani Dinyeper'i kastetmişlerse, Hypakyris adından da Kerkinitida Körfezi'ni anlamak gerekir. Burada Eupatoria'daki Donuzlav ağzını eski Kerkinitida'yla birleştirmek de mümkün. Yedinci nehir Gerrhos, malûm olduğu tarihe kadar burada Borysthenes'den ayrı bir nehir kabul ediliyor (çünkü başka bir yerde "gemiler için elverişli" denilmektedir), aynı adla anılan bir arazi çevresini kuşatıyor ve Hypakyris'e dökülüyordu. Antik yazarların verdikleri bu bilgilerde pekçok anlaşılmaz nokta var. Çünkü onun ana koldan ayrıldığı (metinde koptuğu) ve başka bir nehre döküldüğü belirtilmektedir. O sıralar bu nehir denize dökülüyor ve "göçebelerin topraklarının ve Kralî İskitler'in sınırını çiziyordu." Bazı tezatlar meseleyi kesinliğe kavuşturmayı zorlaştırıyor. Kimilerine göre o, Nikopolis'in karşısında soldan Dinyeper'le birleşen, sonra bir yerde ondan ayrılan, bir yerde tekrar karışan Konka nehridir. Günümüzde Gerrhos birçok yerde Kahov Denizi'nin sularıyla çevrilidir. Herodot'un bu bilgilerini daha sonraki verilerle karşılaştırmak suretiyle, II. Yüzyıl coğrafyacısı Ptolemaeus'un Gerrhos ağzının Azak Denizi'yle birleştiği yerle ilgili olarak verdiği koordinatlardan, ona Molochnyy çayının karıştığı tespit edilmişti. Molochnyy çayı da Konka'yla aynı yerden başlamakta, fakat Dinyeper'den başka bir yöne doğru akmaktadır. Muhtemelen bu nehirlerin kollarının birbirine yakın oluşu, Konka ve Molochnyy'nin yukarı akımlarının özdeşleştirilmesine yol açmıştır. Hypakyris'e dökülüyor olması konusu da bariz bir uyumsuzluktur. Herodot'u yorumlayanlar, Kerkinitida Körfezi'ni Maiotis'le birleştirmektedirler. Herodot ise, Gerrhos'u Dinyeper'den hayli uzak bir mesafeye yerleştirmektedir. Gerrhos'un kolları (Konka-Molochnyy) arası-

na birçok İskit aristokratlarının önemli kurganları yerleştirilmiştir ki, bu bilgi, Herodot'un Gerrhos bölgesindeki krallar mezarlığıyla ilgili açıklamalarıyla örtüşmektedir.

Herodot, daha sonra Maiotis'e dökülen Lykos, Oaros, Tanais ve Syrgys nehirlerinin adlarını saymaktadır. Bu adlar, Azak Denizi sahillerine dökülen değişik nehirler olarak kabul edilebilir. Diğer adı Gyrgys olan Syrgys, hiç şüphesiz Donets'dir. Kralî İskitler'in topraklarının bir yerinde, Gerrhos-Moloçnyy nehirlerinin ötesinde Yunan ticaret şehri Kremnes (Dik bayır) bulunuyordu. Bu şehrin yeri günümüze kadar tespit edilmiş değildir. Dinyeper ve Gerrhos dışındaki tüm İskitya nehirleri bir bataklıktan veya gölden doğmaktadır ki, bu bol sulu bataklıkların, verilen bulanık bilgilerden Belorusya veya Rusya olduğu anlaşılıyor. Herodot'a İskitya nehirleri hakkında bilgi veren Yunanlılar, bunların sadece aşağı akımlarını iyi biliyorlardı. Hatta Dinyeper'in sekileri dahi Herodot'un malumu değildi. Ancak, yazar, İskit krallarının gömüldüğü yeri anlatırken Gerrhos'un Borysthenes'in gemilerin yüzmesine elverişli kısmına kadar uzanan topraklarının bu bölgede yer aldığını belirtmektedir, fakat sekiler hakkındaki bilgiler muğlaktır. Ama asırlar boyunca Dinyeper'in Nikopolis-Kamenskoye geçidindeki sular hızla çekildiği için, gemilerin buradan geçmesi büsbütün zorlaşmıştır. Hatta Herodot da böyle yazmaktadır.

Yunan topraklarına kıyasla İskitya ikliminin nisbeten katılığı konusunda yazarın verdiği bilgilerin hayli abartıldığı görülüyor. Yazara kalırsa, İskitya'da sekiz ay soğuk geçer ve akan sular buz tutarmış. Pontos ve Kimmer Bosporu buzlanırmış. İskitya sınırından öteye, kuzeye doğru uzanan bölgelerde sürekli kuşpalazı kar yağarmış. Yaz ayları sürekli boralarla geçtiği için, halk kış günlerini tansık ayları olarak düşünürmüş. Daha sonraki yazarlar da, örneğin Strabon, bu tür bilgileri tekrar ederler. Buna göre İskitya'da zeytin yetiştirilmez ve hatta Borysthenes'de nar bile bitmezmiş. O dönemlerde belki de iklim gerçekten biraz sertti, ama herhalde bugünkünden büsbütün başka bir iklim değildi.

İskit kabilelerinin yerleşimi

İskit ve Yunan tacirlerinin İskitya nehirlerinin nereden doğup nereye döküldüğü, kaç günlük yol olduğu konusunda verdikleri bilgilerin muğlaklığı ve tabi ki Herodot'un bu güzergâhların yönüyle ilgili bütünüyle sarih olmayan açıklamaları, İskit kabilelerinin yerleşim yerleri hakkında kesin bilgi edinmemizi oldukça zorlaştırmaktadır. Bu nehirler hakkında pek çok varsayım ileri sürülmüştür, ama neticede bunlar İstros, Tyras, Hypanys, Borysthenes ve Tanais gibi beş ana nehrin bulundukları yer konusunda kesin bir hükme varma imkanı sunmaktadır. Bu bilgilere dayanarak, Herodot'un verdiği malumatların da yardımıyla, İskit kabilelerinin saçıldıkları bölgeleri tesbit etmek mümkündür. Şimdi bu bilgilerin İskit kabilelerinin yerleşim yerleri hakkında bize sundukları bilgilerle tanışalım. Tuna'dan Dinyeper'e kadar uzanan sahil şeridi İskitler tarafından işgal edilmiştir. Kuzey sınırları Dinyester'in yukarı akımlarında bir yerde Neüriler'le ortaktır. Hypanys ve Dinyester, Halazonlar'ın topraklarında birbirine iyice yaklaşmaktadır ve bu yakınlaşma Nikolayev'in hemen yukarısında başlamaktadır. Bug nehrinin yukarı akımı boyunca Olbia'ya en yakın olanlar Kallipidailer, bir başka deyişle Helen-İskitler'dir. Daha sonra Protogenes (III. Yüzyıl) anısına dikilen Olbia anıt kitabesinde bunlardan "Mikshelen"ler yani "melez Helenler" diye bahsedilmektedir ki, bu bilgi Herodot'un aktardıklarını doğrulamaktadır. Onların daha yukarısında, Bug ile Dinyester'in birbirine yakınlaştığı yerde İskit Halazon kabilesi yaşamaktadır. Daha da yukarıda, bu iki nehir arasında bir yerde, Çiftçi İskitler yerleşmiş durumdadır. Onların sınırları Exampaiosy'de Halazonlar'la ortaktır. Dördüncü İskit kabilesi, Dinyeper boylarında ve Dinyeper ötesinde Pantikapea (İngulets)e kadar uzanan topraklarda yaşayan Çiftçi İskitler'dir. Çiftçi İskitler'in Borysthenes'in her iki yakasında yaşadıklarını kabul etmek gerekiyor. Nitekim Pantikapea'nın ötesinde ve Çiftçi İskitler'den daha ileride yerleşmiş bulunan Göçebe İskitler'in bir kısmı da nehrin sağ sahilinde yaşıyorlardı. Bir başka deyişle, her iki kabile bir noktaya kadar karışık vaziyette hayat sürmekteydi. Göçebe İskitler, Dinyeper'in sol sahilinde Hypakyris nehri tarafından ikiye bölünen bozkırlarda yaşıyor ve Gerrhos (Konka) nehrine kadar uzanıyorlardı. Kralî İskitler ise, doğu ve güneyin daha uzak noktalarında, Gerrhos'un

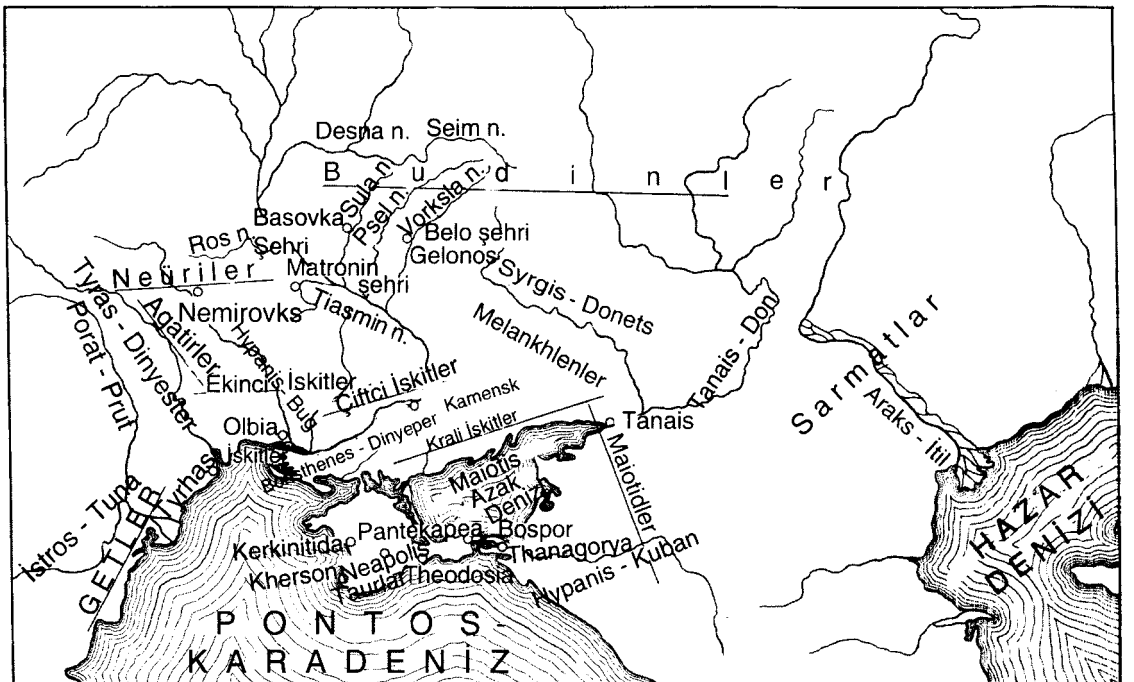

M.Ö. VII - II. Yüzyıllarda İskitler ve Komşu Kabileler

ötesinde yaşıyorlardı. Onlar, Maiotis ve Tanais'e kadar uzanan bozkırla, Kuzey Kırım'ın vahşi Taurlar'ın yaşadıkları dağa kadar olan bölgede meskundular. Dinyeper boyunda, İskitler'in hemen yukarısında Androphaglar (yamyamlar) yaşamaktaydı. Herodot, onların tüm İskitya halkları arasında insan yiyen tek kavim olduğunu belirtmektedir. Bunlar, İskit giysileri giyer, göçebe halde yaşarlardı, ama İskitler'den farklı, kendilerine özgü bir dilleri vardı.

Herodot'a göre Dinyester ve Dinyeper'in doğduğu fantastik göller arasında yaşayan Çiftçi İskitler ve Androphaglar'ın daha kuzeyinde, Dinyeper'in hemen batısında Neüriler yaşamaktaydılar. Başka bir deyişle Neüriler, sadece Dinyeper ve Bug'un yukarı akımlarındaki bozkırların büyük bir kesimini değil, aynı zamanda Dinyeper'in sağ sahiline bitişik orman-bozkır şeridini de işgal etmişlerdi. Neüriler, o sıralar daha doğuya yerleşmiş bulunan Budinler'le de komşuydular. Neüriler'le ilgili oldukça şaşırtıcı şeyler anlatılmıştır. Güya belli bir zaman kurt şeklini alır, sonra eski hallerine dönerlermiş ve hepsi de büyücüymüş. Herodot'a göre Neüriler'in görenekleri İskitler'inkiyle aynıdır.

Dinyeper'in sol sahilinde, Kralî İskitler'in kuzeyinde ve daha ileride doğuya doğru Melankhlenler yani siyah kaban giyen insanlar yaşarlar. Onların doğu sınırı hakkında kesin bir bilgi yok; ama muhtemelen Don nehrine yakın bir yerde Budinler'le ve belki de Savromatlar'la temas halinde yaşıyorlardı. Melankhlenler muhtemelen İskit değillerdi; çünkü dilleri farklıydı ve belki de İskit siyasî grupları içinde yer almıyorlardı.

Tanais-Don'un deltasıyla en aşağı akımlarında, Maiotis'e üç günlük ve nehrin sağ sahilinde kuzeydoğuya doğru on beş günlük mesafede yaşayan Maiotidler'in yukarısındaki orman bulunmayan bozkırda Savromatlar bulunuyorlardı. Rivayete göre bunlar, hür İskitler'in çocuklarıyla savaşçı Amazon kadınların evliliklerinden türemiş bir halktır. Bu yüzden onların kadınları da savaşçıydı; dilleri ise günahları yüzünden Amazon kadınların anlamadığı bozuk bir İskitçeydi. Siyasî bağımsızlıklarını korumuşlardı ve katıksız birer göçebeydiler.

Savromatlar'ın daha yukarısında, Don boyunca ve hatta orman-bozkır bölgesinde, Herodot'a göre oldukça büyük bir göçebe halk yaşamaktaydı: Budinler. Ülkelerinin sınırları batıda bir yerlerde Neüriler'in ülkesiyle bitişikti ve hatta Herodot'a göre bir nesil son-

raki Neüriler Budinler'in topraklarına muhaceret etmişlerdi. Budinler'in de kendilerine özgü bir dilleri vardı. Görünüşe göre İskitler'le sınırdaş olmadıkları için herhalde kesinlikle bağımsızdılar. Ülkelerinde Gelon adında ağaçlarla kaplı büyük bir şehir vardı. Bu şehirde hem İskitçe, hem Helence konuşan, Yunan tanrılarına ve özellikle de Dionysos'a tapan Gelonlar yaşıyorlardı. Yerleşiktiler ve ziraatle uğraşıyorlardı. Herodot'a göre diğer yazarlar boş yere Gelonlar'la Budinler'i tek bir halk olarak göstermişlerdir.

İskitya'nın gayr-ı İskit halkları

Aşağıda İskitler gibi hayat süren, ama çoğunlukla onlarla aynı dili konuşmayan ve başlı başına bağımsız siyasî teşekküller olan bu halklar üzerinde daha detaylı duracağız. Ayrıca Herodot ve diğer yazarların tasvir ettikleri coğrafî yerleşimlerine uygun olarak, şu veya bu mahallî arkeolojik kültürleri yani hayatın maddî yadigârlarını gün ışığına çıkarmayı da deneyeceğiz. Bu halkların mevcut durumda bozkırlı İskitler'le pekçok benzerlikleri var; ama sözü edilen kabileler ve halkların yaşadıkları bölgelerdeki bağımsız kültürler değişik açılardan incelenmiştir. Herodot, Orta Asya bozkırlarına görenek açısından İskitler'e yakın olan Massagetler'i yerleştirmektedir. Fakat bu halkların tamamı, Savromatlar da dahil, Herodot'a göre İskit değildir. İskit olanlar, sadece ilk beş kabiledir. Özellikle dilleri arasındaki farklılık da bunu göstermektedir ki, Herodot bile sürekli buna vurgu yapmaktadır. O taraflarda bir yerde, İyrkai'ların, Thyssaget ve Argipeialar'ın arka tarafında İssedonoslar yaşıyorlardı. Bu kabilelerden ilk üçü Budinler'in öte tarafında yaşıyor ve avcılıkla uğraşıyorlardı. Argipeialar, sanki doğuştan keldir; ağaçların altında, yurtlarda yaşarlar; ağaçlardan topladıkları yemişlerle beslenirler. Aşağı yukarı incir ağacı büyüklüğündeki ağacın bakla iriliğindeki yemişinden askhü adını verdikleri bir içki hazırlayıp içerler ve komşu halklar arasında çıkan anlaşmazlıklarda hakemlik yaparlar. İssedonoslar ise atalarına taparlar; birisinin babası öldüğünde bütün akrabaları ona sürü hayvanları götürürler; kurban ederler, parçalara ayırırlar. Sonra onları koyun etleriyle karıştırıp haşlarlar ve yerler. Ölünün kafasını kazır, içinden beynini çıkarırlar. Onu altınla kaplayıp bir tanrı suratı gibi her yıl büyük kurbanlarla yüceltirler. Aynı şeyler, ortak evlilik âdetine sa-

hip olan Massagetler için de anlatılır. Bu bilgilerin büyük bir kısmı İskit tacirlerin anlattıklarına dayandırılarak nakledilen bilgilerdir. İskit tacirler, böylesi uzak bölgelere yolculuk etmeyi göze almasınlar diye Yunanlılar'ı bu tür hikâyelerle korkutuyorlardı.

Herodot, Maiotis Gölü [Azak Denizi] sahillerinde, Lykos, Oaros ve Tanais nehirlerinin aşağı akımlarında yaşadıkları için Maiotidler [Azaklılar] dediği halktan yarım ağızla bahseder. Bu halk, sözü edilen bölgede daha sonraki birkaç yüzyıl boyunca da varlığını sürdürmüştür. Yazarımızın İskitler'in kış aylarında Kerçen Körfezi'ni geçerek Taman üzerinden Sindîler'e saldırdıkları konusunda verdiği bilgi oldukça önemlidir. Bu bilgi, V. Yüzyılda İskitler'in Kuzeybatı Kafkasya'da mevcut olmadıklarına işaret etmektedir.

Sarmat istilası, İskitler'in yaşadıkları bölgelerin küçülmesine yol açmıştır. Herodot'un İskitya coğrafyası hakkında verdiği genel bilgilerin doğruluğu Hippokrat tarafından da teyit edilmektedir. Çünkü Hippokrat, İskitya'nın Don sınırını biliyordu ve üstelik Savromatlar'ın nehrin bu yönüne yerleşmelerinden de haberdardı. pseudo-Skylax da Sirmatlar'ın – daha sonraki Sarmatlar'ın – Don nehrinin sağ sahiline gelişleri hakkında bilgi vermektedir. Herodot'un verdiği bilgilerin doğruluğu, iki yüzyıl sonra Olbia civarında yaşayan Mikshelenler'den yani Helen-İskitler'den bahseden Protogenes fermanı ile Pappius oğlu Nikeratos adına çıkarılan ve Gileya/Polesya adından bahseden fermanla da desteklenmektedir.

Öylesine söylenmiş, masal türünden bilgilerdeki birçok bulanıklığa rağmen, Herodot'un hikâyesi ve özellikle de etnografyayla ilgili olan kısımları, daima arkeolojik verilerle desteklenmektedir. Herodot'un verdiği coğrafî bilgiler, İstros/Tuna'yı İskitya'nın bir nehri olarak göstermektedir. İskitya'nın maddî kültürlerinin Tuna havzası arkeolojik yadigârlarıyla bağlantılı olduğu muhakkak. Dinyester ve Bug'ın yukarı akımlarındaki Neüri toprakları yönünde, Orta Dinyeper civarında, Batı Ukrayna'da, Dinyeper'in ve Orta Don'un sol sahilindeki topraklarda ele geçirilen birçok İskit eşyası, orta derecede nüfus kesafetine sahip İskitler'in hayat tarzlarını göstermektedir. İskitler'in ve Sovyetler Birliği'nin ormanlık şeridindeki Savromatlar'ın kuzeyindeki kabileler dahi, İskıt etkisi çok fazla değilse bile, benzeri eşyaları kullanıyorlardı ki, Desna, Oka ve Kama boylarında o döneme ait harabelerde ele geçirilen eşyalar da bunu farklı açılardan yansıtmaktadır. Herodot'a

göre kervan yolu, kelimenin en geniş anlamıyla Olbia'dan Ural'a kadar uzanıyordu. Örneğin VI. Yüzyıla ait Olbia aynaları Buzuluk ve Or'da bulunmuştur. Elinizdeki eserin bazı bölümlerinde İskitler'e komşu olan halklarda aynı arkeolojik yadigârların eş zamanlı olarak kullanılabildiğini göreceksiniz.

Bizzat İskitler, Dinyeper civarındaki mevcudiyetlerini Herodot'dan bin yıl öncesine bağlamaktadırlar. Dolayısıyla Homeros'da geçen "süt içen, kısrak besleyenler" ibaresi (Ilyada, XIII, 1-7) elbette İskitler'e işaret etmektedir. Yunanlılar, İskit adına ilk defa Hesiodes'in bıraktığı bölük pörçük bilgilerde rastlamışlardır ki, oradaki bilgiler de Homeros'ta tasvir edilen hayat tarzıyla örtüşmektedir.

Kimmerler ve İskitler

Şu halde IX-VIII. Yüzyılda, daha erken bir dönemde, muhtemelen İskitler'in göçebe kolları Kuzey Karadeniz bozkırlarında yaşıyorlardı. İskitler hakkında daha kesin bilgilere, ancak VII. Yüzyıldan sonraki Yunanlı yazarların eserlerinde rastlanmaktadır. İskitler, muhtemelen VI. Yüzyıl sonlarına kadar Kimmerler'le bir şekilde komşuydular. Günümüze kadar yetip gelen bölük pörçük malûmata göre İskitler, ilk başlarda Kimmerler'le yan yana yaşıyorlardı. Gerçekten de Homeros'a göre (Odysseia, XI, 12-19) kuzeyde Kimmerler de yaşamaktaydılar. VIII. Yüzyıl sonu ve VII. Yüzyıla ait Asuri belgelerinde "Gimirri" adıyla geçen Kimmerler'le ilgili bilgilerden başka, yirmi yıl kadar sonra aynı belgelerde İskitler'den de ("Aşkuza" veya "İşkuza") söz edilmeye başlanmaktadır. Her iki kabile de Asuriler'in kuzey sınırlarını sürekli rahatsız etmekte, fakat daha ziyade ayrı gruplar halinde saldırmaktaydılar.

II. Sargon, 714 yılında Urartular'ı ve müttefiklerini hezimete uğratmıştı. Fakat bu olaydan bir süre öncesine kadar kuzeyden Ön Asya'ya sızan Kimmerler sınırları zorlamış ve hatta belli bir bölgeyi işgal etmişlerdi. Bunlar, bir süre sonra bizzat Asuriler'i de rahatsız edeceklerdi. Yaklaşık 679 yılında Asarhaddon (681-669) Kimmerler'e çok ağır bir darbe indirdi. Kral, bu zaferini yıllıklarına şu satırla kaydetmektedir: "Ülkesi uzakta olan Kimmer Teuş-

pa'yı öldürdüm ve ordusunu yok ettim." Asarhaddon daha sonra tanrı Şamaş'a "Planlarım gerçekleşecek mi... Gimirri savaşçıları?" diye sormakta. "Gimirri"ler, diğer kabilelerle ve bu arada İskitler'le müttefiken hareket ediyorlardı. Asarhaddon, İşkuzalar'ın (İskitler'in) kumandanı Partatua'yla temasa geçip, anlaşma yapmak suretiyle bu ittifakı parçaladı. Yaptığı anlaşmaya sadık kalan Partatua, İskitler'in bir kısmını yanına alarak, görünüşe göre kuzeye çekildi. Asarhaddon, bu olaydan önce ve daha sonra da İşpaka kumandasında Medya taraflarına saldıran İskitler'i bozguna uğratmıştır. Daha sonraları, yaklaşık yarım yüzyıl boyunca, Ön Asya'da İskitler'le ilgili hiçbir haber alınamamıştır.

Asurbanipal (668-626), Kimmerler'le savaşmayı sürdürdü. Kralın yıllıklarında Kimmerler'den bahsedilirken "Atalarım korkmadılar ve kral olarak benim de bacaklarım birbirine dolaşmadı" denilmektedir. Ancak, Kimmerler'in istilası Teuşpa'nın hezimete uğramasından sonra yeni bir yöne kaydı. Takriben 660'da Gyges (Asuriler'de Giggu) onları Lydia'da mağlup ederek, iki Kimmer komutanını da zincire vurulmuş vaziyette Asurbanipal'a gönderdi. Gyges'in salnamesinde Kimmerler'in Mısır sınırlarına kadar vardıkları ve firavun Psammatikos'un onlarla savaştığı belirtilmektedir.

Kimmerler 654 yılı civarında tekrar Lydia sınırlarından içeri dalıp Sardes'i işgal ettiler. Çarpışmalar sırasında Gyges öldü. Oğlu Ardys zamanında (650-625) Lydia bir süre Kimmerler'in hâkimiyetinde kaldı. Zaten onlar da Sardes'i ikinci kez işgal etmişlerdi. Ancak, Kimmerler yine Ardys karşısında Kilikya'da ağır bir yenilgi aldılar. Küçük Asya'nın iç kısımlarına doğru ilerlerken bile uzaktaki ana vatanlarıyla bağlarını koparmadılar. Jüdealı peygamber Yeremya (yaklaşık 593) İsrail'i Kimmer veya İskitler'in istilasına karşı uyarıyor ve bu halk hakkında "Onun (o halkın) sadağı açık tabut gibidir; onların hepsi cesur insanlardır" diyordu.

Çok daha sonraki dönemler hakkında en fazla bilgiyi Yunanlı yazarların eserlerinde bulabiliyoruz. Herodot ve diğerlerinin anlattıklarına göre, İskitler VI. Yüzyıl sonlarında Araks (Volga?) nehrini geçerek Kimmerler'i Karadeniz bozkırlarından sıkıp çıkardılar. Kimmerler, Karadeniz boyunca Kafkas ötesindeki dağ geçitlerine çekilerek, bilâhare Küçük Asya'ya yerleştiler. İskitler yürüyüşlerini sürdürerek, Hazar Denizi boyunca Medya'ya yö-

nelip Medler'i mağlûp ettikten sonra Suriye'ye kadar ilerlediler ve orada firavun I. Psammatikos (670-616) ancak büyük hediyeler vererek ülkesini kurtarabildi. 27 yıl boyunca Asya'ya hâkim olan İskitler, birbiri ardınca saldırılar düzenleyip, vergi topladılar. Bu durum, Herodot'un rivayetine göre, Med kralı Kyaxares'in (624-585) ziyafete davet ettiği İskit kumandanlarını öldürmesine kadar devam etti. Ancak Kyaxares'in VI. Yüzyıl sonlarında öldüğü şeklindeki bilgi esas alınırsa, belki de bu işi yapan kişi kralın oğlu Alyattes'dir. Düşmanlardan bu şekilde kurtulma taktiği daha sonraki dönemlerde de Pers siyasetçiler tarafından defalarca uygulanmıştır.

Tarihi gerçeklik açısından elbette bu hikâyeye birçok fantastik unsurlar ilâve edilmiştir, ama neticede tarihî bir olaya işaret ettiği muhakkak. İstila hareketinin başında Protothyas'ın (Asuri metinlerinde Partatua) oğlu Madyas bulunuyordu. Mezopotamya, Suriye ve Mısır'daki VII. Yüzyıl ile VI. Yüzyıl başlarına ait yadigârlar arasında İskit savaş silahlarının özelliklerini en fazla yansıtan bronz ok uçları bulunmuştur. Bu ok uçları bilinen yerli ok uçlarından farklıdır ve istila ve kuşatma hareketlerine maruz kalan şehir surlarının açıklarında bunlardan bol miktarda ele geçirilmiştir. İskitler'in bu tür istila hareketlerinin dilsiz şahitlerinden biri de, Erivan yakınlarında Urartu'nun kuzey kalelerinden birinin harebesi olan Karmir-blur kasabasıdır. Burada Büyük Vatan Savaşı'ndan önce başlatılan ve bilâhare devam ettirilen kazılar, bu şehrin İskitler tarafından ele geçirilip, yıkıldığını ve yakıldığını ortaya koymuştur. Şehrin kil duvarlarına atılıp saplanan ok uçları İskitler'e özgüdür. Bu önemli kazıların daha detaylı sonuçları B. B. Piotrovsky'nin "Van Krallığı" (Moskova, 1959) adlı eserinde yer almaktadır. Çok büyük bir ihtimalle İskitler'in bu istilası sadece Kimmerler'i takip ederken gerçekleşmiş değildi. Aksine Kyaxares'in Ninova'ya saldırdığı günlere rastlamıştı ve muhtemelen Partatua'nın (Protothyias) Asarhaddon'la yaptığı ittifakın bir sonucuydu. Biritish Museum'da daha sonraki olayları anlatan 616-609 yıllarına ait Babil tabletlerinden bazı parçalar muhafaza edilmektedir. 614'de Kyaxares Ninova ve Asur'u kuşatır ve sonuncusunu zapteder; fakat Ninova kuşatmasını kaldırmak zorunda kalır. Muhtemelen Madyas'ın kumandasındaki İskitler ona engel olmuşlardı. Bu

arada Kyaxares, İskitler'i kendi safına çekmeye muvaffak dahi olur. Çünkü 612'de Ninova, Medyalılar, Babilliler ve İskitler tarafından fethedilmişti. Demek ki İskitler'in istilası 616'da gerçekleşmiş; Medler'i yenmiş, sonra da onlarla ittifak sağlayarak, 609 yılına ait Babil yıllığına göre Mısırlılar'ı mağlup etmişlerdir. İskitler, 28 yıl boyunca Medya'ya hâkim oldular, fakat biraz önce belirtildiği gibi Kyaxares onların hakkından gelinceğe kadar burada sağlam bir yönetim kuramadılar.

İskit kılıçlarının altın kınları üzerindeki Asuri ve Urartu işlemeleri, aynı orijinli gümüş bıçaklar, Kafkas-ötesi bronz silahları, perçinlenmiş birkaç bronz yapraktan oluşan, bizim tepesi hayvan kulağı biçiminde süslü bir veya iki dikey kulplu testilerimizi andıran Kafkas ötesi işi kap kacaklar, İskitler'in Kafkasya üzerinden düzenledikleri seferlerin dilsiz şahitleridir. (Bkz. Resim I). Bu eşyalara, Kafkasya sınırları dışında Kiyef ve Krivograd civarına kadar uzanan bölgelerde de sık sık rastlanmıştır. Bu kaplardan birisi, Kuban'da Kelermes aulu yakınlarındaki kurganlarda yer alan Azak tipi mezarlarda bulunmuştur ki, İskit "akinak" (kama)larına ait Asuri ve Urartu işlemeli altın kınların da imal edildiği yerler buralardır. Özellikle bu dönemden itibaren güçlü İskit kültür etkisinin izleri, silahlara ve ev eşyalarına yansıyarak, Kafkas bozkır ve dağlarının kuzey kültüründe görülmektedir.

Bu sırada Kimmerler artık Ukrayna bozkırlarında görünmez olurlar. Strabon ve Plutarkhos, Herodot'un verdiği bilgilerdeki eksikliği tamamlamaktadırlar. Strabon, eskiye, yine Homeros çağına dönerek Kimmerler'in Frigya'ya saldırılarından bahsetmekte ve Gordias'ın oğlu kral Midas'ın onların eline esir düşmemek için kendini zehirlediğini anlatmaktadır. Kappadokya ve Paphligonya'yı yakıp yıkan Kimmerler, İonia şehirlerine kadar yaklaşırlar. Bu bilgilerin bir kısmı Asuri kaynaklarında verilen bilgilerden daha eskidir; bir kısmı, Kimmerler'in Asurbanipal tabletlerine de yansıyan Lydia hâkimiyetleri dönemine aittir; bir kısmı ise 616 yılı civarında İskitler tarafından Karadeniz bozkırlarından nihaî olarak sökülüp atıldıkları dönemle ilgilidir. O tarihten sonraki dönemle ilgili olarak Strabon ve Plutarkhos Kimmerler'in bir kısmını henüz VII. Yüzyılda (yaklaşık olarak ortalarında) Asya'ya alıp götüren kumandan Ligdamias hakkında bilgi vermektedirler. Daha sonra, o sıralarda ve çok sonraları Yunanlı

şairlerin hatırlattıkları İonia ve Lydia şehirlerin yakılıp yıkılmasının ardından, Kappadokya veya Kilikya'nın bir yerinde Ligdamias ve ordusu Asurbapinal tarafından imha edilmişti. Buna daha önce kısaca değinmiştik. Kimmerler'in Küçük Asya'ya düzenledikleri akınlar bazen Trakyalılarla birlikte ve onların treramlarıyla ya doğrudan Küçük Asya üzerinden, ya da muhtemelen Hellespontos yönünden gerçekleştirilmiştir. Strabon bu hususa işaret etmektedir. Kimmerler, İskitler tarafından sıkılıp atıldıktan sonra da Lydia kralı Alyattes (615-565) karşısında ağır bir yenilgi almış ve tarih sahnesinden silinmişlerdi.

İskitler'in kökeni ve İskit grupları

İskitler'in Karadeniz bozkırlarına çıkıp gelişi ve Kimmerler'i sürmeleriyle ilgili haberlerden başka, onların orijinleriyle alakalı olarak da bir (Herodot'da üç) rivayet anlatılmaktadır. Fakat Herodot, bunlardan bir tanesini daha inandırıcı bulmaktadır. Kimmerler, İskit birliklerinin yaklaştığını öğrenince kaçmaya karar verirler, fakat "kralları" vatan için mücadele etmeleri teklifinde bulunur. Halk evlerine çekilir. Bunun üzerine kralların orduları iki bölük halinde ayrılır, birbiriyle savaşa tutuşur ve hepsi ölürler. Halk, onları Tyras yakınlarındaki bir mezara gömer. Anlaşıldığı kadarıyla bu mezar Herodot zamanında hâlâ mevcuttu. Diğer Kimmerler ülkelerini terk ederler. Strabon, bu efsanenin birazcık değişik bir versiyonunu naklederek, ülkeyi terk eden Kimmerler'in kumandanının Kobo olduğunu belirtir. Kimmerler çölümsü bir yeri işgal ederler. "Tarihin babası" bu efsaneyi, Miletli Hekataios'dan ve Prokonnesoslu Aristeas'dan almıştır. Onların da bu tür bilgileri Herodot gibi, mahallî rivayetlerden bîhaber olan İonialılar'dan ve Persler'den aldıkları muhakkak.

Herodot'a göre bizzat İskitler'de anlatılan bir efsanede, İskitler'in diğer tüm halklardan daha genç oldukları, vaktiyle hiç kimsenin yaşamadığı ülkelerinde ilk olarak Zeus'un oğlu Targitaos ve kızı Boristhenes'in dünyaya geldiği hikâye edilmektedir. Herodot'da İskitler'in kökeniyle ilgili rivayetlerden ilki budur. Targitaos'un Lipoksais, Arpoksais ve Koloksais adında üç oğlu vardı. Onların önüne gökten altın eşyalar düştü: Pulluk, boyunduruk, teber ve kâse. Büyük ve ortanca kardeş bu eşyaları tuta-

mayınca, hepsi de ansızın alev aldı. Üçüncü kardeş hiç korkmadan gökten indirilen mucizevi eşyayı tutabildi. Böylece krallık ona verildi. Aukhatealar büyük kardeşin, Katiariler ve Traspies (Skoloti)ler ortanca kardeşin ve Paralatailer küçük kardeşin sulbünden türediler. Herodot, burada tüm İskitler'in genel adının Skoloti olduğunu, onlara Yunanlılar'ın İskit, Persler'in ise Saka dediklerini kaydetmektedir. Gerçekten de İskitler'in Tuna'dan Azak Denizi'ne kadar uzanan bölgede yaşayan ve bilhassa Olbia'da bilinen kesimine gerçek İskitler denilir. Targitaos'dan Herodot çağına kadar bin yıl geçmiştir.

Olbialılar veya Karadeniz sahillerinde yaşayan diğer Yunanlılar Herodot'a başka bir rivayet daha aktarmışlardır ki, tarihin babasının naklettiği genealojik efsanelerden ikincisi budur. Rivayete göre Herkül, Geryon'un öküzlerini önüne katmış giderken, İskitler'in oturdukları topraklara gelmiş. O sıralar buralarda kimse yokmuş. Herkül uykuya dalınca, arabaya koşulu iki kısrak ortadan kaybolmuş. Herkül uyanmış, kısrakları aramış, bütün ülkeyi geçmiş, sonunda "Ağaçlık" denilen bir yere gelmiş. Bir mağaranın içinde yarısı kız, yarısı yılan bir yaratık bulmuş. Bu yaratık kendisiyle evlenmeyi kabul etmesi halinde kısraklarını iade edeceği vaadinde bulunmuş. Herkül, onun isteğini kabul etmiş. Uzun süre onunla birlikte yaşamış ve bu evlilikten üç çocuk dünyaya gelmiş. Herkül, ancak bundan sonra kısraklarını geri alabilmiş. Herkül çekip giderken bir türlü yanından ayırmadığı yayını ve kılıcını vermiş. "İçlerinden hangisi bu yayı benim gibi kurar ve şu kılıcı benim gibi kuşanırsa onu bu ülkeye yerleştir; bu dediklerimi yapmayanları kov bu topraklardan gitsinler" demiş. Bunlardan İskit adını taşıyan en küçüğü Herkül'ün söylediklerini yapabilmiştir ki, İskitler'in atası da odur. Agathyrsos [Agaçeriler] ve Gelonoslar denilen kabileler de işte bu görevi yerine getiremeyen iki büyük kardeşin neslindendirler. Bu efsanede, yerli gerçek efsaneden ayrılan ve Yunanlılar tarafından elden geçirilen bir rivayetin kokusu gelmektedir. Bu efsanede dışarıdan gelen (Herkül) ile yerli (yılan bacaklı) yaratığın buluşması, İskitler'in başlangıcını oluşturmaktadır. Halbuki birinci rivayette dışardan da gelmiş olsa yerli unsur gölgelenmekte ve gelecekte İskitler'in yurdu olacak topraklar, onların zuhurundan önce boş olarak gösterilmektedir.

İkinci efsanenin birazcık değişik bir şekli Sicilyalı Diodoros tarafından rivayet edilmektedir. Buna göre bu halkın atası İskit,

Tanais'de bir yerlerde Zeüs ve yılan bacaklı tanrıçadan dünyaya gelmiştir. Bu rivayette Araks (Volga/Itil?) adı da geçmektedir.[1] Bu rivayet elbette Bosporlu Yunanlılar'dan alınmıştır ve İskitler'in doğudan batıya doğru göç ettiklerini göstermektedir.

Son iki efsanenin tarihi bilgilerle karşılaştırılması halinde, İskitler'in Pontos sahillerine çoktan yerleşmiş oldukları açıkça görülecektir. Aeschylus'a göre İskitler Maiotis ve Tanais sahillerindeki toprakları işgal etmişlerdi. Herodot, Kırım, Boristhenes ve Dinyester'in aşağı akımlarını da onlara verir. İskitler, buralara yerleşmeden çok daha önceleri biliniyorlardı (Herodot, Hesiodes, çivi yazısı). Yani onların adı Yunanlılar'dan önce vardı. Asuri kitabelerinde bu adın geçmesi de söz konusu iddiayı desteklemektedir. Tüm rivayetler, kimsenin yaşamadığı bir toprağın ele geçirilmesinden söz etmektedir. Dolayısıyla, kısmen de olsa Kimmerler kendi topraklarını terk etmişlerdi.

Ancak, bu rivayetlerde Herodot'un çağdaşı olan kadim kökenli yerli bir halkın Dinyeper'le bağlantılı olarak tarımla uğraşmaya başlamasının motifleri işlenmektedir. İskitler'in onların topraklarına yerleşmeleri tedrici surette gelişmiş ve en az iki yüzyıl sürmüştür. Bu süre zarfında elbette ki İskitler vatanlarında kalan yerli halkın bir kısmıyla kaynaşmışlardır. İskitler, kral Koloksais veya benzeri bir isimden dolayı Skoloti adını almışlar; Yunanlılar ise onlara "İskitler" demeyi tercih etmişlerdir. Gördüğümüz kadarıyla bu ad, Hesiodes'den daha eski ve İskit adının geçtiği çivi yazılı kitabelerden daha yaşlıdır. Çünkü Herodot'dan iki yüz yıl sonra Olbialılar hemşehrileri Protogenes anısına kazıdıkları bir anıt kitabede Olbia'ya komşu kabilelerin adlarını da zikretmişlerdir ki, İskitler de onlardın biridir. Onlar bu kitabede "Kralî" İskitler'den "Say"lar diye bahsediyorlar. İskit yazılı kaynaklarında da bu ad aynen geçmektedir.

Anlaşılan "İskit" adı, gerek Yunanlılar'ın ve gerekse onların arkasından bizim adlarını saydığımız kabilelerden sadece birinde geçmektedir. Herodot, Exampeia'da İskit savaşçılarının, kralları Ariantes'in İskitler'in sayısını öğrenmek istemesi üzerine getirdikleri kargı uçları eritilerek yapılan devasa boyutta bir kazanı

1 Prof. S. K. Klyashtorny, burada geçen Araks nehrinin Amu-Derya'nın bir kolu olan Uzboy nehri olduğu görüşündedir.

bizzat gördüğünü anlatmakta ve buradan İskitler'in çok büyük bir halk olmadıkları hükmüne varmaktadır. Olbia civarı "Gerçek İskitler'in" topraklarıdır. İskitler'in yani Skolotiler'in kökeniyle ilgili ilk yerli hikâye Olbia'yla bağlantılıdır. Krallar bunlar arasından çıkmıştır. Onlar, Medya ve Mezopotamya'ya girenlere Ordys diyorlardı. Herodot ise İskitler'e Skoloti adını Yunanlılar'ın verdiklerini belirtmektedir. Kısmen de olsa İskit hanedanı bu Skolotilerden çıkmıştır. Ancak zamanla, Protogenes anıt kitabesinde "Say"lar olarak geçen "Kralî" İskit göçebeleri, diğer kabileler üzerinde hâkimiyet sağlamışlardır. Ama bu olay Herodot'dan önce olmuştur. Olbialılar, VII. Yüzyıldan itibaren önemli ve dikkat çekici topluluk olarak bu İskit kabilesini görmüş ve tanımışlardı. Onlar, halkın diğer siyasî birliklerine nazaran İskit adını ön plana çıkarmış; ancak, bir takım yerli lâkaplar, özellikle de Helen-İskitler ve "Kralî" İskitler gibi bazı sıfatlar ilâve etmişlerdi. Pontos'daki tüm Yunanlılar İskitler'le ilgili genel tanımlamaları Olbialılar'dan almışlardır ki, "Skoloti" yerine İskit adı da bize buradan gelmiştir. Biz, bundan sonra ancak bozkır kabilelerinin boy ve siyasi birlikleri söz konusu olduğunda "Skoloti" kelimesini dar anlamda kullanacağız. Bazı araştırmacılar, daha sonra tanışacağımız arkeolojik kültür özellikleriyle birbirine bağlanan tüm kabilelelere bu kelimeyi yakıştırmakta, yani hayat tarzı açısından gerçek bozkırlı İskit/Skolotilere benzeyen, ama Herodot'un "gayr-ı İskit" olarak gösterdiği kabileler için de aynı adı kullanmaktadırlar.

İskitler'in dilinde onların İran kökenli olduğunu gösteren birçok iz göze çarpmaktadır. Hint-Avrupaî dil ailesi içinde İndo-İran kolu da vardır. İskit dili de bu kol içinde yer almaktadır. Dilciler İskitçeyi İranî bir dil olarak inceledikleri için, İranî dil grubu adı bu şekilde ortaya çıktı. Bu köke mensup tüm diller, göründüğü kadarıyla, Orta Asya'dan ve özellikle Horazim'den yani bugünkü Harezm'den neşet etmiştir.

Günümüze kadar yetip gelen Ariapythes, Oktamasal, Saytafern ve benzeri birçok hükümdar adı kısmen apaçık İranî kökler içermektedir. Aynı şekilde Targitaios'un bizzat kendi adı kadar oğullarıyla ilgili efsanede saklanan boy adlarında da aynı kökler görünmektedir. Göçebe ve Çiftçi İskitler'in İran dilli olduğu hususu, Herodot'dan itibaren bilâhare Sarmat adını alan Savromatlar'ın birazcık bozulmuş İskitçe konuşan halk olarak

kabul edilmesiyle de desteklenmektedir. Sarmatlar'ın dili, geç dönem yazarların doğrudan işaret ettikleri pekçok kelimeye göre de Med diline yakındır, yani İranî diller grubuna girmektedir. İskit dilinde komşu Trakya kabilelerinin dillerinden ödünç alınmış sözcükler de vardır.

Çiftçi İskit kabilelerinin hayat sürdükleri yerlerde, özellikle Bug, Pantikapea/İngulets ve Aşağı Dinyeper'de, materyal açısından II. Binyıl sonuna ve I. Binyıl başlarına yani Kimmerler ve erken İskitler çağına ait olan tarıma özellikle yerleşim birimlerine rastlanmıştır. Çiftçi kabileler muhtemelen kendilerinden önceki halktan birçok unsurları almışlardı ve onlarla bir hayli kaynaşmışlardı. İskit tarihiyle ilgili anlatılan olaylar, kendisini politik anlamda aynı birlik içinde gören, çiftçi ve kısmen göçebe halklar üzerinde hâkimiyet kuran yegâne birliğin Kralî İskitler olduğunu ortaya koymaktadır.

İskitler'in kökeni konusu aynı zamanda Savromatlar'ın kökenini de içine alır. Herodot'un Savromat, daha sonraki tarihçilerin Sarmatlar dediği halk, aynı halktır. Bunlar, V-IV. Yüzyıllarda Don üzerinden İskitya'ya gelerek, yavaş yavaş tüm İskit topraklarını işgal etmiş, onların bir kısmını ortadan kaldırmış, bir kısmını bünyesine katmışlardır. Eski yazarlar, Savromatlar'da iktidarı elinde tutan, kahinlik yapan, evleninceğe kadar erkeklerle eşit şekilde savaşlara katılan, bir düşman öldürünceğe kadar kocaya varamayan kadının saygıdeğer bir yeri olduğunu belirtmektedirler. Herodot'un naklettiği bir rivayete göre Savromatlar, gemilerle Don ağzına getirilen savaşçı Amazon kadınlarla İskit gençlerin evliliğinden doğmuş bir halktır. Esasen onlar, Küçük Asya'da Thermodon savaşında Yunanlılar tarafından mağlup edilerek esir alınan Amazonlardı. Bunlar yolda isyan ederek gemi personelini öldürdüler; ama gemiyi nasıl kullanacaklarını bilmiyorlardı. Savromatlar, tek bir gelişim aşamasında kalmamışlardır. VI. Yüzyıldan itibaren kesintisiz bir harita çizen Don ve İtil-ötesi mezar yadigârları, kadınların III-II. Yüzyıla kadar saygıdeğer bir yeri olduğunu gösteren açık izler taşımakta, ancak o tarihten itibaren patriarkal ilişkilerin ortadan kalktığını göstermektedir. Savromat/Sarmatlar'la ilgili yazılı kaynaklar da bunu gayet sarih bir şekilde ortaya koymaktadır.

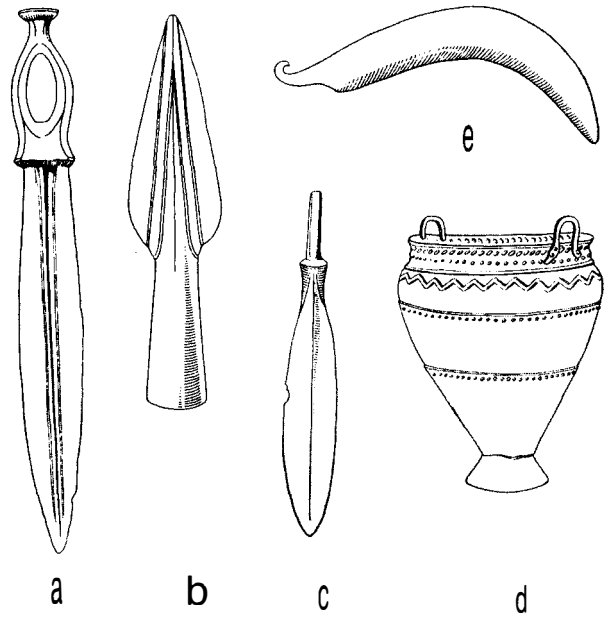

Karadeniz ve Aşağı İtil bozkırlarındaki ahşap mezar kültürü kabilelerine ait bronz eşyalar:
a-hançer; b- mızrak ucu; c- iki ağızlı bıçak; d- kulp yerine kancalı orak; e- şeritten perçinli kazan.

Kimmer krallarının ölümü hakkındaki rivayet, Kimmer sosyal teşkilâtıyla ilgili bölük pörçük bilgiler sunmaktadır. Bu rivayette söz konusu edilen halk, nihaî olarak sürülene kadar Asuriler'e ve Küçük Asya'ya akınlar düzenleyen halkın muhtemelen yerinden oynatılmaya meyyal bir kısmını konu edinmektedir. Kralları, büyük bir ihtimalle eski kuşağın temsilcileri olan kabile reisleriydi. Tıpkı Odessa yakınlarındaki Usatova köyündeki eski minik yerleşim birimi gibi, II. Binyılın ikinci yarısına ait yadigârlar, tarımın yanı sıra, bilâhare İskitler'in temel uğraşısı olan yılkıcılıktan başka sığırcılığın da yapıldığını göstermektedir. II. Binyıllarda Karadeniz civarındaki bozkır kültürü, gitgide çarvacılığa dönüşmüştür. Kimmerler'in daha sonraki akınları, şüphesiz halkın bir kısmının göçebe hayvancılıkla da uğraştığını göstermektedir. II. Binyılın erken dönemine ait kurganlarda erkek savaşçıların yanı sıra, yine erkek kâhinlerin mezarlarına rastlanmaktadır; ama efendi kocasının yol arkadaşı durumunda bulunan itaatkâr ve öldü-

rülmüş kadın cesetleri de yer almaktadır. Bu durum kır hayvancılığının, yani patriarkal ilkel cemaat-boy nüvesinin gelişmesine özgü bir olaydır. Bu tür verilerin birbiriyle kıyaslanması, daha sonraları İskitya adını alacak bozkırlarda yaşayan Kimmerler'in tek bir ittifak içinde yer alan müstakil patriarkal kabile ve boylar halinde yaşadıklarını düşünmemize imkan tanımaktadır.

Augustus döneminin Yunanlı yazarı Nikolai of Damascus, Savramatlar'da kadın yöneticilerin söz konusu olamayacağı mitolojik çağlarda Kuzey Karadeniz civarından gelen Amazonlar'ın Attika'yı istila etmeleriyle ilgili bir efsane nakletmektedir. Muhtemelen bazı Kimmer kabileleri anaerkil düzenin bakiyeleri olarak varlıklarını korumuşlardı. İşte daha sonraları Savromatlar'ın bünyesine dahil olan Kimmer kabileleri de bunlardır. Makedonyalı İskender'in (öl. 321) vefatından hemen sonra kaleme alınan kronolojik bir tablet günümüze kadar gelmiştir. Burada sözü edilen Amazon/Kimmerler'in seferi, günümüzde kabul edilen kronolojiye göre 1251 yılında gerçekleşmiştir.

Dinyeper-Dinyester sahillerinde hayvancılığın yanı sıra tarım da gelişmiştir. Kırım-Azak boylarında muhtemelen göçebe kabileler hâkimdi ve Kafkas sıradağları ötesine Teuşpa veya Ligdamias gibi kumandanların önderliğinde düzenlenen akınlar da buradan gerçekleştirilmiştir. İşte askerî demokrasi veya kraliyet yönetiminin doğuşu da böyle başlamıştır. Müstakbel İskit sosyo-ekonomik yapısının ve hatta İskit çiftçi ve göçebe kabilelerin bölgesel yayılışının ana çizgileri de yine bu Kimmer toplumu zamanında ortaya çıkmıştır. Fatih İskitler yerli halkı hâkimiyet altına alarak onunla kaynaşmışlardır. Bu sosyal gelişim yakınlığı hiç de küçümsenecek boyutta değildi.

Kimmer ve İskit kültürü

Kimmerler'e ait maddî kültürü ayırt etmek oldukça zordur. Kimmerler'in Ukrayna, Don ve Kırım bozkırlarında geçirdikleri yılları göz önünde bulundurarak, I. Binyılın ilk yüzyıllarıyla II. Binyıl sonlarına kadar olan yadigârları bir noktada o yıllara ait kabul etmek zorundayız. Bu dönem, bronz silahlardan demir silahlara geçiş çağıydı. Ama o sıralarda bu bozkırlarda İskitler yaşıyorlardı. Demek ki, her iki halk da aynı kültüre mensuptu. Bu-

rada ele geçirilen bronz kap-kacaklar ve silahlar da o döneme aittir. Tipik poyra tipli mızraklar, bir veya iki ağızlı Kelt baltaları, baltanın üst kısmına yerleştirilen ve (r) harfini andıran kulplar, değişik şekilli nacaklar, iki ağızlı bıçaklar, düz saplı veya kabzalı hançerler, çengelli metal oraklar ve kulpları metal perçinli, alttan basenli oval tencereler.

Bulunan kap kacakların çoğu pişmiş topraktan yapılmış kavanoz, omzundan veya ortasından atılmış yapıştırma bir silindir çemberle süslü, kaburga çizgili veya yuvarlak omuzlu çömlekler ya da kenarları süslü kaplardır. Siyah cilalı küp görünümlü yuvarlak kaplar da vardı. Bunlar yuvarlak ve yassı gövdeli, silindir şekilli veya kesik boğazlıydı. Şalgam şekilli bodur kaplar ve testilere de rastlanmaktadır. Zikzak çizgiler ve üç köşeli tarama desenleriyle süslü vazolar ve testilerin desenleri taraklı çizgi veya çizgi şeklindeki süslemelerle bezelidir. Değişik görünümlü çukur nakışlar da göze çarpmaktadır. Küpler ve diğer kaplar siyah cilalıdır. Günümüzde çok iyi biliyoruz ki, ülkemizin güney kesimindeki bozkırlarda II. Binyılın ikinci yarısıyla I. Binyıl başlarının arkeolojik kültürü, kuzeyden güneye doğru Kuybişev'den Volgagrad arasındaki alanı, doğuda ise İtil'den Orenburg bölgesi ve yine İtil'den Uralsk şehrinin bulunduğu alana kadar uzanan sahayı içine alan İtil-ötesinde ortaya çıkmıştır. Burada ölüler, özel kurganlar altında bir iki kat kütükler içinde, üstü kütükle örtülü çukurlarda ve ağaç gövdesi veya tomrukla kapatılmış oyuklarda uyuyormuş gibi oldukça büzülmüş bir şekilde defnedilmişler. Arkeologlar, bu kültüre ahşap mezar (srubnaya kultura/ timber grave) veya bazen gelişim basamaklarının daha geç aşamasının ortaya çıkarıldığı İtil üzerindeki Hvalinsk şehrinin adından dolayı Hvalinsk kültürü adını vermektedirler. Bu kabilelere mensup çarvacılar ve tarımla uğraşanlar, II. Binyılın son iki-üç yüzyılından sonra yani Hvalinsk çağında ülkelerinin sınırları ötesine geçerek Dinyeper ve Bug'un aşağı akımlarına kadar geldiler. Onlar yolları üzerinde "katakomp" kültürüyle tanıştılar. Bu kültüre "katakomp kültürü" denilmesinin sebebi, ölülerin yer altındaki hücrelere, yani arkeologların çoğu kez "katakomp" dediği mağaralara defnedilmiş olmasıydı. Eğer Kimmerler gerçekten II. Binyılda teşekkül etmişlerse, o takdirde onların ilk kültürleri de "katakomp kültürü"dür. Onların mevcudiyetlerinin son dönemlerinde katakomp kültürüne mensup kabilelerde

seramik ve kısmen süslü ahşap mezarların sayısı hiç de az değildir. Ancak, biraz önce sözü edilen bronz silahlar, âletler ve tasviri verilen kap kacakların ait olduğu oyma mezar kültürü kabileleri (ki İskitler'in ataları da bunlardır), daha sonra katakomp kültürünü bir tarafa bırakmışlardır.

Daha önce gördüğümüz gibi İskitler burada, henüz II. Binyıllarda ortaya çıkmaya başlamışlar ve yine IX. Yüzyıldan itibaren bölgeye adamakıllı yerleşmişlerdir. Bununla birlikte, I. Binyıl başlarında iki değişik kültürü birbirinden ayırt etme imkanı sağlayan eşyaları umumi eşyalardan ayırmak mümkün değildir. Dolayısıyla ilk İskitya sakinlerinin maddî kültürü yerli ahalininkinden ya çok az farklıydı ya da hiç farklı değildi. Halbuki VII. Yüzyıl sonlarından itibaren tamamıyla farklı bir kültür karşımıza çıkmaktadır. Çünkü o tarihten sonra tüm bozkırda, değişik yerlerde yaşamalarına rağmen kültürel açıdan zaman ve mekan itibariyle ancak İskit diyebileceğimiz tek tip bir halka rastlıyoruz. Bu tek tip halkın zuhuru, göçebe kabilelerin kesinlikle 616'dan sonra Karadeniz civarında ortaya çıkışıyla bağlantılıdır. Yine de, özellikle kap kacaklarda olmak üzere âlet edevatlarda görülen yeni çizgiler, İskit öncesi dönemin yani XII-VIII. Yüzyıl kültürlerinin kalıntı unsurlarını içermektedir.

Göçebe İskitler'in VII. Yüzyıl sonlarında Araks-İtil arasında dolaşmaları, Kimmerler'le tarımcı ve Göçebe İskitler arasındaki kültür birliği sebebiyle arkeologlar tarafından neredeyse fark edilmemiştir. Ama VIII. Yüzyıldan itibaren tüm Karadeniz ve Hazar civarı bozkırlarında savaşçı süvari mezarlarına rastlanmaktadır.

Göçebe İskitler, VII. Yüzyıl sonlarından itibaren Kuzey Karadeniz civarındaki bozkırlara yerleştikten sonra, yavaş yavaş bölgede güçlü bir devlet kurarak, Yunan şehirlerinden İskitya'nın iç kesimlerindeki sahil şehirlerine mal getiren tacirlere hizmet sunmaya başladılar. Onların maddî kültürlerinin etkileri Batıda Trakya, Tuna'nın aşağı akımları, kuzeyde Agathirs [Agaçeri] kabilelerinin ve bir miktar Neüri'nin yaşadığı Moldavya ve Batı Ukrayna'yı içine alan bölgede görülmektedir. Fakat III. Yüzyılda Sarmat istilasıyla birlikte İskit çağı sona ermektedir.

Bu sırada, Dinyeper ve Desna'nın yukarı akımlarındaki ormanlarda, İtil ve Oka nehirlerin yukarı kesimlerinde, özellikle küçük ve ormanla kaplı derelerde, nehirlerin birbirine karıştığı

çıkıntı yerlerde toprak tabyalar arasına bekinen bir halk ortaya çıkıyordu. Her ne olursa olsun, İskitler'in maddî kültürünün bazı paralellerine bu halk arasında, özellikle de Desna nehri boyunca uzanan ormanlık şeritteki kasabalarda rastlanmaktadır. Bu kasabaların boylar arası temasların gelişmesi sonucunda ortaya çıktığı muhakkak. Fakat onların ortaya çıkışı, belki de güçlü İskit kültürüyle sağlanan temasın etkileriyle eski ilişkilerin yol açtığı dış yozlaşma tarafından hızlandırılmıştı. İskitler'in kuzeyli komşularıyla ilişkilerinin her zaman dostâne olduğunu sanmıyorum. Zaten orman-bozkır şeridinin Bozkırlı İskitler'le benzer kültüre sahip olan kuzeyli tarımcı kabilelerin Harkov, Poltava, Sumi, Kiyef ve Kirovoroj bölgelerinde bol miktarda rastlanan muhkem yerleşim birimleri de ancak buna işaret ediyor olabilir.

Kervan yolu

İskitler'in Ananin kültürüne mensup halklarla ilişkileri oldukça gelişmişti. Ananin harebelerinde, Kama ve kollarıyla Vetluga boyunca rastlanılan mezarlıklarda, İskitler'den ithal edilen bazı eşyalara ve özellikle ok, sadak, hançer gibi silahlara, İskit tipi at gemlerine, yerli hayvan figürleri içeren fakat İskitler'e has Karadeniz tarzıyla işlenen eşyalara rastlanmaktadır. İskitya'da tamamıyla demirden yapılmasına rağmen bazen buralarda bronzdan mamûl, fakat İskit işçiliğiyle yapılmış hançer ve kılıçlar da görülmektedir. Sadece arkeolojik yadigârlarla ortaya çıkarılmayan, aksine eski Yunan literatüründe de yer alan kervan yolu, Dinyeper ağzından bu uzak ülkeye doğru uzanıyordu.

Herodot'a göre bu yol Olbia'dan geçiyordu; ama aynı yazarın ifadesiyle bu tür yollar Karadeniz civarındaki diğer şehirlerden de geçmekteydi. Tacirler, Bug ve Dinyeper'in aşağı akımlarında yolculuklarına son veriyorlar; kuzeydoğuya doğru ise yollarına bozkır üzerinden devam ediyorlardı. Neüriler, Androphaglar ve Melankhlenler bu iki nehrin sol tarafında kalıyorlardı. Tacirlerin takip ettikleri aynı yol bozkırlı İskit kabileleri arasından geçip gidiyor; Don ötesinde önce Savromatlar'ın yaşadığı ormansız bozkır üzerinden geçerek, bilâhare Budinler'in yaşadığı gür ormanlar arasına dalıyordu. Yol, daha sonra Thyssagetler'in (bazıları bu adı Çusovoy nehriyle karşılaştırmaktadırlar) ve İyrkai'ların toprakla-

rından geçerek altın yurduna, muhtemelen Ural ve Sibirya'ya uzanıyordu. Buradan Herodot'un tabiriyle altın ve kürkler getiriyorlardı. Yunanlı tacirler bu yolu kullanmıyorlardı. Bu yüzden Herodot'un anlattıkları, İskit tacirlerden duyduğu şeylerdir. Fakat tacirler pek çok halkın yaşadığı yerlerden geçen bu yolda giderlerken yanlarında yedi dilde tercüman bulunduruyorlar ve muntazaman seyahat ediyorlardı.

Yunanlılar ülkenin iç kısımlarındaki diğer yerlere de sızmışlardı. Vynnytsya bölgesinde İskit dönemine ait Nemirov harabesinde, üzerinde Yunanca bir özdeyiş yazılı yerli yapımı bir kap bulundu. Herodot, kral Ariantes'in meşhur kazanını gördüğü Exampeia'ya kadar bizzat gitmiştir. Olbialı birisi Herodot'a Borysthenes/Dinyeper üzerinde, sığ geçitlerin yer aldığı Nikopolis veya zayıf bir ihtimalle Dinyeper su yoluna kadar o sıralar gemilerin gidebildiği bir yerinde İskit krallarının defin merasimleri yapıldığından bahsetmiştir. Strabon'un bildirdiğine göre, Yunanlı tacirler Don boyunca deltadan daha ötesine geçmezlerdi. Çünkü malları daha ileriki noktalara yerli kabileler taşırlardı.

İskitya'nın Hazar civarındaki Don-İtil ötesi bozkırlarıyla olan ilişkileri daha da sağlamdı. Buralarda Savromatlar ve kültür yönünden kendilerine yakın olan başka kabileler yaşıyorlardı. Bunların hayatında, bir takım mahallî çizgiler taşımakla birlikte, genel şekliyle İskitya'nın bozkır hayat tarzında sık görülen İskit süvari eşyaları ağırlıklıydı.

Buraya İskitya'dan kervanlarla gönderilen mallar da gelirdi. İskit kültür etkileri İtil boyunca uzanan bozkırlar üzerinden kalabalık Savromat kabileleri vasıtasıyla uzak noktalara kadar ulaşıyordu. Altaylarda, Orta Asya'da Minusin Çukuru'nda kullanılan savaş silahlarında ve buralardaki halkın zevklerinde kendine özgü bir takım kalıplar vardı, ama İskit silahları, at koşumları ve hayvan figürlerinin kalıpları güçlü olarak göze çarpıyordu. Ormanlık Ural civarında olduğu gibi burada da İskitya'ya özgü uzun kabzalı demir silahlar bronzdan yapılıyordu; ama genellikle İskit modelleri ağır basıyordu. Hatta bu modeller yerlerini İskitya'da Sarmat çizgilerin etkisine bağlanan yeni modellere bıraktığı zamanlarda bile, aynı silahlar Güney Sibirya'da kullanılmaya devam ediyordu. Doğuda, İskit figürlerinden birçok çizgiler içeren ve bunları daha da geliştiren yerli motiflerin yanı sıra, hayvan figürleri de tantanalı bir gelişim kaydetmekteydi.

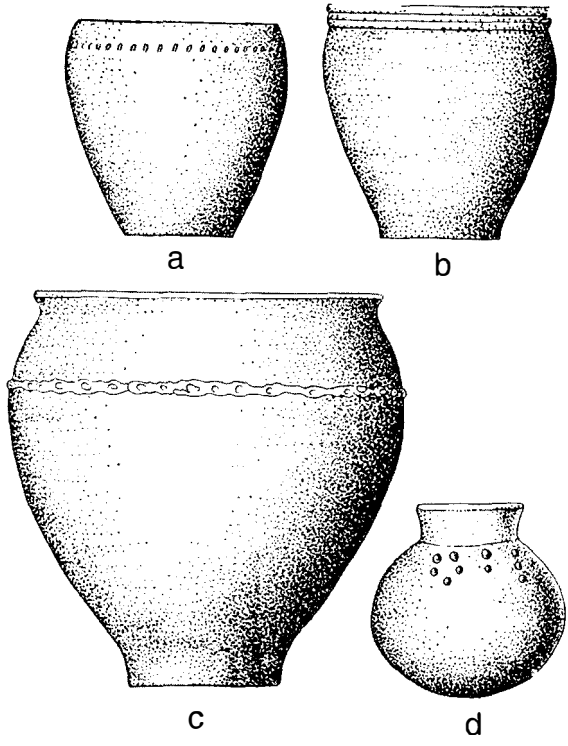

Ahşap mezar kültürüne ait kil çanak çömlekler:
a- kavanoz tipli kap;
b- merdaneyle kuşak atılmış kavanoz başka bir kap;
c- merdaneyle omuzdan kuşak atılmış, parmakla süslenmiş bir saksı;
d- kara lakeli kâse. Karadeniz civarındaki bozkırlarda değişik yerlerde bulunmuştur.

Ülkelerin İskitya sınırları içine alınması süreci yavaş seyrediyordu. Belki de VII. Yüzyıl sonlarında sıkıp çıkarılarak Küçük Asya'ya gitmek zorunda kalan bir kısım Kimmerler'in boşalttığı bölgeye İskitler'in işe yaramaz kesimi iskan edilmişti. Örneğin Plutarkhos, Gaius Marius biyografisinde daha inandırıcı bir versiyon sunarak, âsi Kimmerler'in önemsiz bir kısmının "İskitlerce itildikten sonra, kumandanları Ligdamias'ın yönetiminde Maiotis'den Asya'ya geldiklerini" anlatır. Ancak Plutarkhos, aynı kumandan tarafından daha önce düzenlenen bir seferle kral Kobo'nun daha sonra düzenlediği iki ayrı seferi birbiriyle karıştırmaktadır.

Gerçekten de İskitler'in maddî kültürlerinde kendilerinden önceki halkların hayat tarzlarından pek çok çizgi muhafaza edilmiştir. Seramik şekil ve tezyinatı, cenaze defin merasimleri ve Güney Bug, İngulets, Dinyeper ve diğer nehirlerin bozkır boyunca uzanan akımlarındaki köyler gibi daha eski köylerin yerine kurulan İskit yerleşim birimlerinde bu çizgiler görülmektedir. İskitler'in VII. Yüzyıl sonlarındaki bu istilasının ilk olmadığını daha önce belirtmiştik. Homeros, Hesiodes, Herodot'un aktardıkları bilgiler, Asuri yıllıkları ve orakl'lar [kahin hatipler] sık sık İskitler'in Ukrayna ve komşu Karadeniz civarı bozkırlarına sürekli seferler düzenlediklerinden bahsetmektedirler. İskit iskeletlerinin incelenmesi sonucunda onların buralarda Bronz Çağı'ndan itibaren yaşamakta olan yerli tipin birçok özelliklerini taşıdıkları görülmektedir. Bu fiziki tip, boy mezarlarında da dikkat çekecek kadar güçlüydü.

Elbette ki İskitler'in Karadeniz civarındaki bozkırlara sürekli seferler düzenlemiş olmalarının tabii bir sonucu olarak, daha sonra gelen İskitler'in ana kitlesini, yerli sakinlerin torunları ve tabi ki öncelikle Kimmerler oluşturdular. Bunlar (yerli ahalinin torunları) muhtemelen fatihlerin dillerini ve hayat tarzlarını benimsemiş, tek bir ad altında birleşmiş ve İskitya'nın ana kabile yapısını teşkil etmişlerdi. Bu olayların son safhası 616-609 yılları arasında tamamlanmıştı.

İskitya'da ve özellikle Kırım'da Kimmer varlığının izleri toponimikaya da yansımıştır: Kimmer Bosporu, Kimmer Geçidi, Kimmerya ve Dinyester boyundaki Kimmer krallarının mezarı. Onlarla yapılan uzun savaşların hatıraları İskitler'de muhafaza edilmiştir. İskit kültürüne özgü olarak bildiğimiz hayvan figürlerinin hemen hemen bizzat İskitya'da bir çok kabile arasında yaygın olmadığı dikkat çekmektedir. Bu hayvan stilinin malzemesinin, gerek İskit yerleşim birimlerinde ve gerekse fakir kişilerin mezarlarında, yani asıl kitlenin hayat tarzını yansıtan kabirlerde aynı olduğu görülüyor. Dolayısıyla bu figürler hem İskit soylularının hem de Budin ve Maiotisliler gibi kabilelerin zâdegân sınıfının hayat tarzında yaygın biçimde yer almaktaydı. Çernigov'dan Dinyeper-Bug nehirlerinin ağız kesimlerine, Tuna'dan Kuzey Kafkasya'ya kadar uzanan bölgedeki en zengin kurganlardaki bulgular da bunu göstermektedir. Ama İtil ötesinde farklı bir durum söz

konusu. Çünkü burada Savromat boy geleneklerini koruyan tek tip bir stil, hem boyun sıradan üyeleri ve hem de beylerin mezarlarında göze çarpmaktadır. Ancak beylerin mezarları birazcık daha fazla zenginliğiyle dikkat çekmektedir.

İskit-Yunan ilişkileri

VI. Yüzyılın ikinci yarısı İskitya tarihinin kesin kırılma yılları olmasına rağmen, İskitler'in Ön Asya'yla olan ilişkileri kesilmedi. O sıralarda İskitya sahillerinde Yunan kolonilerinin kurulması ve bunların bozkır mallarını, özellikle de buğdayı ihraç etmeleri sebebiyle muhtemelen İskitler'in Kafkas-ötesi ve Ön Asya'ya olan ilgilerini azaltmıştır. Belki Kuzey Kafkasya yerlileri de onları engellemekteydiler. Çünkü VII. Yüzyılda kendini gösteren kısmî istilalar artık yapılmamaktaydı.

İskit-Yunan ilişkileri ilk başlarda kesinlikle dostâne idi. Nitekim İskitler Yunanlılar'a yerleşmeleri için yer vermişlerdi. Ta başından beri Olbia ve Pantikapea civarındaki mezarlıklarda yerlilerden başka Yunanlılar'ın cenazeleri de defnediliyordu. Don ağzının Yelisavetino istasyonundaki Azak şehrinde bu ilişkiler muhtemelen daha da güçlüydü. Burada günlük hayatta kullanılan bol miktarda Yunan malı vardı. Karşılıklı çıkarlar oldukça büyüktü. IV-III. Yüzyılda Bospor Krallığı buğday ihraç işini İskit aristokratlarına verince, söz konusu ilişkiler daha da sağlamlaştı. İskitler, zaman zaman Bospor'un iç işlerine burunlarını sokuyorlardı. Daha önce belirtildiği gibi, IV. Yüzyıl sonlarında kral Satyrus'la kardeşi Eumeles arasında çıkan iç savaş sırasında İskit ordusu birincisinin, Kral Aritharnes'e bağlı Tamanlı Thatei'ler (Maiotis kabilesi) de ikincisinin yanında yer almıştır. İskitler, ancak III. Yüzyıl sonlarında Yunan şehirlerini hâkimiyet altına almaya başladılar. Onların Khersones ve Bospor'u ele geçirme teşebbüsü, 107-105 yıllarında Khersoneslilerin talebi üzerine onlarla ittifak anlaşması bulunan güçlü Pontos Krallığı'nın dışardan müdahelesine yol açtı. O sıralar İskitya aşağı yukarı siyasi bir çalkantı dönemi yaşıyordu. Esasen İskitler'in Khersonesliler'le olan ilişkisi aşağı yukarı başından beri hasmâne idi.

İskit-Pers ilişkileri

Tüm Ön Asya'yı hâkimiyet altına alan Persiya'nın, İskitya'yı çıkar alanının içine sokmayı denememesi mümkün değildi. Herodot başta olmak üzere Yunan literatüründe yer alan bir rivayet, Hystaspes oğlu Darius'un İskitya'yı fethetme isteğinin temelini, 614 yılı seferinin ve Medya'nın yakılıp yıkılmasının intikamını alma arzusundan kaynaklandığını belirtmektedir. V-IV. Yüzyılda yaşayan Pers kralı Artakxerxes'in saray doktoru Ctesius, olayların sebebine değinmeden başka bir versiyon aktarmaktadır. Her ne kadar Ctesius saray çevresindeki insanların anlattıklarına dayanıyorsa da, muhtemelen verdiği bilgiler daha detaylıdır. Kappadokya satrapı Ariaramnes, Darius'un emriyle, bir filoyla İskitya sahiline gelip, aralarında kralın kardeşi Marsaget'in de bulunduğu pek çok kişiyi esir alır. Bunun üzerine İskit kralı İdanthyrsus (bu kralın adı Ctesius'un rivayetinde Skitharbos yani İskitler'in kralı "Skitharkhos" şeklindedir) Darius'a küstahça yazılmış bir mektup gönderir ve bu da savaş sebebi olur. Böylece 514'de Trakya Bosporu ve Tuna üzerinden gelerek büyük bir orduyla İskitya'nın batı sınırlarından içeri dalar.

Yunan yazarlarının verdiği Pers ordusu sayısı elbette çok abartılıdır. Herodot'a göre 700, Ctesius'a göre ise 800 bin. Herodot'un konuyla ilgili olarak aktardığı uzun bilgiler, efsanevi detaylarla doludur. Bazı komşu kabileler -Gelonlar, Budinler ve Savromatlar- İskitler'e destek vaadederler. Agathirsler [Ağaçeriler] Neüriler, Melankl.enler ve Androphaglar ise yardımda bulunmayı reddederler. Göründüğü kadarıyla İskitler'e yardım sözü verenler, kuzeydoğuya giden İskit kervan yolu sebebiyle onlarla ortak çıkarları olan halklardır. Çünkü onlar, hem gelip giden mallardan, hem de bu ticaretten bir çıkar sağlıyorlardı. İskitler, kadın, çocuk ve sürülerin ana kısmını kuzeyde bırakarak, bozkırdaki bitki örtüsünü tahrip ede ede Pers ordusu karşısında sürekli geriye doğru çekildiler. Pers ordusu güya onları takip edeyim derken, Don nehrini geçip Savromatlar'ın topraklarına girdi. Darius, orada İskitler'e karşı büyük bir duvar ördürmeye başladı; ama İskitler bundan faydalanarak geri dönüp İskitya'ya geçtiler. Darius tekrar İskitler'in peşine düşüp İskitya'ya geldi, fakat öncü kuvvetleri takip etmesine rağmen burada ana orduyla karşılaştı. Yine aynı taktiği uygulan İskitler, komşu toprakları üzerinden Darius'u bir daha batı

sınırlarına çektiler. Darius, İdanthyrsos'a ya savaşa girmesini, ya da boynunu bükerek kendisine gelmesini emretti. İdanthyrsos, göçebe hayat tarzı yaşadığını ve ancak Darius'un kendi atalarının mezarını bulup yok etmesi halinde savaşacağını bildirdi. Ne var ki İskitler, molalar sırasında Persler'i sürekli rahatsız etmeyi sürdürüyorlardı. İdanthyrsos, sonunda Persler'in durumunun ağırlaştığını farkedince, Darius'a bir kuş, fare, kurbağa ve beş ok gönderdi. Hediyelerin ifade ettiği tehdit şu şekilde yorumlandı: "Ey Persler! Eğer siz kuş olup gökte uçmazsanız, fare gibi yerin altına girmezseniz veya kurbağa olup bataklığın sularına atlamazsanız, yurdunuza dönemeyeceksiniz ve bu okların hedefi olacaksınız." İskitler, bir yandan da Pers ordusunun Tuna yoluyla geri dönüş yolu üzerindeki köprüyü koruyan ve bizzat Darius tarafından altmış gün bekledikten sonra ülkelerine geri dönmelerine izin verilen İonialı Yunanlılar'la da anlaşmayı denediler. Bu arada Darius'la çarpışmaya hazırlanan İskitler, savaşı bir an önce başlatmak için harekete geçmişlerdi ki, önlerinden bir tavşanın geçip gittiğini görünce, peşine takıldılar. Darius bu fırsatı değerlendirip, ordusunun işe yaramaz kısmını İskitya'da geride bırakarak Tuna üzerindeki köprüye doğru çekildi ve İonyalılar'ın anlaşmaya sadık kalmaları sayesinde canını kurtarmayı başardı.

Bu hikâye, pek çok değişik detaylar içermektedir ki, isteyen okuyucu bunları Herodot'un eserinin çevirisinden takip edebilir. Darius'un istilasından Herodot'a kadar en az yüz yıllık bir süre geçtiği için, olayların birçok detayı unutulmuş ve hafızalardan silinmiştir. Örneğin Persler'in bu kadar uzağa nasıl gittikleri konusu açık değildir. Bununla birlikte anlatılan hikâyelerde birçok hayati detay ve günlük yaşantıyla ilgili fon net bir şekilde göz önünde tutulmuştur. Burada Yunanlılar'ın ağzından nakledilen ve onlar tarafından araya yeni unsurlar sokuşturulan belli başlı İskit destanlarından birinin bölük pörçük doğuşuyla karşı karşıyayız. Darius, bir bataklığa saplandığı, ağır iklim şartlarından ordusuyla birlikte zar zor kurtulup çekilmek zorunda kaldığı yerden Prut-Dinyester arasındaki Get Çölü'ne dönmüştü. Strabon böyle anlatıyor. Fakat seferden hemen sonra bu ana hikâye üzerine birçok detay yamanarak, halkın hayalinde istilanın alanı aşırı şekilde genişletildi. Böylece, söz gelimi Tanais yakınlarındaki herhangi bir duvarın harabeleri bir şevkle Darius'a maledildi. Moskova civarındaki köylüler Vyatiçler'in bin yıllık kurganlarını Napolyon

seferinin hatırasına yapılmış "Fransız mezarları"; Kazaklar, Bronz ve Demir Çağına ait "kalmak oba" kurganlarını Kalmıklar'a ait kurganlar olarak bildiler.

İskitler, Darius'un istilasına kadar Traklar'la, özellikle de onların Tuna civarında yaşayan kabileleriyle çatışmalara girmişlerdi. İskit orduları Trakya'ya girmiş, Trak Khersones'ine (Bospor Yarımadası) kadar ilerlemiş ve bilâhare Marathon fatihi olacak olan tyran Miltiades kaçıp gitmişti. Bu olay, İskitler'in kral I. Kleomenes zamanında İspartalılar'la yeniden ilişki kurmayı denediklerini gösteriyor. Olay V. Yüzyılın 90'lı yıllarında olduğuna göre elbette ki İskitler'in kendilerine yeni Pers saldırganlığından koruma gayretleriyle izah edilebilir. Bu ilişki, o sıralar Pers-Yunan savaşına yol açan uluslararası olayların geliştiği dönemdeki bir yankısıydı. Fakat her halükârda bu ittifak denemesi başarısızlıkla sonuçlandı ve Trak kabileleriyle İskitler arasında çatışmalar başladı. Bu savaşlarla ilgili bilgimiz azdır. Herodot'a göre alışılmış gelenekleri bozan İskit kralı Skyles, Trakya'ya kaçmak zorunda kalmış; savaş başlamıştı. Traklar'ın kralı Sitalkes (öl. 424) İskitler'e sığınan kardeşiyle Skyles'i değiştirme teklifinde bulunmuştu. Kaldı ki zaten iki kral boyu arasında ana yönünden akrabalık vardı. Taraflar şartları kabul etmiş ve savaş önlenmişti. Bu bölük pörçük bilgiler, V. Yüzyılda İskitler'in dikkatlerini batıya doğru çevirdiklerini gösteriyor. Tuna sınırlarındaki çatışmaların da az olduğunu sanmam. Çünkü İskitler'le yapılan savaşlar çoğu kez ve özellikle V. Yüzyılda Dak, Get ve Triballisli kölelerin Yunanistan'da, bilhassa Attika'da görülmeye başlamasını sıradan bir olay haline getirmiştir. İskitler'in köle pazarlarına getirdikleri köleler arasında batılı komşulardan ele geçirilen kişilerin de bulunması bu savaşlarla bağlantılıydı. Gerek yazılı kaynakların ve gerekse arkeolojik verilerin şahitliğine göre, Traklar, savaş sırasında kısmen İskit techizatını kullanmış olduklarını gibi, kısmen de İskitler'e karşı hangi silahların daha iyi olduğunu anlamak için de küçük çatışmalara girmişlerdir.

İskitler'in zayıflamaları ve tarihten silinişleri

Teres'in yönetiminde birleşen Odrys kabilelerinin Trakya'da yol açtığı siyasî dalgalanmalar ve arkasından tüm Traklar'ın V. Yüzyıl-

da Sitalkes tarafından birleştirilmesi, göründüğü kadarıyla Makedonya'yı endişelendirmeye başlamıştı. II. Philippe, henüz IV. Yüzyılda Traklar ve özellikle de Getler'le birkaç kez savaşmış, fakat sonunda onlarla ittifak akdetmişti. Bu olaylar, o sıralar tüm bölgeyi tek bir yönetim altında birleştiren kral Ateas sayesinde İskitler oldukça güçlendiklerini göstermektedir. Eski tarihçilerden Polyen ve Pompeji Trogi'nin Triballisler'in İskitya sınırlarından içeri daldıkları, kral Ateas'ın büyük bir düşman ordusu yaklaşıyormuş intibaını verecek şekilde tüm çoban ve seyisleri harekete geçirerek müthiş bir toz bulutu yükselttirmek suretiyle onları geri çekilmeye mecbur ettiği şeklindeki hikâye de bu döneme aittir. 339 yılında II. Philippe, İskitya'nın Tuna civarlarına başarılı bir sefer düzenler ve Ateas bu çarpışma sırasında ölür. Pek çok ganimet ve savaş esiri ele geçiren Philippe, geri dönerken Trivallisler'in hainçe bir saldırısına maruz kalır ve elindeki ganimeti kaybeder.

335 yılında ise bizzat Büyük İskender Trivallisler ve Getler üzerine bir sefer düzenleyerek, Tuna ötesindeki şehri yakıp yıkar. Aslında İskender'in İskitler'e saldırmak gibi bir niyeti yoktu, ama elbette vaktiyle babasının gerçekleştirdiği âni ve başarılı seferin asıl amacı, aralarında İskitler'in de yer aldığı Tuna civarındaki komşulardan gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmekti. Plutarkhos'un verdiği bilgilerden anladığımız kadarıyla İskender'in tahta geçtiği ilk yıllarda İskitya zaten huzur içinde değildi. 331'de Zopyrion adlı bir kişi İskender tarafından Trakya'ya genel vali tayin edilmişti. Zopyrion, bir tarihçinin kaydettiği gibi, muhtemelen sınırları güvenlik altına almak ve ganimet elde etmek amacıyla "sırf tembel tembel oturmamak için" otuz bin kişilik bir orduyla İskitya'ya bir sefer düzenledi. Ordu İskitya'nın içlerine kadar iyice sokulmuştu. Zopyrion, Olbia'daki barışçı İskitler'e kadar gelerek şehri kuşatma altına aldı. Ama kuşatma başarılı olamadı. Zopyrion geri dönerken ordusuyla birlikte İskitler tarafından kılıçtan geçirildi. Tüm bu çarpışmaların sonucunda İskitler, Dobruca'ya sızarak orada küçük bir krallık kurdular. Çünkü Ateas'ın ölümünden sonra Getler Tuna ötesine geçmiş ve Prut ve Dinyester'in aşağı akımları arasındaki bozkırı istila etmek suretiyle onların anayurtla olan bağlantılarını kesmişlerdi.

İskender'in ölümünden sonra 313'de Trakya'ya ele geçiren Lycimachus, kendisine karşı isyan eden Kallatiai'lı Yunanlılarla

ittifak sağlayan İskitler'e ağır bir darbe indirdiği gibi, onları kendi sınırlarının ötesine kadar takip etti. 292'de Get toprakları üzerinden Tuna ötesine geçerek İskitya'yı istila etmeyi denediyse de, Dinyester'e kadar uzanan ve Get Çölü denilen yerde hezimete uğratıldı. Yorgunluktan bitip tükenen ve susuzluktan kırılma noktasına gelen ordusu ise esir alındı. Fakat Get kralı Dromychetus, krallığının kuzey sınırlarını boşaltması karşısında onu serbest bıraktı. Lycimachus artık bir daha İskitya ve Getler'i rahatsız etmeyecekti. Yine de göründüğü kadarıyla Makedonyalılar'ın düzenledikleri birkaç sefer sonuçta İskitler'in Tuna ötesindeki askerî yayılmalarını zayıflatmıştı. Bu olaydan sonra Lysimachus'dan bir daha haber alınamayacaktı.

Lysimachus'un ölümünden hemen sonra Get Krallığı'nın yerinde Getler'i ve Galatlar'ı fetheden Kelt-Galat Krallığı kuruldu. V. Yüzyıl sonlarında veya IV. Yüzyıl başlarında, doğuda Savromatlar hâkimiyet alanlarını Don nehrinin sağ sahiline kadar genişlettiler. Bu olay, İskitler'in siyasi yönden zayıflamaya başladığının göstergesinden başka bir şey olamaz. Büyük bir ihtimalle İskitya'nın birleştirilmesi gayreti, Makedonyalı Philippe'le girdiği savaş sırasında Ateas'ın hayatını kaybetmesiyle ilk darbeyi almıştı.

IV. Yüzyıl, aynı zamanda İskit aristokrasisinin ekonomik yönden gelişme çağıydı. Çünkü hububat ticaretiyle uğraşan Bospor, bu dönemde ticare etkinliğini Dinyeper'in aşağı akımlarına kadar yaymıştı. Aşağı Dinyeper boyundaki mezarlıklar, İskit aristokratlarının alışılmışın dışında lüks bir hayat yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Çünkü bu mezarlar ağzına kadar Bosporlu ustaların elinden çıkan altın ziynetlerle doludur. Hatta bu lüks onlar vasıtasıyla şimdiki Kiyef'e kadar yayılmıştır. İskit krallarının mezarlarına Pantikapea çevresinde de rastlanmıştır. Örneğin yaklaşık 2,5 kg. gelen altın eşyaların bulunduğu bu tür İskit kral ve kraliçe mezarları, Kerç'in alt tarafındaki Kul-oba'da bulunmuştur. Hızlı bir şekilde Helenleşen İskit aristokrat tabakası, muhtemelen savaşçı ruhunu önemli ölçüde kaybetmişti. Ekonomik zenginlik ve ticarî gelirler dahi onlara Makedon taktiklerine ve Sarmatlar'ın baskısına karşı başarılı bir direniş sergileme imkanı sağlamamıştı. İskitler, komşu Yunan emporionlarına[2] daha fazla baskı yapmaya başlamışlardı.

2 Emporion: Yunan kentlerinde uzak yerlerden gelen değişik malların satıldığı pazar.

Ticari çıkarlar İskitler'in yaşam merkezini Aşağı Dinyeper civarına taşımıştı. V. Yüzyıl sonlarında, Zaporojye bölgesinde Dinyeper üzerindeki Kamenka adında Nikopolis'in karşısına devâsâ boyutta surlarla takviye edilmiş bir yerleşim birimi kurulmuştu. Burasının bir zanaat merkezi olduğu muhakkak. Çünkü orada ele geçirilen eşyalar, kral kurganlarından ele geçirilenlerle kronolojik açıdan uyuşmaktadır. Bu kurganlardan bazıları, örneğin Solocha, buraya 18, diğerleri ise 30-40-80 km. mesafededir. Kamenskoye şehrinin isimsiz harabelerinde İskitya'nın o dönemdeki başkentini görmek gerekir. Gerçi henüz V. Yüzyılda güney bozkırlarında İskitler yaşıyorlardı, ama o sıralarda ve daha öncesinde biraz daha kuzeyde, çoğu orman-bozkır sınırında bulunan şehirler yoktu. Bu şehir, kısmen Bospor'la ticaret yapmak amacıyla yeni bir merkez oluşturma çabasının bir sonucu olarak kurulmuş da olabilir elbette. Şehrin istisnai ölçüdeki strajik yerleşimi ve muhkem toprak tabyaları, büyük bir ihtimalle o sıralar komşu halkların saldırıları karşısında huzursuz günler geçiren İskitya'da kaçınılmaz bir zorunluluktu. İskit kralları, III. Yüzyıl ortalarında tahıl ticaretini tekellerine almak amacıyla Tuna ve Olbia ağzındaki Yunan şehirlerini kontrol altında tutmaktaydılar. İstros ve Olbia'da III-II. Yüzyılda İskit krallarından Kanytus ve Skylurus adına bastırılan sikkelerde, bir yiyecek arabası ve buğday ticaretinin diğer sembolleri kazınmıştı. İskit kralları Yunan elçilerini kabul ediyorlardı. Kanytus'un sarayında bulunan Antakyalı Apollodoros oğlu Germius, Trakya sahillerindeki Yunan şehirlerinin çıkarlarını temsil ediyordu. Yine V. Yüzyılda Ariapythes, Olbia'da Tymones adında bir temsilciyi yanında tutuyordu. III-II. Yüzyıl kavşağında ise İskit kralı Saitathernos, Olbia halkını peşkeş vergisi adında bir vergiyle canından bezdiriyor, bazen de kumandanlarına oldukça sevimsiz şekilde davranıyordu.

Fakat Sarmatlar'ın baskısı devam ediyordu. Khersonesliler'in isteği üzerine İskit kralının başkentine saldırıp, onu öldürerek yerine oğlunu geçiren Sarmat kraliçesi Amaga'yla ilgili bir efsane anlatılmaktadır. Bu efsane, Helen ruhunun III. Yüzyıl sonları veya II. Yüzyıl başlarının gerçek durumunu yansıtan tipik bir hikâyesidir. İşin en tuhaf yönü, söz konusu Sarmat baskısının, genel olarak Sarmat kültürünün yavaş yavaş İskit kültürünün yerini aldığı bir sırada, III. Yüzyıl başlarında Kamenka şehrinin varlığının son bulması anına rastlamasıdır.

İskit kralları, Olbia üzerindeki kontrolü muhafaza ederken ve muhtemelen politikalarını Sarmat tehlikesine karşı daha güvenli bir yer oluşturma çabasına odaklarken, aynı zamanda iyi korunan Khersones ve Bospor'u daha fazla sömürmeyi amaçlayarak idarî merkezlerini Aşağı Dinyeper civarından Kırım bozkırında Salgir nehri sahiline taşıdılar. Kral Skylurus, II. Yüzyılın ikinci yarısında, henüz III. Yüzyılda Simferopol yakınında kurulan Neapolis şehrini (ki kendisi burada Yunanlılar'ı kuşatma altına almıştı) kendine başkent edinmişti. Burada Yunanca kitabeler bulundu. Bunlarda anlatıldığına göre muhtemelen Olbialı Posydeus oğlu Pesideius adında birinin yolu buraya düşmüş. Bu denizci, Achilleus Adası'ndan korsanları dahi kovmuş. Muhtemelen kendisi yeni kurulan İskit filosunun amiraliydi. Böylece Skylurus'un Neapolis'i İskitya'nın yeni başkenti ve hatta deniz yoluyla yapılan ihracatın da merkezi olmuştu. Belki de Dinyeper üzerinde yer alan Kamenka yakınlarındaki adsız başkentin yerini aldığı için yeni şehir anlamında Neapolis denilmişti. Skylurus, Khersones'e baskı yapmaya yeni başlamıştı. Onun başlattığı saldırıları, ölümünden sonra tahta geçen oğlu Palak devam ettirdi. Khersonesliler, Pontos kralı Büyük Mitridat'tan (122-63) yardım istemek zorunda kaldılar. İskitler yalnız değillerdi ve kral Tacius'un kumandasındaki Sarmat Roksolan kabilesinden yardım istemişlerdi. İskit-Sarmat kaynaşmasının başladığını gösteren ilk emare budur. Zaten daha önce Skylurus, o zamana kadar Batı Kırım sahillerinde Khersones Cumhuriyeti'nin sınırları içinde yer alan Kerkinitida gibi birkaç şehri ele geçirmeyi başarmıştı.

Mitridat, çok büyük bir ihtimalle bu savaşlar sonunda ölmüş olan Skylurus'a karşı, I. bölümde bahsedildiği gibi, başkumandan Diophante'ı altı bin kişilik bir orduyla gönderdi. Diophante, 110-107 yılları arasında düzenlediği üç sefer sonunda önce Palak'ı mağlup edip, dağlı Taurlar'ı itaat altına aldı; arkasından İskitler'in Kırım'daki Habei ve Neapolis kalelerini zaptederek, İskitler'i Mitridat'a boysundurdu. İskitler tekrar toparlanıp itaatten çıkınca, Diophante yeniden harekete geçti; Kerkinitida ve Gözleve'yi kurtararak Güzel Liman'ı kuşatma altına aldı. Palak onun üzerine yürüdü, fakat mağlup oldu ve Diophante için dikilen Khersones kitabesinde anlatıldığına göre "piyadelerden kurtulan olmadı; süvarilerdense kurtulanlar çok azdı." Diophante,

ilkbaharda tekrar Habei ve Neapolis üzerine yürüyerek, İskitler'i barış istemek zorunda bıraktı. Bospor'da yaşayan İskitler, iktidarı VI. Mitridat'a teslim eden, ama ünvanını koruyan sabık hanedanın göstermelik son Bospor kralı Perisada'ya karşı isyan ettiler. İsyana, muhtemelen Perisada'nın gulamlarından Saumak adlı bir İskit elebaşılık ediyordu. Kral öldürülmüş, Saumak iktidarı ele geçirmişti, fakat Diophante, Khersones, Bospor ve Kırım Bozkırı'nı Mitridat'a boysundurduktan sonra isyanı bastırdı. Bir süre sonra, yaklaşık 89-84 yılları arasında, Bospor Pontos'dan koptu ve Mitridat'ın Neoptolem adında başka bir strateji İskitler'i mağlup ederek, 80 yılında Yunan şehri Tyras ve Olbia'yı ellerinden yolup aldı; yazın Kerçen Körfezi'nde İskit filosunu, kışın ise Bospor müttefik süvari ordusunu hezimete uğrattı.

Bu darbe, İskitler'in gücünü sarstı. O tarihten itibaren Yunanlı ve Romalı yazarlar Sarmat ve İskit adlarını birbirine karıştırmaya başladılar. Ancak Augustus otobiyografisi, Moesia legatusu Titus Plautius Silvanus'un Tibur'daki (günümüzde Roma yakınındaki Tiboli şehri) mezarının üzerindeki kitabe ve Bospor Krallığı'nın bazı resmi kitabeleri, İskitler'den uzun uzun bahsederek, bu olaydan sonra dahi İskit Krallığı'nın Dinyeper-Bug ağzında, Aşağı Dinyeper ve Kuzey Kırım'da varlığını sürdüğünü kaydetmektedirler. 26 yılında Augustus'tan barış yapılmasını talep eden İskitler, bazen başarılı, bazen başarısız bir şekilde Bospor ve Khersones krallarıyla savaşmayı sürdürdüler. Arkeologlar, tek ve aynı kültürün kesintisiz gelişimini II. Yüzyıl başlarına kadar Kırım ve Aşağı Dinyeper'de takip edebilmektedirler; fakat bu kültürün daha sonraki aşamaları ağırlıklı olarak Sarmat damgasını taşımaktadır.

Sahilin kuzey kesimlerindeki bozkırı ve Kırım'ı istila eden Sarmatlar, İskitler'in yerini aldılar, fakat politik amaçlı bir teşkilatlanma yapamadılar. II. Yüzyıldan itibaren İskit kültürünün yerini yeni bir kültür aldı. Fakat arkeologlar bu kültürde İskitler'i Sarmat kabilelerinden hemen hemen ayırt edemiyorlar. İki halkın dil, hayat tarzı ve sosyal yapı açısından birbiriyle akraba oluşu, İskitler'in önemli bir kesimin Sarmatlar tarafından emilmesine yol açtı. I. Yüzyıla gelindiğinde ise Sarmatlar, İskitler'in Aşağı Dinyeper boylarındaki hâkimiyetine son vererek Tuna'ya kadar uzanan tüm bozkırı ele geçirdiler.

Sürgün Ovidius, yaşadığı Tom şehrinin sokaklarında kaleme aldığı Metamorphoses'unda Sarmatlar'dan ve onların vahşi savaşçılıklarından bahsetmektedir. Strabon ise Sarmat kabilelerini anlatırken, Aşağı Dinyeper boylarında yaşayanları, Herodot'un "Kralî İskitler"inin İskitya'daki sabık hükümdarlarının arkasına saklandıkları ve şimdiyse sanki bir Sarmat kabilesi görünümüne bürünen "Kralî Sarmatlar" olarak adlandırmaktadır. İskitya, siyasî ve etnik açıdan Milâdî II. Yüzyıl sonlarında veya III. Yüzyıl başlarında fiilen ortadan kalkmıştır, ama adı uzun süre yaşayacaktır. Ukrayna bozkırlarında kendini gösteren her türlü tehdit ve dehşet İskitler'e mal edilmiştir. Sarmatlar, Gotlar, Alanlar ve hatta Peçenekler, Yunanlılar tarafından çoğu kez bu dehşetingiz adla anılmışlardır. Dahası, bizim vakayinamemizde kendi vatanımız "Büyük Skuf" diye anılmıştır. İskitya, yaklaşık yedi asır boyunca kendisini dış istilalardan korumuş; fakat kuzeydoğudan gelen taze güçlerin yani Sarmatlar'ın saldırısı karşısında ilk defa gerilemiş; ancak, son nefesini kuzeybatıdan çıkıp gelen Gotlar karşısında vermiştir. İskitler, Gotlar'ın saldırılarından sonra Olbia, Tanais ve diğer bazı Yunan şehirlerinde hemen hemen görünmez olduklarına göre, muhtemeldir ki Aşağı Dinyeper ve kısmen Kırım'daki İskit şehirleri Gotlar'ın kurbanı olmuştu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSKİTLER'İN SOSYAL YAPISI İSKİT DEVLETİ'NİN ŞEKİLLENİŞİ

İSKİTLER'İN SOSYAL YAPISI
İSKİT DEVLETİ'NİN ŞEKİLLENİŞİ

Henüz V. Yüzyılda, İskitler'in sosyal yapısında kabile bağları ağırlığını koruyordu. Herodot'un anlattığına göre, kardeşlik yemin töreni şu şekilde yapılıyordu: Önce toprak bir kupa içerisine şarap doldurulur, ant içecek olanlar buna kanlarını karıştırırlar; bunun için sivri bir şeyle küçük bir delik açar veya kılıçla hafif çizerler; sonra kabın içerisine bir pala, oklar, bir balta ve mızrak daldırırlar; arkasından yemin ederler ve yeminini bozanın tanrının gazabına çarpılması dileğinde bulunur ve en nihayet kaptaki şaraptan birazcık içerler. Bu tür bir törenden görüntülerin işlendiği altın bir ferahi günümüze kadar yetip gelmiştir. (Bkz. Tablo XIII).

Bazen kralın dahi tahttan indirilme görevini yerine getiren beylerin rolü oldukça büyüktür. Nitekim kral Skyles aşırı şekilde Helenleşip, Vakha âyinini benimsediği için öldürülmüştür.

İskitler'in siyasî tarihiyle ilgili bilgilerimiz, başta Herodot olmak üzere diğer antik yazarların kitaplarında anlatılanlarla sınırlıdır. Onların kuzeyden doğuya kadar olan komşuları, yani Neüriler, Androphaglar, Melankhlenler ve Budinler hakkında okuyucunun artık bilgisi var. Hatta okuyucu, Persler'in İskiṭya'yı istilası sırasında bu halklardan hangilerinin İskitler'in yanında yer aldığını, hangilerinin yardımda bulunmayı reddettiklerini de biliyor. Bu, şüphesiz sıradan karşılıklı ilişkilerin dışa yansımasıdır. Detaylar ise, olayların seyri ve kral Darius'un saldırganlıklarıyla ilgili değişik epik hikayelerdir.

İskitler'in kökeni, Koloksais'le başlayan hanedanla ilgili efsane ve Darius'un istilasıyla alâkalı hikaye, İskit krallığının üç parçaya

bölündüğünü göstermektedir. Bunlardan birinde büyük kral, öbür ikisinin başında ise büyük kralın küçük kardeşleri durumundaki diğer ikisi hüküm sürerdi. Yunanlılar bu krallığı ve diğer kısımlarını "Basileios" (Herodot) veya "Archeus" (Herodot ve Tukhydides) diye adlandırırlar. Üç ayrı krallığa da bu adı veriyorlardı. Her krallık, başında bir nomarkhos'un [vali] bulunduğu nomalara (sancaklara) bölünmüştü. Bu nomalarda halk kengeşleri veya savaş meclisi ve kutsal savaş mabetleri bulunurdu. Gerek Persler'le savaş ve gerekse Skyles'in töreye ihaneti sebebiyle, yılda bir kez, sergilenen bahadırlıkların hesabını tutmak için her vilayette bu tür toplantılar yapılırdı. Düşman öldürenler krateros içerisinde hazırlanan şaraptan içerler; alacağında böyle bir kahramanlık başarısı olmayanlar bu onur şarabından içemezlerdi. Nomalar, muhtemelen, dağılan ve değişen kabilelerin eski bölgeleriydi.

Ölen kralların defin merasimi bütün halkın katılımıyla yapılırdı. Yani ölü için verilen yemeğe ve cenaze törenine mevtanın mensup olduğu boyun tüm üyeleri katılırdı. Eski boy bağları muhafaza ediliyordu. Belki de ana boyların bölünmeleri İskitler'in kökenıyle ilgili rivayetlerde mevcuttu ve rivayetlere göre Arpoksais'den Aukhatealar, Lipoksais'ten Katiari ve Traspies'ler ve Koloksais'den Paralatai'lar inmiştir. İskitler'in Helen-İskitler, Halazonlar vs. gibi kabile oymakları nomalarla uyuşmaktadır. Gerrhos bölgesi, göründüğü kadarıyla Herodot tarafından uç vilayet olarak gösterilmiştir. Protogenes anısına dikilen bir anıt kitabesinde geçen Saudaratlar ve Thysamatlar da ancak tarihin babasının sözünü ettiği noma sakinleri olabilirler. Herhalde Herodot bunların tamamını bilmiyordu, ama muhtemelen sözünü ettiği kabileler başkaydı. Her ne kadar Yunanlılar'ın anlattıkları hikayelerde boy teşkilatlarının bakiyeleri dikkati çekiyorsa da, büyük bir ihtimalle ana kütleyi çok geniş bir patriarkal aile oluşturuyordu. Herodot, İskitler'de yılda bir defa toprak taksimi yapıldığını ve bazen at sırtında bir gün boyunca katedilen alanın bir pay oluşturduğunu anlatmaktadır. Eğer söz konusu olan krala veya bir aristokrata ait çiftlikse, toprağı işleme, hayvanları gütme işlerinde tebaa toplulukların mensupları, köleler vs. çalıştırılırdı. Eğer büyük bir toprak payı sıradan boy mensuplarının reisinin hakkına düşmüşse, bu takdirde o kişi bölünmez ekonomiyi idare eden büyük aile reisi olmuştur. Fakir mezarlarda birkaç kez genel olarak başı kartal başını andıran bronz asalar bulunmuş-

tur. (bkz. s. 186'daki resim, tablo XXVI). O sıralar tüm hafif silahlar demirden mamuldü. Elbette ki bir silah olarak kullanılamayan veya kullanılmaya pek elverişli olmayan bronz asalar, ancak büyük aile reislerinin iktidar sembolleriydi. Bronz asayı mevtanın sağ eline tutuşturmaları da tevekkeli değildir. Kamenskoye harabesinde birçok odadan müteşekkil ve birkaç yüz metre kare genişliğinde büyük bir demirci atölyesi bulunmuştur. Bir defasında ise bu tür evlerden dört tanesinin, içinde bir miktar külü andıran sunak taşının da yer aldığı küçük bir tapınağı çevreledikleri görülmüştür. Bu tür evler, büyük ailelerin meskeninden başka bir şey olamaz. Kadın-rahibenin ana rolü oynadığı ocak kültü, patriarkal ailelere kadar her yerde yaşatılmıştır. İskitler'de ocağı koruyan ana tanrıça Tabiti'dir. O döneme ait İskit âdetleriyle ilgili olarak anlatılanların tamamında ve mezar yadigârlarında kesinlikle patriarkal toplum yapısı dikkat çekmektedir. Kadınlara ise sadece itaat rolü biçilmiştir.

Henüz VI. Yüzyıl başlarına ait mezarlarda oldukça dikkat çekici bir eşitsizlik görülmektedir. Salt arkeolojik tesadüfîlik açısından sözü edilen zaman dilimiyle ilgili yadigâr çok azdır. Yine o döneme ait yazılı belgeler, Karadeniz'in güney bozkırlarında pek çok halkın yaşadığına işaret etmektedir. Hayat tarzı, tüm hür kabile ve topluluklarda aynıydı. Hatta şu bildiğimiz çiftçi bölgelerindeki hayat ve özellikle de aristokratların yaşamı, kısmen göçebe olmalarına rağmen, genellikle at sırtında geçiyordu. Ancak, zenginle fakir arasındaki farkda bariz bir eşitsizlik vardı ve bu durum IV-III. Yüzyıllarda da devam etti. Aşağı Dinyeper civarında bulunan mezarlar, o sıralar toplumun oldukça çeşitli tabakalara ayrıldığını göstermektedir. Nikopolis civarındaki Sivri mezar, Şahmerdan, Chertomlyck, Solocha, Krasnokut, Melitopol kurganlarının yüksekliği 15-20 metre arasında değişmektedir. Büyük çukurlara, özellikle de V. Yüzyıl ortalarından sonraki büyük yeraltı hücrelerine defnedilen erkek savaşçı ve kadınların mezarları oldukça lüks envanterlidir: Altın ziynetler, altın ve gümüş kâseler ve altın silahlar. Mezarlarda on kadar ve bazen daha fazla at, mevtaya refakat etmektedir. Bazı mezarlarda veya ana hücrenin girişinde hizmetkârlar defnedilmiştir. Ana mezarlardaki lüks ise insanı şaşırtacak ölçüdedir. O sıralar İskit aristokratları Bospor ve Olbia'yla hububat ticaretiyle uğraşıyorlardı.

Boy kurganlarında, zeminden itibaren yüksekliği zar zor bir metreye ulaşan ve hatta yer altında bir metre derinlikteki küçük hücrelerde mevtalar bulunmuştur. Bunların silahları, adi kılıç ve mızraklar ve sıradan oklardır. At yerine sembolik gemler ve mevtaya yiyecek olarak verilmiş yarım at gövdeleri yer almaktadır. Kadınlarınsa sadece adı gerdanlıkları vardır. Yunan işi altın kap kacaklar yerine sıradan yerli kaplar ve nadiren alelade Yunan kap kacakları göze çarpmaktadır. Hemen tamamında törenler ve günlük hayatı yansıtan manzara aynıdır. Özgür İskit halkının durumu budur, ama maişet tarzı bilinmemektedir. Zengin mezarlarında rastlanan sıradan silah arkadaşlarıyla birlikte öldürülmüş kölelerin mezarları arasında aşırı bir benzerlik vardır ve eşyalar hemen hemen aynıdır.

Sıradan İskitler'in kurganları zenginlik seviyelerine göre farklılık arz etmektedir. Yani kendisinden geriye bir mezarlık kalan her toplumda, daha az veya daha çok zengin aileler bulunmuştur. Buna rağmen, çok nadiren de olsa, sıradan mevtaların mezarlarında öldürülen atlara, hatta altın eşyalara rastlanmaktadır. Örneğin, oldukça zengin kral mezarlarının yer aldığı büyük Solocha'yı çevreleyen ve pek de büyük olmayan kurganlardan birinin ortasında, sıradan silahlarla defnedilen bir savaşçının mezarında beş at iskeletine rastlanmıştır. Yine Dneprorudnaya şehrinde yakın zamanlarda ortaya çıkarılan kurganlardan birinde, büyük bir katakomp içinde iyi donanımlı bir savaşçının mezarına rastlanmış, ayrı bir odada ise ona eşlik eden sıradan iki at bulunmuştur.

İskitler'de kölelik

İskitler'de de kölecilik oldukça gelişmişti. Herodot'un tarihinde bu konuda yeterince bilgi vardır. Onun anlattığına göre, süt ürünlerinin hazırlanmasında kölelerin emeğine oldukça geniş yer veriliyordu. Kralî İskitler'de Kırım'ın bozkırlı halkı kölelerden sonra geliyordu. İskitler'in zenginlik kaynaklarından biri de akınlar ve savaştı. Herodot, yüzlerce savaş esirinden söz etmekte ve bunlardan her yüzüncüsünün savaş tanrısına kurban edildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Herodot, İskitler'de parayla satın alınan kölelerin olmadığını kaydetmektedir. Esirlerin bir kısmı, belki de büyük bir kısmı Yunan kolonileri üzerinden getiriliyordu.

Sosyal eşitsizlik, tüm İskitya'da oldukça derin boyutlardaydı. Zengin İskit kurganları, gizlice ama kesinlikle mezarın durumu bilindiği için soyulmuştur.

Bazı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, savaş yoluyla esir alınarak köle edinilenler dışında yerli halktan da belirli ölçüde bağımlılık halinde olanlar vardı. Herodot, İskit kralının kendisine bağlı kabilelerin bireyleri arasından istediğini yakın hizmetkâr olarak aldığından bahsetmektedir ki, bunlar arasında sâkiler, seyisler ve hassa askerleri vardı. Bunları öldürüp kralla birlikte gömüyorlardı. Eski yazarların belirttiklerine göre, haremlerde farklı halklara mensup yerli ve parayla satın alınan kadınlar vardı. Bunlardan bazıları meşru hanım olarak kabul ediliyor, bazıları ise ikinci dereceden odalık olarak görülüyordu. Yine bunlardan sadece bir tanesi kralla birlikte gömülüyordu. Herodot bu tür cenaze törenlerinden bahsederken, bilhassa odalıkların durumuna değinmektedir. Kral kurganların incelenmesinden de bu sonuç çıkmaktadır. Örneğin Chertomlyck kurganında kral hücresinin girişinde tepeden tırnağa altınla süslü, öldürülmüş bir kadının cesedi yatmaktadır. Melitopol kurganında, özel bir hücrede halayıkların eşlik ettiği bir kraliçe bulundu. Bu kadın belki kralın annesi, belki hanımıdır; ama istisnaî ölçüde lüks ziynetler içindedir. Hatta çizmeleri, ayağın yukarı kısmından başlayarak sonuna kadar deve dikeni çiçeğini andıran ferahilerle kaplıdır.

Sıradan İskitya vatandaşları, her ne kadar onların alelâde mezarları kralların ve beylerin mezarlarından oldukça ayrı bir yerdeyse de, hürdüler; at üzerinde savaşıyorlardı ve belli miktarda bir dünyalıkları vardı. Ancak, aralarında bir ineği dahi olmayan bîçareler de mevcuttu. Lukian, bazılarının en azından arabaya koşacak bir çift öküzü bulunduğunu kaydetmektedir. Bunlara, öküzlerin bacaklarının sayısından dolayı "sekiz bacaklı" deniliyordu. Pindare'ın bu tip İskitler için yazdığı nisbeten erken döneme ait bir şarkısında arabası ve öküzü dahi olmayanlardan söz edilmektedir. Bunlar, vatandaşlık haklarından mahrumdular ve tamamıyla yoksuldular. Tek seçeneği kölelik olan ve boğaz tokluğuna çalışan borçlular dahi elbette bu gruba dahildi. İskitya'da VI. Yüzyılda toprak işlemek veya sığır gütmekle yükümlü esir ve köle grupları da bu şekilde oluşmuştur. Herodot'da, tavşan peşinde koşan gönüllülerden çarpışacak asker bulunmadığı bir sı-

rada Persler'e karşı savaşmak için oluşturulan İskit piyadelerinden bahsedilmektedir. İskit piyadelerinin süvarilerin yanında Bospor kralı Satyrus'un safında 309 yılındaki iç savaşta yer aldıkları bilinmektedir. Muhtemelen bu piyadeler, bütünüyle yoksul insanlardan oluşturulmuş ve zaman içinde sayıları artmıştır. Romalılar çağında yaşayan fakat kendilerinden önceki kaynaklardan faydalanan Polyaenus ve Frontinus gibi tarihçilerin anlattıklarına göre, Ateas'ın ordusunda İskit savaşçılarının hizmetkârı durumunda olan ve geri hizmetlerde bulunan çiftçiler ve seyisler de vardı. Onları ancak aşırı tehlikeli durumlarda silahlandırıyorlardı. Elbette burada itaat altına alınan ve köleleştirilen bazı kabilelerin tıpkı İspartalı helotlar veya Tessalyalı penestler gibi toprağı işlemek veya sığır gütmekle yükümlü hale getirilmesinden söz edilmektedir. Bundan başka sıradan savaşçılar da aynı muameleye tabi tutulmuşlardır ki, bazıları silah taşıyıcısı (Solocha kurganı) veya seyis olarak (Chertomlyck kurganı) silahlarıyla birlikte gömülmüşlerdir. Kamenskoye şehrindeki sanatkârların, matel işçilerinin ve silah yapımcılarının büyük bir kesimi de aristokrat akropolünün karşı tarafında yaşıyordu ve elbette bir şekilde sömürülmüştü.

İskit Devleti'nin oluşumu sırasında da Karadeniz civarındaki bozkırlarda kölelik vardı. İskitler zamanında sadece daha da ileri boyutlara varmıştır. Herodot'dan önce İskitler'in Ön Asya'yı istilasıyla ilintili rivayetler, elbette onlardaki kölecilikten daha öncesine aittir. İskit ordusunun uzun bir süre anayurtta bulunmadığı bir sırada, İskit kadınları Kırım'da yaşayan kölelerle yani köleleştirilmiş yerli ahaliyle ilişki kurmuş, bu ilişkiden doğan çocuklar geri dönen hakim zümreye isyan etmiş; fakat onlarla girilen silahlı mücadelede alt edilmeleri silahla değil, ancak kırbaçla mümkün olmuştur. Anlatıldığına göre kırbacı gören köleler kaçışmışlar.[1] Bu rivayet, İskitler'de köleliğin erken dönemde

1 Herodot, bu olayı şöyle anlatır: ".. Zira erkeklerinin dönmediklerini gören İskit kadınları, köleleriyle ilişki kurmuşlardır.. Bu kölelerle İskit kadınlarından bir gençlik yetişti, bunlar dünyaya nasıl geldiklerini öğrendiler ve Medya'dan dönen İskitler'in karşısına dikildiler. Önce Tauris dağlarından, Palus-Maeotis'in en geniş olduğu yere kadar geniş bir hendek kazdılar, böylece yurtlarını ayırmış oluyorlardı. İskitler hendeği geçmek istediler; düşmanları gelip karşılarına kamp kurdu ve savaş oldu. Üst üste savaştılar, İskitler bir adım bile

başladığını ve kölelerin isyan ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla kölelik İskitler arasında da vardı. Yunan kolonileri ise ancak bu sistemin güçlenmesine yardımcı olabilirdi. Güneyli İskit göçebe kabilelerinde köleliğin kuzeyli komşularına nispetle daha gelişmiş olduğu muhakkak.

İskitler'de geleneklere bağlılık

Herodot, önemli rivayetler arasında en üst sırada yer alan ikisini vermiştir. Bu iki rivayete bir miktar efsanevhi unsurlar karışmışsa da, ikisi de İskitler arasında muhafazakâr kesimin, kişisel çıkarları Yunanlılar'a yaklaşmaya ve Yunan göreneklerini benimsemeye sebebiyet veren kölecilik yanlısı askeri kanatla mücadelesine işaret etmektedir.

İlk rivayette anlatılan olaylar tarihî açıdan VI. Yüzyıl başlarıyla bağlantılıdır. Prens Anakharsis, Yunanistan'a geldiğinde, Kyzikos'da tanrıların anası için düzenlenen egzotik ve mistik bir törene katılır; arkasından da aynı geleneği ülkesine götürmeye teşebbüs eder. Kral Saulios ise kendisine anlatılanların doğru olduğunu anlayınca bir ok atarak Anakharsis'i öldürür.

İkinci epizot daha tarihîdir ve V. Yüzyıl ortalarına yani yaklaşık olarak Heredot'un Olbia'da bulunduğu döneme aittir. Daha önce satır aralarında ondan bahsetmiştik. Ariapythes ve Tuna üzerindeki İstria şehrinden Yunanlı bir kadının oğlu olan kral Skyles, Yunan göreneklerini çok sevmiştir. Sık sık Olbia'ya gider, orada Yunanlı bir kadınla birlikte lüks bir sarayda kalır; Helen giysileri giyer, Olbiopolitler arasında rahatça dolaşır; Yunanca ko-

---

ilerleyemediler; o zaman içlerinden birisi bağırdı: "Nedir bu yaptığınız ey İskitler, dedi, kendi kölelerimizle dövüşüyoruz. Bizi öldürüyorlar, gittikçe azalıyoruz; biz de onları öldürüyoruz, yarın işlerimizi gördürmek için elimizde köle kalmayacak. Bence oku ve mızrağı bırakalım. Kırbaçlarımızı alalım ve öyle yürüyelim üstlerine. Bizi elde silah gördükçe, kendilerini bizimle bir tutuyorlar, bizim kanımızdan sayıyorlar. Ama bizim elimizde silah değil kırbaç görünce kölelerimiz olduklarını anlayacaklar, bunu anlayınca bize karşı duramayacaklar." Bu öğüdü dinlediler ve öyle yaptılar. Bu hali gören düşmanları şaşırdılar, savaşı bıraktılar ve kaçtılar.."

nuşur ve yazar, bir de Yunan tanrılarına kurban sunardı. Şahsî korumalarını şehir giriş kapısının dışında bırakırdı. Bir defasında Dionysos sırlarının kutsal esinlerine karışmak hevesine kapıldı. Olbialı birisi, onun Dionysos dinine girdiği bir sırada, gizlice kentten çıkıp İskitler'e gitti ve olup bitenleri onlara anlattı. Askerlerin hepsi bu haberi öğrenmişti. Neticede Skyles tahttan alaşağı edilmiş ve akrabalarının bulunduğu Trakya'ya kaçmıştı. Onun yerine bilâhare Trakyalılar'la savaşacak olan kardeşi Oktamasades'i kral yaptılar. Oktamasades, bir yolunu bulup Skyles'le temasa geçti ve ülkesine geri getirdikten sonra kellesini aldırdı.

Taht tevarüs sistemi

Görüldüğü gibi İskitler kendi göreneklerine aşırı şekilde düşkündüler. Bu konuda verilen mücadele kraliyet ailesine dahi sıçramıştır; ancak, geçmişteki ilişkilerin zayıflamasına, kralların ve askerî aristokratların iktidarının içine kapanmasına yol açan süreci durdurmaya hiçbir güç engel olamamıştır. Krallık gittikçe zayıflıyordu. İskitler'in kökeniyle ilgili rivayet, tahtın babadan oğula geçtiği bir sisteme işaret etmektedir ki, anlaşıldığı kadarıyla erken dönemlerde veliaht prens en küçük oğuldu. Bununla birlikte kralın bazı hanımlarından olan çocukları eşit haklara sahip değillerdi. Kralın hanımları da miras listesinde yer alabilirlerdi. Örneğin kral Skyles, babası Ariapeithes'in hanımlarından birini, İskit asıllı Opaio'yu hanım olarak almış ve ondan Orikos adında bir oğlu olmuştur.

Tahtın babadan oğula geçme sistemi, eğer daha erken değilse, İskitler'de VII. Yüzyılda teşekkül etmişti. Yetmişli yıllarda Asuriler'in kuzey sınırlarından içeri dalan kumandan Partatua'ydı, ama 616'da Medya'ya saldıran ordu, oğlu Madyas'ın ordusuydu.

Asuri belgeleri de bazı bölüklerin başında, kimi zaman baş krala itaat eden ikinci dereceden krallar bulunduğunu göstermektedir. Örneğin ikinci bölüğün kumandanı olan İşpaka, Asarhaddon'la ittifak akdeden Partatua'ya bağımlı değildi ve kendi başına Asuriler'e karşı savaşa girmiş, fakat mağlup olmuştu.

Aynı düzen VI-V. Yüzyıllarda da mevcuttu. Darius'un 514 yılında düzenlediği İskitya seferi sırasında, her birinin başında ba-

ğımsız kralların bulunduğu üç İskit bölüğü görevlendirilmişti. Ordunun büyük kısmı, muhtemelen bu savaşla ilgili hikayede dikkat çekici bir rol oynayan kral İdanthyrsos'a ve esasen büyük İskitya kralına bağlıydı.

Kraldan memnun olunmaması halinde iktidar kardeşinin eline geçerdi. Örneğin Oktamasades kardeşi Skyles'in yerine geçmiştir. Bununla birlikte ta başından beri baş hükümdar bütün İskitya'nın da kralıydı. Kralın cenaze töreni sırasında naaşı mensup olduğu kabileler arasında dolaştırılır; her İskit kendisini yaralamak suretiyle üzüntüsünü belirtir ve mezarının üzerine devâsâ boyutta bir kurgan dikilirdi.

Anlaşıldığı kadarıyla en başından beri iktidar, bazı temsilcileri Herodot tarafından belirlenen tek bir hanedanın yedindeydi. Krallar mezarı Gerrhos nomasındaydı ve buradaki mezarlar IV-III. Yüzyıllarda yapılmıştı. Elbette bunun istisnaları da vardı ki, Kerç yakınlarındaki Kul-oba kurganı bunlardan biridir.

Kralın yetkileri

Kraliyet yetkileri V. Yüzyıla kadar, örneğin Darius'un seferi sırasında toplanan krallar meclisi ve askerî şura tarafından sınırlandırılırdı. Askerî şuranın başkanı Skyles'di ve Pers istilası sırasında da toplanmıştı. Yine de, fevkalâde haller dışında, kralın yetkileri hemen hemen sınırsızdı. Örneğin İskitler'in sayısını öğrenmek isteyen kral Ariantes, onlardan mızraklarının demir uçlarını bir araya toplamalarını istemiş ve ondan büyük bir kazan döktürmüştü. Bu emri yerine getirmeyenin cezası ölümdü. Kralın canına kastetmenin, onun hastalanmasına yol açacak büyü yapmanın cezası da kellenin kesilmesi veya diri diri yakılmaktı.

Kralın iktidarı ilahî bir güçten almış olduğu inancı, ana boya mensup üç kardeşten en küçüğünün dokunabildiği gökten atılmış hediyelerle ilgili rivayetle destekleniyordu. Daha sonraki krallar da kutsal kabul edilmiştir. Tablo XIII'de, kralın bir boynuzdan veya başka bir kutsal kaptan ya atlı tanrının veya taht üzerine oturmuş bir tanrıçanın huzurunda şarap içtiğini gösteren kabartmalar da buna işaret etmektedir. Bu kabartmalar taç, giysi ve kılıç kınıyla süslü altın bir ferahi üzerine işlenmiş. Bu

unsurlar, Pers krallarına ait olanlarla o kadar çok benziyor ki, insan ister istemez, bunların Ön Asya'ya düzenlenen seferler sırasında doğrudan VI. Yüzyılla bağlantılı kültürlerden ödünç alındığı ve daha sonra meseleye ilahî bir unsur katıldığı kanaatine varmaktadır. Ayrıca tüm yerli efsanelerde kralların ya doğrudan gök tanrıdan veya yarı insan yarı yılan bir yerli tanrıçadan geldiklerini hatırlatmış olalım.

Krallık iktidarı alabildiğince despottu. Laf aramızda, ilk baştaki üçlü krallık sistemi herhalde iç kavgalara sebep olmuştur. Thukydides, İskit Krallığı'nın ancak İskitler tek yürek tek yumruk oldukları zaman en güçlü devresini yaşadığını kaydetmektedir. İtaat altına alınan kabilelerin (bazen kölelerin) isyan ettikleri olmuş, fakat bu gibi hareketler Ateas zamanında güçlerin birleşmesine yol açmıştır. Ateas, IV. Yüzyılda artık İstros'dan Maiotis'e kadar uzanan İskitya'yı tek kral olarak yönetiyordu. III. Yüzyılda Saylar'ın yani Kralî İskitler'in kralı Saytathernes, belli bölgelerin ve belki de şehirlerin başlarında bulunan prensleri itaat altına almıştı. Ama onlar zaten o sıralar kendi mevkebiydi ve Pers kralları dönemindeki gibi salahiyetlerle donatılmış kişilerdi. Protogenes için dikilen anıt kitabesinde bundan bahsedilmektedir. Aynı döneme ait başka bir Olbia kitabesinde onlardan artık "basileus" yani "kral" olarak söz edilmektedir. II. Yüzyılda Skylurus hepsinin reisiydi, ama krallık sınırları da küçülmüştü. Baş hükümdarın bu şekilde güçlenmesi, elbette, olayların seyrini belirlemiş, bir yandan da Bospor'la tahıl ticareti sayesinde zenginleşmiş olan kralların ekonomik gücünü artırmıştır. Genel olarak Ateas'ın figürü de tam bu sırada ortaya çıkmıştır. Muhtemelen doğuda Sarmatlar'ın güç ve iktidarın birleşmesini gerektiren zuhuru da aynı sıralarda olmuştur. Ancak, taht tevarüs sistemi değişmemiş ve II. Yüzyıl sonlarında İskit Devleti'nin kralı Palak, babası Skylurus'un yerine geçmiştir.

İktidar merkezi

Monarşist iktidar merkezi, İskitya'nın dış ilişkileri ve sınırlarının değişmesine paralel olarak doğrudan değişimler geçirdi. Birinci etnogenez rivayetinde açıkça gösterildiği gibi, Darius'un

istilasından önce, kralın tahtı Olbia yakınlarında Bug'la Dinyeper arasında yaşayan bozkırlı çiftçi kabilelerle daha fazla ilişki içindeydi. Daha sonra ise, göçebe kabilelerinin reisi, Kralî İskitler'in bölgesi olan sınırları belirli İskitya'yla birlikte "basileus"ü yani Don boyunca uzunan Dinyeper bozkırının sağ cenahındaki bozkırlarda ve Kırım Bozkırı'ndaki kral hakimiyetine son verir. Bozkırda şehir de yoktur, şehir merkezi de. IV-III. Yüzyılda İskit kral ve aristokratlarının çıkarları, başta Bospor olmak üzere diğer ülkelerle yapılan tahıl ticaretine bağlıydı. O dönemin kral kurganlarına Gerrhos da dahil olmak üzere Nikopolis şehrinin yakınlarına kadar uzanan akarsu kavşaklarında rastlanmaktadır. Benzeri kurganlar Belozerka, Melitopol ve bizzat Pantikapea'da (Kerç'de) da var. V. Yüzyıl sonlarında Kamenskoye civarındaki Nikopolis'de yaklaşık 12 km²'lik bir alanı kaplayan büyük bir şehir ortaya çıktı. Bu şehirle, bölge olarak elbette ona en yakın olan kral kurganlarının ortaya çıkışı da IV-III. Yüzyıllara aittir. Burasını sözü edilen dönemdeki İskit Krallığı'nın merkezi olarak görmek mümkün. Şehir, muhtemelen Sarmat akınlarına ve Tuna ötesindeki komşuların hücumlarına karşı oldukça muhkem hale getirilmişti. Sarmat baskısı, II. Yüzyıla doğru artmıştı. İskitler'in ekonomik çıkarları ise öncelikle Bospor'a ve kısmen Khersones'e bağlıydı. II. Yüzyılda ise Dinyeper üzerindeki Nikopolis'de yer alan Kamenskoye boşalmış ve başkent, Kırım'a taşınmıştı. Daha sonraları Simferopol yakınlarında İskit krallarının sığınak yeri olan yarı Yunanlı, yarı barbar İskit şehri Neapolis de burada ortaya çıkmıştır.

İskit Grupları

Kabilelerin taksiminden de anlaşılacağı gibi, İskit Krallığı, kabileleler federasyonuydu. Bu federasyonda, Herodot'un tabiriyle "diğer tüm İskitler'i kendilerinin köleleri olarak gören" bir kabile yani Kralî İskitler ön plana çıkmışlardı. Onların kralı, tüm İskitya'nın kralıydı. İtaat altına alınan kabilelerin ödedikleri vergilerle naz-ı nimet içinde yüzüyorlardı. Fakat kral tarafından atanan ve doğrudan seçilen memurlar, diğer kabileler arasından devşiriliyordu.

Herodot'un dışındaki diğer eski yazarlarda Kralî İskitler tanımlaması hemen hemen geçmez; ama bu, onların ortadan kalktığı anlamanı da gelmez. Çünkü Strabon, Plinius ve onlardan daha önce imparator Augustus onları tanımışlardı. Onlar, muhtemelen Asuri ülkesine düzenledikleri saldırılar zamanında bölünmüşlerdi. İskitya tarihinin IV ve III. Yüzyıllara ait daha sonraki tarihi, öncelikle onların Aşağı Dinyeper bölgesindeki merkezleriyle bağlantılıdır. Sadece II. Yüzyılda başkentleri Kırım'a taşınmıştır. Sarmatlar İskitya'yı yuttuklarında, orada, Dinpeyer boylarında "kralî" Sarmatlar vardı ki, elbette onlar İskit kabilesiydi ve Yunanlılar tarafından yeni bir etnik adla anılmaya başlamışlardı.

Kralî İskitler, İskitya'daki göçebe kabilelerin sadece bir kısmıdır. Herodot, sadece bölgesel bir taksim söz konusu olduğunda ve hakimiyetten söz edildiğinde onları Göçebe İskitler'den ayırır. Ancak, bu farklılık tarihî yerlerde göze çarpmıyor. Kimmerler'e karşı düzenlenen sefer, İsparta'yla olan ilişkiler ve Trak Khersones'inin istilası, hep Göçebe İskitler'in adıyla bağlantılıdır. Coğrafi terminolojiler dışında bu iki sözcük birbiriyle özdeşleştirilmektedir. Göçebe nomaları adı, Strabon'a kadar Yunanlılar tarafından İskitler'in hakim zümresi olarak gösterilmişti. Göçebelerin ordusu, Çiftçi İskitler'in bölgeleri de dahil olmak üzere ülkenin her yerine rahatlıkla müdahelede bulunuyordu. Göçebeleri asıl yurtları durumundaki bölgelerin sınırları ötesinde uzak yerlere göç ettirmişlerdi. Pers istilası sırasında Dinyester'le Dinyeper arasında bulunan göçebeler, buradan kuzeye sevk edilmişlerdi. Kralî İskitler'in göç dalgası bazen Skyles ve Saytaphernes zamanında olduğu gibi Yunan şehirlerine de uğruyordu. Bospor Krallığı sınırları içindeki bağımsız ve güçlü Pantikapea civarında bulunan Kul-oba kral mezarı, göçebe krallara ve Bospor'a kadar uzanan bölgedeki dostâne komşuluk ilişkilerine işaret etmektedir.

İskitler'de Sosyal Gruplar ve Askerî Hiyerarşi

Çiftçi kabilelerin savaşçı aristokrat kesimimin mezarları, zengin savaşçı süvarilerin mezarlarıyla aynıdır. Bu kabilelerin her birinde bu tür zâdegân takımı vardı. Bu grup, bazen göçebe tarzı hayat sürerdi ve göründüğü kadarıyla bir noktaya kadar birçok

sıradan çiftçiler nezdinde de kabul görmüşlerdi. Aşağı Bug'daki bozkırlı çiftçiler de dahil olmak üzere daimi kalınan yerleşim birimleri hemen hemen yoktu. Göründüğü kadarıyla çiftçilik halkın ekim-biçim zamanında göç etmelerini engellemiyordu, ama harman zamanı gelince mutlaka bir araya toplanıyorlardı. Helen-İskitler'in Kallippidis (yani "güzel atlıların torunları") diye adlandırılması tevekkeli değildir. Çiftçi İskitler kendileri için ne kadar buğday ekiyorlarsa, bir o kadar da Yunanlılar'a satmak için ekiyorlardı. Halazonlar ise "haneberduş" insanlardı. Erkek mezarlarının çok büyük bir kısmı savaşçılara ve hatta süvarilere aitti. Demek ki, İskit toplumu VII. Yüzyıl sonlarından itibaren toplumun farklı tabakalara ayrılması sistemiyle tanışıyordu: Değişik kökenlere mensup olan ve farklı işlerde çalıştırılan köleler; "Hyppotoksotlar" (atlı okçular) yani azad toplum üyeleri; ancak piyade olarak savaşa katılabilen fakirler; zengin aile reislerinden nomarkhoslara (eyalet valilerine), mahalli krallardan duruma göre boy beyleriyle birlikte üçlü yönetim sergileyenlere kadar değişik dereceli aristokratlar. Bir cemaate mensup sıradan azad üyelerin başında aile reisleri ve aynı şekilde rütbesiz atlı savaşçılar bulunurdu. Ancak, belirtildiği gibi, bunların elinde bakırdan mamul, başı kartal başına benzer bir âsâ bulunurdu. Diğer kalanları tıpkı sıradan asker gibi sade insanlardı.

Toplumun hayat tarzı ve yapısı, askeri yaşantıya ve savaşa hazırlıklı olmaya göre ayarlanmıştı. Cemaat reisi, büyük aile babası yani küçük rütbeli nomarkhos, kendi gönüllü milislerini kumanda ederdi. Âsâ sahibi nomarkhos ise sancak (noma) ordusunu yönetirdi. Krala gelince, o da kendi kabilelerine mensup savaşçılardan başka Kralî İskitler'in ve tebaa kabilelerin umumi ordusuna kumanda ederdi. Büyük kraliyet ordusuna çoğu silahsız hizmetkârlar refakat ediyordu. Tebaa kabilelerin de kendi yardımcı kontenjanları vardı. Örneğin İskityayı tek sancak altında birleştiren Ateas'ın Makedonyalı Philippe ve Triballisler'le giriştiği savaş sırasında bozkırın daha iç kesimlerindeki İskitler alelacele yardıma gelmişlerdir. Piyadelerin sayısı artmıştı. Ordunun savaş düzeni Pers ordusunun savaş düzeni gibiydi. Bospor kralı Satyrus, iç savaş sırasında İskitler'den ödünç aldığı bu savaş düzenini kullanmıştır. Merkezde başbuğun (kralın) kumandasındaki seçme süvariler yer alıyor, ama sağ ve sol cenahta diğer birlikler bulunuyordu. Persler, böyle bir savaş düzenin, başkumandana savaşla il-

gili bilginin ve onun vereceği emirlerin birliklere daha çabuk ulaşmasını sağladığını belirtiyorlardı. Aslına bakarsanız, elbette bu savaş düzeninde ülkenin krallık ve sancaklar olarak bölünmesinin önemli rolü vardı.

Çok daha sonraları, II. Yüzyılda bile İskitler'de bildiğimiz türden bir savaş filosu olmamıştır. Hatta, İskit kralları sadece deniz ötesi ticaretle ve özellikle hububat ticaretiyle ilgilenmeye başladıkları için, gemiler yalnızca deniz korsanlarıyla mücadele amacıyla kullanılmıştır. İskit filosu, elbette Yunanlılar'dan, öncelikle de müttefiklerden ve yarı tebaa Olbialılar'dan oluşuyordu. Örneğin Skylurus zamanında, daha önce belirtildiği üzere, Ahilleus gibi yerli ve Akdenizli tanrılar, Pontos hakimi ve Rodos Adası'nın perisi hakkında açıklayıcı bilgiler içeren Kırım'daki Neapolis kitabelerini diken Olbialı Posydeus'du. Bundan başka bazı İskitliler de Herodot'un işaret ettiği gibi Dinyeper ağzında denizcilikle uğraşıyorlardı. Ayrıca Skylurus ve Palak'la müttefik olan Tavrikalı denizci ve korsanlar da Khersones ve Pontos'a karşı açılan savaşta İskitler'e yardım etmişlerdir. Okuyucunun hatırlayacağı gibi, Başkumandan Peoptolemus, Kimmer Bosporu'nda "barbar" düşmanları İskit ve Taurlar'ı mağlup etmiştir.

Gönüllü birlikleri, kral hassa birliğinin olmasını engellemiş; bu da kralın hassa birliğinin de bizzat bağlı olduğu eski askeri sistemin çözülmesinde ilk adımı teşkil etmiştir. İskit toplumunun ana kitlesiyle ters düşen zadegân kesimiyle birlikte kralın kendisine hassa birlikleri edinmesi, eninde sonunda devletin ilkel kölecilik sistemini oluşturmasına yol açacaktı ve açmak zorundaydı. Bazı İskitler, riski göze alarak asker toplamak için sefere çıkabilmişlerdi. İskit-Sarmatlar'la ilgili hikayelerinde Heredot döneminin coğrafya ve etnografya bilgilerini yansıtan, ayrıca kendi zamanına yakın diğer tarihçilerden de alıntılar yapan Samosatlı Lukian (II. Yüzyıl), müteşebbislerden birinin bir boğayı boğazlayarak derisini yüzdüğünü ve kendisiyle sefere çıkacak olan kişilerin boğanın etinden bir parça alması ve bir ayağını derisinin üstüne basması gerektiğini açıkladığını kaydetmektedir. Lukian, bu zati kumandanın genellikle "phylotorikos" yani "keçe külah giyen" aristokratlar arasından çıkabileceğini belirtmektedir. Bu yarı bağımsız zâdegân kesim, elbette kral iktidarının devlete dönüşmesine yardımcı olmuş, ama kendi bağımsızlıklarını korudukları için bir ölçüye kadar onun tek başına hüküm-

ran olmasını engellemiştir. Belki de bu yüzden kral bu tabii İskit zâdegânlarının bir kısmını hassa askerleri ve üst düzey zâdegân olarak çevresine toplamış; aynı zamanda onların mezarında kendisine refakat etmesine, öbür dünyada kendisini korumalarına izin vermiştir. Bununla birlikte söz konusu despotik gelenek nisbeten beylerden ve ordudan uzak kalmıştır.

V. Yüzyıl sonunda ve IV. Yüzyıl başlarında, Kral Ateas, önceki üçlü krallık yönetiminin üzerine yürüyerek tüm İskitya'yı tek sancak altında birleştirmiştir. Bu şahıs, Kralî İskitler'in ve tüm İskitya'nın gerçek krallarından biri miydi, sancağın desteğini arkasına alan âsâ sahibi bir nomarkhos muydu bilmiyoruz, ama her iki halde de bir taht gâsıbıydı. IV. Yüzyıl başlarından itibaren Bozkırlı İskitler'in önde gelen krallarının kurganlarında pekçok altın işlemeli giysiler ve tanrı atanın - ki Targitaos-Heracles onlardan biridir, - yılan bacaklı kahraman önderi tanrıçanın tasvirlerini içeren eşyalar, kralın, tanrının veya atlı tanrının önünde kutsal kupadan şarap içtiğini göstermektedir ki, İskit destanları arasında bir epizot teşkil etmektedir. (Bkz. tablo XII, XIV). Bu tasvirler, Ateas dönemindeki hanedan efsanesinin halk arasında yaygınlığını göstermektedir. Bu sembollerin seçilişi, belki de tahtın kral tarafından ele geçirilişinin uzak atalarıyla ailevî bağlarını olduğunu gösterme amacına matuftur. Muhtemelen meşhur kral kurganlarından herhangi birisi onun kurganıydı. Kurnaz Makedonyalıyla şahsen savaşan bu doksanlık kralın heybetli çehresi karanlıktır, ama son çarpışmada ölümünden kısa bir süre önce esir alınan Yunanlı flüt ustasının oyununa kulak vermesi teklif edildiğinde söylediği söz oldukça merdâne bir mizah anlayışı sergilemektedir. Ateas, müzik değil savaş atlarının haykırışlarını dinlemeyi daha çok sevdiğini belirtir. Ateas, Tuna ötesindeki yeni topraklarda tanrı ata Heracles-Targitaos'a saygı gösterilmesini ister, fakat her nedense bu davranışı Makedonyalı Philippe'le savaşa yol açar.

Ateas'ın ölümünün tek kişilik yeni despot yönetimin iç bağlarını zayıflatmış, dış etkisinin nisbeten azalmasına yol açmış olması bir istisna sayılmaz. Bospor'daki taht kavgası sırasında Satyrus'un yanında savaşa giren Agaros'un tüm İskitya'nın kralı olup olmadığı bilinmiyor. Ancak, daha sonraları, III. Yüzyılda, eski İskitya'nın büyük kralları Idanthyrsos ve Skyles gibi Saytaphernes

de "Saylar"ın başında kendi krallık topraklarından çıkıp Olbia açıklarından geçerek tüm ordusuyla birlikte İskitya'da göçebe yaşamıştır. Beraberinde Kralî İskitler'de geçerli olan krallık alâmeti âsâ taşıdığına göre, bir nomarkhos ve kabile kralıydı. Ancak, çevresinde itaat altına alınan İskitler ve Olbialı melez Helenler vardı. Birinciler korunmak amacıyla kendisine sığınmış, ikinciler ise batıdan saldırıya geçen Galat-Keltler'in düşmanı oldukları için gelmişlerdi. Anlaşılan, Saytathernes'in sancağı altında toplanan merkez güçler kendi başlarına hareket etmeye devam ediyorlardı. Fakat II. Yüzyıl ortalarında ve sonlarında, Skylurus ve Palak, Sarmatlar'ın istilasıyla birlikte sınırları küçülen İskitya'yı birleştirmeyi başarmışlardır. Birleşik bir krallığın varlığı, Dinyeper boylarına ve Kırım'da da hakimiyeti elinde bulunduran kralın Plautius Silvanus'a karşı giriştiği savaştan anlaşılıyor. Bu kral, belki Olbia darphanesinde kendi altın sikkesini darp ettiren Tharzaios'du. Tüm bunlar, Ateas'ın İskit krallığını tek sancak altında birleştiren saray darbesinin, tam zamanında yapılmış sağlam bir darbe olduğunu göstermektedir. Yeni yönetim, en fazla I. Yüzyıl sonlarına ve belki de İskitya'nın politik olarak tarihten silinişine kadar varlığını sürdürmüştür. Bilindiği gibi İskitya'nın fiilen son bulması, Kralî İskitler'in tek etnikli iktidarına karşı Ateas'ın darbesini kendi çıkarlarına gören âsâ sahibi bazı kabile krallarının varlığını sürdürmesini engellememiştir. Acaba bu krallar, ilk Roma princepsi Augustus'un Dinyeper boyundaki otobiyografisinde zikredilen krallar mıydı?

Askerî Demokrasi

Köklü sosyal grupları, hatta sınıfları, aksakallar meclisi ve ordusuna karşı bağımsız despotik kralları ve Ateas'dan itibaren âsâ sahibi kabile krallarının (sancak beyleri) varlığı sebebiyle tek bir sancak altında toplanamayan yapısıyla İskit Krallığı'nın siyasi teşkilatı acaba nasıldı? Savaşçı krallıkların en savaşçı ortamında ordunun siyasi anlamının büyüklüğü ne boyuttaydı?

Önceki boy-kabile taksiminin korunduğu toplumun durumu buydu. Fakat yavaş yavaş halk haline gelmeye başlamışlar; mal ve servet eşitsizliği büyümüş; zâdegân sınıfı teşekkül etmişti. Bu du-

rumda tabi ki kölelik daha fazla anlam kazanmış; bunlarla bağlantılı olarak aristokrat unsur da güçlenmişti. İşte aksakallar meclisinin hakim ve asıl unsuru da bu aristokrat kesimdi. Halk kengeşleri savaşçılar kengeşine dönüşmüştü.

"Basileus" yani kral, hakimlik ve rahiplik haklarına sahipti ve tevarüs yoluyla tahta geçiyordu; ama hepsinden önce başkumandandı. Kabileler arasında toprak ve kısmen savaş ganimeti yüzünden çıkan çatışmalar, sürü, köle ve servet elde etme amacıyla sistematik eşkıyalığın türemesine yol açmış; bu işler onların düzenli meşgalesi haline gelmiştir. Bu ilkel siyasi yapıya "askerî demokrasi" adı verilmiştir. "Oyma mezar kültürü"nün hakim olduğu sınırlar dahilinde aynı kültürü temsil eden Kimmerler ve İskitler'in eski komşuluk dönemlerindeki defin merasimi askerî yaşantıyı yansıtmıyorsa da, mezarlarda bulunan silahlar ve Yunan kaynakları, kabileler ve müttefikleri arasında savaşlar çıktığına işaret etmektedir. Gerek Kimmer kabileleri arasındaki iç husumet ve gerekse İtil ötesinden gelen İskitler'in son istilası sırasında Karadeniz civarında okçu süvari mezarlarının, İskitler gibi yaşayan Kiyefşinler'in orman-bozkır şeridinde, Poltavşinler'in Kuban'da ortaya çıkışları, yaşadıkları bölgeler hakkında yukarıda takribî olarak bilgi verilen Neüriler, Budinler, Maiotidler ve Savromatlar'ın yeni askerî görenekleri benimsemeleri de aynı konuya işaret etmektedir. Tüm bunlar, çok büyük bir ihtimalle askeri demokrasinin VIII-VII. Yüzyıllarda oluştuğunu düşünmemize mesnet teşkil etmektedir. Bu durum, Kimmerler'in nihaî olarak tarihten çekilmelerine yol açmış; Mezopotamya ve İran gibi uzak yerlerde ganimet aramak için seferler düzenlenmiştir. İskitler henüz bir devlet haline gelemedikleri için bu kurumu Medya'da oturtamamış ve Medya kralı onların istilasından kurtulmayı başarmıştır. Halbuki Medlerde bir monarşist olmaya hazırlanan kral, tüm gücü elinde toplamaya başlamıştı. Son unsurlar, İskit göçebe ve çiftçi kabilelerin siyasi birliğinin sağlanmasının temelinde özellikle Darius'la girişilen çatışmalardan sonra önemli rol oynamıştır. Göçebe gelenekleri bir noktaya kadar çiftçi kabileler tarafından benimsenmiştir.

Darius'un istilası, İskit basileuslarını despotik yönetim yoluna itelemiştir. Ön Asya'ya düzenledikleri uzak seferler sırasında doğulu despotların sergiledikleri manzarayı gözleriyle görmüşlerdi.

VI. Yüzyıl sonlarında veya V. Yüzyıl başlarında Kral Aryantes, itaatsizlik edenleri ölümle tehdit etmek suretiyle askerlerini saymıştır. İtaat altına alınan kabilelerin ve savaş esirlerinin köle edinilmesi, kurumu meydana getiren unsurlardandır. Ama henüz V. Yüzyıl ortalarında, halktan eşit olarak toplanan savaşçılardan teşekkül eden ordu, Skyles'i kolaylıkla alaşağı etmiş; Ateas üçlü krallık yönetimi tek sancak altında toplamakta zorlanmamıştır. Onun döneminde kölelik oldukça artmıştı. Bu kölelerin bazıları ordunun silahsız hizmetkârları, bir kısmı ise gerçek kölelerdi. Bu durum, onun zamanında (belki biraz daha öncesinde) bir devletin varlığından bahsetmemize imkan tanımaktadır. Krallığın hanedan efsanesini yeniden ortaya sürmek suretiyle yaptığı propaganda, birçok tasvirde yansıtılmıştır. Fakat âsâ sahibi kişilerin şahsında eski boy-kabile ilişkilerinin merkezkaç kuvveti, kabilelerin Yunanlı komşulara, örneğin Olbia'da Protogenes'e karşı sergiledikleri tavır değişmeden devam etmiştir. İskit aristokratlarının zenginleşme tutkusu, - her ne kadar II. Yüzyılda kral Skylurus ve Palak hızlı bir şekilde Helenleşen şehirlerde yaşamaya devam etmişlerse de,- Sarmatlar tarafından darmadağın edilmelerine yol açmıştır. Kölecilik sisteminin ağır bastığı İskit Devleti, varlığını III. Yüzyıl başlarına kadar daralmış sınırları içinde sürdürmüştür, ama bu dahi önemli ölçüde Sarmat dili ve etnik varlığının hakim olduğu bir kabile federasyonu şeklinde olmuştur.

İskitler'in askerî hayat tarzı, askerî siyasî yapıya uygun olarak doldurulmuştur. Askerî gelenekleri ve tanrılar panteonu da buna işaret etmektedir. Herodot'a göre her İskit atlı bir okçudur. Ne kadar çok düşman öldürürse, o kadar çok saygı görür. Nomaların yıllık askerî kengeşlerinde, en azından bir düşman öldüren saygıdeğer savaşçı şölen kazanından bir kâse şarap alırdı. Savaşçı bir İskit, düşmanın kafatasından şarap kâsesi yapardı. Yine düşmanın yüzülmüş baş derisinden dizgin yapar, onu ellerini kurulamak için havlu olarak kullanırdı. Düşmanın derisini atının üstüne örter, el derisini ise eldiven olarak kullanırdı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSKİTLER'DE EKONOMİ İÇ VE DIŞ TİCARET

İSKİTLER'DE EKONOMİ
İÇ VE DIŞ TİCARET

Herodot, İskit kabilelerini göçebe ve çiftçi olarak iki gruba ayırır. Helen-İskitler, Çiftçi İskitler ve Halazonlar, hem kendi ihtiyaçlarını karşılayacak, hem de Yunanlılar'a satacak kadar buğday ekiyorlardı. Bug ağzının sağ sahilinde, Olbia surları önündeki Şirokoye Bakla'da (Büyük Dere'de) arkeologlar İskit köyleri ortaya çıkardılar. Bu köylerdeki kulübelerde hububat kurutmak için özel fırın, pek çok yanmış buğday, arpa ve hatta çavdar bulundu. Daha önce belirtildiği gibi çiftçi ve göçebe kabileler kısmen bir arada yaşamışlar; çiftçiler genellikle Tuna'nın sağ sahilinde, göçebe çarvacılar ise Dinyeper'in sağ sahili ile Don bozkırında hayat sürmüşlerdir. Kırım Bozkırı da onların yaşadıkları alan içerisinde bulunuyordu. Bununla birlikte Strabon henüz IV. Yüzyılda Çiftçi İskitler'in Kırım'da yaşadıklarını kaydetmektedir; ama büyük bir ihtimalle bunlar, o sıralarda Dinyeper'in aşağı akımlarından Bospor Krallığı'na buğday ticaretiyle uğraşmak için gelmiş olan bazı Çiftçi İskitler'dir. Bunlar, herhalde ekinlerini pazara yakın bir yerlerde ekmeyi tercih ediyorlardı. Buğday ticaretini ellerinde tutan İskit aristokratları da burada bulunmayı uygun buluyorlardı. Hem Herodot'da hem de Strabon'da "çiftçi" adının aynı şekilde geçmesi, her iki sahilinde "Çiftçi İskitler"in yaşadığı Aşağı Dinyeper'den gerçekleştirilen göçlere işaret etmektedir.

İskitler, toprağı sürüyorlardı. İçlerinden bir kabilenin "çiftçi" adıyla anılması da bunu gösterir. İskit kabile reislerine gökten atılan hediyelerden biri de altın bir pulluktu. Herodot, Dinyeper sahillerinde pek çok mısır tarlasının bulunduğundan söz etmekte-

dir. Toprak sürülmeden ve tarım yapılmadan, İskitya'dan eski yazarların sözünü ettikleri büyük çapta buğday sevkiyatının yapılmasını düşünmek anlamsız olurdu. Bugüne kadar bölgede herhangi bir demir saban ucu veya dökme pulluk bulunmadığına göre, çok büyük bir ihtimalle ağaç saban kullanılıyordu. Dinyeper'in kollarından Sula boyunda yaşayan kabilelerin bölgelerinde İskit âdetlerine göre o zamanın ağaç sabanları kullanılıyordu. Strabon, Kuzey Kırım bozkırlarının verimliliği konusunda, "herhangi bir sabanla sürülen bu topraklar"ın çok fazla miktarda ürün verdiğini belirtmektedir. Ağaç sabandan başka bahçıvanlıkta kullanılabilecek vasıfta demir çapaların varlığını da biliyoruz. Ekini biçme işini ise yeterli miktarda örnekleri bilinen demir oraklarla yapıyorlardı.

İskitler'de tarım, hayvancılık ve bahar bayramı

Herodot, çiftçi İskit kabilelerinin buğday, arpa, mısır, bakla, soğan ve sarımsak yetiştirdikleri kaydetmektedir. Ancak, bu liste eksik olabilir. Çünkü Yunanlı kolonistlerin ihtiyaçlarına uygun olarak hububat ve diğer yenilebilir bitkiler de yetiştiriyorlardı. Herodot, gayet kaliteli keten bezi dokumasında kullanılan ve muhtemelen bir tür esrar gibi içilen kenevirden söz etmektedir ki, bu bitki bugün dahi narkotik amaçlı olarak kullanılmaktadır. İskitler, muhtemelen ülkelerinin kuzey kesimlerinde çavdar ekiyorlardı. Bununla birlikte şu ana kadar çavdarın sadece Dinyeper'in doğusundaki orman-step kabilelerince yetiştirildiği ispat edilebilmiştir.

Tahılı un haline getirmek için kullanılan yegane âlet, günümüzde de faydalandığımız, el değirmeniydi. Bu, uç kısımları hafifçe bükük, 60 cm. kadar uzunlukta taş bir levhaydı. Onun üzerine konulan azıcık daha küçük başka bir levha tahılı un haline getiriyordu.

Okuyucu, Herodot'un İskitler'in kökeni konusunda anlattığı birinci efsaneyle henüz tam olarak tanışmış değil. Gökten düşen altın hediyelerle ilgili olarak Herodot'da, kralların bu altını bekledikleri ve her yıl birçok kurbanların sunulduğu bayramlar düzenlendiği anlatılmaktadır. "Kutsal altını korumakla görevli olan

kimse, bu bayram süresinde açık havada uyursa o yılı çıkaramaz. İskitler öyle derler ve bu bekçi bir gün içinde at sırtında ne kadar toprağı çepeçevre dolanabilirse, o toprak kendisine verilir." Leningradlı arkeolog M. İ. Artamonov, bu hikayeden oldukça enteresan bir sonuç çıkarmaktadır. Ona göre bu bayram, bahar çiftçi bayramıydı. Bir çok halklarda şu veya bu topluluğun zirai faaliyetinin başarılı geçişi münasebetiyle (içlerinden biri) "kral-rahip" olarak seçilir. Bazı halklarda ise onu belli bir süre – kimi zaman bir yıl- sonra öldürürler. İskitler'de de böyle bir âdet vardı. Öbür türlü el üstünde tutulan birinin bir yıl bile yaşamayışını kavramak zordur. Pek çok kanlı âdet ve kurban takdim merasimlerinde – örneğin cenaze defininde- böyle bir cemaat temsilcisinin öldürülmesi kesinlikle istisna değildir. Belki de sözü edilen hikayede, İskitler'deki yıllık toprak taksimine atıfta bulunulmaktadır. Ölüme mahkûm edilene verilen arazinin genişliği, yıllık toprak payının halkın hangi kesimine verildiği konusunda kesin bir hüküm çıkarma imkanı sağlamıyor. Belki büyük bir aileydi, ama bir aristokrat ailenin toprağı da olabilir bu. Bu bayram, ilk başlarda bozkırlı İskitler'in, muhtemelen "çiftçilerin" bayramıydı. Daha sonra orman-bozkır şeridinde yaşayan kabilelere yayılıp yayılmadığı açık değil. Orman-bozkır şeridindeki tarım kültlerinden herhangi biri hakkında arkeolojik veriler mevcuttur. Efsane, kutsal hediyelerin karşısında kimin nasıl uyabileceği konusunda herhangi bir açıklık getirmiyor. Galip bir ihtimalle burada kutsal altını bekleyen ve onun karşısında kesinlikle uyumamakla yükümlü olan gruplardan uykusuzluğa ilk yenik düşen taraf kastedilmektedir. Bu uyku özel bir ritüel rol oynamaktadır.

Hayvancılık, İskitler'in çiftçi ve göçebe gruplarının yaşadıkları bölgelerde yayılmıştı. Herodot ve Hippokrat'ta verilen bilgilere göre hakkında belli bir fikir sahibi olduğumuz göçebe hayvancılık, kısmî yer değiştirmek suretiyle yapılıyordu. Bir mera iyice kullanıldıktan sonra yeni bir yere gidiliyordu. Bir yerde uzun süre kalınmıyordu ve bu kısmî göçebe hayatın ana unsurlarından birisi, araba üzerinde taşınan keçe yurttu. Yakın zamana kadar Kazak göçebelerinde yapıldığı gibi, o zaman da kış aylarında sürünün yiyeceğini (tebenevka) kar altından temin ettiğini varsaymak gerekir. İskitler'den günümüze ulaşan her hangi bir kuru ot tınazı ve bununla ilgili âlet-edevat izlerine rastlanmamıştır. Stra-

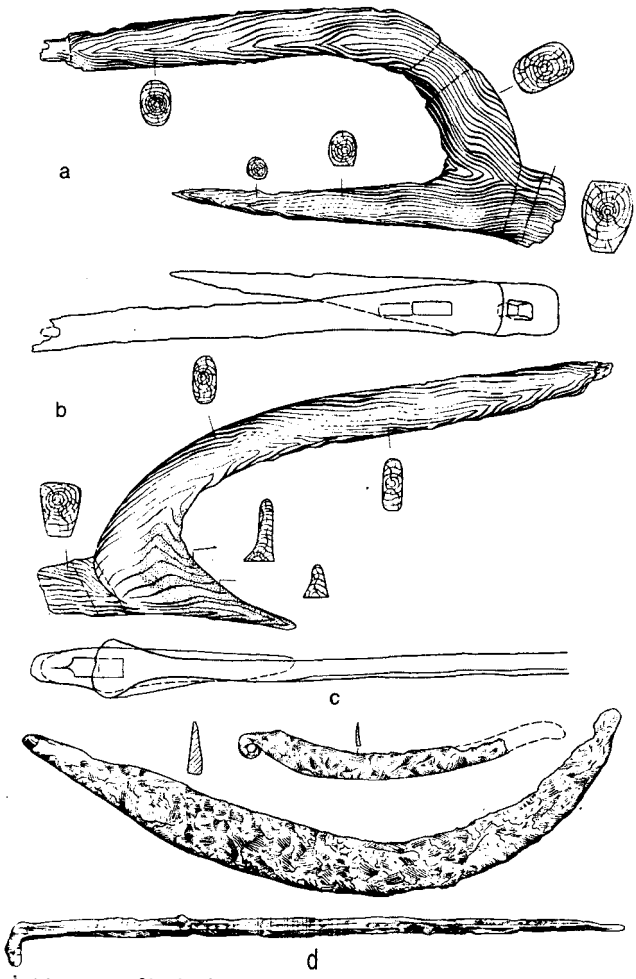

İskit tarım âletleri:
a- Sumi bölgesindeki Tokar köyünde ortaya çıkarılan ağaç saban;
b- Brıyansk bölgesindeki Sergeyevka köyünde bulunan başka bir saban;
c- Donets nehri sahilindeki bir yerleşim biriminde elé geçirilen demir orak;
d- Kamensky'de bulunan başka bir orak.

bon'a göre Azak civarında yaşayan İskitler kış aylarında kuru ot için bozkırdan uzun ve kuru ot tabakasının korunduğu nehir ağızlarına giderlerdi. Atlar, araba üzerindeki yurt konvoyuna muhafızlık eden erkeklerin binmesi için kullanılırdı. Kadınlar ve çocuklar ise yurtların içinde yol alırlardı.

Krallara ve aristokratlara ait kurganların toprak setlerinde bulunan gömülmüş araba kalıntılarına bakarak atların yük taşımak için de kullanıldığı hükmüne varılabilir. Kuban boylarında İskitler'le aynı soydan gelmeyen, ama hayat tarzı ve kültürel yönden onlara yakın olan Maiotidler (Azaklılar) yaşıyorlardı. Yelisavet'in istasyonunda ortaya çıkarılan zengin kurganlarının toprak setlerinde altı at tarafından çekilen cenaze arabaları bulunmuştur.

Koyun da çok yetiştirilirdi. Gerek Herodot ve gerekse diğer yazarlar İskitler'de bu hayvanların bulunduğundan bahsetmektedirler. İskitya'nın her yerinde yapılan mezarlık kazıları, anma yiyeceği durumundaki hayvan kemiklerini ortaya çıkarmıştır. Zenginlerin mezarlarında sık sık dünyada sahibine hizmet eden tam koşumlu bütün halindeki atlara rastlanmaktadır. Herodot, İskitler'in kesinlikle domuz kurban etmedikleri gibi, yetiştirmediklerini de kaydetmektedir. Zaporojye bölgesindeki Kamenskoye şehri, domuz kemiklerinin bulunmadığını kesinlikle ortaya koymaktadır. Orada da bozkıra has hayvanların kemik ve izlerine rastlanmıştır: İri tırnaklı hayvanlar ve atlar, eşit olarak mevcutların %80'ni, küçük tırnaklı hayvanlar ise yaklaşık %18'ini teşkil etmektedir. Kalanlar da köpek ve vahşi av hayvanlarından geyik, sayga ve kunduzdan oluşmaktadır. Bozkırlarda ve özellikle göçebe kabilelerde tabii olarak at yetiştirmek daha onurlu bir meşgaleydi. Polyen'in Ateas'ın ordusuna hizmetkârların ve sıradan çobanların değil, özellikle atlı çobanların refakat ettiği konusunda verdiği bilgi oldukça önemlidir.

İskitler'de gıda maddeleri

At eti, yiyecek olarak, diğer evcil hayvan etleriyle aynı değerdeydi. İskit yerleşim birimlerinde at kemiklerine rastlanması sıradan bir olaydır. Hayvanların sadece etlerinden faydalanılmıyordu elbette. Deri ve tüylerinden de faydalanıyor; gocuk dikiyor, yurt için keçe yapıyor; deri cebe, tolga, pantolon, ayakkabı, kılıç kemeri, kemer, sadak ve benzeri şeyler hazırlıyorlardı. Süt ürünlerinden de faydalanıyorlardı. Kımız ve kaşar – "hippaki" (Yunanca at anlamına gelen "hippos" kelimesinden) hazırlandığı Herodot, Strabon, Aristoteles ve diğer yazarların verdikleri doğrudan bilgilerden anlaşılmaktadır. Süt ürünleri temel gıda madde-

siydi. Eski İskit manzum epitetlerinde "kısrak sağanlar" ve "süt içenler" ibarelerinin geçmesi boşuna değildir. İskitler'in yılkı sürüsü içindeki görünümünün güzel bir tasviri Nikopolis'de bulunan meşhur vazo üzerindedir. (Bkz. Tablo 1).

Bazı av hayvanlarıyla evcil hayvanlar hakkında arkeolojik malzemelere bakarak genel bir hükme varılabilir. Örneğin, geyik, kunduz kemiklerine, yine geyik, sayga resimlerine, Herodot'un anlattıklarına ve tavşan avıyla ilgili tasvirlerine bakarak, avın rağbette olduğu hükmüne varılabilir. Kamenskoye harabesinde ele geçirilen zanaat ürünleri arasında kesinlikle vahşi hayvan kemiklerine rastlanmadı. Ama özellikle verimli geyik kemikleri, bozkırlı İskitler'in incelenen yegâne şehri olan aristokrat akropolünde göze çarpmaktadır. Herodot'un anlattıklarından Dinyeper'in ağız kısımlarında mersinbalığı avladıkları ve göl tuzu çıkardıkları anlaşılıyor. Yine de Kamenskoye şehrinde ele geçirilen malzemeden İskitler'in hemen hemen balık yemedikleri görülüyor. Bununla birlikte İskit hayvan figürü, altın sazan balığı resminde, süslü at başlığı detaylarında, Solocha kurganında bulunan V. Yüzyıl sonuyla IV. Yüzyıl başlarına ait tahta kap kacakları süsleyen çeşitli tezyinatta görülmektedir. İskitler, II. Yüzyıldan itibaren Dinyeper'de önemli miktarda ama en çok da yayın balığı avlamaya başlamışlardır. Bu konuda, masalarından balık eksik olmayan Yunanlılar'ın kültürel etkisinden söz edilebilir. Bu durum, domuz eti kullanımının ve diğer Yunan yaşam zevklerinin benimsenmeye başladığını göstermektedir. Bu tür kemik malzemeler, sadece o güne kadar genel olarak akropol ölçülerine kısalan Kamenskoye şehri akropolünde bol miktarda vardır.

İskitler'de Madencilik

Dökümcülük ve demircilik zanaatının ilerlemesi madenciliğin gelişmesini gerektirmişti. Bronz ok uçları, tencere ve benzeri edevatın yapılabilmesi için gerekli bakırın çıkartıldığı kaynaklar hakkında bir bilgimiz yok. Kullanılan bakırın büyük kısmı göründüğü kadarıyla dışarıdan getiriliyordu. Ancak, bu ithalatın hangi ülkeden yapıldığı konusunda şu ana kadar bir belgi bulunamamıştır. Mamafih, Donets nahiyesinin Artemova bölgesinde eski küçük bakır ocaklarına rastlanmıştır. Muhtemelen

bakır ayrıca Kafkaslardan getiriliyordu. İskitler'in ticari münasebette bulundukları Savromat topraklarının Ural civarında yer alan kısımlarında eski bakır damarları mevcuttur. Oradan da bakır getirilmiş olabilir. Kamenskoye şehrindeki malzemeler, alaşım olarak kalay ve çinkonun kullanıldığını göstermektedir. Kalayın nereden çıkarıldığı bilinmiyor, ama ikincisi yani çinko Aşağı Dinyeper'de mevcuttur.

Demir döküm işleri kil ve taş kalıplarda yapılıyordu. Sayısız ok ucu dökümü için oldukça sağlam bakır kalıplar kullanılıyordu. Döküm sırasında curûf, kaba kil potaların cidarları üzerine yapışıyor, döküm cidarları üzerinde de ince bir bakır tabakası kalıyordu. Ok uçları, yüzlerce ve binlerce dökülüyordu. Çünkü savaşçıların onlara çok ihtiyacı vardı. Büyük kazanları oldukça sağlam kalıplarda döküyorlardı. Aynı Kamenskoye şehrinin her yerinde bu tür döküm atıklarına bol miktarda rastlanmıştır.

Bol miktarda demir çıkartılıyordu. Kamenskoye şehrinde muhtemelen Dinyeper bataklıklarından çıkarılan yerli batak demir filizi parçaları bulunmuştur. Yine aynı yerde Krivoroj orijinli filiz de bulunmuştu. Herhangi bir gelinin kullandığı demir ziynet eşyaları da yine orada ele geçirilmişti. Genel olarak, gerek orada ve gerekse kurganlarda oldukça değişik demir eşyalar ele geçirilmiştir: Silahlar, bıçaklar, bizler, gemler vs. Demir kaynak çıkıntıları ve bu amaçla kurulan kil ocak parçalarına bu şehrin bulunduğu bölgede binlercesine rastlandı. Yine aynı yerde kil körük borusu parçaları, demirci zımbaları, keskiler ve özel şekilli bir çekiç de bulundu.

Ustalar bakırı kalıba döküyor, özel bir fırınla demiri eritiyor yani demiri doğrudan cevherden çok pahalı bir maliyetle elde ediyorlardı ve böylece işe yarar metalin %40-60 arasındaki miktarı pota cidarında kalıyordu. Aynı ustalar, silah, kap kacak döküyor; ok uçları, tencereler ve süslemeler de yapıyorlardı. Uzmanlık alanları pek dar sayılmazdı. Tezgâh artıkları aynı harabede yer alan 150-300 m^2 genişliğindeki kulübenin çevresine ve içine yığılıyordu. Bu kulübelerden en dikkat çekici olanı 1939'da ortaya çıkarıldı. Kulübenin içinde ve çevresinde pek çok döküm atıkları ve tezgâh çıkıntıları bulundu. Duvarlardan birinin yanında boru deliği bulunan kare şeklinde bir demirci ocağı mevcuttu. Orada burada içinde demir cevherini eritmek ve çelik yapmak için

gerekli ağaç kömürünün bulunduğu çukurlar vardı. Bir yerde ise beş büyük oda mevcuttu. Oda içindeki atıklar, küçük bir altarkül yığını görünümündeki dikdörtgen şekilli ağaç tapınağı çevrelemişti. Evin büyüklüğünden, metal işleme zanaatıyla uğraşan büyük bir patriarkal ailenin burada yaşamakta olduğu kanaatine vardık. Kesin olmamakla birlikte, Kamenskoye şehrinde yaklaşık dokuz yüz kadar demirci aile yaşıyordu. Dinyeper ve Azak civarındaki bozkırların tamamında gerek kralların ve gerekse sıradan askerlerin mezarlarında silahlar ve eşyalar bulunmuştur. Muhtemelen V. Yüzyıl sonları ve IV. Yüzyıl başlarında, güçlü surları olan bu şehir kurulurken, maden ocaklarının yakınında ve maden yataklarıyla dolu gür Dinyeper ormanlarının bitişiğinde bir yerde olması mutlaka göz önünde tutulmuştu. Savaşçı İskit toplumunda demircilerin emeğinin önemli bir yeri vardı ve Fatih Ateas'ın krallığının teşekkülünden sonra daha önemli ve saygıdeğer bir meslek haline gelmişti.

İskitler'de Silah Yapımcılığı

Silah yapımcılığı sadece metali dökmek ve dövmekle sınırlı olamazdı. Ok, mızrak ve teber saplarının yapımı, balta dökümü, kuru ağaçtan saban yapımı vs. de gerekliydi ve çok büyük bir ihtimalle bu meslek, çoğu demirci olan bu ailelerin üyelerinin tekelindeydi. Bunlardan daha zor olanı ise yay yapımıydı, ama onunla ilgili ancak şekline ve süslemelerine bakarak bir hükümde bulunulabilir. Araba üzerindeki yurdun ağaç kısımların – ok, kasa, dingil, tekerlek ve yurdun üzerinde bulunduğu diğer tüm aksam- yapımı muhtemelen usta marangozların tekelindeydi. Büyük ailelerin kış aylarını geçirdikleri büyük ağaç kulübeler – ki onları Kamenskoye şehrinden tanıyoruz, - doğramacıların el emeği olmadan yapılamazdı. Kulübenin toprak kazılarak yere sokulan dikey direklerden yapılan duvarların ve alt kısımlarında hafifçe çürüyen çitlerin sürekli değiştirilmesi gerekirdi. Demirci ustaları, marangozlara yardımcı olmak için, bu tür kulübelerin kurulmasında kullanılan bol miktarda çivi, perçin ve yeterince kenetler hazırlıyorlardı. Ay baltalar, oluklu kalemler, rendeler ve testereler, bunları hem Kamenskoye şehrinde, hem İskit kurganlarında ve kültür yönünden onlara yakın gayri İskit orman-bozkır kabilelerinde görüyoruz.

Evcil ve vahşi hayvan kemikleri, özellikle de geyik boynuzları, çeşitli âlet edevat yapımında kullanılıyordu. Halbuki geyik kemiğinin kullanım alanı oldukça sınırlıydı. Gerek İskit bozkırlarında ve gerekse hayat tarzı açısından İskitler'e yakın olan orman-bozkır bölgesinde, VII ve VI. Yüzyıllarda kemik ve boynuzdan özellikle at koşum takımları için süsleme yapılıyordu ki, İskitler'e özgü hayvan figürleri en fazla işlenen tezyinattı. Boynuzdan çoğunlukla ağızlık, ucu delikli ince bagetler yapıyor, sonra bunları dizgin ve yuları muhkem tutmak için gemin iki ucuna geçiriyorlardı. Çoğu kez at toynaklarının yukarı kısmını ve aşağı ucunu at, koyun, kartal, pars vb. hayvan sayalarıyla süslüyorlardı. V. Yüzyıl başlarından itibaren bu tür eşyanın kemikten yapılması tamamıyla durmuştur. Sadece sapın iki yanından perçinlenerek ve yapıştırılarak yapılan bıçak kabzalarında kullanımı devam etmiştir. İskitler'den önce dahi kemikten üç veya dört perli ve hatta yuvarlak ok uçları yapılıyordu. Üç ve dört perli ok uçlarının yapımı VI. ve V. Yüzyıllarda değişmiş, yuvarlak uçların yapımı ise İskit kültürün son dönemine kadar devam etmiştir. Kemik işleme ustaları muhtemelen metal ustalarıyla birlikte çalışmışlardır. Kamenskoye şehrindeki bir kulübede metal atıklarının yanında kesilmiş ve testereden geçirilmiş kemik parçaları, perçinlenmek için henüz delik açılmamış birkaç hazır bıçak sapı ve perçinler bulundu. Ayrıca geniş kabzalı, hazır, fakat ağzı açılmamış ve perçin delikleri delinmemiş demir bıçaklara da rastlandı. Demek ki, kemik işleyen usta ile bıçak ustası ve kabzayı hazırlayan marangoz birlikte çalışıyorlardı. O da tıpkı demirci ustası gibi bu büyük aileye ve aynı haneye mensuptu.

Herodot, güya İskit bozkırında yeterince odun olmadığı için hayvan kemiklerinin yakacak olarak kullanıldığını ve "Öküz kendi kendini pişirir" atasözünün de böylece ortaya çıktığını naklet-mektedir. Pek çok kazı sırasında odun kömürüne rastlanmıştır ve Dinyeper'in bozkır içlerine doğru uzanan akımı boyunca gür ormanlarla kaplı oluşu odun ihtiyacını elbette fazlasıyla karşılıyordu. Bununla birlikte ısınma aracı olarak bazen kemiğin de yakılmış olduğu muhakkak. Kamenskoye şehrindeki bir evde ağzına kadar sadece kemik kömürüyle dolu bir tandır bulunmuştu.

İskitler'de Çanak Çömlek Yapımı ve Dokumacılık

Kaplar, kilden yapılıyordu. Çömlekçi tezgâhı İskitler'de yoktu. Kapları kil hamurundan elle yapıyorlardı. Bozkırlı İskitler, izlerden de anlaşıldığı gibi, levhanın veya masanın alt yüzüne ıslak bez koyuyorlardı. Bununla birlikte Bozkırlı İskitler'in kap kacak şekilleri, orman-bozkır şeridinde yaşayan kabilelerin kaplarından bariz şekilde ayrılıyordu. Sonuncuların kap kacakları üzerinde daha sonra duracağız. Bozkırlı İskitler'deki kaplar da geç oyma mezar kültürüne ait kaplardan esinlenerek yapılmıştır. Bunların çoğu, boğaz kısmı biraz geniş veya kenarları hafifçe bükük, dikey ve yuvarlak kenarlı çömlektir. Yine çoğunun boyu kısadır. Küre biçiminde dar boğazlı kaplara da rastlanmaktadır. Sivri omuzlu kaplara sadece Olbia ve civarında rastlanmıştır. Vazolar daha da azdır. Onlar da basık boylu, küçük ve süsleme açısından fakirdir.

Erken dönemde (VII. Yüzyıl sonu ve VI. Yüzyıl başları) sadece orman-bozkır şeridine yakın yerlerde çok nadir olarak cilalı kap örneklerine rastlanmaktadır. Sade kapların kenar ve omuzlarına, yuvarlak kuşaklar atılmıştır ve kuşakların üzerinde parmakla bastırılarak yapılan küçük oyuklar mevcuttur. Ancak, V. Yüzyılda bunlar tamamen ortadan kalkmakta ve yerini değişik türde parmak ucuyla veya küçük çubukla yapılan çukurlar almaktadır. Oyma mezar dönemi süslemelerindeki asıl çizgiyi takip eden birbirine yakın zikzaklar halindeki çizgi izi süslemesine, nadir de olsa rastlanmaktadır.

Sağlamlık ve gerginlik vermek için iğlere geçirilen, kil ve kurşundan mamul pekçok konik veya düz ağırlıklara rastlanmış olması İskitler'de dokumacılığın mevcudiyetine işaret etmektedir. Bu ağırlıklar, çoğu kez köylerde, kısmen de Kamenskoye şehrinde bulunmuştur. Hatta kadın mezarlarında zorunlu bir detay olarak ağaç kirmen kalıntılarına da rastlanmıştır. Dokuma tezgahlarının olup olmadığı bilinmiyor. Çömleklerin tabanlarındaki izler, oldukça ince ip ve bezlerin yanı sıra, kalın iğnelerle dokunmuş kaba kumaşlara ve ev işi dokumalara işaret etmektedir. Hammadde olarak koyun yünü ve kenevir kullanılıyordu. Herodot, kenevirden çok güzel keten dokuduklarından bahsetmektedir. Kumaştan başka hasırlara da ihtiyaçları vardı ve onları da Dinyeper bataklıklarında bol miktarda yetişen kamıştan dokuyorlardı.

Çömlek tabanlarındaki izlerden başka, taban ve duvarlarına kapladıkları mezarlardaki kalıntıları da bunu göstermektedir. Yurtların üzerine gerilen ve içine yayılan koşma ve keçeyi ise eski yazarların verdikleri bilgilerden tanıyoruz. Ancak, onları aynı zamanda yatak ve çadır içi duvarı olarak da kullanıyorlardı.

Elbette bu zanaat işlerinin büyük bir kısmı erkeklerin elinden çıkıyordu. Ancak, hayvancılıktan elde edilen ürünlerin ve tarım mahsullerinin işlenmesi, çanak çömlek yapımı kadınların omzundaydı. Kadın mezarlarının bazılarında Kirmenlerden başka, özellikle parçalara ayrılmış tahıl rendelerine rastlanmıştır.

Bu işlerde kölelerin emek payının ne olduğu belli değil. Belki de, öyle düşünülmesi gerekiyor olsa bile, kölelerin zanaat işlerindeki payları fazla değildi. Kadın köleler ve zayıf düşmüş erkek köleler, mutlaka hür ev hanımına yardım ediyorlardı ve muhtemelen en zor ve kötü işleri yapıyorlardı. Erkek kölelerin çarvacılık ve ziraat işlerinde kullanıldıkları iyi bilinmektedir. Kralların ve beylerin hizmetinde çalışan gayr-ı hür hizmetkârların hayat şartlarının daha iyi olduğu, gerek Herodot'un verdiği bilgilerden ve gerekse zengin İskit mezarlarındaki bulgulardan anlaşılmaktadır.

İskitler'de Ticaret

İskitya'da ticaret oldukça gelişmişti. Mevcut Yunan destanları, Yunanlı denizcilerin kolonizasyondan hayli önce Karadeniz'e geldiklerini tespit etme imkanı sağlamaktadır. Henüz MÖ. II. Binyılda Jason ve arkadaşları altın postu aramak için gemiyle Kolkhida (Gürcistan)daki Argos'a gelirler. Janus ve arkadaşları geri dönerlerken Pontus Euxinos'un (Karadeniz'in) kuzey sahillerine düşerler. Önce Kırım'a, arkasından Tuna ağzına gelirler. Bu hikaye, göründüğü kadarıyla Karadeniz civarındaki bozkırla erken dönemde tanıştıktan sonra uzun soluklu bir mitolojik çalışmanın ürünü olmasına rağmen, elbette ki bir takım tarihî gerçekleri içermektedir. Altın post hikayesinin uydurulduğu dönemde veya ondan birazcık daha önce, Karadeniz'in kuzey batı kesiminin o sıralar Krito-Miken [Creto-Mycenes] denilen kültüre sahip Yunan dünyasıyla ilişkileri vardı. Odessa'nın bir kenarındaki Usatova'da yapılan kurgan kazıları sırasında, MÖ. II. Binyılın ilk yarı-

sında Girit'in Hurnie şehri ve Yunanistan, Girit ve Ege adalarının değişik yerlerinde rastlanan hançerlere benzer kincallar bulundu.

Belgorod Dnyestrovsk yakınlarındaki Borodino köyünde Birinci Dünya Savaşı'ndan bir süre önce tesadüfen bulunan meşhur Bessarabya gömüsü, bu tarihten birazcık daha sonrasına, ama tam olarak XVI-XII. Yüzyıllara ait kabul edilmektedir. Bu gömüde MÖ. II. Binyıl ortalarında Dnyeprovsk ve Dnyeprovsk ağzında yaşayan insanlarla oldukça değişik ilişkilerin mevcudiyetini gösteren gümüş ve taş merasim silahları bulunmaktadır. Ayrıca buradaki bazı eşyaların Kafkaslar'la, bazılarının (mızrak uçlarının) Sovyetler Birliği'nin uzak bölgeleriyle, İtil ve Kama civarıyla ve hatta Krito-Miken Yunanistan'ıyla ilişkisi vardır. Burada ayrıca ortası altın kakmalı gümüş bir hançer bulunmuştur. Bu hançerin şekli ve süslemeleri Miken [Mycenes] hançerlerininkine oldukça benzemektedir. Eşkenar dörtken başlı, birbirine geçmiş dalgalı çizgiler şeklinde altın kakmalı iri gümüş saç tokası da yine Miken kültürüyle bağlantılıdır. Tüm bunlar, yeterli ölçüde detay içermemekle beraber, II. Binyılda dikkat çekecek kadar Yunanlı sayılan Krito-Miken dünyasının geleceğin İskitya'sıyla ilişki içinde bulunduğunu ve ticaret yaptığını inandırıcı bir şekilde göstermektedir. Bununla birlikte Argaonotlarla ilgili destanda, sadece bir avuç gözü pek yiğidin oldukça uzak bir ülkeye yelken açmayı göze almaları bizi şaşırtmaktadır. Başlangıçta Pontos Axeinos (Misafir sevmez deniz) denilen Karadeniz'in adının ancak Grekler'in kontrolüne geçtikten sonra "Pontos Euxinos" yani Misafirperver Deniz'e dönüşmesinin efsanede korunması da tevekkeli değildir.

Birinci bölümde belirtildiği gibi, Pontos'un kuzey sahilleriyle tanışma, Homeros poemasının yazıldığı devirde de kesilmemiştir. "İlyada" nın XIII. dizesinin başında, bir süre sonra Hesiodes'in (VIII. Yüzyıl) İskitler dediği yılkı güden, süt içen uzak bir halk hakkında bilgi sahibi olunduğunu göstermektedir. Odysseia, Karadeniz boyunda dolaşmış, deniz korsanları Lestrigonlar'ın (Balaklava, dize X) yaşadıkları koyları gezmiş ve hatta ölüler ülkesi (dize XI) sinde Kimmeryalılar arasında bulunmuştur.

Bozkır üzerinden orman-bozkır şeridinin iç kısımlarına ulaşan bir dizi eşyaya ait bulgular vasıtasıyla, ticaretin muntazam şekilde yapılmaya ancak VII. Yüzyıldan ve muhtemelen aynı yüzyılın birinci yarısından itibaren başlandığı sonucuna varıyoruz. Ele

geçirilen Yunan seramikleri Milet veya Rodos işidir. Vakıa bu tür bulgular az miktardadır, ama oldukça karakteristiktir. Bu seramik parçalarına Olbia'da, Bug üzerindeki orman-bozkır şehri Nemirov'da, Kiyef sınırları içindeki Baltışka köyünde, yine aynı yerde Jabotin şehrinde, Donets havzasında Kalitva nehri sahilindeki Krivoroj'da, Kerçen ve Taman yarımadalarında rastlanmıştır. Henüz VII. Yüzyıl başlarında Dinyeper-Bug ağzının girişinden fazla uzakta olmayan Berezan adasında Yunan emporyası (deniz ticaret limanı) ortaya çıkmıştı. Anlaşılacağı üzere bu, o sıralar Yunanlılar'ın İskitya'daki ilk ve tek ticaret üssüydü.

Çok eskiden beri Yunanlılar'dan ithal edilen kap kacaklar arasında şarap kupa ve kâseleri önemli yer tutmaktadır. Biraz daha sonraki dönemlerde, yani kolonizasyon devrinde ise bu kapların yanı sıra, deniz yoluyla şarap ithalinde kullanılan büyük amforalara rastlanmaktadır. Gerçi, VII. Yüzyıl ve VI. Yüzyıl başlarında İskitya'da görülen Yunan merasim kap kacakları arasında henüz amfora yoktur; ama bazı bilinen Yunan seramik türlerinin bulunmuş olması, bizi o dönemde şarabın İskitya'ya nehir ve kara yoluyla kırbalar içinde getirildiğini düşünmeye zorlamaktadır. Şarabın amforalarla nakli için özel kayık ve arabalar gerekli olduğu kadar, ayrıca Yunanistan'daki gibi özel limanlar da şarttı ki, bunlar henüz ülkede yoktu. Kolonizasyondan önce İskitya'ya ithal edilen tüm çanak çömlekler, ancak Bozkırlı İskitler'in ve hayat tarzı açısından onlara benzeyen diğer orman-bozkırlı komşularının aristokrat kesiminin satın alabileceği pahalı ve lüks sanat eşyaları arasındaydı.

Kalitva (Donbassa) nehri sahilindeki kurganlarda Urartu ve Asuri orijinli altın ziynet eşyaları bulunmuştu. Bu durum, İskitler'in Ön Asya'ya yaptıkları son akınların tarihiyle uyuşmaktadır.

Çünkü bilâhare Yunan kolonileri kurulduktan sonra ilk planda İskitya için özellikle Olbia, Pantikapea ve Bospor Krallığı'nın diğer şehirlerinin önemi artmıştır. İskitya'ya ilk mallar Bug ve Dinyeper üzerinden getirilmiştir. Mallar Pantikapea'dan Olbia, Kuzey Kırım'dan geçen bozkır yolu ve Don ağzında Yelisavetino istasyonunu civarındaki isimsiz şehirler üzerinden geliyordu. Fakat III. Yüzyıl sonlarında, Don ağzına yakın yerlerde deniz trafiği kesildiği ve nadiren Bospor Krallığı bünyesinde yer almakla birlikte çoğunlukla bir Greko-barbar şehri olarak kalan Tanais

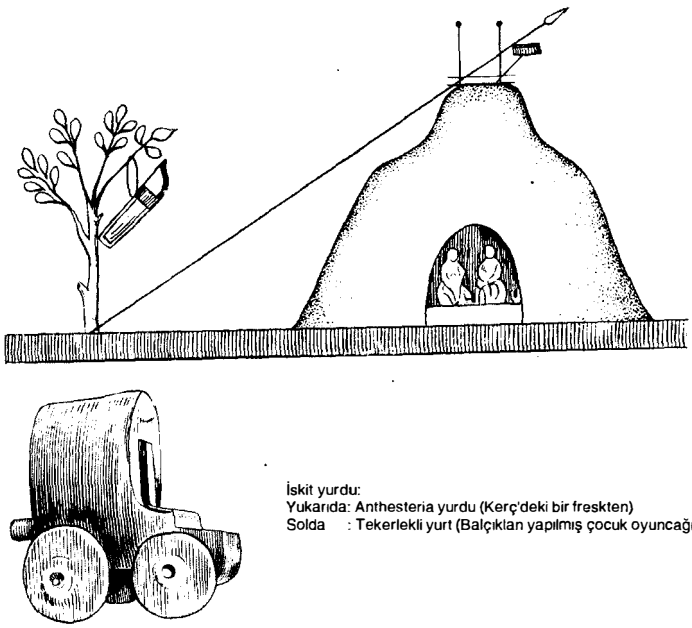

İskit yurdu:
Yukarıda: Anthesteria yurdu (Kerç'deki bir freskten)
Solda : Tekerlekli yurt (Balçıklan yapılmış çocuk oyuncağı)

şehrinin ortaya çıkışı sebebiyle bu güzergâh önemini kaybetmiş ve silikleşmiştir.

Bazı eski yazarların aktardıkları pek çok bilgi, Kuzey Karadeniz civarının gerek burada yaşayanlar ve gerekse Küçük Asya Grekya'sı için uzak ticaret merkezlerinden biri olduğuna işaret etmektedir. Polybius, Strabon ve diğerlerinin kaydına göre buğday, iyi cins balık (özellikle kızıl balıklar), bal, bal mumu, deri ve sığır buradan geliyordu. Ayrıca, Polybius'un anlattıklarına göre "oldukça iyi vasıflı" bol miktarda köle de sevkediyorlardı. Strabon köle ve derileri doğrudan göçebe malları olarak göstermektedir. Yukarıda sayılan malların hepsi bozkırlardan gelmiyordu elbette. Örneğin balık bozkırdan gelemezdi. Gerçekten de İskitya şehirlerinde ve kültür yönünden İskitler'e yakın olan orman-bozkır şeridinde, balıkçılıkla uğraşıldığını gösteren herhangi bir işaret hemen hemen yok gibidir. Dolayısıyla Olbia'da ve Bospor Krallığı'na ait şehirlerde bol miktarda olta ağırlıkları, balık ağı iğneleri, salamura havuzları vs. bulunmuştur. Ancak, Strabon'un naklettiğine göre Maiotis (Azak) boyunda, Don'la Kuban sahilinde yaşayan Maiotidler, balıkçılıkla uğraşıyorlardı. Dinyeper-Bug

sahilleriyle diğer komşu akarsu ağızlarında yaşayan yerli halkın da bu işle uğraştığını var saymak gerekir. Nitekim Herodot da Borysthenes'deki mersin balıklarından bahsetmektedir.

Tarihçilerin naklettiklerinden anlaşıldığı kadarıyla İskitya'dan sevkedilen gemi yapımına elverişli kereste Olbia ve Bospor üzerinden ihraç ediliyordu. Yazılı kaynaklar bu tür kerestenin Kolkhida'dan geldiğini belirtmektedirler. Dinyeper'in aşağı akımında ve akıntının hızlı olduğu kesimlerindeki ormanlar, gemi yapımına elverişle olmayan ağaç türleriyle kaplıydı. IV-III. Yüzyılda Bospor'da yapılan kapılarda kullanılan kerestenin analizi, bunların da yine Kafkaslardan getirildiğini göstermektedir.

İskitya'nın İhraç Malları

Klasik çağda Kuzey Karadeniz'den yapılan ihraç ürünlerinin başında buğday başta olmak üzere tahıl mahsulâtı geliyordu. Herodot'un bu konuda anlattıklarıyla daha önce tanışmıştık. Bilindiği gibi Herodot, Aşağı Bug ve Dinyeper boylarındaki kabilelerin satmak amacıyla buğday ektiklerini belirtmekteydi. IV. Yüzyılda Bospor Krallığı, bozkır bölgesinden yapılan ihracatın önemli bir kısmını tekeline almıştı. İskitler'de ihracata dönük ziraat bütün bozkıra yayılmıştı. Henüz Herodot zamanında, Kuzey Kırım, Kralî İskitler'in göçebe kesimi tarafından işgal edilmişti. Ancak, Strabon'un da belirttiği gibi, Bospor Krallığı'nın buğday ihracatını tekelinde tuttuğu dönemde Kırım bozkırında yaşayan ahali yoğun bir şekilde tarımla uğraşıyordu. Bospor'un büyük hacimdeki buğday ihracatı sadece köy tarımına dayanamazdı. Bu yüzden krallar ve aristokrat kesim, yarımadanın bozkır şeridinin bir kısmını kiralamışlardı. Olbia'da ve İskit krallarına bağlı diğer yerlerde kestirilen sikkelerde, İskit aristokratlarının buğday ihracat işlerine iştirak ettiklerini açıkça gösteren buğday başağı resmi işlenmiştir. Olbia kitabeleri, III-II. Yüzyıllarda burada Protogenes gibi büyük hububat tacirlerinin bulunduklarından söz etmektedir. Bospor altın ve gümüş işlerinin Ukrayna'nın orman-bozkır şeridinde Kiyef, Poltava ve Harkov'a, Don boyunda ise Voronej'e kadar yayılmış olması göz önünde bulundurulursa, Bospor limanlarının tüm Podneprov ve Podonye bozkırlarından, belki orman-bozkır şeridinden, kısacası tarımın geliştiği her yerden hu-

bubat ve diğer malları ihraç ettiklerini düşünmek gerekir. Zengin İskitler'e ait mezarlarda (Chertomlyck'de ve diğer kurganlarda), İskitler'le aynı kültürü paylaşan orman-bozkır halklarından muhtemelen Neüri ve Budinler'e mensup aristokrat kurganlarında oldukça değerli Bospor altın ve gümüş işlerine rastlanması, bu halkların İskitler'le ticari münasebetlerde bulunduğunu ve hatta bu ticareti tekeline aldıklarını, galip bir ihtimalle Bospor dış ticaret malları arasında buğday birinci sırada yer aldığı için, bilhassa hububat ticaretiyle uğraştıklarını göstermektedir.

Ancak hububat ihracatındaki canlılık, III. Yüzyıl başlarında giderek azalmıştır. Bunun sebebi Mısır buğdayının Karadeniz buğdayıyla kıyasıya bir rekabete girmesi ve Miladî çağın başlarına doğru Dinyeper ile Tuna arasındaki bütün bölgeyi işgal edecek olan Sarmat kabilelerinin batıya daha fazla yönelmiş olmalarıdır. Sarmat kabileleri de, Strabon'un kaydına göre, Kuban civarındaki Siraklar hariç, genellikle göçebeydiler. Aynı yazarın ifadesiyle, o sıralarda ziraat, tıpkı Aşağı Dinyeper ve Bug'da İskitler'in inhisarında olduğu gibi, özellikle Kırım bozkırında yaşayan ahalinin tekelindeydi.

Daha önce belirtildiği gibi, İskitya'dan ihraç edilen diğer ürünler buğdaydan daha az rol oynuyordu. Ne bal, ne de balmumu buğdayla yarışamazdı. Sığır ve derinin ihracattaki payının ne olduğu ise bilinmiyor. Bununla birlikte zaman zaman sığır ve deri ihracından da sınırlı ölçüde söz edilmektedir. Yine de III. ve II. Yüzyıla ait bilgiler veren Polybius, Yunanistan'ın İskitya'dan talep ettiği en önemli mallar arasında canlı hayvan geldiğini belirtmektedir. Pontos'dan yapılan buğday ihracatının düştüğü sırada, muhtemelen canlı hayvan sevkıyatı birazcık artmıştı. Yunanlılar çok eskiden beri İskit sığırlarını biliyorlardı ve nitekim Homeros, İskitler'i sığır çobanları olarak tasvir etmektedir. Aynı yazar, Odysseia'da koyun sürülerinden ve Lestrigonlar arasındaki koyun çobanlarından bahsetmektedir. Gerek Herodot ve gerekse daha geç dönem yazarları da İskitya'daki at, inek ve koyunlar hakkında oldukça iyi bilgi sahibiydiler. Anlaşıldığı kadarıyla İskitya'dan sığır ve deri ihracı, ya Yunan kolonizasyonuyla birlikte başlamıştır, ya da ondan önce de vardı.

Yunanistan'a getirilen deriler arasında elbette kürk de vardı. Herodot, Olbia'dan Ural'a kadar uzanan kervan yolundan ve yol

boyunca yaşayan avcı kabilelelerden Thyssaget ve İyrkailar'dan söz etmektedir. Aynı yazar Budinler'in ülkesindeki su samuru, kunduz ve diğer hayvanlardan da bahsetmektedir. Anlattığına göre bu hayvanların derileri elbise yapımında kullanılıyordu. Muhtemelen deri ihracı Herodot'dan önce başlamıştı, ama Strabon'un kunduz ve derilerinin Tanais üzerinden ihraç edildiği şeklindeki kaydı, İskitler'in bu tür malları birkaç yüz yıl daha dışarıya sattıklarını göstermektedir.

İskitler'de Kölecilik

İskitya'dan çok bol miktarda köle getiriliyordu. Karadeniz civarındaki Yunan şehirleri sadece canlı mal sevkıyat merkezleriydi. Buradaki Yunanlı tacirler, kesinlikle bozkır içlerine yolculuk yapamazlardı. İskitya içlerine bazı tesadüfî seferler yapıldığı olurdu; bunlar, nadiren ve canlı malı doğrudan ele geçirme amacıyla düzenlenirdi, ama yine de Yunanlılar'dan hemen hemen kimse bu seferlere katılmazdı. Daha önce Artakxerxes Notis'in kabiliyetli doktoru Ctesius'un, Darius'un krallığı zamanında Kappadokya satrapı Ariaramnes'in "erkek ve kadın" ele geçirmek amacıyla 30 askerî gemiyle İskitya sahillerine saldırdığını kaydettiğini belirtmiştik. Gerçekten de Ariaramnes amacına ulaşmıştı. 339 yılında ise Büyük İskender'in babası II. Philippe, Dobruca sınırlarından içeri dalarak pek çok sığır, 20 000 kadın ve çocuğu ele geçirmiştir. Başkumandan Aleksander Zopirion ve diadochlardan (Aleksander'in naiplerinden) Trakyalı Lycimachus tenkil ve istila amacıyla İskitya sınırlarından içeri girmiş, fakat hezimete uğramışlardır. Sadece köle ele geçirmek amacıyla düzenlenen bu tür tesadüfî istila hareketleri, daimi köle gücü kaynağı olamazlardı. Herodot, İskitler'de sayıları yüzlerle ölçülebilen pek çok savaş esiri bulunduğunu kaydetmektedir. Bu savaş esirleri elbette Get, Triballis, Sarmat, Maiotisler gibi komşu halklarla ve hatta ormanbozkır kabileleriyle girişilen küçük çaplı çatışmalar sırasında ele geçirilmişlerdi. Tabi ki tebaa İskit kabileleri de köle durumundaydılar. Kölelerin, VI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren antik kitabelerde İskit ve diğer Karadeniz kabilelerine ait adlarla zikredilmesi, ancak bu tarihten birazcık öncesi için geçerli olabilir. Bu kölelere değişik iş kollarında ihtiyaç duyuluyordu. Çömlek tez-

gâhlarında ve ev işlerinde köleler kullanılıyordu. Daha nişancı olanları ise ordu saflarında okçu-köle olarak hizmet veriyorlardı. Atinalılar, Salami savaşından sonra polis olarak görevlendirmek üzere bu okçu-kölelerden 300 tane satın almışlardır. Bunların kışlası şehir meydanlarından birine otağ şeklinde kurulmuştu. Zamanla sayıları arttı ve İskitler'den başka diğer halklara mensup okçular da alındı; ama çekirdek güç İskitler'den oluşuyordu. İskit köle-okçuları gönüllü olarak savaşa da gönderiyorlardı. Örneğin 428 yılında Mitilenliler Atina ittifakından kopmaya hazırlanınca bu tür okçuları Pontos'a sattılar. Bu okçular, henüz IV. Yüzyılın birinci yarısında İskitya'dan gönderilmişlerdi. III-II. Yüzyıl kavşağında İskit kölelerin adları Yunan kitabelerinde görünmüyorlar. Aksine onların yerini Sarmatlar ve Maiotisler almaktadır. O sırada Bosporlu tacirlerin hububat ticaretini birden kesmeleri, herhalde onun yerine köle sevkıyatına ağırlık vermiş olmalarından kaynaklanmıştır. Artık onları bölge olarak Pantikapea topraklarına yakın yerlerden temin ediyorlardı.

Komşu Yunanlılar da kendilerine İskit köleler satın alıyorlardı. Bu kölelerin sayısı sonuçta Pantikapea'da öyle artmıştı ki, II. Yüzyılın sonlarında Bospor kralı Perisada'nın beslediği Savmak adlı birinin, belki de bir kölenin önderliğinde iktidarı bir süre ellerine geçirmişler; ancak Mitridat VI. Diophante, bildiğimiz gibi, bu isyanı bastırmıştı.

İskitler'in Satın Aldıkları Mallar

İskitya'dan sevk edilen kölelerin karşılığı olarak buraya Yunan malları ve zanaat mahsulleri gönderiliyordu. İthalatın bir kısmı deniz yolu, zanaat mahsullerinin bir kısmı Olbia, Bospor ve Kuzey Karadeniz'in diğer şehirleri üzerinden yapılıyordu. İskit tarihinin tüm akışı boyunca, ithal edilen malların türünde pek bir değişiklik olmamıştır. Henüz kolonizasyon döneminden önce şarap ithal ediliyordu. Şarap taşımakta kullanılan Yunanlılar'a ait büyük amforalardan bin kadarının kırıkları höyük kazılarında ele geçirilmiştir. Özellikle kurganlardan ele geçirilen yüz kadar bütün haldeki amfora ise müzelerimizde muhafaza edilmektedir. İskitler kısa zamanda şarabı sevmişlerdi. Onların içkiye düşkünlükleri ve gürültü çıkararak eğlenmeleri Yunanlılar arasında dar-

bımesel olmuştu. VI. Yüzyılın ikinci yarısında yaşayan şairlerden Anakreontes de İskit içme ve eğlenme tarzını gayet iyi biliyordu:

Evet, dostlar, yeter artık,
Bu kadar gürültü, bu kadar tepinme;
Paydos, şarabı İskit gibi içmeye!
Dinleyerek tatlı nameleri,
Çekelim kafaları sessizce.

Eğer bir Yunanlı bir kokteylde, alışılmışın aksine, sek şarap içmek isterse, köleye dönerek şöyle bağırırdı: "Çek bir İskit!" yani "Sek şarap doldur!". Bu tür amforalarla İskitya'ya zeytinyağı götürülürdü. Kaynaklarda bu konuda çok az bilgi bulunmasının sebebi, belki de zeytinyağı ihracının ikinci kalem mallar arasında yer almasıydı.

Şarap genellikle Ege adalarından, ama özellikle Kios (Sakız), Kos, Thasos, Rodos ve diğerlerinden; Küçük Asya'dan ise yarımadanın kuzey sahilinde yer alan Sinop ve Herakles (Ereğli) den getiriliyordu. Amforaların damgalanmasında kullanılan yağ da Samos adasıyla yine Sinop'tan geliyordu. Milet gibi yağıyla ünlü başka merkezlerden de yağ getirilirdi, ama burada üretilen amforalar üzerinde damga bulunamadığı gibi, türleri hakkında da bilgi yoktur. Atina'da ele geçirilen II. Yüzyıl başlarına ait bir kitabede, eskiden en meşhur şehirler arasında yer alan Pontos'a zeytinyağı ihracıyla meşgul olan zengin bir iş adamından bahsedilmektedir. Çünkü Kuzey Karadeniz sahillerinde Yunan şehirlerinde zeytin yetiştirilmiyordu. Bu yüzden buralarda zeytinyağına talep fazlaydı, ama alt tarafı bu yağla mühürlenmiş amfora kalıntıları İskitya'da bulunmuştur. Bospor ve Khersones'de ise nar yetiştirir ve şarap üretirlerdi. Onların bu şaraplar için imal ettikleri amforalar bozkırda oldukça meşhurdu.

İskit Ticari Hayatında Yunan Kolonilerinin Rolü

Yunanlılar'ın bozkır ve orman-bozkır şeridinde koloniler kurmaya başladıkları tarihten itibaren getirilen kil kap kacak tezgâhlarında da bir artış oldu. Bunlar, doğrudan şarap talebiyle bağlantılıdır. Tütsü ve merhem koymak için kullanılan kap kacaklara da rastlanmaktadır. Alkol bilinmediğine göre, kelimenin bildiğimiz

anlamıyla parfüm de yoktu. Merhem ya katı, ya da koyu bir yağ görünümündeydi. Aryballos,[1] lekythos,[2] alabaster[3] ve amfora adları verilen değişik şekilli kapaklı şişeler içine konulurdu. Bu kaplar da renkli camlardan hazırlanırdı. Ancak, tuvalet kapları, şarap için kullanılan kaplara nispetle oldukça azdı. Bu kaplarda, Yunan şehirlerinden uzaklaştıkça sarımtırak bir renk hakimdir. Olbia civarındaki bozkırlarda ve Dinyeper'in en aşağı akımlarında yaşayan halklara ait boy mezarlıklarında, aşağı yukarı her mevtanın kabrinde bu kaplara rastlanmaktadır. Bununla birlikte Nikopolis civarındaki yüz kadar kurganda 2-3 Yunan kabı bulunmuştur. Amforaya gelince, gerek kurganlarda ve gerekse büyük Kamenskoye şehrinde bol miktarda amfora parçalarına rastlanmıştır. Daha ilerde kuzeye doğru bu tür parçalar gittikçe azalmaktadır. Bir de zâdegân sınıfının kurganlarının tamamında amfora, kylix ve kantharos vb. eşyalar vardır.

Kumaş ve giysiler de bozkırın uzak noktalarına kadar ulaşıyordu. Yunanlı yazarlar bundan bahsetmektedirler. Fakat anlaşılmaz bir şekilde aynı kumaşlar arkeolojik koleksiyonlarda hemen hemen görülmemektedir.

VI. Yüzyılda Olbia şehri Ukrayna'nın kuzeybatı sahilinde muhkem bir şekilde bina edilmişti. Orada üretilen malların birçoğuna Kiyefşin ve Poltavşin'e kadar Bug ve Dinyeper boyunca rastlanmaktadır. Olbia, Kios Adası'ndan ve diğer Yunan şehirlerinden şarap ithal ediyordu. Ionia, Rodos, Samos, Korinth ve Attika kapları bol miktarda Olbia'ya getiriliyordu. İonia stili aynalar, cam ve kehribar boncuklar, güzel küpeler ve buna benzer diğer ziynet eşyaları, hem Olbia'da, hem de İskitya'da Bug ve Dinyeper civarında görülüyordu. Olbia'nın kültürel etkisi VI ve V. Yüzyıllarda oldukça uzak bölgelere kadar ulaşmıştı. Olbia'da yapılan kuyum işleri Ukrayna'nın kuzey sınırlarına kadar ulaşmış, diğer zanaat mahsulleri ise Astrahan, Kuybişey, Buzuluk ve Orsk'a kadar varmıştır. İtil ve Ural'da bilinen birkaç ayna, Olbia

1 Aryballos: Tek kulplu, genelde küreel dar boyunlu, 5-8 cm yüksekliğinde yağ şişesi.

2 Lekythos: İnce, silindirik vücutlu, dar boyunlu omuzla boyun arasında kulbu bulunan yunan vazosu.

3 Alabaster: Kaymaktaşı. Parfüm ve yağ koymak için kullanılan küçük vazo.

yapımıdır. Okuyucunun hatırlayacağı gibi bunlar, buraya Olbia'dan kuzeydoğuya giden kervan yoluyla gelmiştir.

Henüz VI ve V. Yüzyıl kavşağında Olbia'yla diğer şehirler ve özellikle V. Yüzyıl sonlarında ve IV. Yüzyıl başlarında güçlü Bospor Krallığı sınırları dahilinde Doğu Kırım'a birleştirilen uzak şehirlerle bir rekabet başlamıştır. VI. Yüzyılın ikinci yarısında Don civarında yaşayan Maiotidler, Don ağzındaki Yelisavetino istasyonunda yer alan mezkur şehir üzerinden İskitler'le ticari rekabete girdiler. Bu şehirdeki kurganlar arasında tıpkı Chertomlyck ve benzerlerinde olduğu gibi gerçek İskit kurganlarından hiç de fakir olmayan Maiotid zâdegânlarının geniş ve oldukça zengin kurganları yer almaktadır. Bospor Krallığı'nın malları bu şehir üzerinden Don'un yukarı akımlarına, Voronej Budinlerinin kurganlarına kadar ulaşıyordu. Herodot, Azak Denizi sahilleri üzerinde, İskit Krallığı'nın sınırları içinde kalan Yunan şehri Kremnes'i de zikretmektedir. Erken çağda Olbia'nın bu konuda hakimiyeti elinde tuttuğu kesin. İskit tacirlerin kervan yolu, sadece Volga üzerinden değil, oradan da geçiyordu. İskit tacirler, VII. Yüzyılda düzenlenen askerî seferlerle açılan yol sayesinde Kafkaslar'a da uğruyorlardı. Bozkırlı halkın zevkine göre "hayvan" stiliyle süslenen Olbia aynaları Kuzey Kafkasya'ya, özellikle de Petigorye'ye ulaşıyordu. Kafkaslara giden bu ilave yol hakkında IV. Yüzyıl yazarlarından pseudo-Skylax bilgi vermektedir. Onun verdiği bilgileri üç asırdan birazcık fazla bir zaman sonra Strabon da tekrar edecektir.

Bospor'un asıl gelir kaynağı buğday ihracatına dayalıydı ve o da hakimiyet alanını genişletmek suretiyle bu işi tekeline almaya çalışıyordu. Pantikapea'lı kakmacılar, İskit zâdegânların zevklerine uygun olarak oldukça değerli ve altın işlemeli yerli tip silahlar, yerli ve Yunan tarzı altın ve gümüş kap kacaklar yapıyorlardı. Henüz IV. Yüzyılda birinci sınıf Bospor malları Voronej'e kadar ulaşmıştı. Aynı sıralarda, İtil-ötesi ve Ural civarı bozkırlaranda ele geçirilen arkeolojik yâdigârların da belirgin bir şekilde gösterdiği gibi, Karadeniz limanlarından buralara Yunan mallarının gelişi hemen hemen durmuş, onların yerini Orta Asya, Harezm ve Parthya'dan gelen mallar almıştır. Bospor, ilgi alanını bu tarafa doğru genişletmemişti; halbuki buralarda buğday sıkıntısı vardı. Bospor'un ticaret alanı Don boyunca uzanıyor, Olbia ise mallarını Ural'a kadar gönderebiliyordu. Ancak İtil-ötesi Sarmatları Don üzerinden Azak ci-

varındaki bozkırlara yayılıp, II. Yüzyıl sonlarına doğru Dinyeper'e kadar olan bölgeleri istila edince, kara ticaret yolu ve Bospor'la olan ticaret tekrar canlandı. Böylece II-I. Yüzyıllarda alabildiğince çok Yunan malı tekrar İtil-ötesi bozkıra ulaşmaya başladı.

Bospor, sadece Doğu İskitya'dan buğray ihraç etmekle yetinemezdi. Bu, oldukça büyük hacimli bir ihracattı. Çok iyi biliyoruz ki Bospor, İskitya'nın Dinyeper civarındaki bölgesiyle, orman-bozkır şeridinde yaşayan komşuları Neüri ve Budinler'le de ticaret yapıyordu. Bozkırın aşağı kesimlerinde yani İskit topraklarında, Pridneprovsk'da, özellikle Dnipropetrovsk ve Zaporojye bölgelerindeki kurganlarda, Bosporlu ustaların elinden çıkmış lüks eşyalar bulunmuştur. O zamanların İskit kral ve zâdegânlarına ait devâsâ mezarları ağzına kadar bu tür ithal eşyalarla doluydu. Sıradan İskitler ise harcıâlem Yunan eşyaları kullanıyorlardı.

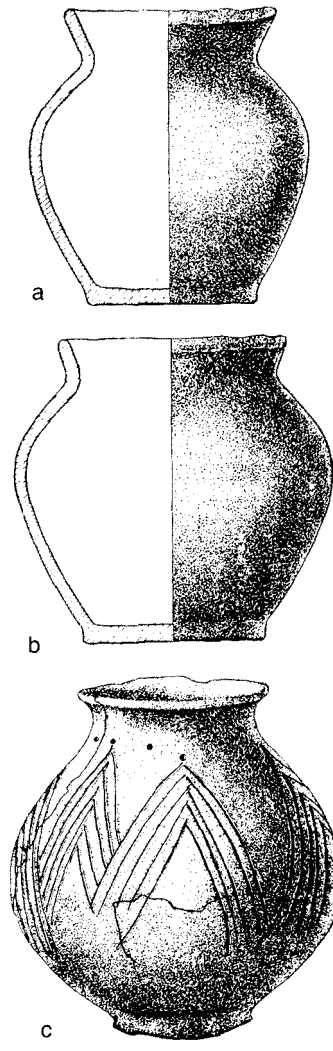

Bozkırlı İskitler'in kullandıkları kil çanak çömlekler:
a ve b- Kut söyündeki kurganlardan;
c- Kamensky şehrinden.

Dinyeper üzerinde yer alan Znamenka köyündeki Solocha kurganında, Nikopolis'in karşısında ve Kamenskoye şehrinden

topu topu 18 km. uzaklıkta altın ve gümüşten yapılmış değerli kap kacaklar, savaşan İskit kabartmalarıyla süslü altın bir tarak (bkz. Tablo III, IV), üzerine savaş sahnesi ve belki de genç kölelerin isyanıyla ilgili malhum efsanenin işlendiği gümüş bir sadak bulunmuştur.

Nikopolis'in alt tarafındaki Chertomlyck kurganında ele geçirilen değerli eşyalar arasında, İskit göçebe yaşantısını (yılkı sürüsü ortasındaki İskitler'i) tasvir eden büyüleyici kabartma firiz süslü emsalsiz bir gümüş vazo bulunmuştur. (Bkz. Tablo I). Sözü edilen tüm bu eşyalarda göçebe hayat tarzının detayları, kostümü ve silahların zarif bir şekilde yansıtılması, onların Karadeniz civarındaki ustaların elinden çıktığını göstermektedir. Benzeri eşyaların İskitya, Neüri ve Budinler'in yurtlarından başka sadece Bospor Krallığı'nda yayılmış olması, onların başka ustaların elinden çıkmadığını, aksine sadece Bosporlu ve özellikle Pantikapea'lı ustaların işi olduğunu düşünmemize imkan tanımaktadır. İskitya'da çok nadir rastlanan Yunan sikkeleri de büyük bir ihtimalle Pantikapea'lı ustalar tarafından kesilmişti. Bu sikkelere IV ve III. Yüzyıldan itibaren belli bir miktarda Nikopolis'in karşısındaki Kamenskoye şehrinde de rastlanmaktadır. Daha kuzeyde IV. Yüzyıla ait iki altın Bospor sikkesi bilinmektedir. Bunlar Kiyef'in Rıjanovka köyündeki bir kurganda ele geçirilen yüzüklerde mühür olarak kullanılmıştır. Ayrıca bir de III. Yüzyıla ait bakır bir Bospor sikkesi Poltava bölgesindeki Beloye şehrinde bulunmuştur.

Bospor gitgide İskitya'nın en etkili ithalatçısı olmuştu. Elbette bu, Olbia'nın önemini büsbütün kaybettiği anlamına gelmezdi. Orada yapılan kazılar Olbia'nın Batı İskitya'da yoğun ticari faaliyetlerini ileriki dönemde de sürdürdüğü ve ihracat limanını genişlettiğini göstermektedir. Protogenes'in anısına dikilen ve III. Yüzyıla ait olan bir Olbia kitabesinden de anlaşılacağı üzere, o sıralar burada büyük buğday ihracatçıları vardı. Ancak, kitabenin yeni rengi, bu sıralarda Olbia'nın muhtemelen Bospor'dan ayrılması sebebiyle siyasî bütünlüğe dahil olmadan Bospor ticaret sisteminin içinde yer almış olmasıyla izah edilebilir. O sıralar Olbia sikkeleri Pantikapea ve diğer Bospor şehirlerinde hemen hemen görülmemesine rağmen, pek çok Pantikapea sikkelerine de orada rastlanmıştır. Bospor ticareti Olbia'yı kendine tâbi kılmıştı, ama aynı sırada ona yardım da ediyordu. Bu ticaret ağı içine en büyük şarap

ihracatçısı olarak Khersones de giriyordu. Khersones amforaları üzerindeki mühür izlerine nazaran, bu malın hem Yelisavetino, hem de bu en önemli ticaret merkezi üzerinden Olbia'ya gittiği sonucuna varılabilir. Khersones mühürlerine Kamenskoye şehrinde, Chertomlyck kurganında ve diğer yerlerde rastlanmıştır.

III. Yüzyıl ortalarından itibaren Bospor üzerinden yapılan buğday sevkiyatında azalma görülmektedir. Bolluk bereket içinde geçen bir buçuk asırlık bir dönemden sonra çıkan iç olaylar ve Sarmat saldırıları sebebiyle, bu devletin siyasî ve ekonomik ilişkileri zayıflamıştır. Ancak Olbia, III. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeniden kendi başına ticaret yapmaya başlamıştır. II. Yüzyılda ise Bug ve Dinyeper boyunca, ülkenin yirmi-otuz kilometre içlerine doğru, kısmen Sarmatlar'a karşı savunma vazifesi gören İskit sanayi şehirleri kurulmuştur. Nikopolis'in karşısında yer alan Kamenskoye şehrinde, henüz III. Yüzyılda kesinlikle Olbia üzerinden ithal edildiği anlaşılan birçok eşyanın yanı sıra, yine aynı yüzyıla ait Olbia sikkesi ve bir küçük bir gömü bulunmuştur. Ancak, Olbia'nın yeni bağımsız varlığı uzun sürmeyecektir. I. Yüzyıl ortalarında Trakya kabilelerinden Getler, bütün Trakya'yı kral Birebist'in sancağı altında birleştirdikten sonra Tuna civarına gelerek Olbia'yı zaptedip yaktılar. Artık şehir varlığını kaybetmişti. Bu liman üzerinden Yunan mallarını ithal etmeye, kendi mallarını dışarı satmaya alışmış olan komşu İskitler, oraya buraya kaçışan Olbialıları kül yığını haline gelen yurtlarına dönerek, şehri yeniden kurmaları konusunda ikna ettiler. Böylece şehir tekrar kurulmuştu, ama bu defa eski şehrin ancak küçük bir kısmını kaplıyordu ve hiçbir zaman da eski önemine kavuşamayacaktı.

IV. Yüzyılda Bospor ve Olbia'yla yapılan ticaretin gelişmesi sonucunda, İskit zâdegân sınıfı ve özellikle Aşağı Dinyeper boylarındakiler oldukça zenginleştiler. Ama orman-bozkır şeridi ve Kuzeybatı Kafkasya'daki gayr-ı İskit kabileler de onlardan pek geri değillerdi. Nikopolis'de nehirin her iki yanında içinde altın eşyalar bulunan büyük kral kurganları kurulmuştu. İşte burada, Dinyeper'in sol sahilinde, Kamenkaya Dniprovskaya köyünün karşısında yer alan o zamanın en büyük İskit bozkır şehri okuyucunun malumudur. Bozkırlı İskit kabilelerinin idarî, sınaî ve aynı zamanda ticarî merkezi olan bu şehir, V. Yüzyıl sonlarından III. Yüzyıl sonuna kadar varlığını sürdürmüştü.

Ticaret Yolları

Mallar ülkenin iç kesimlerine çeşitli vasıtalarla getiriliyordu. Yunanlı tacirlerin mal yüklü kendi gemileriyle Ukrayna'nın büyük nehirlerinde dolaştıklarından şüphe edilemez. Eski yazarlar, Dinyester'in çok iyi bir seyir güzergâhı olduğunu kaydediyorlar. Yunanlılar, Bug nehri boyunca ilerleyerek, bu nehre acı ve tuzlu bir çayın döküldüğü yerdeki Halazon kabilelerinin ve Çiftçi İskitler'in sınırlarına kadar gidebiliyorlardı. Sözü edilen yer, Nikopolayev'in herhangi bir yerinde, su ağzına yakın bir yerdeydi ve daha yukarıdaki Bug suyu tuzluydu. Herodot, bizzat burada bulunmuş ve kral Ariantes'in bronz kazanını görmüştü. Yine henüz VI. Yüzyıl başlarında Yunanlı tacirlerin buradan daha ilerilere - aşağı yukarı Olbia'dan 300 km. mesafedeki Vynnytsya bölgesinde bulunan Nemirov şehrine kadar gittiklerine işaret başka bir kaynak da mevcut. Burada mahalli bir yemek kabı bulunmuştu. Bu kabın masaya gelen kısmı üzerinde Yunanca bir yazı vardı ki, o kadar erken dönemde herhangi bir yerlinin bunu yapması mümkün değildi. Herodot, Dinyeper boyunca gemilerin ulaşabildiği ve Yunanlılar'ın tanıdığı bir yerden söz etmektedir. Çok büyük bir ihtimalle burası, Kahov Denizi'nin oluşumuna kadar gemilerin ulaşmakta daima güçlük çektiği Kamenskoye şehrinin sağ sahilinde bir yerdi. İşte, Kamenskoye şehri de, bazı Yunan mallarının daha hafif İskit teknelerine nakledilme noktası olarak kullanılan burada ortaya çıkmıştır. Heredot zamanında Dinyeper'in akış uzunluğu, gemiyle gidilen iki günlük yol olarak hesaplanmıştır. Strabon, verdiği rakam açıkça az ve teorik olsa dahi, Dinyeper'in bir kısmının akış uzunluğunu belirtmektedir. Ayrıca onun Borysthenes hakkında verdiği bilgi de ana hatlarıyla hiç dakik değildir. Üstelik karayolu bağlantı imkanları da vardı. Olbia'da bozkırın değişik yönlerine açılan bir sürü sokak bulunuyordu. Ve hatta bunlardan biri günümüzde de Bug su ağzının yukarı kısmından Nikopolayev'a kadar uzanmaktaydı ki, Herodot'un Eksampaiosy'e kadar gittiği yol da buydu.

İskit tacirlerinin Don'un öte tarafına ve daha ileride Sarmat bozkırından ve Budinler'in yaşadığı ormanlık bölgeden geçerek Ural'da bir yerlere kadar ulaşan ticaret yolundan birkaç kez bahsedilmiştir. Bu yolun sınırlarının ötesinde keçi ayaklı insanlar ve tüm yılı uyuyarak geçiren insanlar yaşıyorlarmış. Bu yolun en

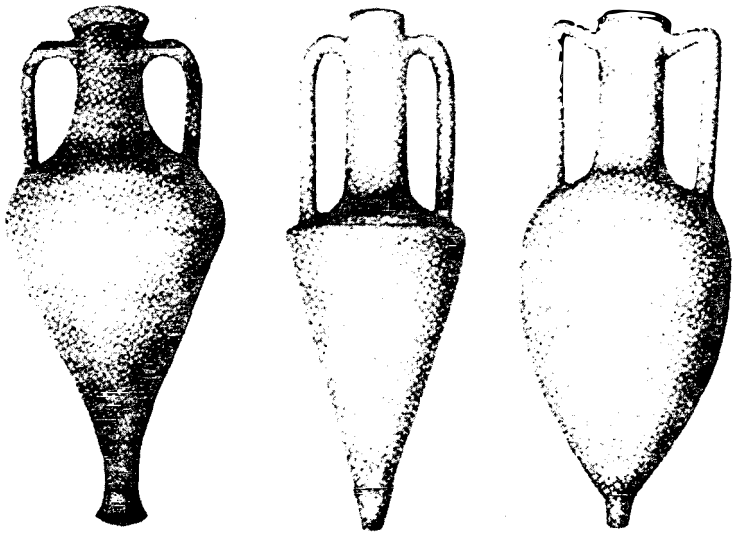

Yunan işi şarap amforaları:
a- Thasos işi; b- imalat yeri bilinmiyor; c- Rodos işi.

uzak noktasında, Yunanlı dökümcülerin İskit "hayvan" figürleriyle hazırladıkları pars veya koç başlı ve saplı Olbia işi ayna kalıntıları bulunmuştur. Diğer eşyalar ve onların Podneprov-Olbia esintisiyle yapılan taklitlerine mezarlarda ve VII-III. Yüzyıllarda Kama boyunda yaşayan kabilelerin kasabalarında rastlanmıştır. Onların arkeologlar tarafından Yalpuga şehri yakınlarında yer alan Ananin köyündeki ilk mezarlığın keşfedildiği yerde ortaya çıkarılan maddi kültürlerine Ananin kültürü adı verilmiştir. Bu kabilelere ait silahlarda ve "hayvan" figürlü eşyalarında Dinyeper boyu İskitlerinin bariz tesiri görülmektedir. Herodot sadece bu bölgede arabalarda yaşayan İskit tacirlerini tanımıştı. Sağında solunda kabile ve halkların yaşadıkları bu yol, ancak İskitler vasıtasıyla öğrenilmişti. Budinler'in ülkesinde yaşayan ve güya Yunanlı tacirlerden türemiş olan Gelonlar hakkındaki gayr-ı vazıh hikaye ile VII veya VI. Yüzyılda yaşayan ozan Aristeas'ın güya bu yolun en uzak noktasında İssedonoslar'ın ülkesine ulaştığı şeklindeki hikayesi, belki de Yunanlılar'ın bu yol üzerindeki İskit kervanlarına tesadüfen sokulma veya münferit yaklaşma denemeleriydi. Bununla birlikte gerek Herodot'un ve gerekse daha sonraki antik

yazarların tamamının Tanais-Don ötesindeki toprakların gerçek coğrafyasıyla ilgili olarak verdikleri yarım yamalak bilgiler ve ayrıca Miladi II. Yüzyılın meşhur astronom ve coğrafyacısı Ptolemaeus döneminden itibaren iyi bir şekilde tanınan Volga (Itil) nehri hakkındaki oldukça bulanık bilgi, Yunanlı tacirlerin söz konusu bölgeye sürekli gidip geldiklerini düşünmemize izin vermemektedir. Belki de bu tür teşebbüsler Herodot'dan uzunca bir süre önce kesildiği için, verdiği bilgiler sadece rivayet türü şeylerden ibarettir. Argipeialar'ın ülkesinin uzak noktaları hakkında anlattığı fantastik hikayeler, belki de uzak kabilelerin İskit tacirleri korkutmaya çalışmalarının bir sonucudur ve muhtemelen İskitler de sadece kendilerinin menfaatlenmeleri düşüncesiyle aynı hikayeleri Yunanlı tacirlere anlatmışlardır.

İskitya'da Tedavülde Olan Paralar

İskitya'da, söylendiği gibi, iç tedavülde Yunan paralarını kullanmıyorlardı. Kamenskoye şehrinde bulunan Olbia, Bospor, Tyras, Makedonyalı II. Philippe ve Büyük İskender'in sikkeleriyle bazı tesadüfi Yunan şehirlerinin bakır sikkelerine, İskitya'nın iç bölgelerindeki mezarlarda ve kurganlarda rastlanmamıştır. Bu paralar, muhtemelen buralara gelip giden Yunanlılar, yerli emekçi kitlelerin arasına girmeden mahallî sanatçı ve küçük tacirlerle alış verişlerinde kullandıkları paralardı. Sarayı için sikke kesip veren Olbia'nın yakın çevresinden daha öteye gitmeyen Skylurus'un bakır paralarının durumu da elbette aynıydı. Bu parayla belki de küçük çaplı Mikshelen buğday üreticilerinin parasını ödüyorlardı, ama paralar Olbia pazarında yaygın olarak kullanılıyordu. Çok büyük bir ihtimalle buna fazla ihtiyaç da yoktu. Çünkü Olbia'nın bakır mangırları onunla rahatlıkla rekabet edebiliyordu. Skylurus'un ölümüyle birlikte bu paralar da ortadan kayboldu. Çok muhtemeldir ki, sığır, özellikle de at ve öküz, Homeros devri Yunanlılar'ında, Romalılar'da ve diğer halklarda olduğu gibi malların değerinin temel ölçüsü olarak kullanılıyordu. Sığır, buğday ve köle gibi değerli bir maldı ve belki de dış ticarette takas aracıydı. Hatta belki de iç piyasadaki toptan takas için de kullanılıyordu. İskit kurganlarında muhafaza edilen altın, gümüş ve

bronzdan mamul değerli eşyalar ve diğer mallardan da anlaşılacağı üzere, İskit zâdegânları bu değerli metallerin değerini hakkıyla takdir etmiş, onları biriktirerek atanma törenlerinde sergiledikleri mallar olarak korumuşlardır. Nitekim yakın zamanlara kadar Hindi-Çin'de ve Sonde Adaları'nda feodaller ve tacirler binlerce bakır gonk ve silindir görünümünde hazine biriktiriyorlardı.

Merkezi Afrika'da yaşayan birçok halk, parayı belirli herhangi bir ağırlığı olmayan gerçek veya sembolik demir mızrak ucu olarak kullanırlar. Değerinin garantisi, keskinliklerinin bozulmadan kalışı ve saplarıdır. Afrika'da yakın zamanlara kadar demir harbelerde olduğu gibi, muhtemelen İskitler'de de bozulmuş paralardan bronz ok uçları yapıyorlardı. Bu okların gündelik sadaklardaki sayısı yüze kadar çıkıyordu. Zengin mezarlarına ise bazen bir torba dolusu, 500-600 veya daha fazla adette ok konuluyordu. (Solocha kurganında, Olbia yakınlarında yer alan Petuhovka köyündeki kurganlardan birinde, Don boyundaki Yelisavetino istasyonu civarındaki doksandan fazla zengin kurganında, Ros nehri üzerindeki Daryevka köyünde ve diğerlerinde). Burada ok biriktirme eğilimi olduğu açık. Çantaların büyüklüğünden okların saplarıyla birlikte konulduğu anlaşılıyor. Sapsız ok veya mızrak ucu, para olarak hizmet görebiliyordu. Nitekim kral Ariantes askerlerini saymak isteyince her birinin mızrak ucunu (Yunanca "ardis") toplayarak onlardan büyük bir kazan döktürmüştür. Burada ilkel bir vergi türü ve onun sıradan bir gömüye dönüştürülmesi söz konusudur. Zâdegân sınıfının ve kral hanedanının eline düşen fazla ürün o kadar çoktu ki, her servet, efendinin namına bu dünyaya veya burada olduğu gibi kutsal tanrıya gidebilirdi.

VII. Yüzyıl sonlarından itibaren İskit ok veya yaylarının bozkırdan tüm Trakya'ya Tuna boyunda ve Norikler'in ülkesi yani bugünkü Avusturya'ya kadar yayıldığını görüyoruz. Oradaki VI-V. Yüzyıla ait meşhur Gal'shtadt mezarlığındaki ana ok tipleri İskit yapımıdır. VI ve V. Yüzyıl kavşağında Trakya'da İskitler'deki sıradan sembolik bronz ok uçlarına benzer paranın eritilip dökülmesiyle hazırlanmış ok uçları yayılmaya başlamıştı. Bu oklar buradan mükerreren Berezan Adaları'na, oradansa oldukça az miktarda Olbia bölgesine ve ona yakın sahil yerleşim birimlerine ulaşmıştır. Bununla birlikte paradan yapılan sembolik okların bu tipi İskitya'nın iç bölgelerine ulaşmamıştır. Bunlar, her nedense

sahil şeridinden öteye geçmemiştir. Para oklar Olbia'ya en yakın çevrede gezintisini sürdürmüştür. Petuhovka'daki kurganda içinde 350'den fazla ok bulunan o döneme ait bir torba sadak bulunmuştur. Bizzat İskitya sınırları dışında da bu tür defin şekli henüz V. Yüzyılın ilk yarısında yayılmıştı. Örneğin Neüriler'in ülkesinde Ros nehri üzerinde yer alan Daryevka yakınlarındaki kurgan böyledir. Bu kurganda, oldukça çok altının yanı sıra, özel bir torba içinde 400 ok bulunmuştur. Savaşçının taşıdığı adhi bir sadak 50-200 arasında ok alıyordu. Anlaşılacağı gibi bu sadak, aslında Yunan veya bizzat İskit pazarlarında öte beri satın almak için kullanılan bir torbadan ibaretti. Bu torba, ölümüne dövüşe girilen düşmanla son hesaplaşma için de kullanılıyordu.

Her İskit veya İskitler gibi yaşayan Neüri, Budin veya Maiotid, altının değerini biliyordu. Dolayısıyla kazılan "kral" kurganlarının hemen hemen tümünün soyulmuş olması tevekkeli değildir.

Milâdî I-II. Yüzyıldan itibaren bir akropol ölçüsünde küçültülen Kamenskoye şehrine gümüş Roma sikkeleri gelmeye başlamıştı. Fakat çok az miktarda olduklarına göre, demek ki günlük alış verişlerde fazla kullanılmıyordu. Ancak, onlara bozkırdaki mezarlarda rastlıyoruz. Bu paralar bozkır üzerinden Yunan-Roma tacirlerinin ana âkit tarafı olan orman-bozkır şeridi aristokratlarının cebine gidiyordu. Ticaret hem İskit toplumunun, hem de komşularının daha iç kesimlerine kadar girmişti. Elbette bu durum giderek ilk toplum yapısını, İskit, Sarmat, Maiotidler ve onların kuzeyli komşularındaki kölecilik ilişkilerine bağlı ilkel devleti parçalayacaktı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İSKİTLER'DE MADDİ HAYAT

◆

İSKİTLER KIRIM'DA

◆

TAURİKALILAR

İSKİTLER'DE MADDİ HAYAT

Herodot İskitler'i tanımış, onların siyasi ve etnik birliğinin özelliklerini saymış askerî zevklerini tasvir etmiş ve onlarla birlikte, etnik yönden ve dil açısından farklı olmalarına rağmen İskitler gibi yaşayan, onların göreneklerini benimseyen komşu halkları da anlatmıştır. Daha sonraki yazarlar da, ya onun söylediklerini tekrarlamışlar, ya da söz konusu halklarla ilgili yeni verileri bu bilgilere ilâve etmişlerdir.

Arkeologlar, İskit dönemine ait orman-bozkır ve bozkır halklarının bıraktıkları yadigârları, İskit yadigârlarından ayırmadan bir bütün halinde incelemişlerdir. Onlar, maddî kültürlerde bir takım mahallî farklar tespit etmekle birlikte, bunlar birbirine çok benzedikleri için, hepsini İskit kültürü kavramı içine yerleştirmişlerdir. Daha önceki bölümlerde İskitler'in sosyo-politik yapısı ve ekonomileriyle tanışırken, bazı benzer noktalara değinmeyi ve onların orman-bozkır şeridinde yaşayan kabilelerin ticaretinde rol oynadığına işaret etmeyi gerekli görmüştük. 1940 yılı sonlarında, Karadeniz civarındaki bozkırlarda yaşayan İskitler, Kuban civarındaki Maiotidler, Neüriler'i yerleştirmeyi uygun bulduğumuz Orta Dinyeper'in sağ sahilleri ve muhtemelen Budinler'in ve Gelonlar'ın yaşadıkları sol sahillerdeki halklara özgü işaretleri birbirinden ayırmamıza imkan veren pek çok arkeolojik veriler toplandı. Tüm bu bölgelerdeki silahlar, at koşumları, hayvan figürü dediğimiz figürler, metalik ve benzeri kap kacaklar, el âletleri, bazı giysiler ve kimi takılar, neredeyse önemsiz detaylarda dahi birbirine benzemektedir. İskitler ve komşuları için aynı olan bu özellikler, genel olarak İskit hayat tarzı olarak kabul edilmiştir. Ama aslında kasabalarda, evlerde, kil, kap kacak-

larda, bazı süslemelerde, özellikle de mezar eşyalarında ve defin törenlerinde, bilimde bu halkların toprakları olarak kabul edilen bölgelere göre değişen kimi fizikî özellikler vardır. İşte biz, bu bölümde bunlarla tanışacağız.

Kelimenin özel anlamıyla İskitler, nam-ı diğer Skolotiler, bozkırlarda yaşıyorlardı. Henüz Herodot zamanında ülkelerinde şehirler yoktu. Tarihin babası, onların genellikle göçebe hayatı yaşadıklarını kaydetmektedir. Muhtemelen Bug ve Dinyeper bozkırlarında yaşayan Çiftçi İskit kabileleri de yarı göçebeydiler. Yaşadıkları kasabalar hemen hemen bilinmiyor ve büyük bir ihtimalle oralarda görülen bazı izler, çok daha önceki dönemde yaşayan oyma mezar kültürüne mensup kabilelerin eski yerleşim birimlerine aittir. Birkaç seramik, Yunanlılar'a ait birkaç amfora kırığı, hepsi bu. Sadece Bug nehri ağzında, Nikolayev civarındaki Şirokoye Balka (Büyük Dere), Zakisovoye Balka, Dydeva Hata ve Varvarovka'da taştan yapılmış evlerin bulunduğu bazı kasabalar vardır. Örneğin Büyük Dere kasabasında dört köşeliyse 2,5x4 m boyunda, 2,3x3,6 m genişliğinde, daire şeklinde 3-3,5 m. çapında küçük toprak damlar vardır.

Bu evlerin tabanı kerpiçtir ve basamaklı dar eşikleri vardır. Isınma tertibatı olarak sade kerpiç ocaklar yer almaktadır. Belki de tahıl kurutmak amacıyla tek bir fırın mevcuttur. Buğday tohumu kalıntıları bulunması münasebetiyle, Olbia'nın birazcık aşağısında yer alan bu kasabadan daha önce de bahsetmiştik. VII. Yüzyılda kurulan bu kasabada daha sonra taş evler yapılmış, V. Yüzyıldan sonra ise kesinlikle Helenleşmiştir. Sadece mutfakta kullanılan kap kacaklar yerli, diğer eşyalar Yunan orijinlidir. Olbia'nın daha yukarısında kalan diğer kasabalar da böyledir. Buralardaki binalar, genellikle uzunlamasına, taştan yapılmış, birkaç odalı evlerdir. Bu tarz, daha sonra ve çok daha sonra, Aşağı Dinyeper boyunda kurulan şehirlerde de hakimdir. Bug boyundaki şehirleri, muhtemelen Herodot'un Helen-İskitler dediği, daha sonralarıysa Mikshelenler denilen insanlara ait kabul etmek gerekiyor. Bu kasabalarda yaşayan insanların çiftçilikle uğraştıklarını gösteren işaretler, Nikolayev'in uç kısmındaki Varvarovka'da ortaya çıkarılan şehirlerde özellikle daha iyi görülmektedir. Burada P. N. Şults tarafından tıpkı Yunanlılar'ın tahıl saklamak için kullandıkları çukurlar gibi yuvarlak boğaz kısmı aşağıya doğru dara-

lan ve geniş bir çanı andıran çukurlar bulunmuştur. Fakat bu şehirler Herodot zamanında müstahkem halde değildi.

Aşağı Dinyeper'de, İskit dönemine yani VI-III. Yüzyıllara ait çok zayıf kalıntılar içeren birkaç gayr-ı müstahkem kasaba bilinmektedir. Burada sadece V-VI. Yüzyıl kavşağında iki şehir ortaya çıkmıştı. Bunlardan birisi Khersones açığındaki Belozerka ağzındaydı. Birkaç yüz hektar alanı kaplayan şehir hemen hemen incelenmemiştir ve esasen üzeri nar bağlarıyla kaplanmış olduğu için incelenebilecek gibi değildir. Okuyucunun en iyi bildiği şehir ise Kamenskoye'dir. Şehrin meydanı 12 km2'dir. Aslında günümüzde şehrin kuzey kesimi iyice araştırıldıktan sonra Kahov Denizi'nin sularının altında kalmıştır. Şehir, Dinyeper'in sol sahilinde, Nikopolis'in tam karşısında yer almaktadır. Şehrin bugün Kamenskoye Kuçugura denilen ve sütleğengillerle kaplı bozkıra yayılan önemli bir kısmı meçhulümüzdür. Şehrin aşağı yukarı dört bir yanı Dinyeper, Konka ve Konka'ya dökülmeden önce Belozerka çayını oluşturan Büyük Belo Ozera'nın [Ak Göl] (veya Belozerka su ağzının) dik yamaçları tarafından korunmaktadır. Doğu ve güneybatı tarafı engin bozkıra açılan şehrin, toprak tabyalarla tahkim edilen kısımları bugün neredeyse bozulmuş durumdadır. Bu toprak tabyalarla meskhun kısmıyla Kuchugura arasında 800-1200 m. genişliğinde boş bir alan vardır ki, muhtemelen sığırları bir arada tutmak ve ahşap evleri alevli oklardan korumak amacıyla kullanılıyordu.

Şehrin dış toprak tabyaların bulunduğu kesiminde, Konka nehri sahilince kesintiye uğrayan güneybatı kısmında, muhtemelen ilâve bir istihkam yer alıyordu ve herhalde burada zâdegân sınıfının yaşadığı bir akropol vardı. Çünkü burada toprak tabyanın üstüne pişmiş kerpiçten bir sıra duvar çekilmişti. Şehrin iki kat blok zırh şeklindeki taş duvar arasında kalan orta kesimi, kesme taşlarla döşenmiş. Şehir harabesinde bazı ahşap kulübe tiplerine rastlanmıştır. Bu kulübelerden bir kısmı oval veya gayr-ı düzgün dikdörtgen şekilli, iki tarafı duvarla çevrilidir. Bazıları ise dört köşeli binanın yakınında yuvarlak köşeli, 2-3 odalı, enine veya boyuna yapılmış kulübelerdir. Evlerin girişi genellikle güney tarafındadır. Kuzeyde veya ortadaki odada kerpiçten yapılmış düz veya oval bir ocak yer almaktadır. Evlerin çatısı, uzun kirişler boyunca konulan direkler üzerinde yer almaktadır. Avlular, 40 ila

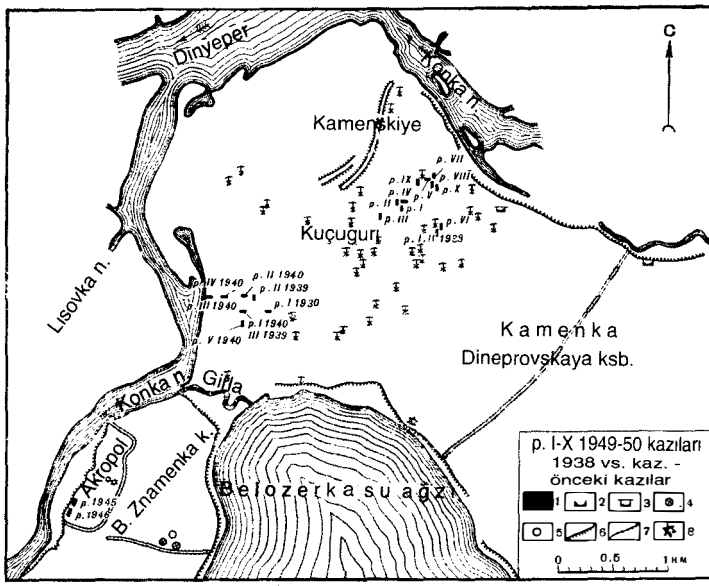

Kamenskoye şehrinin planı

150 m2'dir. Evin duvarları toprağa dikine çakılmış tomruklardan oluşmaktatır ve belki de iç tarafı keçelerle kaplıdır. Ayrıca dört köşeli, önünde derin bir avlunun yer aldığı birkaç odalı toprak kulübelere de rastlanmıştır.

Birinci tip evlerin çevresinde ve toprak kulübelerin avlularında, işlenmek ve çeşitli zanaat işlerinde kullanılmak üzere hazırlanmış bronz, demir parçaları ve eritilmeye hazır maden cevherleri bulunmuştur. Bu evlerde patriarkal aileler büyük bir ihtimalle asıl meşgaleleriyle uğraşıyorlardı. Bazen birkaç evde (bildiğimiz kadarıyla 2-5 arası evde) kollektif hayat tarzı izlerine rastlanmıştır. Bir defasında, daha önce belirtildiği gibi, çevresinde dört büyük hanenin yer aldığı küçük bir ateş tapınağına rastlanmıştı. Kamenskoye şehrinin yaklaşık 30 hektar geneşliğinde bir alanı kaplayan akropolünde, parke ve döşeme olarak kullanıldığı sanılan kesme taş kalıntıları bulunmuştur. Şehirde bulunan seramik eşyalar, o sıralarda diğer kasabalarda ve kurganlarda rastlanan eşyalarla aynıdır: Yunanlılar'dan ithal edilen amforalar, siyah sırlı kap kacaklar ve ziynet eşyaları. Akropolde ise güzel desenli kap kacak kırıkları ve çoğunlukla bir kratherosun (masa üzerinde du-

ran ve suyla karıştırılarak şarap sunmak için kullanılan kupa) parçaları bulunmuştur.

Büyük Kamenskoye şehri, yaklaşık olarak III. Yüzyıl sonlarında ve II. Yüzyıl başlarında son nefesini vermiştir. Çünkü bu tarihten itibaren sadece bir akropol çevresindeki meydandan ibarettir. Onun aşağı tarafında, Aşağı Dinyeper boyunca, nehrin sağ ve sol sahillerindeki tüm geçitlerde, Dnyeprovsk ağzına kadar on beş kadar şehir ortaya çıkmıştır. Benzeri şehirler batıda Dinyeper'e kadar olan daha uzak mesafelere yayılmıştır. Bunlar, II. Yüzyıl sonlarına doğru Sarmatlar'ın önce doğudan, bilâhare batıdan gerçekleştirdikleri hücumlara rağmen ayakta kalabilen krallığın sınırları dahilinde ortaya çıkan şehirlerdi. Bu şehirler III. Yüzyıl başlarına kadar varlıklarını sürdürmüşler ve muhtemelen Gotlar gibi kuzeyli komşuların istilasından sonra haritadan silinmişlerdir. Yine bu şehirler, öncelikle Dneprovskoye şehirlerini ve geçitlerini korumak amacıyla Sarmat saldırılarına karşı ya toprak tabyalar, ya da taş veya kerpiç duvarlarla tahkim edilmişti. Her bir şehrin ya içinde veya bir kenarında bir akropol yer almaktaydı. Evleri taştan, duvarlar dayanıksız kireç taşındandı. Çimento yerine çamur kullanılıyordu. Bunlar, birbiri ardınca uzanan, 3-4 dar ve uzun odadan oluşan, köşelerinde tahıl havutu ve taş havanı bulunan evlerdi. Bu taş evlerin prototipleri, - ki IV-III. Yüzyılda Mikshelenler'de ağaçtan yapılmıştır, - Kamenskoye şehrindedir. Ayrıca bu tür evlerin değişik boyutlarda ve değişik tarzda inşa edilmiş dikdörtgen biçimli olanları da vardı ki, bunların bazı tipleri Kamenskoye-Kuchugura evlerine benzemektedir. Evlerin bir kısmı bazen saman tozu ve samanla çamurun karışımından elde edilen kalın bir tabakayla örülmüştür. Değişik tip değirmen taşı, taş havan ve havut, çiftçiliğin daha sonraki dönemde kaydettiği gelişmenin işaretleridir. Seramik işleri, genel olarak Kamenskoye kap kacaklarının eski şekillerinde gelişmiştir. Sadece Tuna civarındaki Getler'in kap kacaklarının bazı şekilleri ödünç alınmıştır. Bununla birlikte geniş ölçüde Helen hayat tarzının ve batıyla kaynaşma eğiliminin yaygınlaştığı görülmektedir.

Bu şehirlerdeki kurgansız mezarlarda çoğunlukla İskit ve bazen Sarmat mezar stilleri uygulanmaktadır. Silahlar, ziynetler ve tuvalet takımları, ana hatlarıyla Sarmat tipindedir. Bununla birlikte seramik işlerinde Sarmat etkisi belli belirsizdir. Doğudan ba-

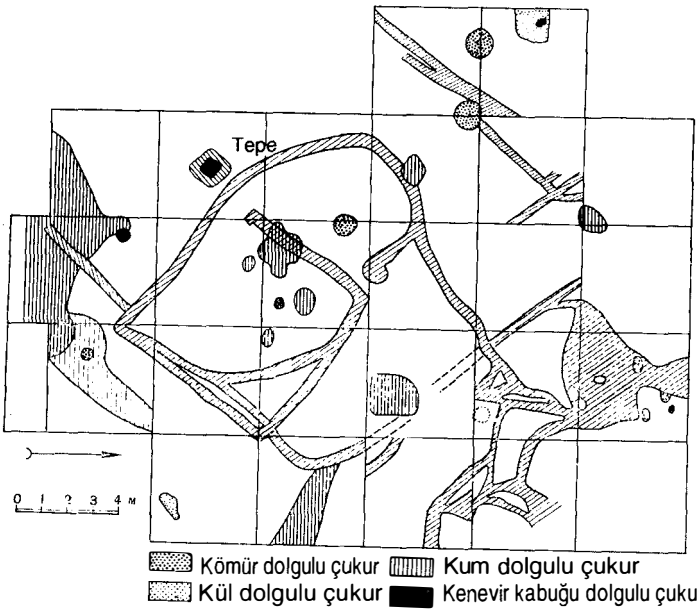

Ev kalıntılarının planı

tıya doğru yönelen Sarmatlar, kendilerine ait tarzlardan çok azını muhafaza ederek, yerli ve sıradan kap kacak şekillerini benimsediler. Eski ithal malların çoğu geç dönem amforalardan, siyah sır yerine kızıl sırlı kap kacaklardan oluşmaktadır. Bütünüyle geç dönem İskit maddî kültürünün yerini alan bu görüntü, Sarmat hakimiyet dönemine, Skylurus'dan itibaren hakkında fazla bir şey bilmediğimiz yıllara aittir.

Özellikle İskit döneminde, yani VII-III. Yüzyıllarda, o ortamda geliştiği için İskit tarzı adını alan ve oradan kuzeye, orman-bozkır şeridinde yaşayan farklı kabilelere taşınan İskit bozkır maddî kültürü de işte bu tip eşyalardan oluşmuştur. Bunların farklı olan ana kısmı, okuyucunun daha önce bilgi sahibi olduğu kil kap kacaklardır.

Dolayısıyla mezar yapıları ve defin merasimleri de farklıdır. Başlangıçta bunlar, genelde kurganın dip kısmına ulaşmayan daha eski çukurlar içinde yer alıyordu. Üzerleri ağaçla kapatılıyor, sonra IX-VIII. Yüzyıllarda rastladığımız yapılar ve törenler aynen tekrarlanıyordu. Sadece çatılar daha az gösterişliydi. Mezarların baş kısmı batı veya doğuya dönüktü; fakat içerideki eşyaların he-

men tamamı "İskit" eşyalarıydı. Bu mezar tipi, V. Yüzyılda da korunmuştur. Ne var ki, VI. Yüzyıldan itibaren her nereden alınmışsa, çukur girişi kuzeyde bulunan ve katakomp denilen daha küçük yeraltı odaları görünümünde münferit mezar yapıları ortaya çıkmaya başlamıştır. Herodot ve diğer yazarların ifadelerine göre, o sıralar bozkırda bariz bir nüfus kesafeti olmasına rağmen, bilinen değişik kurganlar arasında VII-V. Yüzyıllara ait İskit mezarlarının sayısı yirmiyi geçmez. Bunun sebebi, kısmen mimarî tesadüf, kısmen de muhtemelen ölülerin tek bir yerden ziyade değişik mekanlarda toprağa verilmiş olmasıdır. V. Yüzyıldan itibaren, en iyi ihtimalle aynı yüzyılın ikinci yarısından sonra, özellikle İskit ölüleri için yapılan yığma kurganlardan oluşan ve içinde yirmi otuz kadar toprak set bulunan birkaç kurgan tipi görülmektedir. Artık üzeri kapalı çukurlar giderek azalmakta ve Dinyester'den Berdyans'ke şehrine kadar uzanan bölgede yeraltı odaları – "katakomp"lar ön plana çıkmaktadır. Bu odalar ve çukurlar, mevtayı mezar envanteriyle birlikte defnetmeye yetecek kadar geniştir. Mevtayla birlikte gömülen eşyalar, genellikle enlemesine ve kuzey veya güney girişine bırakılmaktadır. Bazen de çukur girişi yerine, katakombun duvarlarının ortasına doğru uzanan basamaklı dar bir iniş – "dromos" yer almaktadır. Bu "dromos"un mesamesi, doğu veya batı yönünden uzun ve dar katakomba açılmaktadır ki, mevtanın başı veya ayakları da o yöne çevrilidir.

Mevtanın başı genellikle doğu veya batıya dönüktür ve bu ana defin şekli sözü edilen tüm kurgan tipleri için az veya çok geneldir. Toprak set şeklindeki kurganlara en fazla Ocakova yakınlarında Nikopolis'in batısında yer alan Petuhovka köyü ile aynı bölgede ve Solocha "kral" kurganı civarında, Znamenka köyü arazisi üzerindeki Kamenka'ya 18 km. mesafede bulunan Kut köyünde rastlanmıştır. Dinyester boyundaki Tyraspolis'de genel olarak tek tip mezarlar göze çarpmaktadır; bunlardaki defin şekli ve mezar yapısı aynıdır, fakat mevtanın başı kuzeye çevrilidir. Başka bir grup mezarda bu varyant ya tamamen yoktur ya da çok az belirgindir ki, bu da muhtemelen Dinyeper civarında yaşayan kabileler arasına karışan başka kabilelerin varlığına delalet etmektedir. Kurganlarda mevtadan geride kalanlar arasında hayvan kemikleri, ölü yemeği artıkları, amfora kırıkları ve yerli çanak çömlekler göze çarpmaktadır. Yine aynı mezarlarda erkek mevtanın yanında kılıç, mızrak (genellikle iki adet) sol kalçada bir demet

ok (100-200 arası) gibi savaş âletleri bulunmuştur, ama yaylar günümüze kadar yetip gelmemiştir. Tüm at yerine ağaç bir kap içinde, genellikle gövdesinin bir kısmı, göğsünün yarısından bel kemiği hariç ön ayakları ve kemik saplı demir bir bıçak bulunmaktadır. Ancak iki üç toprak setli mezarlarda 2-3 ata rastlanmıştır. Kadın mezarlarında ise gerdanlık, küpe, kirmen ve iğin yanı sıra at veya koyunun böğründen ibaret ölü yemeği bulunmaktadır. Koyunlar çoğu kez bütün halinde gömülmüştür. Sade insanların mezarlarında çok nadiren altın küpe, keza altın gerdanlık veya elbiseyi çevreleyen altından mamul ferahilere rastlanmıştır.

Kral ve zâdegan sınıfının mezar ve defin şekli de esasen aynıdır; ancak, kabile mensubu sıradan insanların mezarlarına nisbetle hepsi daha büyük boyutlardadır ve içine konulan eşya da oldukça lükstür. Her ne kadar boy mensuplarından bazılarının kurganlarının yüksekliği nadiren bir metreden biraz daha yüksek ve 18-20 m.lik bir alanı kaplıyorsa da, kral ve aristokratların kurganlarının yüksekliği 10-20 m. arasında değişmektedir. Toprak setlerin altına taş temeller atılmış; setin kendisi ise normalinden iki veya üç misli büyük yapılmıştır. Mahruti temel girişi kerpiç tamponlardan yapılmış, fakat uç kısımları kamış yastıklarla beslenmiştir. Yeraltı odaları – katakomplarda bir dizi savaşçının yan yana yattığı karmaşık ve enlemesine odalar bulunmaktadır. Bu odaların genellikle, 10-18 m. derinliğindeki çukurun girişinden başlayan bir koridoru vardır. Kurgan setleri içinde ölü yemekleri izleri bulunmuştur ki, hayvan kemikleri ve Yunan amfora parçalarından başka cenaze arabası kalıntıları ve özellikle teker çemberleri ve hayvan veya tanrı figürleriyle süslü bronz alem dikkati çekmektedir. Bu alemin göğüs kısmı çıngırak veya halkalarla süslüdür (bunlar aynı zamanda araba okunun ve tentesinin de süsleridir). Diğer eşyalar arasında at eyeri, dizgin, kısacası mevtanın bu dünyada kullandığı tüm eşyalar yer almaktadır. Katakomplarda erkek hizmetkâr odaları ve lüks eşya için gizli bölmeler bulunmaktadır. Altın, gümüş, bronzdan yapılmış lüks şölen kapları, adî eşyaların yanı sıra altın silahlar, sıradan vatandaşların mezarlarında fazla rastlanılmayan Yunan işi siyah lakeli kaplar, ölü yemeği olarak bronz kazanlar içine konulmuş bütün halinde at, sığır ve koyun iskeletleri, tüm bunlar mevtaya refakat eden şeylerdir. Hizmetkârları, karıları ve bazen karılarının halayıkları da öbür dünyadaki yolculuğunda krala refakat ederler. Özel mezarlarda

veya yeraltı koridorlarında 2-11 arasında değişen tam koşumlu atlar gömüyorlardı. Özel çukurların yanı başında, tıpkı İskit savaşçısı gibi ok ve yayla mücehhez, yanında kaşağı ve bukağısı bulunan seyisler yer almaktadır.

Kral Kurganları

Arkeologlar, 1850'li yıllarda yaklaşık otuz kadar kral kurganını ortaya çıkardılar. Bu kurganların kazısını meşhur eski Rus tarihçisi İ. Y. Zabelin başarılı bir şekilde gerçekleştirdi. Onun özellikle Chertomlyck kurganları üzerinde yaptığı araştırma oldukça önemlidir. Rus arkeologlar, daha sonra çeşitli düzensiz kazılar da gerçekleştirdiler. 1911-1916 yılları arasında ise N. İ. Veselovsky, aralarında meşhur Solocha kurganının da bulunduğu kurganları ortaya çıkardı. Ekim Devrimi'nden sonraki yıllarda ve bilhassa 50'li 60'lı senelerde A. İ. Terenojkin de bazı kurganlar ortaya çıkardı. Bunlar arasında en önemlisi Melitopol kurganıdır. Bu kurganların kapladığı alan, batıda Apostolovo istasyonundan doğuda Nogaysk şehrine kadar uzanmaktadır. Bunlardan sadece bir tanesi, o da 1862'de tesadüfen ortaya çıkarılmış olanı, VI. Yüzyıla aittir: Nikopolis bölgesindeki Tokmakovka köyü yakınlarında yer alan Ostroye mezarı. Buradaki Bronz Çağı kurganının içine İskit dönemine ait mezarları konulmuştur ki, o dönemin kabile mensuplarına ait pekçok mezar için aynı şey geçerlidir. Altın eşyalar arasında altından yapılmış erken akinak kılıfına rastlanmıştır. Bu kılıfın üzerinde haç şeklinde ters duran mideyi andıran ve yine hançerin aşağı kısmından itibaren genişleyen kısmı aslan-grifonlarla (yani kanatlı aslanlarla) ve kuyrukları kartal başlarıyla süslenmiştir.

V. Yüzyılın henüz ilk yarısında, eğer daha erken değilse, adî tarzdaki katakomp altında İskit kumandanı için özel olarak yığma kurganlar ortaya çıkmıştır. Örneğin içinde İskit tipi ama eski Ionia stilinde bir kazan ve gri kilden yapılmış eski döneme ait bir "pelika"nın (geniş göbekli, uzun boyunlu ve iki dikey kulplu vazo) bulunduğu Baba kurganı bunlardandır. Belki katakomplarının altında bu örneğe benzer başka aristokrat kurganları da vardır. V. Yüzyıl sonlarına doğru bu âdet yaygınlaşmıştı ve kabile mensuplarına da özel kurgan yapılıyordu, ama bunlar da-

ha öncelerde kullanılmıyor; adî çukur şeklindeki katakomplar tercih ediliyordu.

Başlangıçta 18 m. yüksekliğinde olan ve çift kat doldurulan Solocha kurganı V. Yüzyıl sonlarına veya IV. Yüzyılın birinci yarısına aittir. Mezarın merkezdeki ana kısmı soyulmuştu. Çukur girişinin iki tarafında birbirine paralel ve enine iki katakomp yer almaktadır. Bunlardan biri eşyalar için (önceki resme bkz.), diğeri tamamen soyulduğu anlaşılan mevta içindir. Birincisinde tipik bir bronz kazan, kare şeklinde bronz ızgara yani et kızartmak ve kızartılan eti masalar arasında servis yapmak için dört tekerlekli araba, balık resmiyle süslü altın çemberli ağaç çanak ve V. Yüzyılın otuzlu yıllarına ait gümüş kylix yani o dönemin oldukça yaygın amforası vs. Bir diğer katakompda mevtanın giysileriyle, bir yüzünün tamamına sfensklerin işlendiği iki adet müzeyyen armayla birlikte yirmi beş otuz kadar altın şeritli ferahi, genellikle İskitler'de rastladığımız kartal başlı ve hatta kumpas şekilli grifonlar, mevtaların minyatür maskeleri vs. vardı. Bu mezarların karşısında altın dizgin takımlı iki atın bulunduğu çukurlar yer almaktaydı. Bu dizgin takımının alınlıkları arslan başlı grifonun ön cepheden görünüşünü, alınlıklar kartal kanadını andırıyordu; burunluk ise balık figürü sitilindeydi (Bkz. Tablo IV).

Aynı kurganın güney batı kısmında ikinci bir katakomp vardı (bkz. bir önceki resim). Neyse ki lağım deliği çok yakınından geçmesine rağmen bu katakomp bir tesadüf eseri yağmalamadan kurtulmuştu. Bildiğimiz geniş katakompların oldukça karmaşık bir varyantıydı. Kuzeydeki fazla geniş olmayan çukur girişinden uzun bir dehliz geçiyordu. Dehlizin sonunda birkaç ilâve hücreyle birlikte geniş bir yeraltı odası vardı. Ana odanın kapı girişinde iki hizmetkâr yatmaktaydı. Bunlardan birisi yetişkin ve eşyasız, diğeri oldukça genç yaşta ve yanında kova içinde bronz oklar ve iki adet demir mızrak vardı. Onun hemen altında, kuzey duvarı yanında başı doğuya dönük, beraberinde içi okla dolu bir sadak, bir demir kılıç ve üç adet mızrak bulunan bir silah taşıyıcısı veya koruma yatıyordu. Doğu duvarında özel ve hemen hemen oval bir katakomp yer alıyordu. İçindeki baş mevtanın başı ise batıya dönüktü. Hemen sağ tarafında (tablo IV) üzerinde hayvanların boğuşmasını tasvir eden altın bıçak vardı. Kabzanın yukarı kısmındaki çaprazda kanatları birbirine geçmiş kelebeği andıran bir say-

ganın başına geçirilmiş keskin kartal pençesi tasvir edilmiş. Mevtanın kollarında altın bilezikler; boynunda uçları kördüğümde son bulan aslan kafası görünümünde altın saç (tokayı andıran gerdanlık); başında ise Yunan Attika miğferi var. Aynı yerde altın bir sakal tarağı bulundu. Bu tarağın üzerine iki piyade İskit'in bir atlıyla boğuşması tasvir edilmiş (bkz. tablo III). Mevtanın sağ elinde bronzdan yapılmış bir iktidar âsâsı var. Omuzlarında ise tahıl salkımını andıran her bir gözde dört adet olmak üzere altın silindirlerden oluşan bir ağ göze çarpıyor. Elbise üzerine de sıçrayan vahşi keçi tasviriyle süslü altın ferahiler dikilmiş. Yine sağ elinin yanında değişik şekilde yedi bronz ve gümüş kâse, siyah lakeli bir kylix ve ağaç kaplar var. Gümüş kâselerden ikisinin üzerine aslan avlayan atlı İskit resimleri çizilmiş. Ancak, bu av sahnesi pek gerçekçi gözükmüyor; çünkü o sıralarda aslan sadece Trakya'da vardı. İskit kralları Traklar'la akraba olmuşlardı ve zaman zaman onlara misafir gidiyorlardı; dolayısıyla aslan avına da elbette katılmışlardı. Müteveffa kralın yanında sıradan bronz uçlu oklar ve bir sürü eşya yer almaktadır. Özel odada yaklaşık on kadar şarap amforası duruyor. Gizli özel bölmede, aslanlar tarafından parçalanmış birkaç sıra boğayla birlikte lüks bir altın tiala (ortası göbekli düz kâse) yer almakta. Burada bir de üzerine sakallı İskitler'in genç ve sakalsız savaşçılarla çarpışmasını tasvir eden gümüş bir sadak bulundu. Belki de burada Herodot'un sözünü ettiği genç kölelerin efendileriyle boğuşması anlatılmaktadır.

İ. Y. Zabelin'in 1862-1863 yıllarında Nikopolis yakınlarında eski adıyla Chertomlyck şimdiki adıyla Çkalovo köyünde oldukça titiz bir kazı sonucunda ortaya çıkardığı meşhur Chertomlyck kurganı da özellikle incelenmeye değer. Kurganın boyu 21 m., çapı ise yaklaşık 130 m.'dir. Kurganda bir hayli enteresan eşyalar vardı. Toprak setlerin uç kısımlarına oldukça sağlam taş temeller atılmış. En az iki kat toprak set çekilmiş. Devâsâ kurgan, Bronz Çağına ait küçük bir kurganın üzerine kurulmuş. Çünkü 10 metre derinlikte ölü yemeğine ait kalıntılar vardı. Kurganın içinde kemikler, şarap sürahilerine ait kırıklar ve sıradan kaplardan başka, 220 çift demir at gemi, onların yanında kanat şeklinde altın yanaklıklar, birçok bronz ferahi, yuvarlak yüzük kırıkları, bronz askılar ve pek çok başka eşyalar bulundu. Ortada derin bir giriş çukuru vardı; çapraz dil şeklindeki dört köşenin her birinde uzun ve dar katakomplar yer almaktaydı. Güneydoğu kesiminde bir-

kaç amfora, bildiğimiz bronz bir kazan ve asılı vaziyette birkaç altın işlemeli giysi vardı. Mezarın kuzeydoğu tarafında da altı amfora var, fakat bunların yanında içinde 67 adet adî uçlu okun bulunduğu sadakla birlikte kemikler ve birçok figürlü altın ferahi mevcut. Belki de bu kemikler krala öbür dünyada içki sunmak için refakat eden kişiye aittir. Katakombun güneybatısında başları batıya dönük birbirine yakın iki kişinin kemikleri var. Her ikisi de altın ve gümüş takılar içinde; yanlarında altın kabzaları hafifçe pars ve geyik kabartma resimleriyle süslü kılıçlardan başka, ağzına kadar ok dolu sadaklar durmakta. Bunlar, elbette ki kralın hassa askerlerine ait kemiklerdir.

Kuzeybatıda özel bir bölmede yer alan dördüncü katakompda başı batıya dönük bir kadın kemikleri yer almakta. Ceset, eblise üzerine dikilmiş altın ferahiyle birlikte defnedilmiş. Başlığı, bitki süslemeleri ve hayvan boğuşmaları tasvirleriyle süslü altın bir şeritten yapılmış. Ferahinin ortasında aslanla boğuşan Herkül'ün ve grifonla mücadele eden İskit'in resimleri çezilmiş. İskit, uzun elbisesiyle tahtta oturan ve bir elinde ayna bulunan tanrıçanın önünde durarak bir boynuzdan (şarap) içiyor. Kadın kemiklerinin yanında başı efendisine dönük erkek veya kadın hizmetkârların kemikleri var; köşede ve karşı duvar boyunca 14 amfora mevcut. Daha önce defalarca sözü edilen meşhur gümüş sürahinin (bkz. tablo I) bulunduğu yer de burasıdır. Sürahinin boğaz kısmında şarap süzmek için bir süzgeç; omuz kısmında, kulplar arasında ise bir geyiği parçalayan iki grifon yer almakta. Hemen altında yılkı güden İskitlerin tasvir edildiği bir friz (süs şeridi) var. Genç İskitler kementle at yakalayıp, terbiye etmeye çalışıyorlar vs. Ortada ise aynı savaşçılar ata köstek vurmayı deniyorlar. Sürahinin karnı bitki süslemeleri ve güvercin desenleriyle süslü. Onun hemen altında kanatlı Pegas atının kellesini andıran bir burun ornatılmış. Sürahinin en altına doğru iki yanda aslan başı şeklinde iki musluk var.

Bu oda, süslemeli birçok altın ferahinin bırakıldığı ana odaya geçiş için koridor olarak kullanılmaktadır. Ana odada Achilleus'le ilgili efsanevî tablolarla süslü altın bir sadak ve sıradan bakır uçlu oklar bulunmaktadır. Özel bir duvar gözünde ise altın kabzalı iki kılıç yer almaktadır. (Bkz. tablo II). Daha önce açıklandığı gibi bunlardan biri hayvan desenleriyle süslüdür; altın bı-

çaklar ise Yunanlılar'ın sakalsız barbarlarla savaşını tasvir eden kabartmalarla süslüdür. (Bkz. tablo XXIII). İkinci akinak, muhtemelen İran işidir. Tepesinde boynuzsuz boğa ve kabzanın kavrama kısmında antilop peşinden okla kovalayan bir figür yer almaktadır. Burada da, Truva savaşına gitmemesi için kral Lykomedes'in kızları arasına annesinin elbisesiyle saklanan genç Odysseia'nın Achilleus tarafından bulunması efsanesinden bir sahneyle süslenmiş oklarla dolu bir altın sadak ele geçirilmiştir. Efsaneye göre tacir elbisesi giyen Odysseia mallarını kadınlara gösterir, fakat beğenilen malların arasına bir kılıç sokuşturulmuştur. Achilleus bu silahı çekip çıkarır ve böylece Odysseia'nın kimliği ortaya çıkar. Odanın kuzey duvarı önünde dikilmiş keçileri andıran altı dikey kulplu bronz bir kazan göze çarpıyor. Bu kazan içinde bir buzağının kemikleri var. Normal şekilli bir diğer kazanda ise bütün bir tayın kemikleri bulunmaktadır. Adamın kemikleri etrafa saçılmıştı. Kuzey tarafından hırsızların açtığı bir delik geçmekte. Neyse ki hırsızlar burasını bulamamışlar.

Ana katakombun batısındaki üç çukurda altın ve gümüş koşum takımlı on bir at yatmakta. Bazı eyerler de altın ve gümüşle süslü. Protomalar aslan başlı grifonlarla süslü. Diğer ferahiler düz ve desensiz. Gem ve ağızlıklar, o döneme özgüdür. Ağaç eyerin kenarları dalgalı ve bukleli altın şeritle çevrilidir. Ellerinde altın süslemeli kaşağı ve sırtlarında yine altın süslemeli sadaklar bulunan iki sade giyimli seyis, bu özel çukurlarda atlara hizmet etmek için bırakılmış.

1954 yılında Melitopol şehri sınırları dahilinde A. İ. Terenojkin tarafından bir kurgan ortaya çıkarılmıştı. Fazla büyük olmayan kurgan, yaklaşık altı metre yüksekliğinde ve takriben 40 m. çapındaydı. Höyük, iki kat toprak setle örtülmüştü (önceki resme bkz.) Alt kısmı bir kat kamışla beslenmiş kil yastık tabakasından oluşuyordu ve zeminin üst kısmında yer alıyordu. Orta mezar, 12 m. derinliğindeki katakomp içindeydi. Hemen girişte yedi yaşlarında eşyasız bir hizmetkâr çocuk yatmaktaydı. Katakomp bütünüyle soyulmuştu. Katakombun tabanına çelik zırh pulları, yine demirden yapılmış üç perli poyra görünümünde ok uçları ve başka ıvır zıvır atılmıştı. Gizli bir çukurda içi bronz oklarla dolu altın bir sadak yatıyordu. Sadak (bkz. Tablo XIX) Chertomlyck'dekiyle aynı tarzda yapılmış. Herhalde soyguncular onu fark etmemişlerdi. Şu

anda bu tür sadaklardan dört tanesinin varlığı bilinmektedir. Bunlardan birisi Kiyefşin'de, bir diğeri Don ağzında yer alan Yelisavetgrad şehrindeki kurganda bulunmuştu. Pantikapea'lı ustalar benzeri eşyayı İskit ve Maiotis kralları için yapmışlardı. Sadaka 70 dikişle altın ferahiler ilişti rilmiş. Bu ferahide bir İskit elinde aynayla oturan tanrıçanın önünde bir rhytondan[1] şarap içmekte. Bu replikin aynısı bir yönüyle Chertomlyck ferahisi üzerinde de vardı. Bu mezar, oldukça yakın bir zamana ait olmalıydı. Giriş çukurunda demirden yapılmış külünk şekilli büyük bir çekiç vardı. Bu tür bir silaha İskitler'de nadiren rastlanmaktadır. Katakombun kuzeyine doğru yer alan çukurda, adî eyerli ve mütevazi başlık takımı olan iki at yatmaktaydı.

Kurganın kuzey kesiminin altında ikinci bir katakomp vardı. Çukurun giriş tabanı 6 m, bir koridoru andıran uzunluğu ise 7 m derinliğe sahiptir. Bu koridorun duvarlarının birinin önünde, tahtadan yapılmış bir döşek üzerinde boynunda adî boncuklar bulunan bir hizmetkâr yatmaktadır. Diğer duvarın önünde ise on bir adet amfora vardı. Koridorun sonunda yer alan ayrı bir ilâve odada yaşlı bir kadının kemikleri saçılı vaziyetteydi. Odanın bir kısmı ise oraya buraya atılmış eşyalarla kaplıydı. Yaklaşık üç bin beş yüz ferahi, kadının giysilerini çalan soyguncular tarafından aceleyle oraya buraya fırlatılmıştı. Bunların üzerine ise sakallı erkeklerin başları, kadın kelleleri, yatar vaziyette aslan, keza panter, örümcek ve arılar, hafif kavisli saç ayakları, aslan derisinden yapılma bir miğfer içinde Athena kafası atılmıştı. Alacalı Yunan boncukları ağaç bir sandık içindeydi. Sandıkta ayrıca IV. Yüzyıl sonlarına ait kapaklı bir lekanis[2] ve siyah lakeli bir pelike[3] de vardı. Diğer kurganlarda da benzeri kabartmalarla süslü ferahilere rastlanmıştır. Katakomp, Solocha'daki yanal katakompa oldukça benzemektedir. Giriş çukurunda, kraliçenin eşyalarıyla birlikte gömülmüş boyunduruk ve araba okundan başka ağaç tekerleklerin kalıntıları muhafaza edilmişti.

1 Rhyton : Orijinal adı içki boynuzu demiktir. Tek kulplu, çoğu kez değerli madenlerden yapılan bu derin kap, hayvan başı veya gövdesi biçimindedir. Tanrılara adak sunmak için kullanılırdı.

2 Lekanis: Kozmetik için kullanıldığı sanılan çift yatay kulplu ve kapaklı bir kap.

3 Pelike: Geniş karınlı, çift kulplu, karından kulplu amfora gibi yağ ve şarap konmak için kullanılan Yunan kabı. Boyunlu tipi de vardır.

Bütün kral kurganlarını okuyucuya tanıtmak çok zor olurdu. Zaten bu özel bir çalışma konusudur. Geçmiştekiler arasından sadece Nikopolis'den fazla uzak olmayan ve 1856'da kazılan Aleksandropolis kurganını hatırlatalım. Bu kurgan, yaş itibariyle en genç olanıdır ve III. Yüzyıl ortalarına tarihlenmektedir. İçinde bulunan eşyaların listesi fevkalâde zengin ve enteresandır. Lüks ve orijinal koşum takımlarıyla birlikte birkaç at özel bir çukurda değil, yer altındaki bir koridorda yatmaktaydı. Dinyeper sahilindeki Kamenskoye ile Melitopol arasındaki Belozerka köyü yakınlarında bulunan Oğuz kurganı içinde, taş blok araları çamurla doldurulmuş, özel demir köşebentlerle tutturulmuş bir yer altı mezarı örülmüştü. Yapısı ve yapı tarzı kesinlikle Yunanlıdır. O dönemde Bospor Krallığı'nın Pantikapea'daki aristokratları için de benzeri tarzda yer altı mezarları yapılmıştır. Bozkırın bu kadar iç kısımlarına götürülenler, sadece bu krallığın pahalı sanat mahsulleri değildi. Aynı zamanda maharetli duvar ustaları da buralara çalışmaya gidiyorlardı. İskit kralı da tıpkı Bospor kralı gibi bozkıra gömülmüş olmayı istiyordu.

İskitler altının değerini gayet iyi biliyorlardı ve bu yüzden büyük bir açgözlülükle biriktirdikleri altınların bir kısmını kendileriyle birlikte mezara götürüyorlardı. Hatta Pantikapea'lı aristokrat Yunanlılar bile taştan yapılmış lüks yer altı mezarlarına değerli eşyalarından bir kısmını koyduruyorlardı. İki asır önce Atina'da meşhur Solon'un bir kanun çıkararak, mal olarak miras bırakılmasını sağlamak amacıyla değerli malların mezara gömülmesini yasaklamış olmasından rahatsızlık duymuyorlardı. Tabi ki bu gelenek mezarlardaki hazinelerin yağmalanmasına yol açtı. İskit krallarının toprak piramitleri bozkırın kuytu yerlerine dikiliyor; bunların hemen yakınlarına da bozkır kuş ve kurtlarını ürkütmek için içi samanla doldurulmuş atlara bindirilen ölü bekçiler konuluyordu. Bu mezarlar pervasızca yağmalanabiliyordu. Yüksek toprak set kolaylıkla aşağı dökülebildiği için tepeden içeri girmek mümkün değildi. Ayrıca bazı setlerdeki taş kuşak da girişi engelliyordu. Altın hırsı, kazanç peşinde koşan batıl inançlıları, kurganın tabanından başlayarak 60-70 m uzunluğunda delik veya koridor açmaya, bunun için kumları torba veya sepetlerle taşımaya teşvik ediyordu. Mezar soyguncularının doğrudan katakomba giden delik açmaktaki maharetleri insanı şaşırtacak dü-

zeydedir. Muhtemelen katakombun durumunu yeterince biliyorlardı. Her nedense sadece Solocha yanal katakombunda başarılı olamamış, Chertomlyck mezarı gibi sonuna kadar soyamamışlardı. Demek ki hırsızlar cenaze merasimine katılmışlardı ve nerede bulunduklarını gayet iyi biliyorlardı. Muhtemelen bunlar, diğer noma veya eyaletlerden ve hatta belki de İskitler'e komşu olan Sarmat ve Maiotidler'e mensup zâdegânlardı. Sıradan askerler servetlerini zar zor saklayabilirlerdi. Köleler veya hizmetkârların tasarrufları ise gözetim altındaydı ve bunları açgözlü efendisinin çıkarına sarf etmek zorunluluğu vardı. Sıradan toplum üyelerinin mezarlarında da az miktarda altın bulunabiliyordu. Onların basık setli mezarlarını soymak oldukça kolaydı. Ancak, onların mezarlarının daha ziyade savaş sırasında yağmaya tabi tutulduğunu kabul etmek gerekir. Belki de böyle bir soygun Milâdî II. Yüzyılda düzenlenen kanlı Sarmat saldırısının bir sonucuydu.

İskitler'de Defin Merasimleri

Bu tip reel çizgiler, o dönemin mezar yapıları, özellikle Bozkırlı İskit kabilelerinin defin merasimlerine hastır. Herodot, Gerrhos bölgesinde büyük krallar için düzenlenen defin törenleriyle, tüm bozkırdaki sıradan cenazeler için düzenlenen merasimleri detaylarıyla anlatmaktadır. Arkeologlar tarafından kazılan kurganların çoğu IV-III. Yüzyıllara aittir. Ancak, daha geç göreneklerin ve Herodot'un bahsettiği detayların bu yadigârlara da yansıtılmış olması gerekir. Örneğin sıradan toplum üyelerinin cesedini kırk gün boyunca akrabaları arasında gezdiriyorlardı. Bu akrabalarsa cesedi getirenleri ellerinden geldiğince en iyi şekilde ağırlıyorlar, arkasından da defin merasimi düzenleniyordu. Daha sonra cenaze törenine katılanlar bir keçe çadırın içine doluşuyorlar ve kızgın taş üzerine attıkları kenevir tohumlarının çıkardığı buğuyla sersemlemiş vaziyet alıyor ve bu şekilde yıkanmış oluyorlardı.

Kralların tanrıların soyundan gelmesi ve yarı despotik iktidarları sebebiyle onların cenaze törenlerine özel bir önem verilirdi. Gerrhos'un ötesinde, yani Kamenskoye şehri civarındaki herhangi bir yerde, Dinyeper'in her iki yakasında da bu görenekler geniş bir alanda uygulanırdı. Dolayısıyla manorşistler de

aynen bu şekilde defnedilirlerdi. Herodot'un anlattıkları kısaca şöyledir: "Kralları öldüğü zaman, o bölgede eni boyu bir dörtgen, büyük bir mezar kazarlar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler. Gövde mumla kaplanmıştır; önceleri karnı yarılmış, işi boşaltılmış ve maydanoz tohumu, anason ve dövülmüş saparna ve kokulu maddelerle doldurulmuş, sonra dikilmiştir. Ölü, bir arabaya konur ve başka bir halk topluluğuna götürülür; teslim alanlar Kralî İskitler'in geleneklerini uygularlar. Bir kulaklarının memesini keserler, başlarını çepeçevre kazırlar, kollarının etini çizerler, alınlarını burunlarını yırtarlar, sol ellerine ok saplarlar. Sonra arabanın içindeki kral ölüsü, gene kendi uyruğunda olan bir başka halk topluluğuna götürülür; ilk olarak götürüldüğü yerin ahalisi de peşinden gider. Bütün halk toplulukları dolaştırıldıktan sonra ölü, imparatorluğun en uzak ülkesi olan Gerrhos ülkesine götürülür; mezar orada kazılmıştır. Mezarın içine çimen yayılır, kral üzerine konur; ölü, yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur, sazlarla örtülür; mezarın içinde boş kalan geniş yerlere karılarından birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtarı, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları, boğulup konulur; kullandığı eşyalardan birer tane ve altın kupalar konur. Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış ederler. Aradan bir yıl geçtikten sonra tekrar toplanır ve kurganı daha yükseltirler. Kralın hizmetkârlarından en çok hizmet etmiş olanlar seçilir; bunlardan ve en güzel atlarından ellişer tanesi boğulur. Bağırları çıkartılır, içleri temizlenir, saman doldurulup dikilir..."

Burada anlatılanların çoğu arkeologlar tarafından ortaya çıkarılan kral kurganlarında rastladıklarımızla örtüşmektedir; ama farklılıklar da vardır. Mezar çukuru dört köşelidir ve katakompların ortaya çıktığı tarihe kadar üzerleri ağaçla örtülüdür. Dikey olarak mızrak saplama göreneğine nadiren rastlanmaktadır: Üç yerde Bozkırlı İskitler'de, bir defa Kiyefşin'de, bir defa Kırım'da ve bir defa Aşağı Don Maiotidler'inde. Hizmetkâr sayısı oldukça fazladır ve ne gibi görevleri olduğu bariz bir şekilde belirlenmiştir. Tüm bunlar Herodot'a bilgi veren Olbialının veya bizzat kendisinin, mezar çukurunun üzerinin ağaçla örtülmesi geleneğinin titiz bir şekilde korunduğunu bizzat müşahede ettiklerini göstermektedir. Arkeologlar ve hatta artık bizzat okuyucu da bu gele-

nekten bazı sapmalar olduğunu bilmektedirler. Bu, Bozkırlı İskit kabilelerinin yâdigârlarında genel olarak gözlenmektedir.

Androphaglar ve diğerleri

Androphaglar, Borysthenes boyunca ve Yunanlılar'ın gemiyle geldikleri yerde, İskitler'in daha yukarısında, ama Dinyeper ile Dinyester arasını işgal eden Neüriler'in alt tarafında yaşıyorlardı. İskit bölgelerinden başlayarak Androphaglar'ın aşağısında Gerrhos yer alıyordu. Bu nehrin yerinin Kamenskoye şehri civarında olduğu kanaatindeyiz. Demek ki Androphaglar'ı bozkırın daha iç kesimlerinde aramak gerekiyor. Zaporojye'nin daha yukarısında, Kiçkas evleğinde, bazı halkların bozkır kurganlarından farklı kurganları yer almaktadır. Bu kurganların tabanı taş döşemedir. Mezar çukurunun üzerinde dikdörtgen şeklinde, enine ve boyuna yerleştirilmiş, bazen ölçülü bir tarzda paralel yüzlü taş kümeleri vardır. Tıpkı sıradan İskit mezarlarının çoğunda olduğu gibi Kıpçak mevtaları da defnedilirken başları batıya çevriliyordu. Onların mezarlarının yapı şekli ve mezara bırakılan seramiklerle Kamenskoye şehrindekiler arasında benzerlik vardır. Mezarlardan birinde bir savaşçının yanında adî oklar, sağ elinde ise kartal başı şeklinde ağaç saplı bronz bir çekiç bulunmaktadır. Mezar, muhtemelen aile veya kabile reisine aittir. Burada mevtanın öbür dünyadaki yiyeceği koyundur. Kültürün ana hatları kesinlikle bozkıra ve İskitler'e aittir. Kiçkas, su yolunun daha yukarısındadır. Nadporojye'de VI. Yüzyıl başından III. Yüzyıla kadar uzanan döneme ait ortaya çıkarılmış bir çok köy bilinmektedir. Bunların da Androphag kültürüne ait olduğu düşünülebilir. Sadece İskitler'in değil, diğer halkların da güçlü bir arkeolojik kültürünün üzerinin örtülmüş olması bir istisna olamaz. Ama Herodot'un "kesinlikle İskit olmayan başka bir halk.." ve "onlar tıpkı İskitler gibi giyinen göçebelerdir; bu halklar arasında sadece bir tanesi insan eti yer.." ifadesinden, İskit kültürünün umumi bir sözcük olarak başka bir halkı gölgede bıraktığı görülüyor.

İskitler döneminde Kırım'da tek bir halk yaşamıyordu. Herodot'a göre Taurika'da yani dağ ve dağ eteklerine kadar olan bölgede Taurlar meskundur; burada ayrıca Kralî İskitler ve onlar tarafından köleleştirilen, fakat İskit soyundan gelen kabileler de

yaşamaktadır. VI. Yüzyıl başlarındaki köle isyanıyla ilgili efsane de onlarla ilişkilendirilmektedir. Strabon, İskitler döneminde Kırım kabilelerinin göçebeler ve çiftçiler olarak ayrıldığından bahsetmektedir. Çiftçilik yapanlar göçebelere bağlıdırlar ve onlara "foros" (vergi) öderler. Strabon, bizzat topladığı bilgilerden, kendi gözlemlerinden ve geçmiş döneme ait malûmattan yararlanmaktadır. Onun anlattıkları kendi döneminden çok çok öncelerine aittir ve IV. Yüzyıldaki Attikalı hatiplerin anlattıklarına dayanmaktadır. Burada yaşayan kabileler Aşağı Dinyeperliler diye anılıyorlardı. Muhtemeldir ki bunlar, oradan muhaceret ederek gelmişlerdir ve göçebeler kelimesiyle Kralî İskitler'in bir kısmı kastedilmektedir. Nitekim Herodot da Araks ötesinden gelenlerle ilgili efsanede ve I. Darius'un İskitya'ya düzenlediği seferden sonra Trakya'yı istila etmesiyle bağlantılı hikayede onlardan söz etmektedir.

Kırım'da yaşayan İskit halkının gerek bizzat İskit çağında ve gerekse Sarmatlar döneminde yani II. Yüzyıldan itibaren Aşağı Dinyeperli ve Kuzey Ön-Azaklılar'dan farklı olduğu bariz bir şekilde arkeolojik verilerden de anlaşılmaktadır.

İskit halkı, Kırım'da ancak IV. Yüzyıl sonlarında, dağ eteklerinde nehirli vadiler ve denizin batı sahilindeki tarıma elverişli yerlerde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Kırım bozkırlarındaki İskit kurganlarına, VII. Yüzyıl sonlarından II. Yüzyılda Sarmatlar'ın ortaya çıkışına kadar olan dönemde rastlanmaktadır. İskit döneminde Kırım bozkırında yaşayan ahalinin karmaşık ve birbirine geçmiş etnik yapısına uygun olarak, mezar yapıları ve defin şekillerinde bir yeknesaklık görünmemektedir. Cenazenin kurgana yerleştirilme ve konulma şekli, ağaç kapaklı çukurlarda, üstü keçeyle kaplı kazıklı çadırlarda, taş sandukalarda, bozkır tipi katakomplarda (çok nadiren) ve hatta bir kural olarak Yunanlılar'a özgü basamaklı kemer tekniği kullanılarak büyük bloklarla yapılmış yer altı taş mezarlarında da uygulanmıştır. Örneğin IV-III. Yüzyıllarda Kerç civarındaki Yüz-oba evleğindeki kurganlarda Pantikapea'lı zâdegânlar için lüks yer altı mezarları yapılmıştır. İskit kurganlarına engin bozkırlarda rastlanıldığı kadar, bazen Pantikapea ve Nymphaeum[4] gibi Yunan nekropollerinde[5] de rastlanmaktadır. Bu

4 Nymphaeum: Klasik Yunan dünyasında nymphalara adanmış kutsal bir yerdi. Çoğu kez bir mağara ya da koru gibi su kaynağı, ır-

kurganları Dinyeper civarındaki bozkırlarda rastlanan ritüellerden ayıran bariz fark, hemen hemen cenazeyle birlikte at, savaşçı ve kadının hiç defnedilmemiş olmasıdır. Bununla birlikte mezar envanter detayları arasında çok az fark vardır.

Kral Kurganı Envanteri

En eski İskit kurganları (Kerçen Yarımadası'ndaki) Temir-tag'da yer almaktadır. Envanteri arasında VII. Yüzyıl sonlarına ait Rodos dönemi eşyaları vardır. Taş sandukalar V. Yüzyılda (Ak-Mescit-şimdiki Çernomorsk) ve daha sonra da mevcuttur. Temir-tag'daki kurganların envanteri arasında mükemmelen çizilmiş uzanmış geyik resminin bulunduğu altın ayaklı kaplar bilinmektedir. Taş sandukalarda ise sıradan İskit savaşçısının tüm silahlarının yanı sıra, dikine saplanmış mızrak geleneği de gözlenmiştir. Ağaç çatı, VI ve V. Yüzyıl kurganlarında da vardır. Temir-tag'da kurganlar ve V. Yüzyılın eski Nymphaeum nekropolündeki bir kurgan bu şekildedir. Dinyeper civarındaki kral kurganlarının silah takımını hatırlatan zengin altın silah takımıyla ünlü Kara-Kiat istasyonundaki kurganlar da böyledir. Maiotidler'in kuzeybatı Kafkas kabileleriyle ilişkisini yansıtan Taman Yarımadası'ndaki Sind[6] mezarlarına benzer kurgan altı taş mezarlarına eski Nymphaeum nekropolünde rastlanmıştır. Burada, envanterin içeriği büyük oranda ve serâpâ Yunan eşyaları olmakla birlikte, İskit "hayvan" figürlü eşyalar, İskit silah takımları ve V-IV. Yüzyıla ait sekiz ata kadar tam koşumlu atların gömüldüğüne de şahit oluyoruz.

---

mak ya da ağaç gibi tabii yerlerde bulunuyordu. Klasik mimaride duvarlarının içinde heykelli nişler olan yarım daire şeklindeki abidevi çeşmeye verilen ad.

Nympha: Mitolojide doğanın çeşitli yönlerini simgeleyen genç kız: Su (ırmak, kaynak), dağlar, ağaçlar, yerler. Irmak tanrılarıyla beraber suyun koruyucu ruhlarıydı.

5 Nekropol/nekropolis: Yunanca 'ölüler kenti' demektir. Yunan ve Roma döneminde kent dışında bulunan mezarlığa verilen ad.

6 Sind: Kafkasların kuzey kesimi.

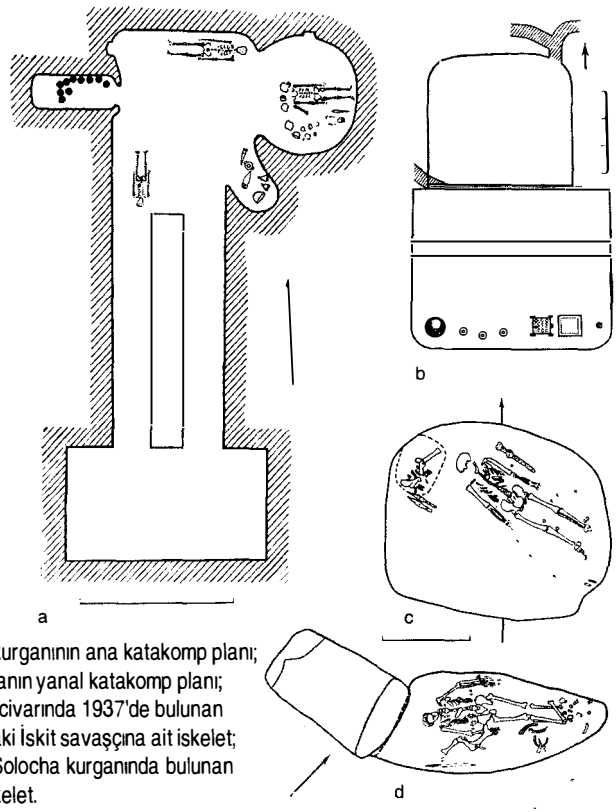

a- Solocha kurganının ana katakomp planı;
b- aynı kurganın yanal katakomp planı;
c- Nikopolis civarında 1937'de bulunan bir kurgandaki İskit savaşçına ait iskelet;
d- 1961'de Solocha kurganında bulunan başka bir iskelet.

1890'da kazılan Altın kurgan V. Yüzyıla aittir. Burada çok daha eski döneme ait bir kurganın içinde İskit mezarı konulmuştur. Yerden meyilli yatağın üzerinde normal silah takımlı bir savaşçı yatmaktadır. Alışılmadık tarzda tokalı askılığı olan altın perdahlı kın içindeki kısa kılıç oldukça dikkat çekici. Kökeni bilinmeyen bir set: Köşelerinde uzun ve bozuk bir yazıyla kartal başlı grifon desenli iki bronz ferahi ile yine kartalı andıran sıradan İskit desenli iki metal ferahi. Kemer tokası, dikilen bir aslan heykeli (tablo. XXVIII) veya heykelimsi kafasıyla bir panter profili görünümündedir. Hayvanın, üzerine mavi mine kakmak için badem şeklinde yuvarlak oyukların lehimlendiği bronz bedeni altın kaplamadır. Ferahilerle kayış tokası arası kırk adet dökme bronz düğme ile süslenmiştir. Mevtanın boyun envanterinde ise perdahlı pullar ve başka eşyalar yer almaktadır.

1830 güzünde Pantikapea nekropolünde ortaya çıkarılan Kul-oba kurganı oldukça istisnaî bir önemi haizdir. Doğrusunu söylemek gerekirse, Güney Avrupa'da İskit dönemi kurganlarının dikkatli, hem de oldukça dikkatli bir şekilde incelenmesi bu kurganla başlar. Her ne kadar bu kurgan tesadüfen ortaya çıkarılmışsa da, basamaklı kemerli ve dromoslu[7] taş yer altı mezarı yere dayanmamaktadır. Üç iskelet ise bütün envanteriyle birlikte yerinde durmaktadır. Bu envanter ve iskeletler, o günün bilimsel metoduna göre yeterli şekilde anlatılmış, resimleri çizilmişti. Kurgan, nöbetçiye rağmen bir gece Kerç [Yeni-Kale] sakinleri tarafından soyulmuştu. Neyse ki eşyaların büyük bir çoğunluğu (bkz. Tablo VII ve VIII-IX) hükümet tarafından bulunabilmiştir. İskit tarihinin bariz bir yâdigârı bilim adına kurtarılmıştı. Kuzey duvarı boyunca yanında altın phiale[8] ve altın bezekli plakalarla kaplı silahlar bulunan bir kral veya eyalet valisi yatmaktaydı. Başlığı altın ajurlu bir tiara[9] süslemektedir. Üzerlerinde sadak ve ellerinde yuvarlak âyin kâsesi bulunan dört altın İskit figürü ve birbiriyle kardeş olan İskit figürleriyle süslü ferahiler başlığı ayrıca süslemektedir. Mevtanın boynunda kenarları atlı İskit figürleriyle bezeli altın bir madalyon, bileklerinde ise birkaç bilezik vardır. Elbisesi birçok değişik altın ferahilerle bezelidir. (Tablo XIII, XIV). Gizli bir özel bölümde, ortada ayaklarını bükmüş bir geyiğin altın tasvirinin yer aldığı bir kral kalkanı bulunmaktadır (tablo XVI). Geyiğin boynuna bir köpek, omzuna bir aslan, karnına bir tavşan, sağrısına kartal başlı bir grifon resmi konulmuş. Kalkanı yapan usta, alışılmış İskit geyik pozunu koruyarak Yunan kültürünü yansıtan hayvan figürleriyle doldurmuş. Kralın döşeği, çok figürlü, karmaşık ve mitoloji içerikli katliam sahneleriyle bezeli fil kemiğinden mamûl plakalarla müzeyyendir.

Kralın hemen yakınında bir kadın iskeleti var. Altından yapılmış lüks başlığı uzun pandantif ve küpelerle süslüdür. Bu pandantifler, Athena'da Parthenos'u süsleyen Athena Phidias'ın başı ve diğer ka-

7 Dromos: Miken döneminde tholos mezarına girişi soğlayan dromos, küçük bir tepeye oyulmuş, kenarı taş duvarla örgülü, uzun, yatay bir geçittir.

8 Phiale: Kulpsuz, sığ, dinî törenlerde tanrılara içki sunmak için kullanılan kap. Siyah ve kırmızı figürde yapılmıştır.

9 Tiara: Yüksek tacı olan yüksek bir başlık. Özellikle Asyalıların giydiği bu tip başlıktır. Pers kralı ve Perslerin giydiği bu başlığa kidaris de denilirdi.

bartma çiçeklerle bezelidir. Hepsi de mine kakmalı altındandır. Boynundaki kolyenin kenarları yatan aslan tasvirleriyle süslü ve altındır. Göz alıcı altın bilezikler mevtaya eşlik etmektedir. Dizleri arasında İskit hayat tarzını yansıtan sahnelerle bezeli küre şeklinde altın bir kap durmaktadır. Bu sahnelerin birinde savaşçılar bacağından yaralanan bir yaralıyı sarmakta, ikisi sohbet etmekte; daha sonra iki kişiden biri diğerinin ağzını eliyle kontrol etmekte ve en son resimde ise bir İskit yayını germektedir. Silahlar, giysiler ve dış görünüm.. hepsi de alışılagelmiş, karakteristik çizgiler içermektedir. Çok iyi durumdaki bronz bir aynanın kemik sapı "hayvan" stili kabartmalı. Kral ve kraliçenin ayak ucunda, güney duvarı boyunca mızraklı bir koruma uzanmaktadır. Elbisesi altın ferahilerle kaplı. Aynı stilde iki adet rhyton, küre şeklinde iki kap, gümüş kylix, içinde koyun kemikleri bulunan bronz bir kazan, şarap dolu amforalar, yine başka kazan ve değişik bronz kaplar, kemik saplı bıçaklar ve diğer eşyalar mevtalara refakat etmektedir. Özel bir çukura bir at gömülmüştü. Bu kralın, Skyles gibi bir kaçak mı, yoksa Yunan şehrinde lüks içinde yaşamayı seven biri mi olduğu anlaşılamadı. Fakat her halükârda o, kesinlikle bir barbar şehri olmayan buradaki mezarına tüm barbar lüksünü ve kanlı ritüelini taşımıştı.

İskitler ve Kırım

Yukarıdan beri anlatılanlardan da kolayca anlaşılacaktır ki, Kırımlı kabilelerin Kralî İskitler tarafından zapt edilmesi ve hatta ilk başlarda kısmen de olsa köleleştirilmesine rağmen, iki mahallî kral varlığını sürdürmeyi başarmıştır ve defin merasimlerindeki dikkat çekici özellikler de buna işaret etmektedir. IV-III. Yüzyıllar kavşağında, Kırım'daki İskit kasabalarının da net bir şekilde yansıttığı gibi, o zamana kadar bölgede göçebe hayat tarzı ve ekonomisinin bir ağırlığı yoktu. Bununla birlikte, III. Yüzyıl sonlarında krallık merkezinin Kırım'a naklinden sonra İskit başkenti olan Neopolis'de yaklaşık IV. Yüzyıl ortalarına ait mühürler taşıyan Sinop işi çatı kiremitleri bulunmuştu. Yani bugünkü Simferopol (Simphéropol/Akmescit))[10] kenarlarında o zamanlar da Yu-

10 Simferopol (Akmesçit): Kırım'ın güneyinde Salgir üzerinde bir Tauride şehri. 1845 yılında nüfusu 8 000'di. Eski şehir oldukça dü-

nan tipi bir kasaba ve belki de tüm İskitya kralının veya bir genel valinin ikametgâhlarından birisi mevcuttu. Kırım'ın batı sahilinde ve bozkır dağ eteklerindeki nehir boylarında kasabaların ortaya çıkmasıyla birlikte buralardaki Taur kasabaları ortadan kalkmıştır. Kırım bozkırlarındaki İskit kasabaları kesinlikle bilinmemektedir. Anlaşılan burada sadece göçebe bir halk yaşamıştı.

Sarmat hakimiyetinin başlamasından kısa bir süre önce ortaya çıkan bu kasabalardan bir çoğunun çevresi surlarla takviye edilmişti. Şehristan bir ila üç hektar genişlikteydi. Bununla birlikte Neapolis (Akmescit'in uç kesiminde Salgir nehri üzerindeki Kermençik şehri) yaklaşık 20 hektarlık bir alanı kaplıyordu. Yüksek bir plato üzerinde yer alan şehrin çevresi dört bir yandan surlarla çevriliydi. Bu, kerempe üzerine kurulmuş sıradan bir şehirdi. Dik deniz sahilindeki kısmı ise ya üç taraftan, ya da dört yandan dolguyla yükseltilmişti. Bu surlar, helik veya kaba işlenmiş taştan iki sıra halinde örülerek içi ufak taşlarla doldurulan duvarlardan ibaretti. Çimento yerine kil çamur kullanılmıştı. Neapolis'de savunma kuleleri ve küçük ön surlar da vardı. Kulelerin taş duvarlarından sonra gelen kısımları kerpiçtendi. Surların çevresi su hendeğiyle çevriliydi. Hem toprak tabyalar ve hem de su hendekleriyle korunan tek şehir Alma nehri üzerindedir. Geç Kırım İskitleri'nin Sarmatlar zamanındaki şehirleri genel olarak mesaha ve savunma sistemi açısından aynı dönemin Aşağı Dinyeper boyundaki şehirlerine oldukça benzerler; fakat Dinyeper civarındaki şehirlerde toprak tabyalar ağırlıklı yer tutmaktaydı.

Bu şehirlerde bildiğimiz küllükler, yani bazen ocaklardan atılan büyük kül yığınları vardı. Mutluluğun mahsus göstergeleri olan bu kül yığınları, belki de ocak ateşi veya kral ocağının kült yeri olarak görev yapıyordu. Aşağı Dinyeper şehirlerinde de küllükler vardı, ama oldukça azdı. Eski zamanlarda, yani VII-VI. Yüzyıllarda küllükler Orta Dinyeper boyundaki kasabalarda sıradan bir şeydi. Onlarla berikiler arasında bir bağlantı var mıydı, yoksa bir yenilik olarak kendi başına mı ortaya çıktı, biz de bilmiyoruz.

---

zensiz, dar sokaklardan müteşekkildi. 1500'de yeniden kurulan Simferopol'e Tatarlar Akmesçit adını vermişlerdir. Şehir Kırım'la birlikte 1791'de Ruslar'ın eline geçmiştir.

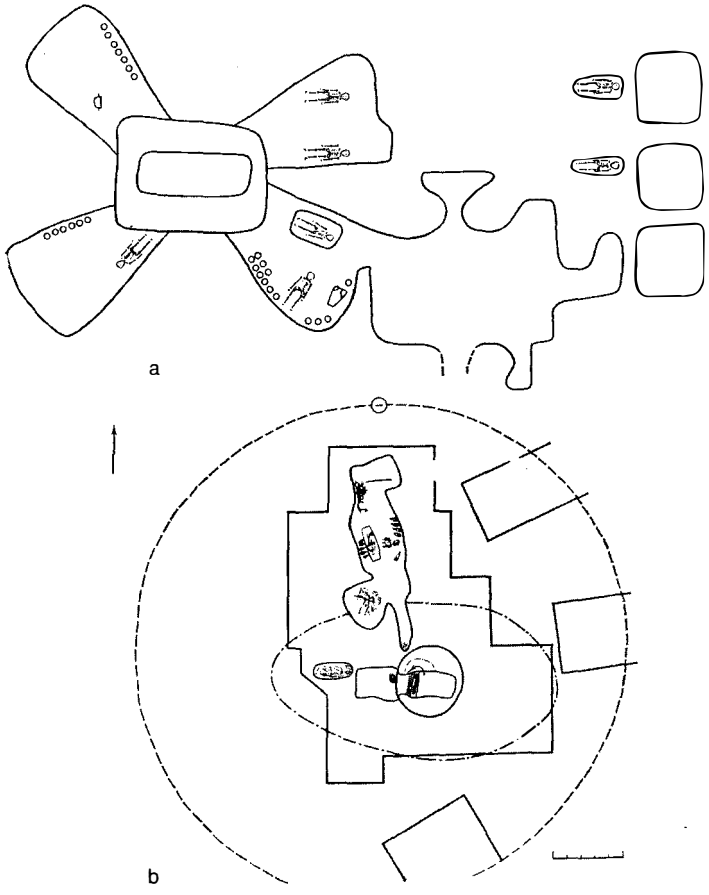

a- Chertomlyck kurganının defin planı;
b- 1954'de ortaya çıkarılan Melitopolis kurganının planı.

Dikdörtgen şekilli evler ya toprak üzerine bina ediliyor, ya da toprak oyularak yapılıyordu. Duvarlar, küçük taşlarla veya hafifçe yontulmuş taşlarla kil eriyik üzerine veya bazen de taş temel üzerine samanlı kerpiçle örülmekteydi. Boşlukları kille sıvayarak dolduruyorlardı. Bazen duvarların iç kısmını da sıvıyorlardı. Neapolis'de Yunan ruhunu yansıtan duvar resimlerine r- stlanmıştır.

Eupatoria[11] bölgesindeki Kara-Tübe şehrinde yapılan kazıda,

11 Eupatoria: *Koslov* da denilen bu şehrin tarihteki eski adı Pompeipolis'dir. Simferopol'ün 62 km. kuzeydoğusunda yer alır. Girey-

oval şekilli keçe bir yurdun tabanı ortaya çıkarılmıştı. Ağaç kazıklardan yapılmış bir çukurcuk ve hendekti bu. Hemen yanında küçük ve çan şeklinde bir çukur vardı. Muhtemelen kışlık bir kulübeydi. Yazlık göçler ve bozkırdaki çalışmalar sırasında da bu tür keçe yurtlar kuruluyordu. Pantikapea'lı aristokratlar da kendi topraklarına kadar taşınan bu geleneği benimsediler. Pantikapea nekropolünde Anphesteros adlı bir kişinin yer altı mezarındaki fresk üzerine bozkır keçe yurdu resmi işlenmiştir ve ev sahibi tam silahlı olarak salına salına yurda yaklaşmaktadır. Buğday ihracında Kırım'ın rolü oldukça büyüktü.

Bu yüzden şehirlerin bir çok yerinde taş duvarlı, taş kapaklı, dar boyunlu, aşağı doğru genişleyen çan şeklinde tahıl ambarları vardı. Bunlar, genel olarak Yunan şehirlerindeki ambarlara şekil itibariyle yakındı. Neapolis'in bir yerinde bu ambarlardan bol miktarda vardı ve hatta altmış kadarı tek bir yerde bulunuyordu.

İskitler'de Kültür Değişimi

Eski İskit kültürünün yerini II. Yüzyıldan itibaren yeni Sarmat hayat tarzının ve yeni göreneklerin alışının ardından, İskit kurganlarının ortadan kalktığını görüyoruz. II. Yüzyıla doğru Aşağı Dinyeper'de olduğu gibi burada da kurgansız toprak mezarlar ön plana çıkmaktadır. Bu tip mezarlar şehirlerde de yayılıyordu. Katakomplar ve tabanı kaplamalı mezarlar burada önceliği almaktadır. Neapolis'de bozkır motifleriyle bezeli birkaç kaya yer altı mezarına rastlanmıştır. Bu motifler arasında tamamıyla Yunan ruhuyla işlenmiş köpekler eşliğinde yaban domuzu avı ve daha ilkel süjelerin konu edildiği resimler vardır. Bu şehrin ana giriş kapılarının birinin yanındaki mevzun dikdörtgen şekilli taş mozole oldukça dikkat çekicidir. Mozolenin içinde birkaç kat halinde mevtalarıyla birlikte yetmiş lahit vardı. II. Yüzyıldan I. Yüzyıla kadar (I. Yüzyıl dahil) buraya cenaze defnedilmiştir. Oldukça

han tarafından yaptırılan güzel bir camisi vardır. Karadeniz Ereğlisi Yunanlıları tarafından Cherson adıyla kurulmuş, daha sonra Mythridates Eupator zamanında yeniden bina edilmiş ve onun adıyla anılmıştır. 1726 ve 1771'de şehir Ruslar tarafından zapt edildiğinde burada 30 bin Tatar Türkü yaşamaktaydı.

zengin olan ana mezar, taş bir sanduka içindeydi. Mevtanın silahları öncekiler gibi, ama her ne kadar hafiflik ve şekil detayları itibariyle poyra şeklindeki ok uçları Sarmatlar'ınkine benziyorsa da, demirdendi. Sadağı perdahlı altın ferahilerle süslüydü. Elbise üzerine dikilen ferahiler geometrik şekilli ve hafifti. Altın pul da bu amaçla kullanılmıştı. Yanındaki fibula, kesinlikle İskitler için alışılmış bir şey değil. Diğer mezarlardaki kılıçlar, oklar, kemer tokası, dikme ferahiler de Sarmatlar'a aittir. Sadece bir tek uzun Kelt kılıcı ve bir Kelt at başlığı takımı vardı. Tüm bunlar, genel olarak hayat tarzındaki sert kırılmanın ortaya çıkardığı yeni bir ruhun ürünüdür. Bir yer altı mezarında veya bazen bir kurgan altında, sayıları 10 ila 170 arasında değişen toplu gömme olayı o sırada oldukça yaygındı.

İskitler zamanında Kırımlılar'ın mezar yapıları ve bazı ayin detayları doğma büyüme bozkırlı olanlarınkinden bariz şekilde farklıdır. Kırımlılar'ın kullandıkları günlük eşyalar daha çok Yunan orijinli eşyalardır. Yunan şehirleri civarındaki mezarlıklarda lahit, katafalk vs. uygulaması daha yaygındı. Fakat yerli eşya takımı biraz farklıydı. Hatta III. Yüzyıldan beri şehirlerde kullanılan kap kacaklar, o tarihten ve Sarmat kültürünün İskit ortamına yerleşmesinden itibaren, tıpkı Aşağı Dinyeper'de olduğu gibi temelden değişmiştir. Bunlar artık, sadece biraz daha büyük ve değişik şekillerde cilalanmış kaplardır. Belki de erken İskit süslemeleri arasında bir tanesi spesifikti ki, o da, hafif çapraz çizgilerle bezeli uzun ve dar kemer tokasıdır. Bu tokalar, Aşağı Dinyeper ve Orta Don'da "hayvan" figürlü geniş bir plakanın iliştirildiği tokalardan kesinlikle farklıdır. Sarmatlar zamanında şehirlerdeki kurgansız mezarlara hemen hemen hiç silah konulmazdı.

Kırımlı İskitler'in bilinen yadigârlarının bozkırlı hakim kabilelerinkinden farklı olan yönleri konusunda söyleyebileceklerimiz genel olarak bunlardan ibarettir. Demek ki, bizzat İskitya'nın içinde etnografik özellikler açısından kendi halkından farklı olan bir bölge vardı.

Taurlar [Taurikalılar]

Yunanlılar Kırım'ın dağlı halkına Taur [Taurid/Tauri] diyorlardı. Homeros, Odysseia'nın X. dizesinde, kahramanın, kuzeye,

vahşi eşkiyaların, muhtemelen Taurika kabilelerinden birinin yuvalandığı dar bir girişi bulunan kayalık bir körfezle çevrili Lestrigonya'ya nasıl düştüğünü anlatmaktadır. Orada bu vahşi kabilenin Telepil adında bir şehirleri, başlarında da Lam denilen bir kralları vardı. Çok büyük bir ihtimalle burada sözü edilen körfez, Balaklava Körfezi'yle aynı yerdir. Kırım'ın güney sahilinde yaşayan Taurlar, Herodot'a göre henüz V. Yüzyıl ortalarında vahşi zevkleriyle diğerlerinden ayrılan "bir başka" İskit olmayan halktı. Deniz kazasının kurbanı olarak ellerine düşen her Yunanlı veya gemici, tapınağı Herkül Yarımadası'nın bir yerinde bulunan tanrıça Opis'e kurban edilirdi. Kurbanın kellesi tapınağın tam karşısındaki bir kazığa geçirilirdi. Akdenizli Yunanlılar daha sonraları bu Opis'i Artemis'le özdeşleştirmişlerdir. Efsaneye göre Truva'ya karşı sefere çıkılmadan önce Taurlarda tanrıça rahibesi olan Agamemnon İphigenie'nin kızı Artemis buraya getirilmişti. Kızın kardeşi Oreste, arkadaşı Philade'la birlikte onu aramak için buraya gelir. Böylece Yunanlılar, Homeros vasıtasıyla orman haydutları Taurlar ve kana susamış tanrıçaları hakkındaki bu efsaneyi Miken çağından Euripides'e kadar getirmişlerdir. Eşkıya Taurlar hakkındaki sağlıklı bilgiler, Strabon zamanına kadar ulaşmıştır. Taurlar, Strabon zamanında Simbol Körfezi adını alan bu koyda bir süre daha varlıklarını sürdürmüşlerdir.

V. Yüzyıl sonlarında Yunan mallarının cazibesi artık Taurlar'ı bir uzlaşma yolu aramak zorunda bırakmıştı. VI-V. Yüzyıllar kavşağındaki bir imalâthanenin yerinde 422 ve 421'de Bitinia'dan gelen Karadeniz Ereğlilileri ve Delos adasında yaşayan Yunanlı sürgünler, Khersones kolonisini kurdular. Yeni komşular Deva'yı da taptıkları tanrılar listesine dahil ederek, herhangi bir ant içtiklerinde veya ulaslararası bir anlaşma yaptıklarında Olimpus tanrılarıyla birlikte onun adını da anarak yemin etmeye başladılar. İnançlarına göre o tarihten itibaren devlet işleri bu tanrıçanın himayesi sayesinde gelişmiştir. Fakat Yunanlılar'ın bu ülkeye gelmesine müsaade etmeleri Taurlar'a pahalıya patladı. Çünkü doğudan gelen Pantikapea'lılar, Theodosialılar ve diğer Yunanlı kolonistler yavaş yavaş onları dağlara itmeye başladılar. IV. Yüzyılda Khersones'deki Yunan köleleri arasında artık Taurlar da vardı. Yunan medeniyetinin büyüleyici cazibesi kaybolmaya başlamıştı. Böylece Taurlar, Mitridat ve Khersones'e karşı kral Skylurus'un

safında yer aldılar. Bunlar, uzun süre Bospor'la savaştıktan sonra kral Aspurg (M.S. 8-38) zamanında geçici olarak burayı ele geçirdiler. Nihayet Romalı kumandan Pautius Sylvanus'un düzenlediği seferden sonra Roma istilasına kadar sahneden çekildiler. M.S. 68-69'dan itibaren Romalılar burada çok zulüm ettiler. Yalta yakınlarında Karaks [Ay-Todor] denilen muhkem bir karakolun harabeleri günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Herodot ve Strabon'a göre Taurlar, dağlı bir halktı ve ülkeleri Taurika da dağlıktı. İskitler bozkırlarda yaşıyorlardı. Taurika kasabaları özellikle Ekim devriminden sonra arkeologlar tarafından kazılmaya başlandı. Taurlar, dağ eteklerinde, Herkül Yarımadası vadisinde ve hatta Kerç [Yeni-Kale] civarındaki Nymphaeum bölgesinde şehristanı 1,5-2 hektar genişliğinde oldukça büyük köylerde yaşıyorlardı. Az sayıdaki İskit kasabaları onları itmeye başlamıştı. G. A. Bonç-Osmolovsky, 1920'de Simferopol'ün güney doğusunda bulunan iki mağarayı incelemiştir. Bu mağaralara Kızıl-Koba deniliyordu. Erken Taur kültürüne Kızıl-Koba kültürü denmesinin sebebi de budur. Bonç-Osmolovsky, haklı olarak bu kültürü Taur kültürü içine sokmuştur. Bu kültürün başlangıcı, bronz çağına kadar gitmektedir. Burada bulunan cilalı seramiklerin sayısı, Milâdî VII. Yüzyıla kadar nadiren rastlanmakla birlikte o tarihten sonra büsbütün ortadan kalkan Dinyeper civarı bozkırındaki seramiklerden daha fazladır. Ortaya çıkarılan köylerde yapılan incelemeler, bunların dikdörtgen ve hatta kare şekilli evler ve toprak damların kalıntıları olduğunu göstermektedir. Evler, yuvarlak taş ocakla veya tandırla ısıtılıyor ve ayrıca bunlar yemek hazırlamakta kullanılıyordu. Fazla derin olmamakla birlikte aşağı doğru genişleyen çan şeklindeki çukurlar, zahire ambarları ve kilerlerin günümüze kadar ulaşan kalıntıları, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan ailelere aittir ve içlerinde değişik türde tohum ve hayvan kemiği bulunmaktadır.

Bununla birlikte, ilkel Taur topluluklarının erken döneminde korunma, zaman içinde de saldırma ihtiyacı kendini göstermiştir. Bronz ve demir çağlarının kavşağında, özellikle Kırım'ın güney sahilinde, Yalta yakınlarındaki Ayu-dağ, Koşka dağı ve Ay-Todor'da olduğu gibi kısmen sığınılan şehir, kısmen de korsan yuvası olan yerler ortaya çıkmıştır. Bunlardan özellikle Ay-Todor (Karaks) gibi bazıları daha sonraları Romalılar tarafından askerî

kışla olarak kullanılmıştır. Orada, Roma kalesinin surlarının temelinde Taurlar dönemine ait yuvarlak bir yapı bulunmuştur. Yapının kültür katmanında ise VI. Yüzyıla ve M.S. I. Yüzyıla ait herhangi bir yerli silahına rastlanmıştır. Arkaik şeklini en iyi koruyan kale, Koşka'daki kaledir. Rüzgardan kayalar vasıtasıyla korunan dağ başındaki bu kasabanın şehristanı yaklaşık 1,5 hektardır. Kuzeyden, güneyden ve denizden şehristana çıkan yerler, genel olarak büyük siklopeik blok yapılardan oluşan surlar tarafından korunmakta; daha yukarı kesimlerin korunması ise küçük ve orta büyüklükteki kayalarla sağlanmaktadır. Burası bir süre önce Simferopollü bilim adamı P. N. Şults tarafından incelenmiştir. Surda bir giriş (küçük kapı) muhafaza edilmiştir. Kasabanın kuruluş tarihi, VII-VI. Yüzyıllardır. Evler kalın taş duvarlı, bir-iki odalıdır. Kasabada tarihi Orta Çağ başlarına kadar uzanan pek çok seramiğin bulunduğu bir küllük ortaya çıkarılmıştır. Burada yaşayan insanların çiftçilik ve hayvancılıkla uğraştıkları, bıraktıkları izlerden anlaşılmaktadır.

Taurlar'ın mezar yadigârları taş sandukalardır. Dağlık Kırım'ın birçok yerinde bunlara rastlanmaktadır. Bunların incelenmesine henüz Pallas[12] zamanında başlanmıştı. N. İ. Rennikov ise, 1907 yılında bu mezarlarla ilgili titiz ve başarılı kazı çalışmaları gerçekleştirmiştir. Büyük çoğunluğu VI-III. Yüzyıllara ait olan bu mezarlıkların Baydar vadisinde bulunanları incelenmiştir. Taş sandukalar değişik tiplerdedir. Bazıların üzerlerine küçük bir kurgancık şeklinde toprak set çekilmiştir. Sanduka, genellikle iki yanı büyük levha, baş ve ayak tarafında ise birer levhadan ibarettir ve bir iskeleti rahatlıkla alacak ölçüdedir. Toprak setin boyu, 5-7

12 Pallas (Pierre-Simon): Meşhur seyyah ve tabiat bilimcisi. 1741'de Berlin'de doğmuş 1811'de ölmüştür. Tabii tarih üzerine yaptığı başarılı çalışmalardan dolayı II. Katerina tarafından St. Petersburg Üniversitesi'nde kendisine bir kürsü verilmiştir. 1768'de Sibirya'da Venüs geçidini gözlemlemek için giden heyete katılmış, 1774'e kadar Rusya'nın çeşitli yerlerinde, Taurika'da, Sibirya'da dolaşmış, Çin sınırına kadar gitmiştir. Geri döndüğünde seyahat notlarını yayınlamış ve fahrî tarih doktoru ünvanı verilmiştir. 1795'de ise Simferopol'e yerleşerek 15 yıl orada kalmıştır. *Elenchus zoophytorum, Miscellanea zoologica, Spicilegia zoologica, Voyages en diverses parties de l'empire Russe; Tableau physique et topographique de la Tauride, Flora rossica* gibi önemli eserleri vardır.

sandukayı tek bir yerde toplayacak uzunluktadır. Sandukalar neredeyse setten dışarı çıkmış vaziyettedir. Her birinin çevresi küçük taşlarla örülmüş duvarla çevrili birkaç sıra sandukaya rastlanmaktadır. Ancak, duvarlardan biri diğer iki komşu sandukanın duvarıyla ortaktır. Sandukaların bazen bir, bazen iki, bazen de üç tarafı levhalarla örtülmüştür. Bozulmamış iskeletlerin başları batıya veya kuzeye çevrilmiş olup çoğu aynı tiptir. Birbiri ardınca defnedilen 30 ve hatta 45 insanın kemiğini bir arada bulunduran kemik yığınlarına da rastlanmaktadır. N. İ. Rennikov, bu iskeletleri tek tek ayırmayı başarmıştır. Hepsinin başı kuzeye dönük; sağ tarafı üzerine yatırılmış ve bacakları sıkıca bükülmüştür. Bu tür sandukaların ebatları büyük değildir. Benzeri toplu mezarlar gibi IV-III. Yüzyıllara ait silahlar bulunmaktadır. D. İ. Belova, yanlarında eşya bulunmayan, birbirine geçmiş kemiklerden müteşekkil bir yer altı nekropolü ortaya çıkarmıştır. Bunların bir kısmının Taur-Khersonesli köleler oldukları düşünülmektedir.

İskitler'in Taur Kültürüne Etkileri

Bizi ilgilendiren çağda, VII. Yüzyıldan III. Yüzyıla kadar, İskitler'le doğrudan komşu olan tüm kabilelerde olduğu gibi, bu komşuluk da İskitler'e ait maddî hayat unsurlarının Taurlar'a geçmesine yol açmıştır. Taurlar'ın savaşçı yanlarının İskitler'le yakın temas sonucunda güçlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Sahil korsanlığına eğilimin ise başlangıçta bazı tacirlerin, daha sonra kolonist Yunanlılar'ın sahneye çıkmasıyla birlikte başladığı düşünülebilir. İskit tipi silahlar da işte tam bu dönemde Taurlar'ın hayatına girmiştir. Bu silahların başında şüphesiz ki ok ve yay geliyordu. Ok uçları düz poyra şeklinde ve bronzdandır. Poyraya sivri bir tığ ilave edilmiştir. Kızıl-Koba mağarasının üst katmanında rastlanmaktadır. Bu oklar arasında VII. Yüzyıla ait eski, eşkenar dörtgen şekilli olanlar da bulunmaktadır. Daha sonraları, özellikle sanduka mezarlarda, oval ve yaprak şeklinde çevresi çizgili ok uçları ortaya çıkmaktadır ki, bunlar sade ve düz uçlardır. Bunlardan başka üç perli, dört kenarlı, piramit şekilli ve kenarları kalın çizgili oklar da bir hayli fazladır. Başka bir deyişle bunlar, VI. Yüzyıla ve V. Yüzyıl başlarına ait süslemelerdir. Bu tür ok, ok uçları esasen Ay-Todor'un Dorim katmanında yer almaktadır. I. Ur-

kust taş sanduka mezarlarından birinde A. M. Leskova tarafından Voronej tipi poyra şekilli düz demir ok uçları bulunmuştu. Taur ok uçları, - demir olanları da dahil – çoğu kez minyatürümsü özelliğiyle diğerlerinden ayrılmaktadır ki, bu özellik de onların yapıldığı yere işaret etmektedir. Baydar vadisindeki Taur taş sandukalarında bulunan iki demir akinak bilinmektedir. Bunların kabzalarının uç kısmı kıvrımlı, kabzayla gövde arası ise geniş çapraz kelebek görünümündedir. Bunlar V. Yüzyılın birinci yarımına aittir. İskitler tarafından fazla kullanılmazdı.

Ay-todor kültür katmanında İskit tipi demir mızrak uçları (yaprak şekilli, düz ve kalem ortasından kaburgalı) ve alt kısmı ağaçtan demir zıhlar bulunmuştur.

N.İ. Rennikov, Baydar vadisindeki sandukalardan birinde İskit tipi pek çok bronz zırh pulu bulmuştur. Taur savaşçılar değilse bile, elbette her yerde süvariler dağlı hayat tarzını benimsemişti. Çünkü taş sandukalarda gem ve ağızlıklara rastlanmaktadır. Bahçesaray civarındaki Alma-Dere köyündeki kültür katmanında delikli tremyaları olan düz boynuz ağızlıklar bulunmuştur. Bunlar, İskit çağının sadece ilk başları için tipik eşyalardır. Taş sandukalardan birinde de yine kulaklı ve delikli tremyaları olan düz demir ağızlıklar bulunmuştur. Bilinen tüm gemlerin uç kısmı halka şeklinde kıvrılmıştır ve sadece demirden yapılmıştır. Yani V-III. Yüzyıl İskitlerine aittir. Kerç [Yeni Kale] açıklarında yer alan Nymphaeum'daki Kızıl-Koba katmanında yaban domuzu kafası görünümünde bronz koşum ferahisine rastlanmıştır. Mevcut alttan kulaklı yuvarlak bronz ferahiler, IV-III. Yüzyıllarda İskitler tarafından koşum takımını süslemek için kullanıldığı intibaını vermektedir. Baydar vadisindeki taş sandukalardan birinde, ok torbasının (sadağın) yanında İskit hayat tarzına bütünüyle uygun bir çift kemik toka bageti bulunmuştur. İskitler bunu sadece koşum takımlarında değil, değişik kemer tokalarında da kopçalamak amacıyla kullanılıyordu. Aynı şeyin Taurlar'da kullanılmış olması muhtemeldir.

Taur savaş silahları da o sıralar en mükemmeli olan İskit silahları örnek alınarak yapılıyordu. Ancak, silah süslemelerinde kullanılan malzemeler tamamıyla farklıydı. Burada Taurlar kısmen kendilerine özgü bir hayat tarzına sahiptiler. Özellikle kadınların kullandıkları eşyalar İskitlerinkine daha az, ama Kuzey Kafkaslı-

larınkine daha çok benziyordu. Bir kısmı Taurlar'a özgü olsa bile, pek çok ortak kullanım eşyasının Kafkas orijinli olduğundan hemen hemen şüphe edilemez.

Romalı coğrafyacı Pomponius Mela, takriben Miladî 44 yılında, Taurlar'ın ülkelerinde yaşanan bir kıtlıktan sonra haydutluk yapmak zorunda kaldıklarını kaydetmektedir. Arkeolojik veriler Taurlar'da ziraatın geliştiğini göstermektedir. Gerçekten de onlara ait yerleşim birimlerinde buğday, arpa, nohut ve fasulye tohumlarına rastlanmıştır. Ana kara tarafından İskitler, Herkül ve Kerçen yarımadaları tarafından da Yunanlılarla komşu oldukları düşünülürse, Taurlar'ın tarımda artık çapa değil, sapan kullandıkları düşünülebilir. Çünkü her iki halk da sapan kullanıyordu. Bununla birlikte Taurlar'ın tarımda sapan kullandıklarını gösteren doğrudan verilere sahip değiliz.

Hayvancılık en önemli rolü oynuyordu. Taurlar, o sıralarda inek, koyun, at ve domuzu biliyorlardı. Eski Taur deniz kültürünü inceleyen değişik bilim adamları, bu halkın denizcilikle bağını farklı şekillerde açıklamaktadırlar. Kendini bu konuya adayan S. F. Streletsky, Taurlar'da denizciliğin oldukça geliştiği kanaatindedir. Değişik türde balık, yunus avlıyor; yenilebilir kabuklar topluyorlardı. P. N. Şults ise Koşka dağı yakınındaki şehirde yaptığı kazıya istinaden, balıkçılık ve avcılığın Taurlar için ikinci dereceden meşgaleler olduğunu söyleyebilmektedir. Taurlar'da demir madenciliği, demir ve bronz işlemeciliği şüphesiz kendine gözgüydü. Bazı silah şekillerinin ebatlarının, söz gelimi ok uçlarının ve hançerlerin İskitlerinkine kıyasla daha küçük olduğu ve kendine özgü süslerle bezendiği görülmektedir.

Taur süslemelerinin zenginliğine ve orijinalliğine bakarak, kadın elbise ve takılarının zengin ve karmaşık olduğu düşünülebilir ve buradan da onların elbise hazırlamaya oldukça emek verdikleri sonucu çıkarılabilir. Kumaş dokuyucuların dokuma tezgahlarında kemik taraklar kullanmaları da buna delalet etmektedir. Yunan Nymphaeum'undan önce Kerçen Yarımadası'nda bulunan Taurida kasabasındaki bir çukurda ele geçirilen kemik tarak da bunun delilidir.

Geniş kenarlı çanakların temsil ettiği kaba seramik işleri, VI-V. Yüzyıllarda silindirlerle süsleniyordu. O döneme ait cilalı, siyah ve kestane renkli kaplara rastlanmaktadır. Bunlar, basık

gövdeleri, yukarı doğru daralan konik ve büyük kenarlı boyunlarıyla küpü andıran kaplardır. Bu kapların omzunda bazen düz silindirler bulunmaktadır. Kenarları içe kıvrık çanaklara da rastlanmaktadır. Süslemeler, genellikle uzun, üçgenik dil ve diğer geometrik desenlerle kabartma olarak yapılmıştır. VI. Yüzyıl ortalarına kadar ise, Kiyefşin kabilelerinde olduğu gibi, beyaz astarla kapatılmıştır. V. Yüzyılın başlarından itibaren de cila ve kabartma süsleme yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır. Artık Taur kapları cila ve süsleme açısından, yaklaşık olarak o sıralarda Bozkırlı İskitler'de pek bilinmeyen orman-bozkır halklarındaki kaplara benzemektedir. Göründüğü kadarıyla Taurlar'ın etnik yönden Kuzey Kafkas halkıyla geç bronz çağına dayanan bir akrabalıkları vardır; fakat bu bağlar, her ne kadar ilk Kızıl-Koba kültürü bütünüyle Kuzey Kafkas kültürüyle örtüşmüyorsa da, İskitler zamanına kadar kesilmemişti.

Denizle İskit toprakları arasındaki dağlarda yaşayan bu halk hakkındaki arkeolojik bilgiler bunlardan ibarettir.

ALDINCI BÖLÜM

İSKİT MİTOLOJİ VE DESTANLARI

◆

SANAT

◆

DİN VE DİNİ AYİNLER

◆

DEFİN KÜLTÜ

İSKİT MİTOLOJİ VE DESTANLARI

Yunanlı yazarlar ve özellikle de Herodot, İskit mitoloji, destan ve efsaneleriyle ilgili bazı bölük-pörçük bilgiler aktarmışlardır. Okuyucu, üç kurucu kardeşle ve İskitlerin kökeniyle ilgili değişik efsanelerle zaten tanışmış durumdadır. Ayrıca İskit kabile beyi Targitaos'un adı da, Yunanlılar'ın onunla ilgili rivayetlerden birini kendi kahramanları Herkül'le ilgili hale çevirdikleri de malûmumuz. Bozkırlı değişik İskit kabilelerinde bu efsanenin bazı varyantları vardır.

Geçmiş olayları manzum şekilde anlatan epik karakterli bazı parçalar da günümüze kadar yetip gelmiştir. Bunlar, Yunanlılar tarafından çoğu kez belli bir ölçü dahilinde nesir haline getirilmiştir; ama yerli İskitler'le ilgili konular onların süjeleri olmak zorundadır. İskitler'in Kimmer topraklarını VII. Yüzyıl sonlarında istila etmeleri, Kimmerler'in kendi iç çekişmeleri, Kimmer krallarının birbirini ortadan kaldırışları ve en genç olanlarının İskitler'in önünden kaçmasıyla ilgili rivayetler, elbette bu süjeler arasında yer almaktadır. İskitler'in Ön Asya'ya düzenledikleri bir seferden dönüşü sırasında kölelerin isyanıyla ilgili hikaye, her ne kadar Yunanlılar'ın köleler hakkındaki muhayyelesiyle bezenmiş ise de, bunun herhangi bir yerli efsaneden alındığını düşünmek gerekir. Tarihin gözleri önünde yaratılan bir destanın en parlak örneği, Darius'un İskitya'ya düzenlediği seferlere ilgili hikayedir. Halbuki Herodot dönemine kadar, bu olayın üzerinden en azından altmış-yetmiş yıl geçmiştir, ama ondan itibaren de bu tarihî hikayeye pek çok yarı masalımsı detaylar ilâve edilmiştir. Bu detaylardan Darius'un dönüşüne kadar köprüyü koruyan Yunanlı-

lar, İskit elçilerinin getirdiklerinin Darius'un yakınlarından birisi tarafından yorumlanması gibi kısmî detaylar, Pers ve Yunan ortamında İran lehine ortaya çıkmış detaylardır. Ancak, bunların dışındaki detayların tamamı yerli çizgiler içermektedir ki, bunun söz konusu tarihî olayın yerli İskit ağzından anlatımı olduğundan şüphe edilemez.

İskit yaşantısından barış ve savaş sahnelerini tasvir ediyormuş havası verilen Yunan işi kabartma resimler, son derece kişisel, muhtemelen bilinmeyen bir epik çevreye ait resimlerdir yahut Darius'la yapılan savaşla ilgili olan ama Herodot tarafından anlatılmayan destanları yansıtmaktadır. Bu tür sahneler Kul-oba vazosunda da yer almaktadır. (bkz. Tablo. VIII-IX). Voronej'de bulunan kap üzerindeki tabloda yaşlı ve genç bir savaşçının dinlenişi ve talimatlar verişi işlenmektedir (bkz. s. 271'deki resim). Yılkı sürüsü arasındaki İskitler'in kementle at yakalaması, yere çökmeyi öğretmesi ve at gütmeleri gibi manzaralar, göçebelerle ilgili alışılmış görüntülerdir. Fakat bu idil, tamamıyla tek başına bir yerlerden dört nala gelen ve muhtemelen herhangi bir haber taşıyan bir savaşçı atıyla sıradan bir atı birbirine karıştırmaktadır. Ama acaba İskit kadınlarla kölelerin çocuklarının isyanıyla ilgili efsanenin tasviriyle Solocha'da bulunan yay sadağı üzerindeki sakallı İskitler'in genç İskitler'le yaptığı savaş mı tasvir edilmektedir? Solocha'da bulunan tarak üzerinde yer alan bir atlıyla iki piyade arasındaki çatışma ve kemer ferahileri üzerindeki benzer müsademe tasvirleri, herhangi bir epik sahnenin parçaları olabilirler. Ferahiler üzerinde değişik yönlere ok atan okçuların savaş sahneleriyle, aynı kâseden içki içen İskit sahneleri veya bozkırdaki Aleksandropolis kurganında bulunan ferahiler üzerindeki tavşan peşinden koşan İskit tasviri, acaba değişik efsane ve destanları anlatan tasvirler midir? Bunlardan sonuncusu, Herodot'un Darius'la İskitler arasındaki savaş sırasında savaşmak yerine kaçan bir tavşanın peşine takılan İskit savaşçılarıyla ilgili hikayesiyle doğrudan bağlantılıdır. Kul-oba'da bulunan resim, kesinlikle Yunanlılar'ın elinden çıkmadır, ama Aleksandropolis'deki yerli işidir yani muhtemelen mahallî orijinli bir epizottur.

Okuyucunun hatırlayacağı gibi, Ateas İskit kabilelerini bir sancak altında birleştirince, ortaya Kul-oba, Chertomlyck ve diğer şehirlerde bulunan kaplardaki sahneleri andıran şecere riva-

yetleriyle ilgili resimler, epik epizotları işleyen kap kacaklar çıktı. Bunlarla sanki gâsıp Ateas'ın iktidara gelişinin haklılığını açıklamaya çalışıyorlardı.

Destanlardan başka masalımsı İskit diyarıyla ilgili hikayeler de bilinmektedir. Örneğin kervan yolunun sonunda yaşayan halklar, kutsal altına bekçilik eden grifonlar, o altını çalan Arimasplar ve Askalon'daki Afrodit tapınağını tahrip ve yağma ettikleri için kadınlaşan sapık Enareler'le ilgili fantastik hikayeler bunlardandır.

Askerî hayat tarzı, hayvan stillerine yani daha ziyade hızlı ve güçlü hayvan resimlerine yansıtılmıştır. Okuyucu, bu kitabın başka bir yerinde dekoratif süjeler kullanılan bu resimlerle ve aynı o sıralarda, özellikle savaşa giderken silahların ve at koşumlarının süslenmesinde kullanılan kutsal ve büyü stilleriyle detaylı olarak tanışacaktır. Bundan başka sadece İskitler'de değil, Neüriler, Melankhlenler ve Budinler gibi orman-bozkır halk ve kabilelerinde yaygın olan İskit sanatıyla da ancak arkeolojik yadigârlar vasıtasıyla tanışacağız. Belki de kral Skyles'in Olbia'daki sarayıyla ilgili hikayede bu hayvan figürleriyle ilgili bazı işaretler vardır. Çünkü saray, sfenks ve grifonlarla süslenmişti. Bu tür fantastik hayvanlar, değişik hayvan figürlerinin yer aldığı resimlerde vardır. Örneğin sfenksler Solocha kurganında yer alan orta mezardaki ferahilerde, grifonlar ise at koşumunu süsleyen takılarından elbiselere dikilen altın ferahilere kadar pek çok eşya üzerine işlenmiştir.

İskit tanrıları ve tapınma

Yunanlı yazarlarda İskit tanrılarıyla ilgili çok az bilgi vardır. Bunlar arasında en fazla bilgiyi yine Herodot'da buluyoruz. İskit tanrıları hakkında bilgi veren yazar, bu tanrıların adlarını Yunan tanrılarının adlarıyla izah etmektedir. Onun anlattıklarına göre İskitler, bu tanrılar arasında en çok Yunanlılar'ın Hestia dedikleri kral ocağının tanrıçası Tabiti ve Zeüs'ün dengi olan Papaios'a tapmaktadırlar. Onun eşi Rhea (yer tanrısı)nın İskitler'deki adı Api-Toprak'dır. Yine İskitler'in Hoitosır'ı Apollon'a, Argimpasa göksel Afrodit'e tekabül etmektedir. Yunanlılar'ın Poseidon'u İskitler'de Thagimasadas adını almış ve sadece Kralî İskitler tapmıştır. İdanthyrsos, Darius'a gönderdiği cevapta Papaios ve Tabiti'yi kas-

tederek Zeüs ve Hestia'yı yegâne efendi olarak tanıdığını belirtir ki, bu açıklama iki tanrının ne ifade ettiğini göstermektedir. İskit tanrılarının adlarının neredeyse tamamı Pers kökeniyle açıklanmıştır. Sadece iki tanrıya Herkül ve Ares'e İskit adı verilmez. Bununla birlikte, genealojik efsaneleri karşılaştırınca Herkül'ün İskitler'de boy atası ve tanrı olan Targitaos'dan başkası olmadığı kolayca görülecektir. İskitler Ares'i kısa kılıç – pala olarak tasavvur ederler. Daha sonraki yazarlar bu adlandırmayı bir tanrı adı olarak düşünmüşlerdir. Halbuki bu, daha ziyade Yunanlılar'ın canlılaştırdıkları savaş tanrısı Ares'in fetişinden başka bir şey değildi. Herodot, İskitler'in sadece Ares'e sunak yaptıklarını, diğer tanrıları heykel, sunak ve tapınak kurma gelenekleri olmadığını kaydetmektedir. Onun anlattığına göre "Ares için her bölgede, toplantı yerlerinde şu şekilde bir tapınak yükselmektedir: Üç stad eninde ve üç stad boyunda bir alana, üç staddan az alçak ve ince dallardan yapılma demetler yığılır. Tepesi, eni, boyu eşit dörtgen bir terastır; üç yanı dimdik iner, üstüne dördüncü yandan çıkılır. Her yıl yüz elli araba dolusu yeni odun getirilip yığına eklenir. Bu küçük tepenin en üstüne demirden yapılma bir pala dikilidir, bu pala çok eski olduğu için herkesten saygı görür. Bu palaya her yıl sürü hayvanları kurban edeceklerdir ve tabii at, öbür tanrılardan daha cömertçe kurban edilir. Savaşta esir aldıkları zaman, bunların yüz tanesinden birini kurban ederler, ama hayvanlar için yapılan töreni yapmazlar. Başının üzerine şarap serperler. Kafayı bir lenger üzerinde keserler, lengeri odun bağlarının tepesine taşıyıp içinde bulunan kanı palanın üzerine boşaltırlar. Bu sırada aşağıda kutsal tepeciğin yanında şu tören yapılır: Kurban edilen adamların sağ kollarını, elleriyle beraber, omuz başlarından keserler, gökyüzüne fırlatırlar, öbürlerini de kurban ettikten sonra giderler. Kol nereye düştüyse orada, gövde de bir başka noktada, olduğu yerde kalır. Ama asla domuz kurban etmezler ve hatta domuz bile yetiştirmezler." Kurbanı özel bir metotla boğarlar. Kurban edilen hayvanların etleri büyük bir bakır kazanda kaynatılır. Odun yerine bizzat hayvanın kemikleri kullanılır. Eğer kazan yoksa, etler hayvanın kemikleri üzerine konulur ve kemikler ateşe verilir.

Anlaşıldığı kadarıyla bazı tanrıların rahipleri yoktu. Onların vazifesini krallar ve kutsal altını bekleyen diğer kişiler çiftçi [bahar] bayramında yerine getirirlerdi. Hestia-Tabiti kâh tek tanrıça olarak görülür, kâh kral ocağının Hestia'sı göz önünde tutulurdu.

Muhtemelen bunlara aile anaları kendi ev ocaklarında kurban sunuyorlardı. En azından, daha önce de söz edildiği gibi, Kamenskoye şehrinde küçük, ama oturulmayan bir kulübede temiz kül yığını bulunmuştu. Bu kulübe elbette tapınak civarında yaşayan dört hanelik büyük bir ailenin ortak tapınağıydı. Herodot bu tür tapınaklar olmadığı üstüne basarak kaydederken, ya böyle evlerin kutsal köşelerinden ve kül altarların varlığından haberi yoktu, ya da daha ziyade kelimenin Yunanca anlamının ifade ettiği umumi adlar, tapınak ve putları göz önünde bulundurmaktaydı.

İskitler'de falcılar

Her ne kadar İskitlerde meslekten rahipler yoksa da, söğüt dallarına bakarak gelecekten haber veren kâhinler ve falcılar vardır. Herodot bu kahinlerin yaptıkları işi anlatırken şöyle diyor: "Bu değneklerden büyük demetler getirirler, yere koyup dağıtırlar, sonra değnekleri birer birer ayırarak gelecekte olacak şeyleri söylerler; konuşurken değnekleri toplar, bir demet haline getirirler." Bu falcılar arasında kadın elbisesi giyen ama kesinlikle evlenmeyen ve "enare" denilen eşcinsel kişiler de vardı. Sanırım bu görevler onlara, İskitler'in Suriye seferi sırasında Askalon'a düzenlenen saldırıda Afrodit tapınağını yağmalamalarından sonra yüklenmişti. Herodot'daki kayıt da böyledir. Bu kâhinlerle ilgili detaylı bilgi Hippokrat'da vardır. İsteyen okuyucu oraya bakabilir. Bu üfürükçülerin sözlerine kalırsa Afrodit-Argimpasa kendilerine gelecekten haber verme kabiliyetini hediye etmiştir. Eğer İskit kralı hastalanırsa, bunun birilerinin kral hanedanının tanrıçası Hestia adına yalan yere yemin etmesinden kaynaklandığı düşünülür. Falcılar kendi aralarında toplanarak yalan yere yemin eden suçluyu tespit ederler. Suçu sabit görülen falcının hemen kafası kesilir, mal varlığı da diğer falcılar arasında dağıtılır. Eğer sonradan getirilen falcıların çoğunluğu adamı suçsuz bulurlarsa, bu defa haksız yere onu suçlayan falcıların kelleleri kesilir. Herodot bunların nasıl öldürüldükleri konusunda detaylı bilgi vermektedir: "Bir arabaya çalı çırpı doldurulur ve öküzler koşulur; ayakları bağlı, elleri arkadan bağlı, ağızları tıkalı olarak arabaya bindirilir, odunların içerisine konur; ateşe verilir, sonra öküzler kovalanır, hızlı koşsunlar diye ürkütülür..." Öldürülen kişilerin oğulları da öldürülür, ama kızlarına dokunulmazdı.

İskit tanrı tasvirleri

Arkeolojik veriler, yazılı kaynaklarda yeterince belirtilmeyen bazı ilâve bilgiler sunabilmektedir. Çok da fazla olmayan bu verilerin bir kısmı Yunanlılar tarafından çizilen tasvirlerde yer almaktadır. Bilindiği gibi Papaios, Yunanlılar'ın Zeüs'üyle kıyaslanmaktadır. Dolayısıyla gökyüzü tanrısıdır, ama bundan başka şüphesiz büyükbaba olarak fırtına tanrısıdır da. O, sadece tanrıların değil, aynı zamanda krallarından başlayarak tüm İskitler'in de babasıdır. Onun oğlu Targitaos yani Herkül'dür. Boyun atası ve kahramanıdır. Herkül kelimesi Hint-Avrupa dillerinin çoğunda ata anlamına geliyor. Bir heykeli ve tapınağı olup olmadığını bilmiyoruz. Kiyef Devlet Tarih Müzesi'nde muhafaza edilen bir alem üzerindeki Herkül tasvirinin V. Yüzyıla ait olduğu sanılıyor. Yüksek kaide üzerinde sakallı bir çıplak erkek durmaktadır. Tabandan, sırt kısımlarında yürüyen kurt figürleri, uç kısımlarında ise açılmış kanatlarıyla yeryüzünde uçuyormuş görüntüsü veren birer kartal tasviri yer almaktadır. Heykellerin başlarına kondurulan kartallar da böyledir. Anlaşıldığı kadarıyla kurt figürlü boynuzlar, bozkırı ve dört ülkeden ibaret yeryüzünü sembolize etmektedir. Kartallar açık gökyüzünün genişliğini temsil etmektedirler. Kartalların gagalarından, kanatların uçlarından ve tanrının ellerinden aşağı doğru asılan ve uçlarında içten demir dilli bronz ziller bulunan zincirler, bugün dahi çıkardıkları seslerle acaba fırtınanın sembolü müdür? Api-Toprak, Papaios'un eşidir. Aleksandropolis kurganında bulunan cenaze arabasının alemlerindeki tasvirler arasında biri iri göğüslü çıplak, diğeri altın ferahi üzerinde iki yanında iki koyun bulunan pleli elbise içinde iki kadın figürü bulunmuştur. (Bkz. Resim XII). Acaba bu, bir bereket tanrıçası, besleyici ana mıdır? Belki de bu figür, Khersones yakınlarındaki bir İskit kurganında bulunan VI. Yüzyıla ait Yunan işi ayna üzerindeki hayvanların koruyucusu Artemis'i yansıtmaktadır. Tanrıçanın başı üzerinde iki aslan, omuzlarında ise keçi veya koyunlar yer almaktadır. Böyle bir tanrıçaya tapınma İskitya dışında da vardır. Örneğin Yunanlılar'a ve Tuna boyundaki eski yerli kabilelerde, İsviçre Keltler'inde ve eski Helviensler'e ait tasvirlerde de aynı tanrıçaya tapınıldığı görülmektedir. Hoitosır yani Apollon, muhtemelen güneş tanrısıdır. Onun İskitler'de kabartma resminin olup olmadığını bilmiyoruz ve belki de sadece İskit-

ya sınırları dışında tapınılıyordu. Kuban'daki Karagodeuashkh Maiotis kurganında ele geçirilen altın levha üzerinde, Yunanlılar'ın bu tanrıya tapınma şekline uygun olarak araba içine güneş tanrısı sureti işlenmişti. (Bkz. Resim XIII). VI ve V. Yüzyıllardan itibaren İskit hayvan figürleri arasında sık sık Yunan sanatından alınan kartal başlı grifon resmi yer almaktadır. Bu grifon, Apollon'un alışılmış yol arkadaşıdır. Kafası çoğu kez at koşum takımı ve diğer eşyalar üzerindeki ferahilerde yer almaktadır. Kartal başı, kurganlardaki İskit savaşçılarının figürlerinde yayların uç kısımlarını süslemektedir. Bazen sadaklarda da süsleme olarak kullanılmaktadır. Aynı şekilde kartal gözü, genellikle ağız kenarı dışa açık sade kupalarda ve taç yaprağı şeklindeki rozetlerde, hatta pek de nadir olmayan şekilde at koşumlarında, sadaklarda ve nadiren bazı kadın takılarında süsleme olarak kullanılmaktaydı. Bu takılar, belki de diğerlerinden daha yaygındı. Vakıa İskitler'in Hoitosır'ı okçuların güneş tanrısı ve atların koruyucusuydu. Onun yol arkadaşları – kartal ve grifon – tanrı tarafından korunan atı ve okçu-süvariyi çağrıştırmaktadır.

Papaios'dan sonraki en önemli tanrıça Tabiti'yi, İskit eşyaları üzerindeki kadın tanrıça resimleri arasında teşhis edebilmek zor. Bununla birlikte, tören sırasında elinde ayna tutan tanrıça tahtının önünde oturan ve kutsal kaptan içki içen İskit savaşçı veya kralının resmi, muhtemelen kadın bir tanrıçanın huzurunda yapılan, onun korumasına ve gücüne sığınma törenini tasvir etmektedir. Bu tören kısmen Kuban Maiotidlerinde de yaygındı. Karagodeuashkh kurganında ele geçirilen altın levha da buna işaret etmektedir. Bu levhada yakın bir sahne yer almakta, kral veya savaşçı tanrıçanın huzurunda tören kabından içki, muhtemelen şarap içme merasimine iştirak etmektedir.

Argimpasa ve göksel Afrodit, Yunanlıların aynalar üzerine işledikleri suretlerde görülmektedir. Bu aynalara ait kalıntılar Khersones civarındaki bir kurganda ve Dinyeper'in orman-bozkır akımında ele geçirilen eşyalar arasında bulunmuştur. Anlaşılan bu tanrıçalara sadece bozkır kabileleri değil, aynı zamanda onların daha kuzeydeki komşuları ve belki de diğer kabileler de tapıyorlardı. Taman Yarımadası'ndaki Maiotisler tanrıça Afrodit Apatur'a (belki de Yunanlı bir "madrabaz") tapıyorlardı. Bilindiği gibi Bospor Krallığın'da Afrodit'e tapınan Yunanlılar ona "göksel" unvanı vermişlerdi. Onun yerliler arasındaki adının ne olduğu bi-

Dnepropetrovsk'da bulunan Papaios figürlü bir alem.

linmiyor. Yunanlıların Afrodit'i tanrı olarak gördükleri, pek çok suretinin çizilmesinden de anlaşılmaktadır. Nitekim bu resimlerden biri, Moskovalı arkeolog N. İ. Sokolsky tarafından Taman Yarımadası'ndaki Kefe'de (Yunanca bahçe demektir) bulunmuştur.

Kralî İskitler'in Thagimasadas/Poseidon'u nasıl tasavvur ettikleri bilinmiyor. Çünkü deniz sahilinde yaşayan bir halk değildiler. Halbuki Yunanlılar'da Poseidon deniz tanrısıdır, ama aynı zamanda atların ve atçılıkla uğraşanların da tanrısıdır. Diğer Bozkırlı İskitler'de bu görevi Hoitosır üstlenmiştir. Kralî İskitler'in sadece kendilerine özgü tanrıları vardır. Savromatlar'ın kökeniyle ilgili rivayetlerde, Tanais civarında yaşayan "azad" İskitler, yani yine Krâli İskitler, daha çok atçılıkla uğraşan bir halk olarak takdim edilmektedir. Onların kendileriyle ilgili resimlerinde de bu özelliğin yansıtılmış olması tabiidir.

Bugüne kadar İskit sanemlerine rastlanmamıştır. Herodot, İskitler'de putların olmadığını kaydetmektedir. Ancak, onun İskit tanrılar panteonunu Yunanlılar'ın bazı tanrılarıyla özdeşleştirmesi keyfî olamaz. İskitler'in günlük kullanım eşyaları üzerinde Yunan tanrılarının figürlerinin yer alması tabii idi. Askerî demokra-

sinin sosyal aşamalarında göksel varlıkların tabiatta ve insanlar arasında belli fonksiyonlarla insan suretinde, hatta antropomorfik tasvirlere sığınmadan her iki şekilde sunulması normaldir. İskitler, Yunan tanrı figürlerini taklit ederek, bunlara kendilerine özgü yerli özellikler giydirmişlerdir. Sözü edilen alem ve ferahilerdeki gibi nispeten nadir rastlanan tanrı suretlerine benzer yerli ve küçük tanrılar da ortaya çıkmaya başlamıştı. Elbette bu suretler, onları taşıyan şahsı ve atını koruyucu büyü özelliklerinden dolayı kullanılıyordu.

Herodot, muhtemelen İskit panteonunda yer alan tanrıların tümünden haberdar değildi. Bazı eşyalar üzerinde Athena'nın kafa sureti görülmektedir. Kul-oba kurganında bulunan kraliçe, meşhur Athena - Phidias'nın başının süslediği uzun altın pandantifler taşıyordu. Aleksandropolis kurganında bir at başlığındaki iri gümüş ferahiler üzerine Athena-Lemnienne'in kafası yani bu tanrıçanın Limni Adası'ndaki heykellerinden birisi işlenmiştir. Her iki eşya da IV. Yüzyıla ait kurganlarda bulunmuştur. Bu dönemde bir dizi kurganda yaygın olarak elbise üzerine dikilmiş altın ferahiler ortaya çıkarılmıştır. Bu ferahilerde Athena'nın profil kafası, aslan ağzını anımsatan miğferin sağ tarafında yer almaktadır. İskit aristokratları git gide Helen kültür ve kavramlarıyla iç içe olmuşlardı. Bu sıralarda İskitler arasında Yunan mitolojik süjeleriyle bezeli – örneğin kadın elbisesi giyen Odysseia'nın Achilleus tarafından tanınmasını anlatan Chertomlyck ve benzeri kurganlardaki yay sadakları - tasvirler fazlasıyla yaygın hale gelmişti. Athena kültünün de İskitler arasında ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Bilindiği gibi İskit boy ve aile yapısı patriarkaldır. Yunanlılar'ın onlarla ilgili olarak verdikleri bilgiler ve kısmen İskitler'de muhafaza edilen anaerkil yapının özelliklerinin Sarmatlar'la kıyaslanması da bunu göstermektedir. Genealojik efsane, her şeyden önce İskitler'in ata-ecdadı Targitaos/Herkül'den bahsetmektedir. En büyük tanrılarının adı ise Papaios yani "baba"dır. İskitler'in cenazeleri defnedilirken hanımlarının kurban olarak sunulup gömülmesi de bu kanaati doğrulamaktadır. İskitler'in doğu komşuları Sarmatlar'dı. Arkeolojik belgeler ve eski yazarların tereddütsüz ifadeleri, Sarmatlar'da "kadın yöneticiler"in bulunduğunu göstermektedir. Kazılan birkaç yüz İskit kadın mezarında özellikle çıkrıklarıyla birlikte kirmenler, sade ev eşyaları ve

takıların dışında hiçbir şey yoktu. Sadece bir ve belki de iki kadın mezarında Sarmat tipi silahlar bulunmuştur. Bunlar da muhtemelen komşu haremlere düşmüş ve kendi Don ötesi geleneklerine göre gömülmüş olan Sarmat kadınlarıydı. Acaba onlarda, kocalarının panteonuna sokulan silahlı ve savaşçı kadın tanrıçalar yok muydu? Her halükârda, çok daha sonraları Kuzey Kafkas ve Ukrayna Sarmatlar'ında en çok tutulan tasvirler, savaşçı dev figürü ile onun bir iki macerasını anlatan kabartmalardı.

Tanrı adları arasında Herkül'ün adı da geçmektedir. Herodot'un Olbialı Yunanlılar'dan duyduğuna göre Herkül, İskit boyunun kurucusuydu. Okuyucu, İskitler'den nakledilen benzeri efsanelerden onun İskitçe adının Targitaos olduğunu zaten bilmektedir. Herkül'in maceraları ve özellikle Némée aslanıyla olan mücadelesi ile elbetteki İskit bahadırı Targitaos'un maceralarını anlatan yerli tasvirler – fantastik yaratıklarla olan mücadeleler, - diğer tanrı tipleri gibi İskit hayatını süsleyen ferahilerde ve alemlerde yerini almıştır. Atalar kültü, Targitaos/Herkül'ün şahsında yansımasını bulmaktadır. Bununla birlikte Targitaos'un eşi bazen yılan bacaklı bir tanrıca, Herodot'ta "yarı kadın-yarı yılan", bazen Borysthenes nehrinin kızıydı. Atalar kültünde, birçok halkta görülen anaerkil yapının kalıntıları olarak çoğu kez sade yılan suretinde canlandırılan toprak-ana kült ve efsanelerinde muhafaza edilmiştir. Göründüğü kadarıyla bu kült, bilhassa Ateas döneminde ve ondan sonra, günlük eşyalar üzerinde pek çok epik ve genealojik tasvirlerin yer almasıyla birlikte, aristokrat kesim arasında yaşatılmıştır. Bu gibi boy tasvirlerine Kırım ve Podonye'deki pek çok kurganda ve özellikle İskit bozkırlarında rastlanmaktadır. Diğer tanrılara ait tasvirler gibi, yılan bacaklı tanrıça resimleriyle süslü ferahiler ve sair eşyalar, gerek İskitler'de ve gerekse Dinyeper'in bozkır akımında, Kırım'da ve Kuban Maiotidler'inde de biliniyordu (tablo. XIV). Boyun kurucusu üç kardeşle ilgili efsanenin yanı sıra, onların yılan bacaklı anneleriyle ilgili efsane de yaygındı. Yılan, bazen Yunanlı ustanın maharetiyle çit sarmaşığı geçirilmiş kıvrık bacaklı yılana dönüştürülmüş veya onun yerini sadece yılan almıştır. İskitlerin yılan bacaklı ecdat analarının en iyi tasvirlerinden biri, Aşağı Dinyeper'in göçebe bozkırlarında yer alan Simbalova kurganının altın burnunda yer almıştır.

Fakat İskitler'de muhafaza edilen bu tanrıçalar ve diğer belgeler, ruhlarla yani tabiatın hakimi sayılan yerlerle ilgili animistik tasvirlerdir. O, folklor diline yansıyan bir sahibe veya Yunan dinî literatüründe Dinyeper'in yahut Yunanlılar'ın deyimiyle Gyles'in ormanlık su basar kısmının nymphasıdır. Babası Borysthenes yani Dinyeper de güçlü nehirlerin efendisidir. Olbialı Yunanlılar onu paralarının üzerine sakallı ve boynuzlu tanrı kafası şeklinde kabartma olarak basarlar ki, Yunanlıların nehir tanrılarının genel görünüşü budur. Maiotidler'de Aşağı Don, Tanais'le aynı adı taşıyan tanrıydı. Sanırım bir çok nehrin ve kollarının bizzat İskitya halkının ve komşu kavimlerin inanışlarına göre kendi sahip ve sahibeleri vardı. Kral ocağının nymphası Tabiti-Hestia bunlardandır ve Hestia, Kamenskoye şehrindeki gibi kül yığını şeklinde altarları bulunan büyük ailelerin ocaklarının nymphasıdır. Okuyucunun bildiği gibi Herodot, bazen bizzat İskit krallarının sahibesi tek bir Tabiti-Hestia'dan, bazen de kral ocağının muhtemel Hestialarından söz eder. Çünkü kralın birçok ikametgâhı ve ocağı vardı ve muhtemelen Yunanlılar'da o zamana kadar ev ocağı nymphası mevcuttu. Ancak, Hestia'yı sadece ateşin sahibesi olarak değil, aynı zamanda tıpkı yılan bacaklı tanrıça gibi her İskit ailesinin ecdat-anası, dolayısıyla tüm İskit halkının ve krallarının ecdat-anası olarak görmek gerekir.

İskitler silahlarını ve at koşumlarını hayvan figürleriyle süslemeyi seviyorlardı; ama V. Yüzyıldan itibaren bazı tanrılarının suretlerini de aynı amaçla kullanmaya başladılar. Aynı sıralarda elbiselerini bu tanrıların suretleriyle süslemeye, ağaç kaplarını bezemeye de başladılar. Bununla birlikte hayvan figürleri birinci plandaydı. Bunların sadece süsleme olarak değil, aynı zamanda tılsım ve muska olarak kullanıldığı da muhakkak. Tüm bu sembollerin yaygın biçimde kullanılması da gösteriyor ki, insan, sürekli olarak tanrıların ve onlara refakat eden hayvanların himayesine sığınmaktadır. At, kartal ve grifonu Hoitosır'ın hamileri olarak görüyorlardı. Geyik, koyun ve diğer yırtıcılar gibi başka hayvanlar ise Api'yle ilişkilendirilmiş olabilir. Api'nin Yunanlılar'ın orman hayvanlarının ve avcıların tanrıçası Artemis'e eş tutulmuş olması da tevekkeli değildir. Bu tanrıçanın Tuna boyundaki yerli suretleri, bu kültün benzerleridir, ama diğer değişik kabilelerde kesinlikle ona geyiğin ve avcıların refakat ettikleri düşünülüyordu. Geyik, İskitler'de ve diğer kabilelerde aynı hayvan figürleriy-

le işlenen bir objedir. Maiotidler'de ve orman-bozkır kabilelerinde geyik erken dönemde de vardı. İskitler'in akrabaları İran dilli Orta Asya Sakalar'ıdır. Saka adı, uzmanlar tarafından "geyik" anlamına gelen ortak Persçe bir sözcükle özdeşleştirilmektedir. Geyiğin Sakalar'da totem olduğu yani Sakalar'ın atası olarak kabul edildiği düşünülmektedir. İlkel halklarda totem yani hayvan ata – dişidir; gelişimin en ilkel aşamasına bağlanmakta ve uzak geçmişin bir kalıntısı olarak askerî demokrasi düzeyinde bulunan Sakalar'da muhafaza edildiği var sayılmaktadır. Hayvan figürlerinde öne çıkarılan geyik ise, daima boynuzlu ve erkektir, yani yapı olarak ataerkil toplumun atasıdır. Eğer Sakalar'da böyleyse, o halde geyik, gördüğümüz gibi, müstakil olarak, aynı şekilde ve aynı stilde kültürel yönden İskitler gibi yaşayan bütün halklarda yayılmıştır. Ancak, onun buralarda artık totemik hayvan olduğunu sanmam. Muhtemelen, Api gibi, hayvanların sahibesi bir tanrıça olarak düşünülmüştür. Bu durumda insanlar, ister İskit, İster Maiotid, ister Budin veya isterse herhangi bir etnik topluluğa mensup olsunlar, geyik sembolünü veya hamiliğini sadece kendileri için değil, atları için de istiyorlardı.

İskitler'de defin geleneği

Okuyucu, İskitler'deki cenaze merasimleriyle tanışmıştı. Bu törenler, krallar, aristokratlar ve hatta sıradan savaşçılar için şekil itibariyle aynı idi. Sadece kralların ve aristokratlarınki daha görkemliydi. Çünkü karıları, hizmetkârları ve köleleri onlara refakat ediyorlardı. İskit krallarının hizmetkârları bazen hür insanlardan da olabiliyordu. Chertomlyck kurganındaki köşeli katakomplarda sadece kral hazinesinin koruyucuları altın silahlar ve altın takılarla gömülmemişti. Seyisler de demir kaşağılarından başka altın kolye ve küpelerle gömülmüşlerdi. Kral, kumandan veya atlı aristokratlar defnedilmek üzere götürülürken, mallarının tamamı değilse bile, önemli bir kısmı da götürülürdü. Atlarından 2-10 kadarı veya biraz daha fazlası mevtaya refakat ederdi. Göçebe hayatında kullanılan eşyalar da konulurdu. Örneğin Chertomlyck kurganındaki nominal kalıntılar arasında yüzlerce gem ve koşum takımından iki tanesi vardı. Kral, yaşadığı dönemde zengindi, savaşçıydı; at sürülerinin sahibi ve pek

çok insanı mağlup etmiş kişiydi. Bu durumu, kısmen bütünüyle, kısmen sembolik olarak onun mezarına yansıtılırdı. Bazen kurgana tepeden tırnağa silahlı bir heykel, belki de kahraman mevtanın heykeli dikilirdi. Sıradan bir savaşçı, tüm silahlarıyla birlikte gömülürdü. Bu tiplerin bir kulağında küpe, çok nadiren de boynunda bir kolye vardır. Atının büyük bir kısmı ölü yemeği ve ahiret hayatındaki yiyeceği olarak konulurdu. Ama bir vali olmadığı için hizmetkârları ve haremi olamazdı. Bu yüzden ona hizmetkârları ve karıları refakat etmezlerdi.

Kısacası İskitler, öbür dünyayı bu dünya hayatının bir tür tekrarı olarak düşünüyorlardı. Bu yüzden, orada bu dünyadaki gibi, kral, savaşçı ve hizmetkâr olarak kalması amacıyla yanına bu kadar fazla öte beri konuluyordu. İskitler ayrıca, öbür dünyadaki sosyal düzenin de bu dünyadakinden farklı olmadığını düşünürlerdi.

Dinî kurallar sıkı bir şekilde uygulanırdı. Dinsizlik, ölümle cezalandırılırdı. Nitekim Anakharsis ve Skyles bu yüzden öldürülmüşlerdi.

YEDİNCİ BÖLÜM

İSKİT MADDİ HAYATININ ANA ÇİZGİLERİ VE KOMŞU HALKLARLA BENZERLİKLERİ

İSKİT MADDİ HAYATININ ANA ÇİZGİLERİ VE KOMŞU HALKLARLA BENZERLİKLERİ

Şimdi de İskit, Maiotid ve daha kuzeydeki orman-bozkır şeridinde yaşayan halkların hayat tarzları açısından birbirlerine ne kadar yakın oldukları konusu üzerinde detaylı olarak duralım. Hemen belirtelim ki, her şeyden önce bu halkların silahları, at koşumları ve hayvan figürleri birbirine benzemektedir.Yani Herodot'un dediği gibi, İskit olmayan halklardaki hayat tarzı da "genel İskit" yaşantısına benzerlik arz etmektedir. Bu özelliklerden bazıları, örneğin hayvan figürleri Sibirya içlerine kadar uzanmaktadır, ama at koşumları ve silahların benzerliği Sibirya'da biraz daha azdır. Çünkü bu özellikler orada ne kadar değişime uğramışsa, o kadar da yerli çizgiler kesbetmiştir ki, bu durumda onları "umumi İskit" tarihinin başlangıç çerçevesi içine sokamayız. Dolayısıyla bu konuların Sibirya halklarına yansıması üzerinde durmayacağız.

İskitler'in kullandıkları eşyaların tamamı okuyucunun bildiği bölgelerde ve tanıdığı kabilelerde görülmüştür. Okuyucu genel İskit unsurlarını bildiği için, İskit olmayan, ama İskitler'le aynı göreneklere, bu kitabın ileriki sayfalarında ele alınacak olan aynı arkeolojik kültüre sahip olduklarını ve bu iki kültürün birbiriyle özdeşleştiğini az çok bir güvenle görecektir. Coğrafî bilgilerin dışında Yunanlı yazarların verdikleri kısa bilgiler halkların gerçek çizgilerini yansıtmadığı için, sadece ekonomileri değil, bazı sosyo-politik yönleri de antik yazarların sisli hikayeleri arasında hayal meyal seçilebilmektedir.

İskit silahları ve askerî donanım

Silah, günlük kullanım eşyalarının ve İskit aristokratları ile hür savaşçıların mezar envanterinin en önemli parçasıdır. Göründüğü kadarıyla sıradan savaşçıların mezarlarında savunma silahları bulunmamaktadır. Yunan sanatçıların şaheserlerinde sıradan asker ve kumandanların tasvirleri konusunda Kul-oba ve Voronej vazolarını zikretmek yeterlidir. Bazen deri miğfer vazifesi gören sivri uçlu deri külahlar ve yine zırh olarak kullanılan kolsuz deri yelekler de görüyoruz. (Tablo VIII-IX ve sayfa 271'deki resim). Bunda şaşılacak bir şey yok; çünkü hemen hemen tüm halklar metal olanları icat edilinceye kadar deri miğfer ve zırhlar kullanmışlardır. İskit ve Maiotidler'e özgü bronz miğferler de (Tablo XXI) vardır. Bunlar dökmedir, ama kılıcı yanda taşımaya uygun olması için merdanelerle inceltilmiştir. Miğferin burundan enseye kadar uzanan hafifçe dışarı çıkık bir siperliği var. Bazı siperliklerin ortasında ise sorguç yeri bulunmaktadır. İki yanağı ve enseyi korumak için ilave siperlikli olanları da mevcut. Bu siperlik, metalden olduğu gibi, deriden de olabilmektedir. Bu tip miğfere Kuban'da (Kelermes kurganında) rastlanmıştır, ama Aşağı Don'daki Dahova istasyonunda, Aşağı Dinyeper'de Solocha kurganında (ki buradaki Yunan miğferinin bir tür taklididir), İtil Sarmatlar'ında, Sibirya ve Orta Asya'da da bulunmuştur. Nadiren Yunan tarzı miğferler yapılmıştır. Attika işi olan seyyar yanaklıklı miğferler Kuban kurganlarında (Kurjip istasyonunda), Kiyefşin'de (Paster/Pasterskoye kasabasında) bulunmuştu. Solocha'dakiler ise Attika miğferi örnek alınarak yapılan İskit tarzı miğferlerdi. Korinth miğferinde gözler için iki delik, burun siperliği ve sabit yanaklıklar vardır. Solocha'da bulunan altın bir tarağın sapını süsleyen İskit atlısı bu şekilde tasvir edilmiş. Aynı miğferden bir tanesi de Kiyef'in Romeykovka köyünde bulunmuştu.

Yandan kopçalı, kürk zıhlı ve oldukça uzun kollu süslemeli gömleğin üzerinden giyildiği sözü edilen vazolardaki resimlerden anlaşılan sivri uçları öne doğru sarkık kolsuz deri zırhtan başka, metal zırhlar da kullanılıyordu. Yunan zırhları hemen hemen hiç kullanılmamıştır. Göğsü Meduza başıyla süslü bir adet bronz zırh, Kuban'daki Yelisavetino istasyonundaki Maiotid kurganlarından birinde bulunmuştu (bkz. Tablo XV). Bronz veya demir pul zırh,

sıradan askerlerde çok nadiren (topu topu birkaç kişide) ve aristokrat askerlerde ise neredeyse bir mecburiyet olarak (pek çok aristokrat savaşçıda) kullanılmıştır (bkz. Sayfa 263'deki resim). Dört köşeli, alt tarafı yuvarlak pullar, bakır kopçalarla ve ince kayışlarla örülen gömlek üzerine oturtulmuştur. Birbirine sıkıca bitişik vaziyetteki pul dizeleri içeri bir şey geçirmeyecek şekilde dizayn edilmişti, ama zırhın kendisi ince kayışlarla birbirine tutturulmuş kürk astar sayesinde esnekti. Zırhlar kısaydı ve kısa kolluydu. Orman-bozkır şeridinde (örneğin Sula'daki Aksutinets kurganlarında) kemik pullardan yapılmış birkaç zırha da rastlanmıştır. Bu tür zırhlar, İskitler'in Kafkas ötesine seferleri sırasında Urartu ve Asuriler'de revaçtaydı. Kullanılmaz haldeki zırh pulu kalıntılarına Kamenskoye şehrinde ve hatta bazı orman-bozkır şehirlerinde rastlanılması, bunların yerli halk tarafından da imal edildiğini rahatlıkla belirtmemize imkan vermektedir.

Yensiz deri ve hatta pul zırhlara ek olarak, sol tarafta yay sadağı ve ok, sağ tarafta kama taşımak amacıyla, üzeri bronz veya demir çapraz ve dar levhalarla kaplı, 5-10 cm. eninde deri kemer de kullanılıyordu. Bu tür kemerlere özellikle zâdegân sınıfına ait mezarlarda olmak üzere oldukça fazla rastlanmaktadır. Bu kemerler, kurganlardaki taş asker heykellerinin kalçalarında yer almaktadır.

Kalkanlar (bkz. Tablo VIII-IX, s. 271'deki resim) daha ziyade Yunanlı ustaların elinden çıkan sanat eserlerinin üzerine yapılan tasvirlerden bilinmektedir. Örneğin Kul-oba ve Voronej kapları, Solocha kurganındaki tarak vs. Bunlar tabii hallerinde de görülmektedir. Bu vazoların iki yanına, oval köşeli dikdörtgen şekilli ve tabi ki savaşçının boyu yüksekliğinde deri kalkan resimleri çizilmiştir. Daha hafif konturlu, çubuk veya ince kayıştan örme böyle bir kalkanı, Solocha kurganında bulunan tarağın üzerindeki süvarinin elinde görüyoruz. Kuban'da açık havada (Kostroma istasyonunda), Don deltasındaki Yelisavetino istasyonunda yer alan kurganlarda bulunan yuvarlak kalkanlar, yaklaşık 50 cm. çapındadır ve tabi ki süvari kalkanıdır. Bunlardan Kuban'da bulunanlarının ortası altın geyik tasvirli ve demirdendir. Yelisavetino'dakiler ise sade ve bronzdandır. Benzeri altın geyik süslemelerine Kul-oba'da ve Sula nehri üzerindeki Aksutinets kurganlarından birinde rastlanmıştır. Rahatlıkla söyleyebiliriz ki, oradakiler de bu tip kalkanlardı, fakat ya ağaçtan, ya da deriden yapılmıştı.

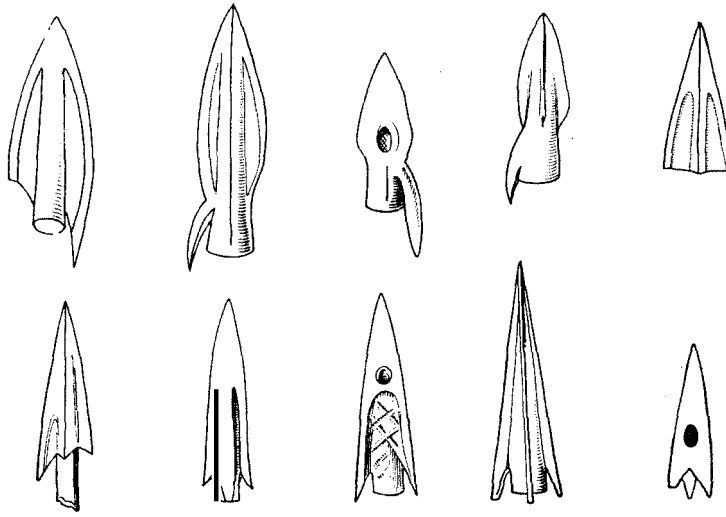

İskitler'e ait bronz ok uçları.

Bacakları uzun şalvarlar koruyordu. Hemen tüm bölgelerde bacağı dizden ayak bileğine kadar koruyan Yunanlılara has bronz knemidlere rastlanmaktadır, ama sayıları fazla değildir ve sadece aristokratların mezarlarında görülmektedir. Hatta bir defasında boydan boya zırh pullarıyla kaplı şalvarlar bulunmuştu. (N.Y. Samokvasov'un Staykin verh mezrasında yaptığı kazıdan, 2 no.lu kurgan)

İskitler atlı okçulardı (Yunanca ifadeyle hippotoksotos). Ok veya yay İskit savaşçısının temel silahıydı. Ağaçtan ve kirişten yapılan yayı, Yunan vazoları üzerindeki resimlerden ve kısmen şimdi sözünü ettiğimiz iki değerli kaptaki tasvirlerden tanıyoruz. Savaş halinde değerli sadağın ölçülerine göre – örneğin Chertomlyck sadakları,- gerilir ve uzunluğu 80 cm.yi geçmezdi. Uç kısımları iki boynuzdan oluşuyordu. Tutak kısmı içe doğru büküktü. Miletli Hekateus İskit yayının uç kısımlarını Karadeniz yaylarıyla karşılaştırmaktadır: Kuzeybatı ve kuzeydoğu sahillerindeki yayın kolları kavisli, Güney Anadolu sahilindekiler ise düzdür. İskit okçuluğuyla ilgili efsaneler mevcuttur. Bu efsanelerden birinde anlatıldığına göre, geçmişte iyi bir okçu olan Herkül, İskitler'den birine ok atmayı öğretmiş. Başka bir rivayete göre ise, tam aksine Herkül kendi yayını İskitya'ya getirerek, Borysthenes neh-

rinin kızı olan altı yılan üstü kadın birinden doğma üç oğlundan birine vasiyetle bırakmış. Hatırlayacağınız gibi sonunda yay oğullardan en küçüğü olan Skythes'e kalmış. Rivayetlere göre Med kralı Kyaxares, savaş esiri bir İskit'e oğullarına ok atmayı öğretmesini emretmiş. Ne yazık ki, mezarlarda ele geçirilen ve sapı yarı yarıya çürümüş olan birkaç yayı saymazsak, elimizde tabii halde bulunanı yoktur. Kemerin sol tarafına içinde yay ve oklar bulunan kısa bir yay sadağı veya oklar ve yay bulunan normal bir sadak asarlardı. Yunan vazoları üzerindeki İskit resimlerinin sol tarafına yay sadağı kondurulmuştur. Kurganlarda da ok demetleri ve yay ve ok sadakları kalıntıları mevtanın sol tarafında bulunmaktadır. Bir kutuyu andıran sadaklar, ağaç veya kabuk üzerine deri kaplanarak yapılmıştır. Bazen parlak kırmızı bir boyayla boyananları da vardır. Bunların içi uç kısımları sivri oklarla doludur ve bir sadaktaki ok sayısı 50 ila 200 arasında değişmektedir. Bundan başka savaşçılar bazen yedek ok olarak yanlarında 400-500 ok alabilen özel sadaklar (Solocha kurganı), bazense birkaç sadak bulunduruyorlardı (Yelisavetino istasyonundaki kurgandaki sadakta 90'dan fazla ok vardı). Bazı yay sadakları altın veya gümüş levhalarla kaplanmış ve üzerleri sanat tasvirleriyle bezenmiştir (Solocha ve diğer kurganlar).

Atlı okçu silahı, VIII. Yüzyıl sonlarıyla VII. Yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştır. Şu halde Kafkas proto-Maiotidlerinde, İskitler'in atalarında, Karadeniz sahillerindeki Kimmerler'de ve orman-bozkır şeridindeki kara orman kabilelerinde, İskitler dönemine özgü olan oklar yapılıyordu. VII. Yüzyıl sonlarına doğru, İskit kültürü tamamen yerleştikten sonra, ok uçları yapımı da başladı. O tarihten itibaren ve V. Yüzyıl ortalarına kadar, kullanılan oklar ya düz, eşkenar dörtgen, defne yaprağı, düz yaprak şeklinde, bir veya iki tarafı uzun diken şeklindeki çıkıntıya bağlanan tek kanatlı ve üçgenik kafalıdır, ya da yay şeklindeki kanat veya ağızları olan üç ağızlı ve üç kanatlı; nadiren ağaç tapası üzerinde diken ilâvelidir. Bununla birlikte üç ağızlı veya üç kanatlı piramidal ok uçları yerli özellikler içermektedir ve VII. Yüzyıl sonların dahi kullanılmaktadır. Bunların ağız veya kanatlarının ucunda bir diken yer almaktadır. Tapa kısmı çoğunlukla kafanın içindedir ve kenarlıdır. V. Yüzyıldan itibaren ise bu tapalar yerlerini çok geniş çapta düz ve saplama olanlara bırakmıştır. Ok sap-

ları ağaçtan ve çoğunlukla da huş ağacındandır. Uzunlukları 60-80 sm. arasında değişmektedir. Ok sapları birbirine takip eden kırmızı ve siyah kuşak halinde boyanmıştır. Bu boya, birazcık daha geniş olan ve kaş için bir çentik atılan en alt kısımda sona erer. Ok uçlarının neredeyse tamamı bronz veya bronz kaplamalı demirdendir. Ok uçları çok nadiren kemikten de yapılıyordu. Bunlar, başlangıçta piramidal, dört ağızlı, daha sonraları ise şimdiki tüfek kurşunu gibi uç kısımları silindirikti. Ağaç ok uçları da vardı. Bunlar ok gövdesiyle birlikte yontulur ve bronz kaplanırdı. Tüm bu ok uçları, bulundukları her yerde, genellikle sadak içindeydi ve birkaç tanesinin içindekilerin ağırlıklı kesimi bronzdu. Bizim müzelerimizde binlerce bronz ve birkaç yüz diğer ok uçları bulunmaktadır. Sadece Kuban Maiotidlerinde ve Orta Don Budinlerinde demir ok uçları yine aynı oranda bronz olanların yerini almıştır. Diğer silahların tamamı ve parçalarının demirden yapıldığı bir dönemde bronz ok uçlarının öne çıkması, yoğun ok atışlarının birbiri ardınca yapılmış olmasıyla izah edilebilir. Bu yüzden sadaklarda bronz ok uçlarına daha çok rastlanmaktadır. Çünkü birbirine benzer kalıplarda ok dökmek, onları döverek yapmaktan çok daha kolaydı. Zaten o sıralar demiri eritme işini beceremiyorlardı. Bronz ok uçları bakırdan hazırlanan üç parça kalıplarda dökülüyordu.

Atlı savaşçının kaçınılmaz olarak yay ve oka eşit ölçüde kullandığı bir diğer silah ise mızrak ve harbe idi. Savaşçı bu silahı ya fırlatıyor, ya saplıyor ve darbeyi aşağıya göre daha zayıf olan üst kısma indiriyordu. Demir temrenler 24 cm. veya biraz daha fazla uzunluktaydı ve ya defne yaprağı yahut düz yaprak şeklindeydi. Bazen ortası kaburga kemiği şeklinde, konik ve tepesi yarıksızdı. Gövde kısmının bitiminden başlayan yuvarlak kesim mızrak sapının içine geçirilmesine uygun şekildeydi. Bunun alt kısmına sağlamlık vermesi için silindir şeklinde veya keskin bir demir damlalık yahut kadeh şeklinde bir boru geçiriliyordu. Mızrağın kalem kısmı yavaş yavaş uzayarak daha dar hale gelmiş ve siperlik orta kesimde yer almıştır. Bunun sebebi zırhın gittikçe daha geniş şekilde kullanılmaya başlamış olmasıydı. Mızrağın tüm uzunluğu 1,80 ila 2,10 m. arasında değişiyordu. Harbelerin uzunluğu ve damlalıkları da aynıydı ve sadece temrenleri değişikti. Konik şekilli kısa uç kısmın, çift taraftan aşağı doğru kavis ha-

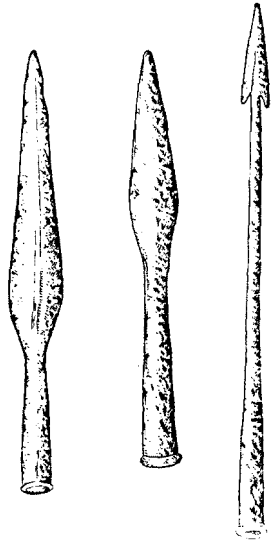

sol tarafta: Mızrak uçları;
sağ tarafta: Harbe ucu.

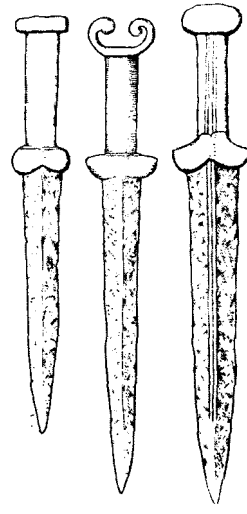

Kiyef Müzesi'nde bulunan kamalar
(Aksutinets köyünden)

linde uzanan üç koşeli kuçuk kalem şeklindeki uzun çubuğu vardır. Mızrak ve harbeler genellikle birlikte taşınırdı, ama bazen mevtanın yanına her ikisinden de bol miktarda konurdu.

İskit kılıç ve teberleri

Saplama amacıyla kullanılan kısa kılıç 45-60 cm. uzunluktaydı. Çok nadiren daha uzun olabiliyordu. Bu, bazen 30-45 cm. uzunlukta bir kamadır. Ona Pers diliyle akinak diyorlardı. İskitler, Ön Asya'ya düzenledikleri seferler sırasında bu kılıç şeklindeki kamaları Persler'den ödünç almışlar; ancak, daha sonra onu kendilerine özgü bir şekilde geliştirmişlerdir. VI-V. Yüzyıllarda iki yanı keskin kılıcın aşağı yukarı birbirine paralel iki yanlı namlusu vardı ve uç kısma doğru kademeli olarak sivriliyordu. Kabza bütünüyle demirdendi. Kabza ucu, enine oturtulmuş kısa bir bileği taşı görünümündeydi. Balçak ise, yere konmuş kelebeğin karmaşık kanatları veya ters çevrilmiş bir kalp görünümündedir. V. Yüzyıl sonlarından III. Yüzyılda İskit çağının sonuna kadar namlu, birbirine eşit üç köşeli dar kalça görünümü almıştır.

Muhtemelen bu da mızrak temreninin uç kısmının daralması gibi, zırh kullanımının yaygınlaşmasıyla bağlantılıydı. Topuzu ya düz oval şekilli, ya iki kesik kartal ağzı, ya da daha çok kısa kartal pençesi görünümündedir. Balçak daha dar ve kelebek görünümünde, hatta bazen üç köşelidir. Kabza altın kaplama (Bkz. Tablo. 2) veya çok nadiren kemik olabilirdi. Kılıç, eskiden beri sıradan savaşçının vazgeçilmez silahı değildir, ama aristokratlar, krallar veya kumandanların kullandığı silah genelde kılıçtır. Bazen umumiyetle deri veya ağaç kılıflar altın bir levhayla kaplanırdı. Bu tek şekilli kınlar içinde bulunan ve uğruna Yunanlılar'ın genç savaşçılarla boğuştukları birkaç kılıç bilinmektedir. Üzeri balık kanatları gibi kanatları olan fantastik grifonlar, aslan, boğa, koç, kartal ve insan kafası figürleriyle süslü altın kabzalar bilinmektedir. İskitler'e özgü hayvan figürleriyle itinalı bir şekilde süslenmiş kınlar da vardır. Kının kılıç kabzasının altına gelen yerinde kılıcı kemerin sağ tarafına bir kayışla asmak için kullanılan bir kanatçık vardır. Kının alt kısmına demir, bronz veya kemik levhadan bazen ördek burnu, bazen de kının kenarlarından dışarı çıkan genişçe bir yarım daire şeklinde pabuçlar geçirilir. Bu yarım dairenin daha üstüne, kılıcı kalça çevresine veya kemerin başka bir yerine bağlamak için bir kayış geçirilmiştir. Bazen de bu iş kının alt kısmına konulan ikinci bir kanatçık yardımıyla halledilir. Kılıf zıhları, arma şeklindeki aslan resimleri veya yarım daire içine eğik vaziyette çizilen panter tasvirleriyle süslenmiştir.

Herodot, birkaç kez teberin (ay balta) İskitler'e has bir silah olduğunu belirtmektedir. Krallığın kurucusu üç kardeşle ilgili efsanede gökten düşen hediyelerden biri de altın bir baltaydı. Elimizdeki arkeolojik baltalar demirdir. Çeşitli tipleri olan baltaların çoğu dar, keskin ağızlı ve dikdörtgen şeklindedir. Çok azının kazma olarak kullanılan kısmın üst tarafında yuvarlak bir çekiç vardır. Baltaların delikleri yuvarlaktır. İskit savaşçılarına ait mezarlarda otuz civarında balta ele geçirilmiştir. Bunların büyük kısmı orman-bozkır şeridindeki kurganlarda, özellikle de nehrin sol sahilindekilerde bulunmuştur. Bozkırda ise bir süre önce bir-iki örnek ele geçirilmişti. Bu baltalar orada ya çok az kullanılıyordu, ya da bu, arkeologların burada çok az erken İskit kurganları ortaya çıkarmış olmalarının bir sonucudur. Örneğin Kırım'da sadece 2-3 parça bulunmuştur. Bozkırda biri Kherso-

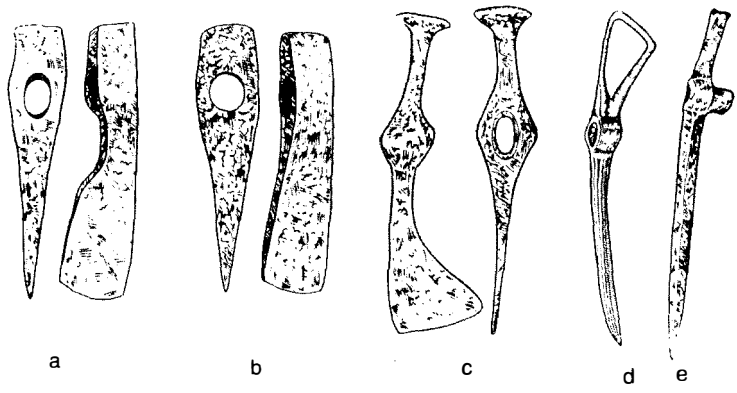

a-c - demir baltalar; d- Melitopolis kurganında bulunan demir kazmalar; e- Çukur su ağzında bulunan bronz kazmalar (Taman Yarımadası)

nes, diğeri Janov'dan olmak üzere kemerinin sağ tarafında teberler bulunan iki savaşçı heykeli ele geçirilmiştir. Voronej kapları ve Taman Yarımadası'nda Bolşaya Bliznitsa kurganında bulunan rahibe Demeter'in kafasının yer aldığı kalathos, biri yaşlı, diğeri genç iki savaşçının resimlerinde savaş baltaları da yer almaktadır. Solocha kurganındaki yay sadağı ve Chertomlyck kurganındaki kılıflar üzerinde ellerinde savaş baltaları olan genç savaşçıların tasvirleri yer almaktadır. Anlaşılan Bosporlu ustalar bunları yerlilerin ellerinde görmüşler. Kuban'daki Kelermes aulunda yer alan kurganlardan birinde oldukça güzel bir teber bulunmuştur. (bkz. Tablo XXII) Baltanın dövdüsü ve kabzası lüks hayvan figürleri işlemeli ve altın kaplamadır.

Çekiç, İskitler'de ve orman-bozkır şeridinde yaşayan komşuların çok nadir görülen silahlardandır. Buna karşılık onlarca örneği ele geçirilen bu tür silahlar Urallarda ve özellikle Sibirya'da çok daha yaygındı. Küçük ve silindirik ağızlı, deliği tapalı küçük kazmaları andıran üç uzun demir çekiç bilinmektedir. Bunlardan biri Ros nehri, diğeri Sula ve üçüncüsü 1954'de A. İ. Terenojkin tarafından kazılan Melitopol kurganında ele geçirilmiştir.

Kendine özgü şekilli bronz çekiç, Ekim devriminden önce Taman Yarımadası'ndaki Çukur nehir ağzında yer alan bir mezarlıkta bulunmuştu. Çekicin ağzı kör ve üçgen şeklindeydi. VII-VI. Yüzyıllara ait olduğu için elbette ancak bronzdan olabilirdi. Çünkü o sıralar bazı silahlar bronzdan yapılıyordu. Ancak tamamen

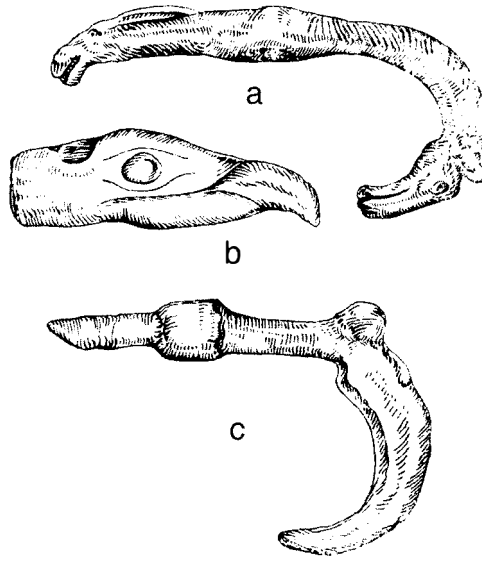

Bronz iktidar asaları:
a- Aksutinets kurganından;
b- Zaporojye civarındaki Kiçkas mezrasında bulunan kurgandan;
Nogaysk şehrindeki Ostriy mezarlığındaki kurgandan.

başka bir sebep de olabilir. Eski dönemlerde bir çok halkın, demir çağında uzun bir süre, ayin eşyalarını veya iktidar sembollerini ve hatta bazen kutsal eşyalarını bronzdan yaptığı bilinmektedir. Örneğin, Romalılar'da savaş veya barış ilan eden rahipler yalnızca bakır ustura kullanma hakkına sahiptiler. Yunanlılar, şifalî bitkileri ve büyücülükte kullanılan otları çiy vaktinde bakır orakla biçerlerdi. VII-V. Yüzyıllarda Gal'shtadt kültürüne mensup Tuna civarı halkları yani Keltler, Norikler, Traklar demir mızrak ve kılıçların yanı sıra iktidar alâmeti olarak bronz savaş baltaları taşırlardı. Halk kültürleri açısından benzeri şeyler İskit ve komşularında da vardı. Bu, bronzdan mamül, çekice benzer bir âletti ve bazen savaş silahı olarak da kullanılırdı. Bunlar ya kartal başları ya da kesinlikle öldürücü olan gagalı kazma-çekiçlerdi. Bundan bir tanesi bozkırda (Zaporojye'deki Kiçkas bölgesinden), iki tanesi ise nehrin sağ sahilindeki orman-bozkır şeridinde bulunmuştur. Biri

uzun bakır saplı olmak üzere iki bronz teberin her ikisinin de hayvan figürlü gagaları vardır ve sahte kurganlarda ele geçirilmiştir. Değişik hayvan figürleriyle bezeli ve çekiç şekilli hafif bronz alemlerden 4 veya 5 adeti değişik orman-bozkır kurganlarında, Nogay bozkırında ve Simferopol'da bulunmuştur. Demek ki bunlar İskit tarzı içermekle birlikte komşu halklara özgü eşyalardır. Bu eşyaların pratik bir değeri vardır veya şöyle böyle bir anlam ifade ediyor olabilirler. Bir defasında Kiçkas'da bulunan kısa ağaç saplı bronz kartal kafası zengin olmayan bir savaşçının sağ elinde bulunmuştur. Son gruba ait figürlü çekiş Sula'daki Aksutinets kurganlarından birinde bulunmuştur ve kumandanın elinde, dikilmiş altın ferahiler üzerine çizilmiştir. Bizzat Solocha'da da kralın mezarında topuza benzer bronz bir iktidar âsâı vardır.

İskitlere özgü bu silah grubunun artık aynı kültüre bağlı tüm bölgelerde kullanıldığı bilinmektedir.

İskitler'e ve komşularına özgü at koşumlarına, proto-Azak çekirdeğinde ve daha sonraları ahşap mezar kültüründe rastlanmaktadır. VIII. Yüzyıl sonlarından itibaren ve VII. Yüzyıl başlarında iki tip bronz gem kullanılmaktadır. Bu bronz gemin uç kısımları ya birbirine müsavi iki halkacıkla son bulmakta, ya da halkacık üzengi kemiği şeklini almaktadır.

At koşumları

Halkacıkların hemen arkasında yer alan uzun gem halkasının sathı, geme biraz sertlik kazandırmak amacıyla çapraz çıkıntı, çapraz saç örgüsü vs. ile kaplanabiliyordu. Birincisinde gemin ikinci halkasına, birincisinde ise gem boynuna ağızlık geçiriliyordu. Yine birinci tipte bu ağızlıklar aşağı doğru mukavvesti ve karşılıklı iki aksi yönden üç düğüm atılıyordu; ikinci tipte ise dik veya mukavvesti ve ya uç kısımlarda ve ortada üç yuvarlak delik, ya da delik çevresinde bir bilezik yer alıyordu. Bu bileziğin içi güneşi simgeleyen yuvarlak işaretlerle süslüydü. Dizgin üzerindeki ferahiler, ya güneş tasvirleriyle bezeli halkalar, ya da yine güneşi simgeleyen düz halkacıklar yer alırdı. Simperopol açıklarında bulunan süvari takımında bronzdan yapılma, daha ince işçilik gerektiren yerleri boynuz işçiliğiyle tamamlanmış bu süslemelerin hepsine rastlanmıştır.

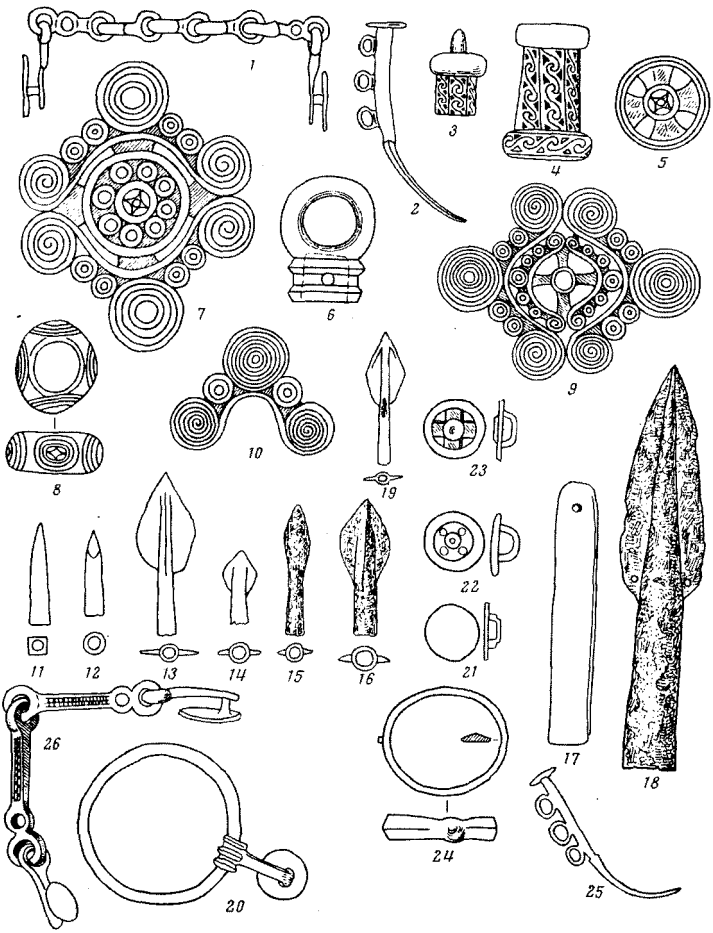

İskit dönemi öncesine ait süvari teçhizatı:
1-18- Simferopol açıklarında bulunan ahşap mezar kültürüne ait eşyalar;
19-26- Butenka köyünde bulunan kara orman kültürüne ait eşyalar.

Demek ki VIII. Yüzyıl sonlarına doğru, bu tür ekonomik ve sosyal faaliyetler gerek bozkır ve gerekse orman-bozkır erkeklerini atlı süvari haline getirmiştir. Yay, ok, bir çift mızrak, bazen kesici, bazen saplama kısa demir kama – ki bu sonuncusu çok nadirdir,- bir veya iki-üç koşum takımı.. işte tüm bunlar Maiotid, İskit ve aynı kültürü paylaşan diğer komşulara ulaşan tam techizatı teşkil ediyorlardı. Bunun yanında İskit devrinde göçebe halkın yaşadığı yerlerde, muhtemelen tek etnikli ilkel yerleşik top-

luluklara göçebe kültürünü taşıyan savaşçı aristokratlar döneminde ahalinin önemli kesimini çiftçilerin teşkil ettiği bölgelerde, atlı savaşçının ortak özellikleri aşağı yukarı bunlardan ibarettir. Çok muhtemeldir ki, atlı-okçu tipi halkın göçebe hayvancılığa geçtiği bu bölgelerde ortaya çıkmıştır. Bu eşya takımına orada burada rastlanmıştır, ama daha büyük çapta Kuzey Kafkasya'da, bozkırlarda, dağ eteklerinde, çiftçilerin yaşadıkları yerlerde ve Maiotidler'in göçebe kesiminin bölgelerinde bulunmuştur. Anlatılan eşyaların bu tipi, kara orman kültürüne mensup Tiasmin nehri civarındaki kabilelerinin topraklarında, Vorskla nehrinin sol sahilinde, Don üzerinde Voronej'de yani Herodot'a göre Neüri ve Budinler'in yaşaması muhtemel olan bölgelerde de vardı.

İskit dizginleri zamanla değişiklik geçirmiştir. Birinci ve ikinci tip gemler İskitler'den önceki atlı okçulardan İskitler zamanına kadar yaşayanlar tarafından kullanılmıştır. İlk iki halkalı tip VII ve VI. Yüzyıllar kavşağında ortadan kalkmış, üzengi kemiği şeklinde halkası olan ikinci tip ise VI. Yüzyılın ilk yarısına kadar varlığını sürdürmüştür; ama aynı yüzyılın ikinci yarısında yeni bir gem yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır ki, bu, uç kısımları, ana çubuğun yan tarafındaki yuvarlak bir halka içine geçirilmiş olan demir gemdir. Her iki gem tipi de metalik, ama daha ziyade demir çubuklu, bir ucu öne geçirilmiş üç delikli veya kulaklı ağızlıklarla yer değiştirmiştir. Bunlar çoğu kez boynuz, nadiren metalden yapılmış dik çubukludur. Çubukların at başı, vahşi kedi, koç, kartal veya grifon-kartal kemik/boynuzlarından yapılmıştır. Ağızlığın üst uçları kartal kemiği ve koç boynuzu, alt ucu ise at tırnağından yapılmıştır. (bkz. s. 188'deki resim). VI. Yüzyıl sonlarından ta II. Yüzyıl başlarına kadar, sözü edilen yandan tokalı gem tipi, kullanılan tek gem tipiydi. Üç delikli ağızlıklar, bizzat çubuğun ortasında yer alan ve enine sekiz harfine benzeyen iki delikli ağızlıklarla değiştirmiştir. Bu ağızlık gemin dış ucundaki deliğin içine geçiriliyordu. Ya düz bir çubuk veya Latince S şeklinde veya Rusça C harfi gibi kıvrık olabiliyor; demirden veya bronzdan yapılıyor, uçları genel olarak düz yahut konik şapkalarla süsleniyordu. Sadece VI. ve V. Yüzyıllarda bazen bu şapkaların yerini hayvan kafaları yahut kuş kanadı vs. alıyordu. V-III. Yüzyıllarda ise gemler oldukça sertti. Ağızlığın arkasında atın dudağına gelecek şekilde küçük haç biçiminde bir zırvana konuluyordu. Dizgin geme, gemin uç kısmına konulan üç köşeli, oynak, de-

mir ilikli halka vasıtasıyla bağlanıyordu. Bazen doğrudan gem halkasına bağlandığı da oluyordu.

Uç kısımları ağızlık deliğinden geçirilen kayışların baş kısımları, zengin boynuz, bronz ve hatta gümüş ve altın bezemelerle süslüdür. Gümüş ve altın bezemeli olanları en çok bozkırda, ama bazen orman-bozkır şeridinde yaşayan aristokratlar tarafından kullanılmaktaydı. Bu bezemelerde henüz VII. Yüzyıl sonlarında dahi ağırlıklı olarak güneş sembollerine yer veriliyordu. VI. ve V. Yüzyılda ise bilhassa hayvan motifleriyle süslü zengin ferahiler göze çarpmaktadır. Hayvanın alnına gelen kısma geyik, at veya aslan başlı grifon protomları[1] görünümünde hafif alınlıklar asılıyordu. Kulak ardındaki kayış tokaları üzerine uzanmış veya atlar vaziyette pars, keçi, geyik figürleri, aslan, kartal, ayı, vahşi kedi, kurt, grifon başları, vahşi hayvanların arka pençesi, at ayağı, kartal pençesi ve tırnağı, stilize kartal gözü vs. konuluyordu. VI. Yüzyılda ise tokalı kayış yerine delikli bronz veya kemikten yapılmış yuvarlak çubuklar kullanılmıştır. Alınlığın altındaki burun kayışı üzerine main biçiminde ferahiler yani burunluklar konuluyordu. Burunluk genellikle düz bronzdandı ama bazen hayvan figürleriyle de süslenebiliyordu. Tiasmin nehri üzerindeki Jurovka köyündeki kurganda bulunan VI. Yüzyıl başlarına ait altın alınlık üzerinde koşar vaziyette bir geyik, açılmış kanatlarıyla bir tavşanı tazyik eden kartal figürü vardı (Tablo XVIII). Aksutinets'deki kurganda ele geçirilen gümüş bir alınlık üzerinde ise iki sıra halinde birbirine bakan kartal başları işlenmişti.

VI ve III. Yüzyıllarda bozkır bölgelerindeki kral kurganlarının lüks bezemelerinde hayvan stili daha az yer almaktadır. Bu kurganlardaki alınlıklarda genellikle aslan başlı grifon protoması göze çarpmaktadır. Eğer varsa burunluk da balık şeklinde bir stil içermektedir. Kulakların çevresine değişik levhalar asılmış ve sadece konturlarında yırtıcı hayvanların arka pençeleri korunmuş. Üst kısımları ise palme ağacı süsü verilmiş vücut ve pençesiyle oturan bir grifonu anımsatan bir kabartma ile kaplı. Ortada altın veya gümüş bir yumru bulunan diğer savaş ferahileri yuvarlak başlıdır. Dnipropetrovsk bölgesindeki Krasnokut kurganında bulunan kulak ferahileri yılan figürleriyle süslüdür. Haç şeklini an-

1 Protom/protoma: Klasik mimaride bezeme olarak kullanılan hayvan veya insanın üst bölümü bir yarı figür.

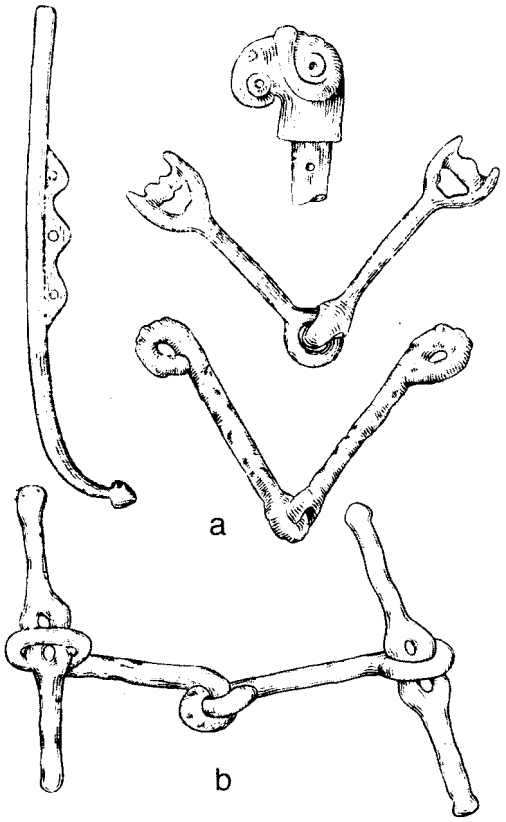

İskit dönemine ait gem ve ağızlıklar:
a- VI. Yüzyıla ait bronz ve demir gemler (Kuban);
b- V-III. Yüzyıla ait demir gem ve ağızlık. (Kiyef Müzesi)

dıran yan kısımları ise at başlarıyla bezelidir. Solocha kurganındaki altın kulak ferahileri üzerinde kuş kanatları şekilleri vardır, balıklı burunluk ise metaldir. Chertomlyck kurganında da aynı tipte altın, gümüş ve bronz bezemeler vardır. Aleksandropolis kurganındaki altın yanak ferahileri üzerinde de aslan, grifon, çevresi boğa kafalarıyla çevrili insan başı resimleri almaktadır; iki gümüş ferahi ise gerçek Athena kafasıyla süslüdür.

Tören atlarının göğüsleri ay, çan ve büyük trapez şekilli ferahiler ve halkalarla süslüdür. Tüm bunlar zincirlerle birbirine tutturulmuştur ve herhalde oldukça gürültü ve şıngırtılı sesler çıka-

rıyordu. Bezekler genellikle bronzdandı. Bronz çanların dilleri kesinlikle demirdi. Büyük Zaporojye'nin Belozerka köyündeki Çmırevsk kurganında olduğu gibi göğüs süslerinin altın ve gümüşten yapıldığı da oluyordu.

IV-III. Yüzyıllara ait bazı kurganlarda ağaç eyer kalıntıları bulunmuştu. Bu eyerlerin kenarlarında uç kısımları dalgalı altın şeritler vardı. Kul-oba'daki İskit kurganında (Kerç civarında) ele geçirilen kemik bir levha üzerinde sırtında ağaç veya deri yastıklı eyer bulunan bir at tasviri vardı.

İskit arabaları

Eyer, sadece savaş veya merasim atlarında değil, koşum atlarında da kullanılıyordu. Koşum atının yanı sıra seferlerde ve göçebe hayatında kullanılan koşum öküzleri de bulunduruluyordu. Hippokrat göçebe İskitler'i anlatırken şöyle der: "Evleri yoktur; arabalar üzerindeki yurtlarda yaşarlar. Daha küçük olan yurtlar dört tekerlekli, diğerleri altı tekerleklidir. Yurtların dört bir tarafa keçelerle kaplıdır ve ev gibi yapılmıştır. Bazıları iki, bazıları üç odalıdır (bölmelidir). Yağmur, kar ve rüzgar geçirmezler. Bu arabalara iki ve üç çift boynuzsuz öküz koşulur. Soğuktan dolayı öküzlerin boynuzları büyümez. Bu kulübelerde kadınlar yaşarlar; erkeklerse at sırtında yolculuk ederler."

Kuban'daki Yelisavetino istasyonu civarında dört ila altı tekerlekli cenaze arabaları kalıntıları bulunmuştur. Bu arabalara sayıları altıyı bulabilen hamutlu atlar koşuluyordu. Chertomlyck ve diğer yerlerdeki kral kurganlarının setlerinde, cenaze arabalarının tekerleklerinden sökülüp atılan demir çember kalıntıları bulunmuştur. A. İ. Terenojkin, 1954 yılında Melitopol kurganında araba kalıntıları ve bugün Ukrayna'da kullanılanlara benzeyen ağaç boyunduruklar ele geçirmiştir.

Kral arabalarının tekerlek dingilleri ve sundurma direkleri, içinde demir veya bakır bilyeler bulunan kesme oval yahut küre şeklindeki çıngıraklarla bezeli bronz alemlerle süslüdür. Bunların tepeleri hayvan kafaları ve resimleriyle müzeyyendir; poyra veya ok üzerine düşey olarak yerleştirilmiştir. Kuban Maiotidlerinde ve Vorskla'da yaşayan kabilelerde oldukça fazladır. Halbuki Kiyef

sahilinde yaşayanlarla bozkırlı İskitler'de fazla rastlanmaz. Elbette ki bunun sebebi VI-V. Yüzyıllara ait kurganların tesadüfen şimdilik daha az kazılmış olmasıdır. Dolayısıyla IV-III. Yüzyıllara ait bozkır kral kurganlarındaki alemlerin çoğu, ilk tipine göre daha gelişmiş haldedir. Kesme grifon, geyik ve tanrı figürleri, uzun zincirler üzerine demir dilli bronz çıngırak ve yuvarlak ferahilerle birlikte asılmıştır (Tablo XII, XVII).

Öbür dünyada krallara refakat eden seyislerin yanında atları kaşağılamak için kaşağılar bulunmaktadır. Bununla ilgili örnekler Chertomlyck kurganında ve diğer kral kurganlarında bulunmuştur.

Silah ve at koşum süslemeleri

Silah ve at koşumu süslemelerinden bahsederken, hayvan stilinden bahsetmemek olmaz. Bu adlandırma, kendine özgü stilize hayvan figürleri veya aşırıya kaçacak şekilde bariz kafa, pençe, kulak, göz, kanat vb. tasvirlerden dolayı verilmiştir. Kesme, basma, eritme altın, gümüş ve bronz eşyalar üzerinde, dövme demirde, boynuz ve kemik oymalarında, öncelikle de silahlarda ve at koşumlarında bu figürler tamamlayıcı unsur olarak kullanılmıştır.

Bu stillerde işlenilen süjeler çok fazla değildir. Yırtıcı hayvanlardan aslan, pars, ayı ve çok nadiren kurt tasvirleri kullanılmıştır. Traklı kızlarla evlenen ilk İskit kumandanları, Trakya'da misafir olarak kaldıkları sırada aslanları görmüş ve onları ülkelerine taşımış; ikinci kuşak kumandanlar ise İskitler'in istila ettikleri Kafkaslar'a gitmişlerdir. Ancak, her ne kadar kendilerine özgü şekilde yeniden işlenmişlerse de, tüm bunlar ödünç alınmış şeylerdir. Pars, bazen yerini vaşak ve yakın zamanlarda Dinyeper civarına getirilen vahşi Avrupa kedilerine bırakmıştır. Bu vahşi kedi çoğunlukla çömelmiş ve atlamaya hazır vaziyette tasvir edilmiş; bazen de halka veya yarı halka şeklinde bükülmüştür. Vahşi kuşlardan genellikle açılmış kanatlarıyla kartal tasvirini ağırlık verilmiş, kartalın kafası ise profilden verilmiştir. Bir iki defa da bariz şekilde kara karga figürüne rastlanmıştır.

Otçullardan en çok geyik, mus, vahşi keçi, yaban domuzu ve çok nadiren tavşan figürleri işlenmiştir. Bu hayvanlar genellikle

ayakları altlarına bükük vaziyette, sıçrıyormuş daha doğrusu yarı uçuş pozisyonunda gösterilmiştir. Hayvanların başı çoğu kez arkaya dönük vaziyettedir. Sıçrar vaziyette değil de, sakin bir şekilde uzanmış pozisyonunda olan hayvan tasvirleri de vardır. At, koç ve öküzün tüm bedenini gösteren tasvirlere rastlanmamıştır. Genellikle bunların kafaları, bazen arka ayakları ve özellikle çoğunlukla at tırnağı işlenmiştir.

Çok nadir olarak kısmen Yakın Doğudan, kısmen Yunanlılar'dan ödünç alınan fantastik grifonlar da kullanılmıştır. Bu grifonlar kanatlı aslanlar, çoğu kez kartal, nadiren aslan başlı hayvanlardır. Ejderha çok nadirdir. Bunlara ağaç kapların kaplamaları üzerinde (Taman Yarımadası'ndaki Yedi Kardeş -Sembratyev-kurganında) ve Nikopolis civarındaki bozkırlı İskitler'e ait Aleksandropolis kurganında rastlanmıştır.

En çok karşılaştığımız sahneler bazen oldukça karmaşıktır. (Örneğin Chertomlyck kurganındaki altından yapılmış kadın alınlığı, Don deltasındaki Yelisavetino istasyonunda yer alan Uşakovo kurganındaki kılıç kılıfı). Bunlar üzerinde sahnede otçul bir vahşi hayvanın takibi veya sıkıştırılması konu edilmektedir (bkz. tablo XXIII). Vahşi hayvanın yerini bazen kartal almaktadır. Bu sahneler zayıf dinamikleriyle ayrılmaktadır; şematik ve çok az canlıdır...

Sahnelerin tüm karmaşıklığına ve şematik işçiliğe rağmen detaylar oldukça gerçekçidir. Vorskla tepelerinde bulunan Vitova mezarındaki bir sadağı inceleyelim. Sadağın üst kısmında boydan boya atlamaya hazır on bir panter yer almaktadır. Panterlerin omuzları kartal başlarıyla süslenmiş. Panterin gücünü yansıtan tüm özellikler çizgilere yansıtılmış. Sadağın ortasında iri, bariz bir şekilde dışbükey ve yuvarlak bir ferahi var. Bu kartalın gözüdür. Gözün alt tarafına halka şeklinde çevrelenmiş, birbirini takip eden kartal başlarıyla bezeli bir bordo çerçeve atılmış. Genellikle kartal gözünü anımsatan dört yuvarlak küçük rozet, ortasında iri ferahinin yer aldığı dikdörtgen alanın dört köşesine yerleştirilmiş. Daha aşağıda başları arkaya dönük uçar vaziyetteki altı keçi figürüne yer verilmiş. Sadağın dip kısmında ise boydan boya on bir adet kartal kafası var. Kafaların üst kısmına ise birer gaga kondurulmuş. Sadak, bilindiği gibi ok taşımak için kullanılmaktadır ve bu silahın gücü, hızı ve keskinliği, büyük bir beceriyle her detaya yansıtılmıştır ki, kompozisyon olarak bir bütün teşkil etmektedir. Tüm ferahiler kızıl deri zemin üzerine altından yapılmış.

Hayvan figürlerinin bir İskit'in, süvarinin ve savaşçının parçalama, hızlı hareket etme ve daima hazır olma duygularını en iyi şekilde ifade ettiği kesin. Silahları ve koşum takımlarını süsleyen bu süjeler, süvariye ve onun ayrılmaz parçası olan atına sanki çağrıda bulunmaktadır. Hatta bu süjeler ve keskin duygular, bir bozgun sırasında bile onları felaketlerden ve kem gözlerden adeta korurlar. Daha önce gördüğümüz gibi, hayvan örneklerinden bazıları tanrıça Api ve Hoitosır'la bağlantılı olabilir.

Takılarda ve ev eşyalarında kullanılan tezyinat

İlk dönemler kadın eşyalarında hayvan figürü çok az kullanılmıştır. Kartal gözü, hatta kafası ve pençesine, - kılıç üzerine olduğu gibi, - aynalarda veya saplarında rastlanmaktadır. (Bkz. Tablo V). Acaba bunlar aynanın sahibesine basiret ve reddedilmezlik duygusu mu veriyordu? Ayna kolunun yuvarlak göğsünün arka tarafının ortasında iki sütun halinde kartal gözü, keçi ve erkek yaban domuzu tasvirleri yer almaktadır. Bazen de rozet şeklindeki kartal gözü toplu iğnenin başını süslemektedir. Olbia'lı Yunan ustalar koç başlı, sapının uç kısmı pars heykelleri ve sap kaidesi uçar vaziyette geyik figürleriyle süslü aynalar, hatta çift saplı aynalar da yapmışlardır. Her ikisi de bütünüyle yerli stildir. Daha sonraki dönemlerde kadın tuvaletlerine ilave edilen bütün detaylar hayvan figürleri ve savaş sahneleriyle süslenmiştir.

Ev eşyalarında hayvan figürleri son derece az kullanılmıştır. Bildiğimiz kulplu bronz kazanların kulpları geyik ve keçi şeklindedir. Çoğu kez yatay çıkıntı şeklindeki kulplar ve ağaç kapların kenarları da aynı figürlerle süslü altın plakalarla kaplanmıştır. Bazen kabın tamamı da bu plakalarla kaplanabiliyordu. Örneğin Solocha kurganında ele geçirilen ağaç bir leğenin duvarları üzerinde altın balık, Çastıye kurganındaki kapların kulpları ayı figürleri, Aleksandropolis kurganındaki kulpların zıhları yaban domuzu ve yine aynı yerdeki kâselerin kenar şeritlerinin ortasında üç adet üç boyutlu at kafası ile süslenmiştir.

Elbette uygulanan bu stil başından beri sadece kutsallık ifade etmiyordu. Aynı zamanda bir dekor olarak kullanılıyordu. Herhalde bu şaheserleri yapmak için üstün bir sanat ruhu ve ka-

biliyet gerekliydi. Bu stil başlangıçta oldukça sınırlı bir alanda ve özellikle görenekler çerçevesi içinde uygulanıyordu. Ancak, VI. Yüzyılda gerek sıradan bireylerin mezarlarında ve gerekse zadegân sınıfının günlük kullanım eşyalarında uygulanması bir gelenek halini almıştı. Gerçi ilk önceleri silahlarda ve koşumlarda kullanılan bu süslemeler, daha sonra elbiseler üzerine dikilen ferahilerde, altın şeritlerde, diademlerde, kral kemer tokalarında, bilezik ve gerdanlıklarda da kullanılmaya başlamıştır. Günlük kullanım eşyalarının tamamında süsleme yapılmıyordu, ama kral, aristokrat süvari, onların hanımları ve yakınlarının kullandıkları eşyalarda geniş ölçüde uygulanıyordu. Kral kurganları denilen höyüklerdeki eşyaların tamamında hayvan stili kullanılmıştır, fakat yüzlerce bozkırlı sıradan insanların mezarlarında ve Kamenskoye şehrinin katmanları arasında bu

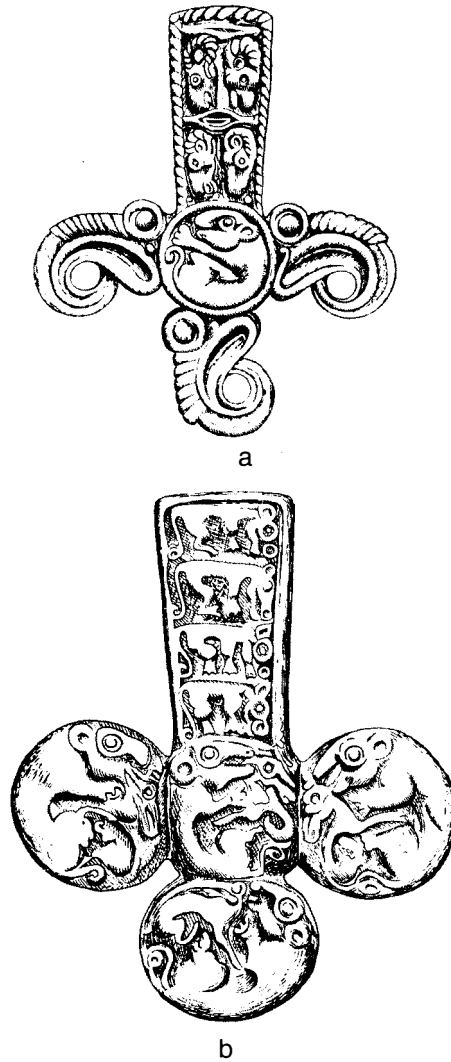

Hayvan figürlü, haç şeklinde bronz ferahiler:
a- Olbia'da bulunan bir sadak üzerinden alınmıştır;
b- Vorskla nehri civarında Opişlyanka kurganında bulunan bir yay sadağı üzerinden alınmıştır.

stile hemen hemen rastlanmamıştır. Orman-bozkır şeridi ve Kuban'daki mezarlar için de aynı şey geçerlidir.

Eşyaların çoğunun yüzeylerinde fazla yüksek olmayan kabartmalar veya fazla derin olmayan oymalar kullanılmıştır. Üç boyutluluk hemen hemen yoktur. Bu, sadece arkaik alemlerin tepelerinde, alınlık olarak ve daha çok da grifon protoması olarak kullanılmıştır. Bedeni hafif kabartmayla kaplı, ama üç boyutlu kafası doğrudan seyirciye bakan ve dik vaziyette duran yırtıcılar bütünüyle ayrı olarak bulunmaktadır. Bu tür figürler son derece azdır ve VI-V. Yüzyıllara aittir.

Erken dönemde (VI-V. Yüzyıllar) işlenen hayvan figürlerinin çoğunda bedenin kısımları kesin çizgilerle sınırlıdır. Onlar da umumiyetle ağaç üzerine oyma olarak tatbik edilmiştir. V-III. Yüzyıllardaki hayvan figürleri ve detayları çoğunlukla uzunlamasınadır ve oldukça cılızdır. Kuru ve küçük uzuvlar bir önceki figüre dayanmakta ve hatta şemalar, kedi halkasının içine çizilenler hariç, genel hatlarıyla bir öncekiyle aynı çizgileri bölüşmektedir. IV. Yüzyıla doğru ise hayvan figürlerine başta palmiye ve filiz olmak üzere Yunan bitki motifleri karışmaktadır. Başka bir değişle bu motifler hayvan tasvirleriyle birlikte işlenmektedir. Bu bağlamda kenarları yırtıcı hayvanların arka pençeleriyle süslü yanaklıklar gerçekten şaşkınlık yaratmaktadır. Bunların çoğunun levhasının merkezi kısmı oturur vaziyetteki kartal başlı grifon konturlarıyla süslüdür. Ancak yırtıcının kafası ve boynu kartal kafası veya boynudur. Pençe, gövde ve kanat konturları palme şekline döndürülmüş, ama sözü edilen hayvanın silueti hafifçe belirmektedir.

Komşu halkların İskit sanatına etkisi

İskit kolonileriyle komşuluk münasebetleri içinde bulunan Yunanlı ustalar, hızlı bir şekilde hayvan tasvirleriyle bezeli eşyalar yapmaya başlamış ve bunları İskit ruhuna uygun hayvan figürleriyle işlenmişlerdir. Özellikle VI. Yüzyılda Olbialı ustalar bu konuda hayli başarılı olmuşlardır. Olbia'da hayvan stilli ferahi kaplamaları için bazı kalıpları ve hatta bazı kesme kemik eşyalar bulunmuştur. Yine Olbia'da VI. Yüzyıla ait mezarlarda hayvan fi-

gürlü ve haç şeklinde tipik İskit ferahileri ortaya çıkarılmıştır. Bulunan eşyalar arasında İskitli ustalar tarafından yapılan at burunlukları, yay ve ok sadağının kuşağına yapıştırılan kemer süslemeleri de vardır. Sapının uç kısmı koç başları veya panter heykelleriyle bezeli ayna tipindeki - ki daha önce ondan bahsedilmişti, - eşya yapımında özellikle Yunanlı ustalar daha başarılıydılar. Bu eşyalar, yerli üslubu oldukça başarılı bir şekilde yansıttıkları gibi Tuna, Dinyester, Bug ve Dinyeper boylarından başka, Kafkaslara, İtil civarına, daha uzaklarda Ural eteklerine ve Buzuluk ve Orsk şehirlerine kadar yayılmıştı.

Pantikapealı ve Thanagorialı ustalar da, VI. Yüzyıldan başlayarak III. Yüzyıla kadar hayvan figürlü işçililere ait değerli örnekler verebilmişlerdir. Demek ki Kırım İskitleri ve Kuban Maiotidleriyle sıkı komşu olmanın hakkını vermişlerdi. Ula aulundaki kurganlarda ele geçirilen ince işçilikli gümüş ağızlıkların Yunanlı ustalar tarafından yapıldığı açık. Yunanlı ustanın marifetli parmakları bu ağızlıkların sathına aslan figürünü maharetle hakketmiş. Yine daha önceki döneme ait Ionia işi geyik şekilli kulpları olan kazan da orada bulunmuştur. Yedi Kardeş kurganlarında ele geçirilen geyik ve geyik yavrusu figürüyle süslü kalkanlı lüks arma da canlı sahneleriyle Yunanlı ustanın elinden çıktığı intibaını vermektedir. Fantastik hayvanlar ve kesinlikle Yunan ruhunu yansıtan tavşanı sıkıştıran kartal sahnesiyle bezeli altın kaplamalar da muhtemelen aynı yere aittir. Kul-oba'da bulunan ve uzanmış geyik figürüyle bezenen armanın da Kostroma istasyonunda bulunan armadan stil itibariyle bazı farklar içerdiğini belirtmek gerekir.

Fakat Yunan ustaların (aralarında Helenleştirilmiş barbarların da bulunduğu Bospor'daki) etkileri sadece yerli hayvan figürü konusunda olmamıştır. Bu ustalar, İskit-Maiotid örneklerine göre yay sadakları, kılıçlar ve diğer eşyaları hazırlarken, bunlar üzerine kendi mitolojik ve Helenistik sahneleriyle İskit günlük yaşam tarzını yansıtan çizgileri (Solocha sadağı, Kul-oba ve Voronej kap kacakları vs.) vurmuş, ama bunun yanında siparişi veren kişinin isteğine uygun olarak geyiğin grifon, aslan veya parslar tarafından sıkıştırılmasını konu alan tasvirler de katmışlardır.

Yunanlı ustalar tarafından ilâve edilen sıkıştırma sahneleri realizm ve dinamizm açısından dikkat çekmekte ve hayvan üslhubuna yeni bir akım getirmektedir. Bundan başka Yunanlı ustalar,

daha önce belirtildiği gibi, yerli hayvan figürüne kendi bitki süslemelerini de katmışlardır.

Bu stilin nereden geldiği şu ana kadar aydınlığa kavuşturamamıştır. Her halükârda, incelenen bölgelerde İskit öncesi dönemde bu stil bilinmiyordu. Geç Bronz çağının sınırlı ölçüdeki hayvan tasvirlerine (Ural'daki Gorbunov turban işçisi ve türbin yadigarları, Sibirya ve Kazakistan'daki Karasu kültürü) bakarak bu stili Ural veya Sibirya'ya bağlama teşebbüsleri bariz bir zorlamadan ibarettir. Çünkü ne süjeler, ne stilizasyon, ne de uygulanan unsurlar birbiriyle örtüşmemektedir. VI. Yüzyılda Sibirya Tagar kültüründe de bu motifler ve uygulamalar görülmektedir, fakat bunlar aynı dönemdeki İskit motiflerine kıyasla daha fakir ve çoğu kez bağımsızdır. Ural ve Kama civarındaki orman mezarlıkları ve şehirlerinde rastlanılan Ananin kültürü kesinlikle İskit kültüründen daha önce değildir. Tüm bunlar, söz konusu stilin İskitler, Maiotidler ve orman-bozkır kabilelerinde VII. Yüzyılın ikinci yarasında yeni ortaya çıktığını göstermektedir. Kelermes kılıç ve kalkanıyla Litia kurganında bulunan kılıç gibi Urartu-İran-İskit stillerinin karışımından oluşan eşyalar var. İran'da bulunan eşyalar arasında da bunların benzerlerine rastlanmakta. Bunların en eskileri ve süsleme açısından en mükemmel olanları Kuban'dan doğmuştur. Kanaatimizce onlar benzeri eşya gruplarının tamamı gibi genel olarak burada doğup yerleşmiş, daha sonra İskitler'in İran seferleri sırasında bozkıra ve komşu orman-bozkır şeridine yayılmıştır. Elbette bu sadece bir tahmindir; ama bozkır ve bu stil orman-bozkır şeridine girdikten sonra aynı sıralarda ve paralel olarak burada da gelişmiştir. Bu stilin Altay ve Orta Asya kaynaklı olduğu var sayımı, söz konusu bölgeler İskit-Maiotid dünyası sönmeye başladığı bir sırada hayvan üslubunun en parlak dönemine ulaşmış olsalar bile, kabul edilemez. Üstelik onlarda görülen bu geç stil, onun VII. Yüzyıl sonlarından itibaren Karadeniz civarında gelişmiş olmasının bir sonucudur. Bununla birlikte son dönemlerde Kazakistan ve Sır-Derya'da VI. Yüzyıl başlarına ait bazı hayvan figürlü bulgular ortaya çıkarılmıştır, ama bunlar daha ziyade Savromat stiline yakındır.

İkinci Dünya Savaşı sonlarında Kuzey İran'da, Ön Asya İrano-Asuri işçiliği ve saf İskit tarzıyla yapılmış hayvan tasvirleriyle bezeli kalıntılar bulunmuştu. Süjeler ve hatta kuru hayvan

adaleleri gerçekten İskitler ve Maiotidler tarafından Ön Asya'dan alınmıştır. Ancak Kuban'daki Kelermes kalkan ve sadağı ile benzeri diğer eşyalar üzerindeki İskit ruhunu yansıtan tasvirler, VII-VI. Yüzyıl kavşağından daha öncesine gitmez. Dolayısıyla İran'daki bulgular daha öncesine ait değildir; İskit ve Maiotid hayvan stilinin İran kökenli olduğu görüşü inandırıcı sayılmaz ve sadece bir tekliftir.

İskit sanatında insan tasvirleri (bkz. tablo XI) azdır ve o da iki-üç donuk kaba resimden öte gitmez. Mesela bir savaşçı, hafif kabartma daha doğrusu kesme çizgilerle dört köşeli taş bir sütun şeklinde gösterilmiş; yüzü şematik, sağ el göğüs üstünde bir ryton tutmakta, sol el ise sadak üzerine konulmuş. Kılıç ve sadak alışılmış yerinde. Gerek kılıç ve gerekse sadak gerçeği yansıtmayacak ölçüde şematiktir ve bir kuşak vazifesi gören bir levhaya bağlanmıştır. Bazen küçük ilaveler de konulmaktadır: Boyunda bir kolye, belde bir kamçı ve hayvan figürleriyle bezeli bir kalkan veya yay. Kurganlar üzerinde 20 kadar bu tür figür vardır. Bunlar Kuban, Aşağı Don, Azak çevresi, Aşağı Dinyeper ve Bug bozkırlarına aittir. Şu yakın zamanlarda orman-bozkır şeridinde de bulunmuştur. Belki de kahraman müteveffaların tasvirleridir. Dobruca bölgesinde bazı İskit taş heykelleri bilinmektedir. Daha önce belirtildiği gibi az miktarda tanrı heykelleri de vardır. İskitlerin elinden çıkan bu nadir erkek figürlerinde Yunanlılardan ödünç alındıklarını gösteren esintiler göze çarpmaktadır, ama her halükârda İskit ruhunu üflemektedir.

Yunan sanatı sadece İskit işi antropomorfik süjelere etki etmekle kalmamış, IV-III. Yüzyıllardaki İskit aristokratlarının giysilerine geometrik şekiller, bitkiler, hayvan ve insan tasvirleri içeren altın ferahiler de dikilmiştir. Çünkü bu moda İskit sanatını etkilemişti. Tavşan avı sahnesi (Aleksandropolis kurganı), çarpışan iki süvari (Khersones'in bir yerinde), süvari ve piyade çarpışması, elinde iktidar asasıyla tahtta oturan İskit (Aksutinets) vs. gibi sahneler içeren ferahiler bu modanın temsilcisidir. Herodot'un aktardığı efsaneleri kabataslak canlandıran bazı motifler de zikredilebilir. Bunlardan bazı İskitler'in atası Targitaos/Herkül'e duyulan saygıyla bağlantılı olabilir. Aşağı Dinyeper boyundaki "Slonovskaya Bliznitza" kurganında ele geçirilen bir alemde üzerindeki başka bir hayvanı parçalayan aslan başlı grifona karşı

kılıcıyla savaşan kahramanın boğuşması böyledir. Genç tanrının çehresinin çevresi yedi boğa başıyla çevrili altın ferahili yuvarlak yanaklıklar da vardır. Herkül'ün Geryon'un öküzleriyle ilgili efsanesi ikinci bir etnogonik efsane değil midir? Aleksandropolis kurganında bulunan bir çift gümüş yanaklık, Pers-İskit savaşı sırasında çarpışmak yerine ordu saflarından çıkarak tavşan avlamaya koşan genç bir İskit'e tasvir etmektedir.

Yunanlı-Bosporlu ustalar tarafından yapılmış daha ince çizgili motiflere de rastlanmaktadır. Yılan bacaklı tanrıça-ana Kul-oba kurganındaki dikme ferahiler, Büyük Belozerka'daki Çimbalova mezarında bulunan at burunluğunda ve Chertomlyck kurganında ele geçirilen gümüş kâse kulpu üzerinde gösterilmektedir. Kul-oba'da mızrağıyla tavşana vuran sakallı bir İskit'in resminin yer aldığı dikdörtgen şekilli bir ferahi vardır. Solocha kurganındaki altın tarak üzerinde bir süvariye saldıran iki piyade tasvir edilmektedir.

Göründüğü kadarıyla, incelediğimiz tüm bölgelerde, erkek ve kadın giysilerinde yeterinden çok ortak nokta var. Her halükârda Yunan eşyaları üzerine altın ve gümüşle işlenmiş yerli motiflerde bir aynılık söz konusu (Bkz. Tablo, III, VIII-IX ve s. 263'deki resim). Bu tasvirlerle savaşçılara ait taş kabartmalardaki kostümün tasvirleri birbirine benzemektedir. Bu arada kaydetmek gerekir ki, "kara kaban giyen" Melankhlenler'in giysisi, büyük bir ihtimalle, üst giysiydi. Erkek elbisesi, kürk zıhlı, soldan kopçalı kolsuz deri zırhtan oluşuyordu. Bu zırhın uzun, pileli, yumuşak gömleğin yenleri vardı. Dar veya geniş pantolonlar ayak bileğine kadar uzanıyordu. Pantolonun paçaları yumuşak deriden yapılmış topuksuz yarım çizmelerin altında son buluyor ve orada bir kayışla sıkılıyordu. Kolsuz kamzol ve pantolon üzeri hareketli bukle ve dalga görünümünde işlemelerle kaplıdır. Belki hayfan figürlü işlemeler de vardı, ama bunlara henüz rastlanmamıştır. Silahlar anlatılırken kemer ve baş giysilerinden söz edilmişti. Herodot kürk gocuklardan söz etmektedir.

İskitler'de günlük giysiler, eşyalar ve takılar

Kadın giysileri hakkındaki bilgilerimiz daha azdır. Bu, uzun pileli bir elbisedir. Baş, genellikle bele kadar uzanan yumuşak bir

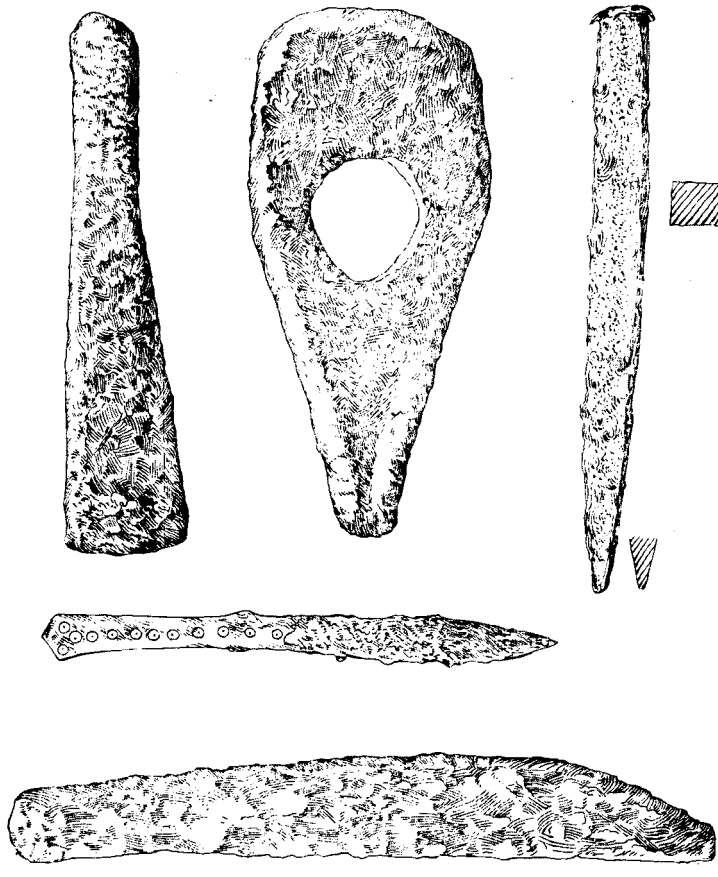

Metal âletler ve demir bıçaklar

şeyle örtülüdür. Aşağıda hakkında detaylı bilgi vereceğimiz başka baş giysileri de vardı.

Erkekler sakallıydı. Sakal taramak için seyrek dişli taraklar kullanıyorlardı, ama bu tür tarakların sayısı azdır. En çok bilinen türü, daha önce sözünü ettiğimiz Solocha kurganındaki taraktır. Voronej açıklarındaki Çastıye kurganında hayvan figürlü altın kulplu kemir bir tarakla, Kiyef Müzesi'nde saklanan ve orman-bozkır şeridinin bir yerinde ele geçirilen başka bir kemik tarak bulunmuştur. Muhtemelen ağaçtan yapılmış taraklar da vardı, ama bunlar günümüze kadar yetip gelmemiştir. Elbette taraklar kadınların günlük eşyaları arasında önemli bir yer tutuyordu.

Kadın eşyaları arasında her yerde rastlanan bir başka detay ise aynadır. VI. Yüzyıldan itibaren gerek Yunan yapımı ve gerekse yerli yapım olarak kullanılmaktaydı. Yunan aynaları değişik şekillerdeydi (Bkz. Tablo V). Olbia'da bulunan Yunan işi aynaların yanı sıra, daha önce sözü edilen hayvan figürlü aynalar da bulunmuştur. VI. Yüzyılda genel olarak üç çeşit yerli ayna kullanımdaydı: 1) Yuvarlak, iki ayaklı ve arkadan kulplu; 2) Arkası iğne destekli; 3) Kenardan kulplu.

Erkek başlıkları bilinmektedir. Başlık, bazen değerli bir tiare mahfaza ile kaplanmıştır (Kul-oba). Kadın başlıkları, eğer Kuban'daki Karagodeuashkh kurganında bulunan sivri başlıklı tanrıça resmiyle bezeli altın levhaya göre bir karar verilecekse, bazen sivri uçlu veya tepesi geniştir. Çoğu kez boru çiçeği desenli iki-üç altın şeritle kaplıdır. Bazen de hayvanların birbiriyle mücadele sahneleriyle bezeli hayvan figürlüdür. (Kul-oba, Chertomlyck, Aksutinets kurganı 1902 vs.). Başlığın yukarısına ve aşağı kısmına damla şeklinde pandantifler asılmıştır. Bu başlıklarda aksesuar olarak küpeler ve yüksek pandantifler kullanılıyordu.

Genelde Yunan işi olarak karşımıza çıkan göz alıcı kadın başlığına Kanev yakınındaki Sinyavka çiftliğindeki kurganda ele geçirilen başlıkta yerli işi olarak rastlıyoruz. Burada kafatasının alnı üzerinde iki adet üç köşeli ferahi muhafaza edilmiş. Ferahilerin köşelerinde üç adet kabartma halka, tepede ise üç sıra halinde sıçrar vaziyette geyik tasviri yer almaktadır. Tüm bunların üzeri elbette ince bir kül tabakasıyla örtülmüştü.

Çiviyi andıran uzun pandantifler VI-V. Yüzyıllara aittir. Kabartmalı yuvarlak ferahilerin arka tarafında kenarda yumru şeklindeki bir halkacık içine sokulmuş küçük bir mil bulunmaktadır. Bunlara orman-bozkır şeridinde ve Kırım'da rastlanmaktadır. Bozkırda sadece milin uç kısmında bir kuzu başı bulunan aslan başı tasvirli değerli ferahiler bulunmuştur. Olbia'da bulunan birkaç parça eşya arasında da bu tür ferahilere rastlanmıştır. Bunlar, kuzeyde Tiasmin kurganlarına kadar ulaşmıştır. Yunan işi ve değişik şekilli yüzükler de bulunmuştur. Küpelerin sayısı fazla değildir. Bunların çoğu Yunanlı ustaların elinden çıkmıştır ve hem orman-bozkır şeridinde, hem de bozkırda rastlanmaktadır, ama sayıları gerçekten azdır. IV-III. Yüzyıllarda ince, bazen çıkıntılı, bazen burma şeklinde tel, demir, bakır, gümüş ve hatta altından

yapılmış oldukça iri halka şeklindeki küpeler hayli yaygındı. Boncuk veya pandantif bu tel üzerine iliştiriliyordu. Boncuk sayısı bazen birkaç tane olabiliyordu. Bu tür küpeleri kadınlar her iki kulaklarına, erkeklerse sadece bir kulağa takıyorlardı.

Boyuna takılan ziynetler genelde kolyedir ve yerli yapımdır. Ancak, yaygın değildir ve sıradan mezarlarda hemen hemen hiç rastlanmaz. Kolyeler genellikle dört köşeli burmalı altın halka veya uç kısımları kıvrımlı ve kancalı telden ibaretti. Uçları vahşi hayvan kafalarıyla süslü bakır kolyelere de az miktarda rastlanmıştır. Bunlar, daha ziyade orman-bozkır şeridinde bulunmuştur ve VI-V. Yüzyıllara aittir. Uçları birbirine geçmesiz perdahlı altından yapılma kolyelere nadiren de olsa rastlanmıştır. VI-III. Yüzyıllarda kral mezarlarında lüks altın kolyeler görülmektedir. Bunların tamamı Bosporlu Grek ustaların işidir ve kenar süslemeleri değişiktir. Kul-oba'da bulunan erkek kolyesinin üzerinde İskit süvari protomları, Solocha'daki kolyenin kenarlarında ise Gordiom düğümüne dayanmış aslanlar bulunmaktadır.

Boncuk gerdanlıklar hem kadın, hem de çocuk mezarlarında bulunmaktadır ve şekilleri Yunan modasına göre değişmektedir. VI-V. Yüzyıllarda düz veya iri çizgili saydam cam boncukların delikleri geniştir. O tarihlerden IV. Yüzyıla kadar mavi, koyu kırmızı ve sarı kehribar boncuklar yaygındı. Bunların üzerinde çeşitli kabartmalar, çoğu kez de beyaz-mavi tomurcuklar bulunuyordu. IV. Yüzyıldan itibaren ise yuvarlak, oval, disk, piramit vb. şekilli düz cam boncuklara oldukça fazla rastlanmaktadır. Boncukların rengi mavi, sarı ve kızıldır. Bunlar dışarıdan getiriliyordu. Sıradan mezarlarda birkaç boncuklu gerdanlık, kral mezarlarında ise pek çok gerdanlık bulunmuştur. Melitopol kurganında özel kutular içinde bol miktarda boncuk gerdanlıkların bulunması bilhassa enteresandır. Yerli yapım boncuklar arasında sadece delikli, oval altın ve minyatür fıçı şeklindeki kabartmalı olanları bilinmektedir.

Bileziklere çok fazla rastlanmıyor. Uç kısımları yılan veya vahşi hayvan başlarıyla süslü, uç kısımları açık düz bilezikler değişik yerlerde zaman zaman bulunmuştur. Kuzey Kafkasya'da da aynı tarzda fakat çıkıntılı masif bilezikler bilinmektedir. Oldukça değişik modellerde Yunan işi bileziklerin sayısı bir hayli fazla. Bu arada Kul-oba'da girift bitki bezemeleri ve birbirine saldıran hayvan motifleriyle süslü geniş altın bilezikleri de zikretmiş olalım.

Yüzük de fazla kullanılan eşyalar arasında değildir. Yunan işi değişik örnekler bulunmuştur. Yerli olanlar ise, yuvarlak ve düz göğüs kafesi şeklindedir. Bunların altın olanlarına zengin mezarlarında, bronz olanlarına ise sıradan vatandaşların mezarlarında sık sık rastlanmaktadır. Bronz olanlara özellikle Kamenskoye şehrinde rastlanmıştır. Bu yüzükler Kuban dışında her yerde kullanılıyordu.

Ziynet olarak kullanılan iğneler tek tipti. Bunların çok azı toplu iğne, büyük kısmı ise elbiseyi tutturmak için kullanılan iğnelerdi (Bkz. s. 279) İğnelere en çok Dinyeper'in iki yakasındaki orman-bozkır şeridinin kuzey kesiminde rastlanmıştır. Burada bulunan ve çiviyi andıran iğnelerin tepesinde düz, geniş bir topuzu bulunmaktadır ve süs olarak kartal gözü kullanılmıştır. Tepesi yumru şekilli, orta kısmına doğru genişleyen tipleri de vardır. Düz dalgalı veya aşağıya spiral şeklinde bel veren çatal iğneler de bulunmuştur. Her ikisi de VI. Yüzyıla aittir. Bu iğnelerin bozkırda da kullanılıp kullanılmadığı bilinmiyor. Bozkırda rastlananlar daha ziyade Kamenskoye'den tanıdığımız iğnelerdir. Bunlar, değişik şekilli ve çoğu da demirdendir. Bozkır mezarlarında iğnelere hemen hemen rastlanmamıştır.

III-II. Yüzyıllarda bozkırda muhtemelen Tuna yoluyla Olbia'dan oldukça sade düz Latin fibulaları görünmektedir. Kuzeydeki orman-bozkır şeridinde ise İskit döneminden sonra dahi pek çok fibulaya rastlanmıştır. Çok değişik şekilleri olan bu fibulalar muhtemelen Orta Avrupa üzerinden gelmiştir.

Alet edevat ve kap kaçaklarda da pek çok ortak yön vardı. İskitler kadar onlarla komşu olan kabileler de göçebe, hayvancı ve ziraatçıydılar. Ziraatla uğraşan kabilelerde aristokrat kesim her zaman atlıydı. Muhtemelen göçebeler de öyleydi. Kabilelerin ekonomilerine göre ayrıldıkları yerlerde göçebeler çiftçiler üzerinde hakimiyet kurdular. En kötü ihtimalle İskitler'de ve Kubanlı Maiotidlerde durum böyleydi. Orman-bozkır kesiminde yaşayan hayvancı topluluklarla bozkırda yaşayan hayvancı topluluklar arasında bakılan sürüler açısından bariz farklar vardı. Vorskla-Tiasmin ve Psel-Don kültür gruplarında domuzun bulunması, buralarda evcil hayvanlar yetiştirildiğini düşünmemize imkan sağlamaktadır. Gökten düşen hediyeler arasında altın bir pulluğun yer aldığı İskit efsanesine bakılacak olursa, çiftçilik toprağın

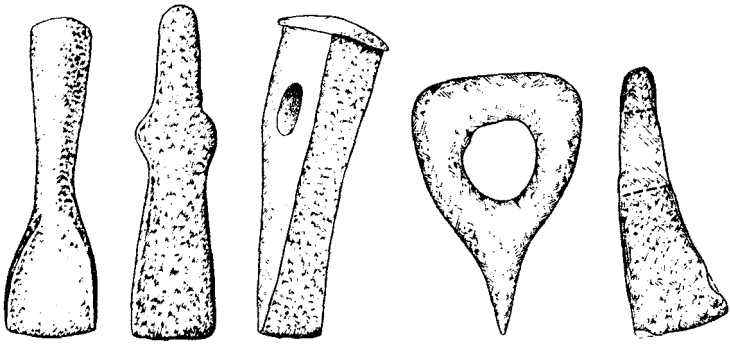

Demir marangoz âletleri

ekilip biçilmesi şeklinde yapılıyordu. Eğer Bospor'da bulunan Helen dönemine ait bakır sikkeler üzerinde yer alan pulluk resmine bakacak olursak, bu, bildiğimiz kara saban değil Yunan tipi pulluktu. Efsaneye göre bu pulluğun bazen metal uç demiri vardı. El aletleri arasında sadece orağı biliyoruz. Bozkırda kullanılan orakların sap kısmına yuvarlatılmış bir ağaç parçası geçiriliyordu. Orman-bozkır kesiminde ise ya bu şekildeydi, ya da sap yerine kanca kullanılıyordu. Birincisi gövde kısmı yay gibi hafifçe kavisli; ikincisi ise sırttan kavisli ve hafif kemerli kısmı keskindi. Bronz döneminin geleneksel kavisli oraklarının yerini burada demir oraklar alıyordu. Bunlar daha çok Posulye ve Donets'de yaygındı. Kuban'da kullanılan oraklar Kamenskoye'dekilere yakındır, ancak köşeleri eğiktir. Tahıl öğütmek için kullanılan değirmenler hemen her yerde uzunluğu bir metreye kadar varan ağır ve oval bir taş ve yine büyükçe oval bir rendeden oluşuyordu.

Kamenskoye şehrinin akropolüne kadar Aşağı Dinyeper boyundaki yerleşim birimlerinde, keza Kuban'da Orta Helen Çağı'ndan kalma Yunan işi dikdörtgen şeklinde sallamalı değirmen taşları kullanılıyordu. Yunanlıların olumlu etkilerinden biri budur.

İskitler'de metal işçiliği

Metal işçiliklerindeki aşırı benzerlikler, bizi kullanılan malzemelerin de birbirine benzer olduğu düşüncesine sevk etmektedir. Hatta Kamenskoye'deki en güçlü metal işleme merkezinde cev-

heri eritip metal haline getirmek, ondan dövme el aletleri, bronz dökme kazanlar, bıçak ve iğne yapmak gibi işlerin tamamı aynı ustaların elinden geçiyordu. Bu işler genellikle bir ailenin ve bazen bir kabilenin inhisarındaydı. Beloye şehrindeki metalürji işleri de aynı izlenimi vermektedir. Fakat buradaki metal işlemeciliği Kamenskoye'deki gibi belli ailelerin inhisarında değildir. Belki de Kamenskoye'deki metal işlemeciliği Ateas krallığının teşekkülüne bağlı olarak zorunlu şekilde yoğunluk kazanmıştı.

Küçük yerleşim birimlerinde ve hatta Posulye-Seim kültür varyantının küçük kasabalarında da metalürji izlerine rastlanmaktadır. Dolayısıyla kabile yerleşim birimlerine hizmet eden ustalar hep olagelmiştir. Orman-bozkır şeridinde durum biraz farklıydı. Özellikle güneyde Seim'den Vorskla ve Donets'e kadar dökme kaşıklara rastlanmaktadır ki, Belorusya, Orta Rusya ve Ural civarında bu kaşık tiplerini bozkır tiplerine tercih ediyorlardı.

Metal âletler hakkında bildiklerimiz henüz azdır. Zırh pulu dövmek amacıyla bir ağzı değirmi kazmalı ağır çekiçler vardı. Değişik ebatlarda keski ve delgilere de rastlanmaktadır. Her ne kadar metalürji izlerine orman-bozkır şeridindeki Beloye ve Şarpovsk kasabalarıyla diğer başka yerlerde de rastlanıyorsa da, tüm bu âletler Kamenskoye şehrinde bulunmuştur. Diğer yerlerde olanlar da elbette arkeolojik bir tesadüfle ortaya çıkarılacaktır.

İskitler'de oymacılık ve ağaç vs. işleme âletleri

VI-V. Yüzyıllarda kemik ve ağaç oymacılığının da önemli bir yeri vardı. Bu iş için özel âletler yoktu. Ustalar, muhtemelen, genellikle yerleşim birimlerinde ve kurganlarda kullanılan oymalar için bıçak kullanıyorlardı. Sırtı kemerli bıçakların dik ağızlı olanları çok azdı ve daha çok orak şeklinde keskiler ve VI. Yüzyıl ortalarından itibaren kemik kaplı, enine, yontma işinde kullanılan çift taraflı keskiler kullanılıyordu. Günlük işlerde bu bıçaklardan yararlanılıyordu. Bunların çoğuna kadın mezarlarına konulan yiyeceklerin yanında rastlanmıştır.

Bozkırda ve diğer yerlerde ağaç, hem bazı el aletleri ve silah yapımında, hem de inşaat malzemesi olarak önemli bir yer tutuyordu. Ağacı işlemek için özel âletler gerekiyordu, ama bizim

bildiğimiz tek tip âletlerdir. Bu âletlerin de ancak metal işlerinin yaygın olduğu bölgelerde yapılan âletler olduğu tahmininde bulunabiliriz. Kaynak yapılarak geçirilmiş oldukça geniş, kesici ağızlı ve yuvarlak delikli baltalar bilinmektedir. Bunların dövdüleri düz ve yuvarlaktır. (Kamenskoye ve Çastıye kurganı). Takoz biçiminde keskin ağızlı ve geniş kör delikli oduncu baltalarına da bir hayli rastlanmaktadır. Kamenskoye kasabasında iri dişli bir testere kırıntısı bulunmuştur. Aynı kurgandan ve orman-bozkır şeridindeki diğer bazı kurganlardan iki tarafında kavrama kolu bulunan yontucular ele geçirilmiştir. Ancak, yağmalanan çukurların duvarlarındaki izlerden ve pek çok yerde karşımıza çıkan mezarlardan anlaşıldığı kadarıyla bunlar toprağı kazmak amacıyla çapa olarak da kullanılıyordu. Bu tür âletler geniş yapraklı orman devrinden beri bilinmektedir. Biri tapalı (Mastugin kurganı), diğeri saplı (Seim'deki bir kasabada Kuzina dağında) olmak üzere avuç içi büyüklüğünde keskin kenarları olan iki adet oluklu mala en fazla dikkat çeken el âletleri arasındadır. Muhtemelen bu âlet, fıçıların kalafatlanmasında kullanılıyordu. Bunlar, Voronej'den Kursk'a kadar olan bölgede yani Don'la Dinyeper arasındaki oldukça geniş orman-bozkır şeridinde kullanılıyordu. Fıçıcılık zanaatı bira, mayalı içki ve benzeri içeceklerin hazırlandığını göstermektedir.

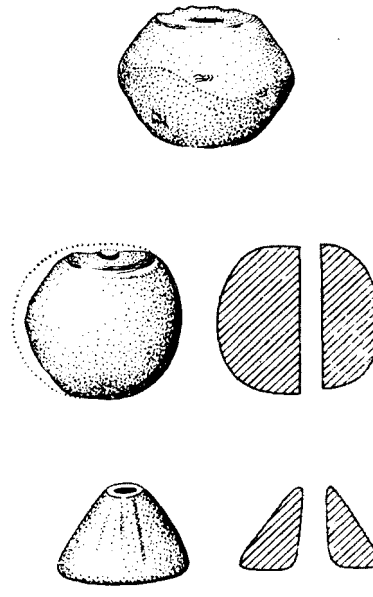

Kil ve kurşun çıkrıklar. (Kamensk şehrinden.)

Ahşap ev yapımı çok çeşitli çivi, kenet ve krampon yapımını da beraberinde getirmiştir. Ayrıca gerek bozkırda ve gerekse Aksutinets mezarlığı ile Çastıye kurganlarında ağaç kaplara rastlanmaktadır.

Evde yapılan üretim de az değildi. Elbise ve zırh yapımında oldukça fazla kullanılan deriler evlerde işleniyordu. Kenevir ve yü-

nü eğirip dokuyorlardı. Kumaş baskısında genellikle İskit bozkır kültüründe çömleklerin alt kısmı kullanılıyordu. Kamenskoye kasabasından deriyi kesmek için satır şeklindeki keskiler ve düz sırtlı bıçaklar kullanıldığını biliyoruz. Bu tür keskilerin diğer yerlerde nasıl bir şekle sahip olduğu hakkında bilgimiz yok. İpi iğ ile eğirip büküyorlardı. Bu iğlerin zorunlu olarak iğ yatakları da vardı. Yataklar erken ve geç dönemde, bozkırda ve orman-bozkır şeridinde hemen hemen birbirinin aynısıydı. Kilden yapılanları konik ve düz; nadiren nokta ve çizgilerle bezeliydi. Kurşun olanları ise konik ve bazen dikine çizgiliydi. Bunlara da hemen her yerde rastlanmaktadır. Delikli demir iğnelerin boyları 4-20 cm. arasında değişmektedir. Dört kenarlı, başlıklı veya başlıksız bizlerin boyları da aynıydı. Kısacası bunlar her yerde aynı özelliklere sahipti.

VII-V. Yüzyıllarda orman-bozkır şeridinin her yerinde boru şeklindeki kaygan kemiklerden veya atların arduaz kemiğinden yapılma delgiler kullanılıyordu. Beloye kasabasında ve Kamenskoye'de yüzeyi enine kesilmiş, içi sıkıca doldurulmuş at kaval kemiği ve ayak tarağı kabuğuna rastlanmıştır. Bunların günümüzdeki deri perdahlamakta kullanılan âletleri olduğu muhakkak. Bunlara Sind yerleşim birimlerinde de rastlanmıştır. Görüldüğü gibi ev zanaatında geniş bir alanda aynı kültür birliği mevcuttu.

Aristokrat kesimin kullandıkları eşyalar

Sıradan vatandaşların bilmediği, ama aristokrat kesimin yaşadığı tüm bölgelerde yaygın olarak kullanılan eşyalar da vardı (Tablo. X). Örneğin konik tabanlı dökme bronz kazanlar. Bunlar genellikle üzeri küçük kozalak desenleriyle süslü iki kulpludur. Bazen de kulplar bir hayvan şeklindedir: Chertomlyck kurganında keçi, Ula aulunda geyik. Bu tür kazanlar VII. Yüzyıl ortalarında Kuban'da görülmüş ve Sarmat dönemi sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Herodot bunları görmüş ve bir tanesini Yunanlılar'ın kraterleriyle kıyaslamıştır. Tarihin babası Halazonlar'la Çiftçi İskitler'in sınırındaki kutsal yerde bulunan ve üç yüz amforayı rahatça alabilecek büyüklükte devâsâ boyuttaki kutsal kazanı bizzat gördüğünü yazmaktadır.

Aristokrat kesimin kullandığı değerli Yunan kap kacakları arasında ryton ve mezarlarda sık sık rastladığımız yuvarlak boğazlı

kaplar vardır. İskitler tarafından yapılan altın ferahiler üzerinde kadın tanrıçanın huzurunda âyin şarabının içildiği ânı temsil eden tasvirler yer almaktadır. Bunların Bosporlu Yunanlılar tarafından altın ve gümüşten yapılanlarına da sık sık rastlanmaktadır. Aynı ferahilerden Kiyefşin'de ve bozkırda Voronej'de de bulunmuştur ki, bu da İskit dünyasının genel bir kültür birliği içinde olduğunu göstermektedir.

Sık sık ağaçtan yapılmış eşyalara da rastlanmaktadır. Aristokratların bozkırdaki kurganlarında ve orman-bozkır şeridindeki mezarlarda yekpare saplı ağaç taslara rastlanmıştır. Bunların kulpları bazen yarı yuvarlak ve altın bir bilezikle süslüdür. Voronej'deki Çastıye kurganlarında biri ayı, diğeri kartalı andıran bir figürle süslü bu tür bileziklerden bir tane bulunmuştur. Aleksandropolis kurganındaki ise yaban domuzu figürlüdür ve altındandır. Buradaki kabın kenarı at başı desenleriyle süslü altın bir çerçeve ile çevriliydi. Yine Solocha kurganındaki taslardan birinin üzerine balık desenli altın bir levha geçirilmişti.

Solocha kurganında bulunan ve aşağı doğru genişleyen yarı yuvarlak dikey saplı gümüş kâseler bilinmektedir. Bunlardan birinin üzerinde aslan avını tasvir eden bir sahne var; fakat diğeri düzdür. Nikopolis açıklarında sıradan kurganlardan birinde de aynı türden kulpu olan ağaç bir kap bulunmuştu.

Moskova Devlet Tarih Müzesi'nde tıpkı kazan kulpu gibi bronz kulpları olan ağaç bir tas muhafaza edilmektedir. Onun hemen yanında ise ayaklı bir kadeh bulunmaktadır. Solocha kurganının birinci mezarında adî ağaç bir leğen bronz bir kazan içinde bulunmuştu.

Sadece Nikopolis'deki sıradan kurganlarda demir perçinlerle birbirine bağlanan ve yol azığı olarak hazırlanan etin serilmesi amacıyla kullanılan ağaç ızgaralar bulunmuştur.

Bozkırdaki kadın kurganlarında ve Kamenskoye şehrinde basık kenarlı taş tabak kırıkları bulunmuştur. Orman-bozkır şeridinde bunlardan birkaç oval şekilli veya uçları sivri kayık görünümlü olanlarına rastlanmıştır. Bunlar, koç kafasıyla veya tam ayı figürüyle süslenmişti.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DON MAİOTİDLERİ

◆

KUZEYBATI KAFKAS MAİOTİDLERİNDE YAŞAM TARZI

◆

YERLEŞİM BİRİMLERİ VE CENAZE DEFİN ŞEKİLLERİ

DON MAİOTİDLERİ

Herodot, Aşağı Don ve deltasında yaşayan Maiotidler'i tanı-ordu. Onların VI-IV. Yüzyıllar arasında bıraktıkları arkeolojik adigârlar İskit tarzıdır. Bununla birlikte otoriter eski yazarlardan ıiçbiri onları İskit olarak görmemiştir. Maiotidler'en ana kütlesi Azak Denizi'nin doğu sahillerinde ve Kuban'da yaşıyordu. Biz imdi Podonye (Don boyu) Maiotidleri üzerinde duracağız. Mietli Hekataios (VI. Yüzyıl sonu) ve IV. Yüzyıla ait adı bilinmeyen erli bir kaynak, bu kabilelerden *Yaksamat*lar olarak bahsetmektedir. Kadının bağımsız pozisyonu ve savaşçı hayat tarzları da hem onlara, hem de Savromatlar'a maledilmektedir. Bir Maiotid efsanesine göre Sindiler'in kralı olan kocası tarafından hadım edilen kraliçe Tirgatao kendi yurduna kaçar ve bir orduyla geri dönerek despot eşinden korkunç bir intikam alır.

Bugün doğuda Don'un ağız kesiminde yar alan Yelisavetino şehrini Aşağı Don ve öncelikle de nehrin deltasındaki Maiotidler'e ait kabul etmek gerekir. Şehrin meydanı (şehristan) bir km^2'den daha geniştir. Birbirine yakın iki toprak tabyadan, güneyde ana giriş kapıları olan dış istihkamdan ve bir akropolden teşekkül etmektedir. Akropol, şehir içindedir. Şehrin ve akropolün planı, önemli kesimi nehre doğru yayılan yuvarlak köşeli bir trapez görünümündedir. Küçük çaplı ama titizce yapılan kazılar şehrin boydan boya meskûn olduğunu göstermiştir. Evler, çitlerden kurulmuş ve kille sıvanmıştır. Planları tam olarak ortaya çıkarılamamıştır. Kazılar sonucunda VI. Yüzyılın ikinci yarısından III. Yüzyıla kadar pek çok Yunan işi kap kacak ithal edildiği anlaşılmıştır. Bu yüzden İskitler'de olduğu gibi Maiotidler'de de se-

ramikler şekil, süs ve bezeme açısından tamamıyla yerlidir. Şehir etrafında pek çok kurgan grupları vardır. Bunların setlerinin altında kamış (daha çok delta ağzında) ve ağaçla örtülmüş dikdörtgen şekilli çukurlar yer almaktadır. Sırt üstü yatırılan mevtaların başları batıya dönüktür. Bunlarda da sıradan bozkırlı mezarlarında olduğu gibi ölünün yanında silahları ve elbise üzerine dikili altın ferahiler bulunmuştur. Ama burada bozkır katakomplarından hiçbirine rastlanmamıştır. Ancak, buradaki kurganlar Yunan eşyaları yönünden daha zengindir. Her mezarda birkaç şarap amforası, kızıl desenli ve siyah lakeli kazanlar, skyphoslar[1], kantharoslar,[2] kylixler ve diğer şarap kâselerine rastlanmaktadır. Yelisavetino nekropolündeki bazı küçük kurganlar oldukça zengin. Bunlardan birinde altın kını içinde bir kılıç (bkz. Tablo XXIV) bulunmuştur. Kının üzeri, çok eski bir döneme, VI. Yüzyıldaki hayvan stiline ait yaban domuzunu kovalayan aslan resimleriyle süslü. Diğer bir kurgandaki kılıç ise şekil ve üzerindeki stil itibariyle Solocha kurganındaki kılıca yakındır. Sadece kın üzerindeki sahnede grifon bir geyiği sıkıştırmaktadır.

"Beş Kardeşler"deki büyük kurganlar alt gurubu da bu kurgan grubu içine girmektedir. Bunlar kısa süre önce açılmıştı. Bunlardan birinde yer alan uzun taş dromoslu dikdörtgen şekilli yer altı mezarı, Kuban civarı Maiotidler'in mezarlarının aynen tekrarı durumunda. İstisnaî ölçüdeki zengin envanteri arasında altın kınları içinde kılıçlar yer almaktadır. Kabzanın üzerinde Yunanlılar'ın genç barbarlarla (bkz. Tablo XIII) savaşını konu alan bir tablo vardır. Bir de Achilleus'un Odysseia'yı tanımasını tasvir eden sahnenin işlendiği bir yay sadağı bulunmuştur (Tablo XIX). Her iki eşya da Chertomlyck'dekilerle aynı kalıpta yapılmıştır; sadece bazı ufak düzeltmeler ve değişiklikler vardır. Aşağı Don'daki Maiotid kültürünün tüm çizgileri Bozkırlı İskitler'inkiyle aynıdır. Son yıllarda Leningradlı arkeolog V. P. Şilov "Beş Kardeşler" kasabasında da kazılar gerçekleştirmiştir. Burasının, aralarında sıradan savaşçıların da bulunduğu şehir ahalisinin nüfusunu ar-

1 Skyphos: İki yatay kulp, derin, çukur ve düzgün kenarlı antik Yunan şarap kabı.

2 Kantharos: Yüksek, iki dikey kulplu, derin içme kabı. Erken örnekler çoğu kez saplıdır, ama M.Ö. V. Yüzyılda sapsız tipler de görülür. Kısa ayaklı, kısa kulplu tipleri de vardır.

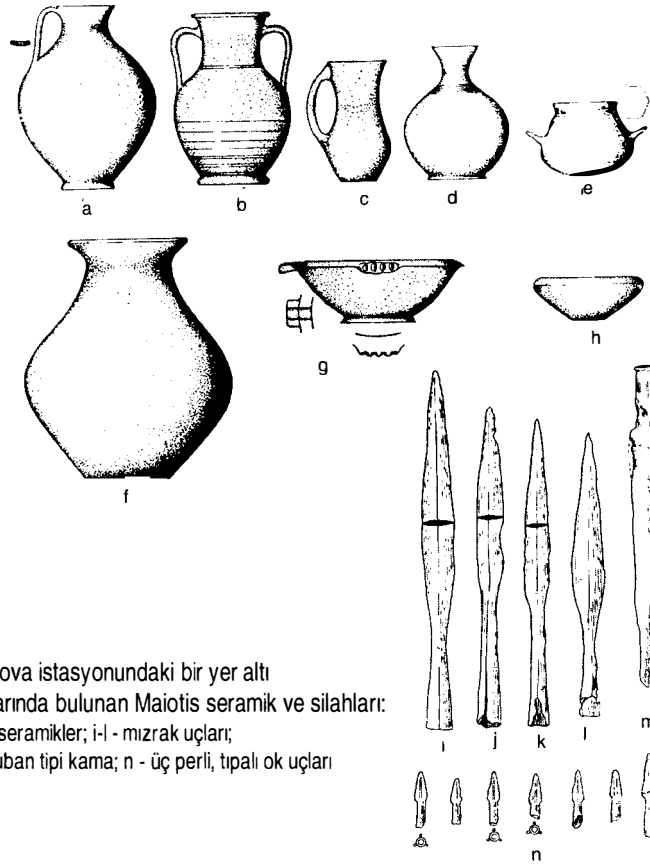

Paşkova istasyonundaki bir yer altı mezarında bulunan Maiotis seramik ve silahları: a-h - seramikler; i-l - mızrak uçları; m- Kuban tipi kama; n - üç perli, tıpalı ok uçları

tıran Savromat ve Budinler'e Tanais boyunca ve iç kısımlara doğru ticarî nakil merkezi olduğu muhakkak. Burada, eninde sonunda ilkel köleci devletin ilk unsurlarını oluşturan askerî-demokrasi toplumuyla karşılaştığımızı rahatlıkla söyleyebiliriz. İskit Devleti kültürüne umumî yakınlığı dolayısıyla, burada sözü edilen ticaret merkezi, onun Aşağı Don Maiotidlerine ait olduğunu var saymamıza izin vermektedir. Onların sınırlarının kuzeyde çok uzaklara dayanmış olması ve Herodot zamanında V. Yüzyılda göçebe Savromatlar'ın topraklarının başladığı Don ağzına üç günlük mesafeye kadar uzanması gerekir.

Azak Denizi (Maiotis)'in sahilinde yaşayan kabilelere kelimenin dar anlamıyla Maiotidler (Maiotlar) denilmektedir. Ancak, eski pazarlar, Sindi Adası'nda yaşayan Sindiler de dahil olmak

üzere Taman Yarımadası'ndaki tüm kabileleri de Maiotid saymaktadırlar. IV. Yüzyıl ortalarında tüm Taman Yarımadası Bospor Krallığı'nın sınırları içindeydi. Bospor krallarının unvanlarında Maiotid, Sindi ve Thateos (Azak civarında yaşayan bir kabile) adlarına rastlanmaktadır. Ancak, çoğu müstahkem olan ve bu kurgansız nekropol şehirciklerinin yakınlarında yer alan yerleşim birimlerinin incelenmesi sonucunda, Bronz Çağından itibaren Armajir'den Kuban nehrinin (bazılarında Hypanis, diğer antik yazarlarda ise Antikita) orta akımındaki Marinsk istasyonuna kadar uzanan bölgedeki yerleşim birimlerinde monolit kültüre sahip bir halk yaşadığı anlaşılmaktadır.

Bu halkın hayat tarzı ve defin törenleri tek tip olarak diğerlerinden ayrılıyor ve Sindiler'in yadigârlarıyla o kadar benziyordu ki, bu yüzden söz konusu sekeneyi değişik bir kabile olarak görmek zordur. Gerçekten de bu halkın tamamı Maiotid'di, fakat birbirleriyle akraba olmakla birlikte, ayrı etnik ve siyasi yapılanmalar sergileyen değişik kabilelerdi. Şehir meydanları fazla büyük değildi ve topu topu birkaç hektar genişliğindeydi. Çevreleri toprak tabyalar ve hendeklerle tahkim edilmişti; iç kısımda ise küçük ebatlı akropoller yer almaktaydı. Kuban'ın kollarından Laba'nın sol sahilinde bu tür kasabalardan birkaçı mevcuttu, ama bunların akropolleri yoktu. Bu kasabaların aşağı yukarı tamamı ve nekropolleri, 1930'lardan itibaren Kuzeybatı Kafkasya arkeolojisini en iyi bilen N. V. Anfimov tarafından açılmış ve haritaya geçirilmiştir. Henüz geniş çapta olmayan kazılar da göstermektedir ki, bu kasabaların bazılarının en alt katmanının tarihi VI. Yüzyıla, bazen VII. Yüzyıla kadar çıkabilmektedir. Bu katmanlarda siyah cilalı kepçeler, yüksek dikey kulplu, kıvrımı üzerinde iki sivri kulaklı kovalar, biconical ve armut şeklinde çömlekler ve derin çanaklara rastlanmaktadır. Bu seramikler, hiç şüphesiz Kırım'ın dağlı Taurları ve Orta Pridneprovsk kabilelerinin kap kacaklarına oldukça yakındır. Bazıları kısmen yivli geometrik desenlerle süslüdür; bazılarına ise bir tür elmas taklidi camla beyaz kakmalar yapılmıştır. Bu benzerlikler, elbette ki asırlar boyu devam eden kabileler arası ticarî ve kültürel ilişkilerin bir sonucudur. N.V. Anfimov'a göre bu seramikler burada IV. Yüzyıla kadar yani Dinyeper ve Kırım'dakinden daha fazla süre kullanılmıştır. Yine aynı bilim adamına göre yerleşim birimlerin-

den ayrı olarak bunların bulunduğu yerlerin üzerine istihkamlar da bu sırada ortaya çıkmıştır.

Krasnodar yıkıntılarına dikkat çekecek büyüklükte Yelisavetino kasabası kurulmuştu (yaklaşık 11 hektar). Bu kasaba IV. Yüzyıl civarında ortaya çıkmış, ama asıl gelişmeyi III-II. Yüzyılda göstermiştir. Kasaba 1930'larda Prof. V. A. Gorodtsov ve ellili yıllarda ise V. P. Şilov tarafından incelenmiştir. Burada on kadar çömlek fırını ve onların yanında da seramik molozları bulunmuştur. IV. Yüzyıldan itibaren burada hazırlanan çanak çömlekler de yine çömlek tezgâhlarında, yerli işçilikle ve sözü edilen şehirlerde yaygın olan ve Kuban civarındaki komşu bozkırlara ulaşan antik şekillerde yapılmıştır. Cilalı kapların rengi gri ve kızılımsı kahverengidir. Burada sivri dipli şarap amforaları da yapılıyordu ve şehir Kuban civarında satılan seramik kapların merkezi durumundaydı. Yelisavetino kasabasının yaşam tarzında Helenizmin güçlü çizgileri göçe çarpmaktadır. Burada pek çok adî ve değerli çanak çömlek, Akdeniz tipi amfora kırıkları, dört köşeli değirmenler, Yunan tipi kollu tahıl rendeleri bulunmuştur. Rendeler iki katlı olup, birbirinin üzerine getirilmekte ve kenardaki kollardan tutularak ileri geri çekilmek suretiyle çalıştırılmaktaydı. Yine aynı şehirde pek çok Bospor parası bulunmuştur. Ancak, bu sayılanların hepsinde Yunanlılara ait olmayan yerli çizgiler göze çarpmaktadır. Evleri samanla karıştırılmış balçıktan kalıba dökülüp silindirden geçirilmeyen kerpiçlerden yapıyorlardı. Bunlar, büyük değildi ve bugünkü Kuban köy evlerini hatırlatmaktadır.

VI-V. Yüzyıla kaldın ait mezarlar Üst-Labinskoye ve Paşkov mezarlıklarında bulunmaktadır. Bu mezarlarda erken siyah cilalı çanak çömlekler ele geçirilmiştir. Ancak, IV. Yüzyıldan itibaren bunların yerini çömlek tezgâhlarında işlenmiş kaba kabartmalı çanak çömlekler almaktadır. Bundan başka hiç de az sayılmayacak miktarda Akdeniz ve Sinop işi şarap amforası bulunmuştur. Erkekler genellikle silahlarıyla birlikte defnedilmiş. Mezarın sağ tarafında genellikle 2-4 adet yaprak veya main şekilli demir mızrak bulunmaktadır. Kılıcı sol taraflarına asıyorlardı. Bu, ya alışılmış tipte bir kama, ya da kabzası metal çaprazsız, kabza tepesi bileği taşı şeklinde olan ve daha çok yerli çizgiler içeren bir kılıçtı. Oklar tıpkı İskitler'de olduğu gibi solda taşınıyordu. Okların uçları bronz ve genellikle İskit tipidir. Bazen üç perli, piramit şek-

linde ve poyralıdır. Kuban civarındaki Maiotid kültürünü yansıtan özelliklerden birisi olan bu tür demir uçlar, VI Yüzyıldan II. Yüzyıla kadar kullanımda kalmıştır. Ayrıca burada demir İskitya'dakinin aksine çok geniş ölçüde ok ucu yapımı için kullanılmıştır. Nadiren at mezarları da rastlanmaktadır. Adıge'deki Nikolayevka köyünde VIII-VII. Yüzyıla ait erken dönem mezarlığında, tıpkı Karadeniz ve Dinyeper civarındaki İskit öncesi döneme ait kurganlardaki gibi iki halkalı, üzengi şekilli gem ve erken ok uçları bulunmuştur. Bu demir gemlerin ve iki delikli dudaklıkların çoğu VIII-VII. Yüzyıla aittir. Erkek mezarları gibi kadın mezarlarında da pek çok kap kacak bulunmuştur. Alacalı bulacalı Yunan boncukları, yüksek kaşlı bronz yüzükler, düz tel veya levhadan yapılma uç kısımları yılan kafalı bileziklere bir hayli rastlanmaktadır. Kilden yapılma konik iğler Maiotidli kadınların dünyada ve tabutlarında yanlarından ayırmadıkları âletlerdendir. Mezarlardan birinde yuvarlak sırtlı demir orak bulunmuştur. Sırtı kavisli bıçaklar ve bizlere hem erkek, hem de kadın mezarlarında rastlanmaktadır. Sarmat kabileleri II. Yüzyıldan itibaren Kuban civarında ortaya çıkıp, Maiotidler'le birlikte yaşamaya başladıktan sonra şehirler kurulmuş, mezarlıklar açılmıştır. Maiotidler bu şehirlerde tahıl yetiştirmekle uğraşıyorlardı. Bazı oraklar ve bir adet tahıl kurutma fırını bulunmuştur. Bölgede yumuşak daneli buğday, darı ve arpa yetiştirildiği bilinmektedir. Dikdörtgen şekilli değirmenlerin çoğu tıpkı Yelisavetino'de olduğu gibi Yunan tipidir. Maiotidler, nar yetiştiriyor ve nar şarabı yapıyorlardı. Nitekim nar kabukları bulunmuştur. Amfora, testi ve kupalarını kendileri yapıyorlardı. Sürüleri bilinen hayvan türlerinden oluşuyordu. Domuzları çoktu. Bilindiği gibi domuz her yerde yerleşikliğin işaretlerindendir.

Bu yerleşik ziraatçı dünyanın hemen yanı başında, göçebe ve savaşçı başka bir dünya vardı. Laba ve Beloye nehirleri akımları boyunca, Kuban'ın herhangi bir yerinde, özellikle sağ sahilinde, 5-15 m. yüksekliğinde kurganlar ortaya çıkarıldı. Bu kurganlarda Maiotidli göçebe ve savaşçı aristokratların hayat tarzını bariz şekilde yansıtan eşyalar bulundu. Bunlarda uygulanan defin şekilleri, mezarların yapısı ve mezar envanteri İskit kral mezarlarından hiç de fakir değil, hatta daha zengindi. VIII-VII. Yüzyılda Kuban civarı bozkırında ve kısmen Pyatigorye (Beştav)'deki bu lüks

kurganlarda erken bakır gemler, dudaklık ve dizgin takımı yanı sıra main biçimli, uzun poyralı bronz ok uçları yer almaktadır. Kısacası erken okçu savaşçı takımının tamamı İskit öncesi bozkır kurganlarındaki gibidir. Bu erken savaşçıların yanında bazen demir ve bronz mızraklar ve nadiren demir hançerlere rastlanmaktadır. VII-VI. Yüzyıldan itibaren silah takımı, süvari eşyaları ve pek çok şeyde ana çizgileri itibariyle İskitlerinkiyle örtüşen hayvan figürleri vardır.

Kelermes ve Ula aulları ile Kostroma istasyonundaki kurganlar en eski dönemlere aittir. Bu kurganların hepsinde, çapraz vaziyette konulan ağaçtan yapılma çadır şeklinde mezarlar vardır. Bu mezarlar büyük bir çukurun üzerinde veya biri kısmı tek yandan çıkıntılı (Kelermes ve Ula aulu) (10x10; 6x6 m. vs.) veya toprağın eski sathına dayanan ihata duvarı yahut kare şeklindeki kütük meydan üzerine yapılmıştır. Geniş çukurun yanları veya döşemenin yan tarafları boyunca sayıları 20 ila 30 arasında değişen gem vurulmuş at ölüsü bırakılmıştır. Atların baş koşumları hayvan figürleriyle süslenmiş. Cenaze arabasını çeken atların koşulduğu okun üst kısmı, içi demir veya bakır dilli zillerle bezenmiş. Bunlar da tıpkı stilize kartal başıyla süslü Ula aulundaki alemler gibi hayvan figürleriyle süslü. Kurganlardan birinin toprak seti ve dikey mezar çadırının çevresinde beş yüzden fazla at kemiğine rastlanmıştır. Atlardan bazıları uzun bir bukağı boyunca yan yana dizilmiş vaziyetteydi ve bukağının çevresinde birkaç ağaç kazık vardı. Kare şeklindeki büyük çukurun üzerinde taştan yapılmış çadır şeklinde ve kapaklı mezar II. Binyıla aittir. Bronz çağının yükselme döneminde Ukrayna bozkırında yaşayan halkın âyin göreneği bu idi. V. Yüzyıla doğru bu görenek başka bir şekle bürünmüştür. Yelisavetino istasyonundaki kurganların büyük ve aşağı yukarı yukarı kare şeklinde (16x16 m. ye kadar) çukurları vardır. Blok taşlarla örülen bir köşede ise tüm çukurlarda olduğu gibi çaprazlamasına konulan ağaçlarla örülmüş bir yer altı mezarı bulunmaktadır. Ana çukura yine ağaç bir koridordan geçilmektedir. Bu koridorda altı atın çektiği bir cenaze arabası yer almaktadır. Arabalar 4-6 tekerleklidir ve tekerlekler İskit kral mezarlarında olduğu gibi demir çemberlerle çevrilidir. Fakat bu arabaların üzerinde bildiğimiz alem-çıngıraklar yoktu. Baştan aşağı yağmalanan ana mezarların yanında hizmetkârların ve bazen si-

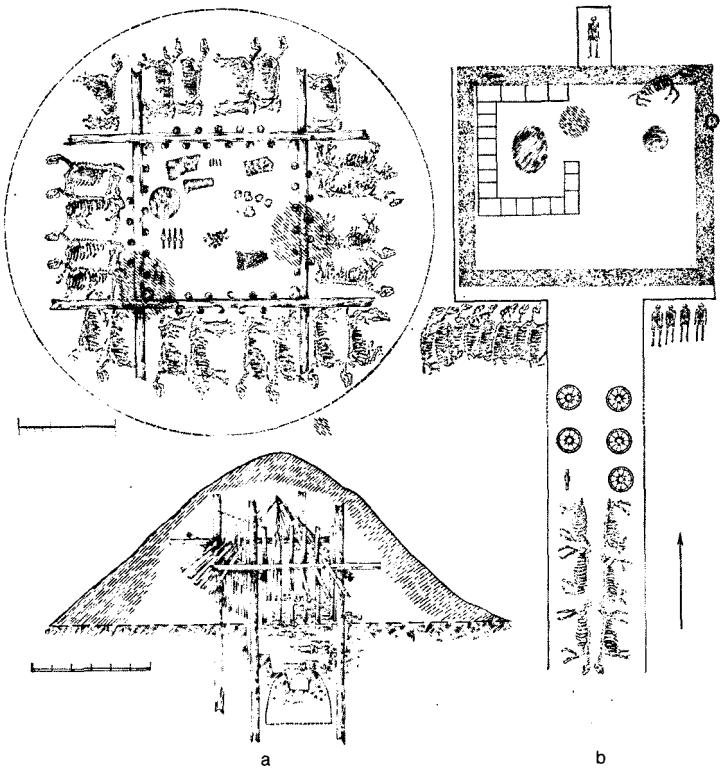

a - Kostroma istasyonundaki kurganın kesit ve planı;
b - Yelisavetina istasyonundaki kurganlardan birine ait mezarın planı.

lahlı muhalız ve kadınların mezarları bulunmaktadır. Kadınların kimisinde sade boncuklar, kimisinde altın ziynetler vardı. Sayıları dört ila beş arasında değişiyordu. Aynı çukurda veya onun arkasında yer alan duvar önünde dokuz veya daha fazla binek atı bulunuyordu. Yelisavetino kurganlarından birinde bir kılıç bulunmuştu. Bu kılıcın kabzasının süslemesi Chertomlyck kurganındakine oldukça yakındı. Çukur içinde yer alan yer altı mezarları, örneğin Kelermes aulundakiler, VI. Yüzyılda artık bilinmekteydi. Voronej istasyonundaki IV. Yüzyıla ait bir kurganda çadır kapak altına bir ihata duvarı örülmüş. Onun çevresinde ise içlerinde gemlenmiş atların bulunduğu 29 mezar yer almaktadır. Dizgin takımı içinde, Chertomlyck kurganındaki ölü yemeği sırasında bırakılan dizginleri hatırlatan birçok ferahilere rastlanmıştır. Kelermes aulu ve Kostroma istasyonundaki kurganlar VII

ve VI. Yüzyıllara; Ula kurganları VI, Yelisavetino kurganları V-IV. Yüzyıllara aittir.

Maalesef ki tamamen yağmalanan bu kurganların özel bölmelerine silahlar ve değişik eşyalar konulmuş. Kelermes kurganlarında altın kınlı ve altın kabzalı büyük bir kama bulunmuştur (Tablo XXIV). Kama Ön Asya (Urartu) ve İskit stilinin karışımıyla süslenmiş. Kabza çaprazı üzerinde Finike palmesinin yan tarafına iki kanatlı bir cin, kın kanadı üzerinde ise ayaklarını altına bükmüş bir geyik yer almaktadır. Kanadın kenarları kartal kafalarıyla bezenmiştir. Kılıf üzerinde aslan, koç, kartal ve boğa kafalı, balık kanatlı, kimisi ok atar, kimisi sakin vaziyette grifonlardan oluşan bir zincir yer almaktadır. Kının uç kısmında birbirine karşı uzanmış iki aslan figürü bulunmaktadır. (Bozkırlı İskitler'e ait Ostroye mezarını hatırlayalım). Lüks savaş baltasının dövdüsü ve boyun kısmının üzeri keçi, aslan, panter, yaban domuzu, ayı ve geyik kabartma resimleri ile bezelidir ve tamamı altındır. Dövdünün yan tarafları ise bir söğüt ağacının çevresine yerleştirilen keçi kafalı cin figürleri ile bezelidir. Diğer silahlar arasında genel olarak İskit tipi bronz miğferler bulunmuştur. Galiba süslü kalkan da altın panter resimleriyle bezelidir. Yay sadağı karelere bölünmüş altın levhalarla kaplıydı ve her kare içinde ayaklarını altına bükmüş geyik resimleri vardı ki, genel olarak hayvan figürü sanatı içinde yer almaktadır. Kelermes eşyaları arasında gümüş bir ayna dikkat çekmektedir. Üzerinde tamamen yerli hayvan figürleri ve Artemis resmi yer almaktadır. M. İ. Maksimova'nın görüşüne göre 575 yılına aittir...

Kelermes ve Ula kurganlarında atlarla birlikte cenaze arabası kalıntıları ve ortadan kesilmiş küre veya birincilerde at ikincilerde kartal kafasını andıran alemler de bulunmuştur. Binek atlarının kimisi altın, kimisi bronz veya boynuzdan yapılma takımları ve dizginleri de hayvan figürleriyle süslüdür. V. Yüzyıl ortalarından III. Yüzyıla kadar yapılan mezarlarda ve kısmen Yelisavetino istasyonundaki kurganlarda Chertomlyck tipi kılıçlara, nispeten bozkır tarzına yakın dizgin takımlarına rastlanmaktadır. Sadece Kuban'da geç döneme ait iki delikli orijinal ağızlıklar görülmektedir. Biraz daha sonraki dönemde diğer bölgelerde de İskit maddî hayat tarzına ait unsurlara rastlanmaktadır. Örneğin dizginlere hayvan figürcükleri ve kafalarını andıran ferahilerden oluşan takımlar yapmışlardır.

Bölgede bulunan yay, ok ve yay sadağı az çok diğer bölgelerdeki İskit tarzı eşyalarla benzerlik arz etmektedir. Maiotidler'de de süvari genel olarak İskitlerdeki gibiydi. Sadece üç perli pramidal ok uçları genellikle karşılaştığımız bronz uçlardan daha azdı. Yani bu tür ok uçlarının sayısı kurgansız tarım nekropollerinde olduğu gibiydi. Bu kurganların dikkat çekici özelliği, erken ithal Yunan mallarının bulunmamasıydı. Kırım ve bozkır İskitleriyle onların orman-bozkır şeridinde komşularına Yunan kolonilerinin açılmasından önce de ithal mal geldiği buluntular arasında kısmen Yunan kap kacaklarının bulunmasından anlaşılmaktadır. Halbuki aynı sıralarda Kuban boyunda bu ithal mallar hemen hemen yoktu. Kelermes kurganlarında yer altı mezarlarındakilerle aynı tipte cilalı kaplar bulunmuştur. Burada ve başka yerlerde perçinlenmiş bronz yapraklardan yapılma kulplu kupalar ele geçirilmiştir. Bunların kulplarının uç kısımları hayvan kulaklarıyla süslüdür. Bu mal, dağlık Kafkasya'dan Urartu'ya ihraç edilmiştir. Kelermes'de bulunan kılıç, balta, taht tutanağı ve altın taç ya yerli çizgilerin yanı sıra Urartu stilinin izlerini taşımaktadır, ya da doğrudan Urartu işidir. Kelermes'deki eşyalar arasında sadece ayna kesinlikle Yunan işidir. Yalnızca VI. Yüzyıl ortalarından sonraki bazı Ula kurganlarıyla diğer kurganlardaki eşyalar Yunan ithal malı oldukları izlenimi vermektedir. Yunan işi olduğu sanılan siyah figürlü kaplar ve bazı eşyalar da çıkmaktadır. V-III. Yüzyıllara ait kurganlarda önce kızıl desenli, daha sonraları ise sıradan siyah lakeli şölen kapları görülmektedir. Kartal başlı veya aslan figürlü Yunan at ağızlıklarına da rastlanmaktadır. Bunlar, özellikle Yelisavetino kurganlarında oldukça fazladır. Bu kurganlarda çok daha sonraki dönemlerde yerli kap kacağa pek rastlanmamaktadır. Fakat Marinsk istasyonundaki kurganda IV. Yüzyıla ait yerli kap kacak bulunmuştur ki, Yelisavetino istasyonunun bulunduğu yerdeki şehirde çömlek tezgâhında imal edilmişlerdir.

Cenaze defin şekillerinden ve yansıtılan hayat tarzından da anlaşılacağı üzere bu kurganlar Kuzeybatı Kafkasyalı Maiotid kabilelerinin göçebe aristokratları tarafından yapılmıştı ve bozkırlı Kralî İskitler'in hayat tarzları ve zevklerine oldukça yakındı. Öbür dünya hayatına hazırlık olması için malı mülkün mezara gömülmesi de bir dereceye kadar hayli dikkat çekici. Ula aulu yakınlarındaki kurganlardan birinde üstü örtülmüş 500 atlık bir sürünün bulunduğunu hatırlayalım.

Taman Yarımadası Maiotidleri özel coğrafî şartlarda yaşıyorlardı. Bilindiği gibi bu yarımada Kuban'ın büyük kolları tarafından birbirinden ayrılan oldukça büyük birkaç ada görünümündedir. Kuban'ın kollarından bazıları Azak, bazıları Karadeniz'e dökülmektedir. Büyük ada en güçlü kabileler olan Sindiler tarafından işgal edilmişti. Öbür kabileler diğer adalarda yaşıyorlardı. Bu kabileler hakkındaki bilgimiz azdır. Bunlar, deniz sahiline serpilen kalabalık nüfuslu Yunan şehirleriyle sürekli kültürel ve ekonomik ilişki içindeydiler. Yerli mallar ve arada bir de Yunanlılar için alışılmadık bir şey olan Akdeniz buğdayı bu şehirler üzerinden gelirdi. Sindiler de altın ve gümüş sikkelerini grifon, at, açılmış baykuş kanatları ve buğday başakları tasvirleriyle süslüyorlardı. Elbette ki buğday başakları tahıl ticaretini yansıtıyordu, ama açık kanatlı baykuş, hububat ihracının Atina'ya yapıldığını gösteren Attika sikkesinden alınmıştır. Bu sikke, Yunan gümrük şehirlerinden en büyüğü Thanagoria sarayının sikkesi örnek alınarak kesilmiştir. IV. Yüzyılın ikinci yarısında Sindiler ve diğer kabileler Bosporlu Yunanlılar tarafından fethedilerek hızlı bir şekilde Helenleştirilmişlerdi.

Sindiler'in ana şehri Varennikova istasyonunun bulunduğu yerdeydi ve henüz VI. Yüzyılda bağımsızlık döneminde ortaya çıkmıştı. Şehir meydanı 9 hektardan fazladır. Şehir savunması güçlü taş surlarla sağlanıyordu ve surların üzerinde öne doğru çıkmış hisarlar vardı. Şehrin alt katmanlarında, küçük şehirlerde olduğu gibi, pek çok yerli cilalı çanak çömlekler bulunmuştur. Şehrin karşısında birçok kurgan bulunmaktadır ki, halk arasında "Yedi Kardeşler" denilen kurgan bunların en büyüğüdür. Büyük çukurlarda, Komenskoye ve Yelisavetino kurganlarında olduğu gibi, ahşap çatılı yer altı mezarları bulunmaktadır. Bu ahşap çatıların üzerine büyük bir taş sırası yer almaktadır. Silahlar genellikle İskit ortak çizgilerini taşımaktadır. Sadece bir adet tek ağızlı orak şeklinde Yunan kılıcı bulunmuştur. Kalkan ve veya zırh göğsüne dikilen ferahiler vardır. Pek çok yüksek boylu pahalı ve seramik cinsinden Yunan kap kacakları bulunmuştur. Ağaç veya boynuzdan yapılma rytonların kenarları altın kaplamadır. Bunlar da genellikle İskitler ve komşuları için yapılanlarda olduğu gibi, hayvan figürleriyle bezenmiştir. Kartalın tavşanı parçalama sahnesi maharetle ve canlı bir şekilde işlenmiştir. Başı kartal başını andıran kanatlı, Akemenid sitilli sakalı olan ej-

derha protoması[3] oldukça ilginçtir. Burada hayvan üslûbu genel detaylar açısından biraz farklı ve Sindî özelliklerden ziyade Yunan Thanagoria özelliği taşımaktadır. Kurganlarda çıngıraksız ve alemsiz cenaze arabaları kalıntılarına rastlanmaktadır. Sayıları altı ile on iki arasında değişen koşum atları mezarları da vardır. Bunların koşum takımları Yelisavetino takımlarına yakındır. Bu savaşçı aristokratların ve muhtemelen kral ailesi üyelerinin hayat tarzı ağırlıklı olarak Orta Kuban bozkırlarındaki Maiotid aristokratlarının kısmen Yelisavetino kurganlarında izleri görülen yaşam tarzına benzemektedir.

Karagodeuashkh kurganı oldukça önemlidir. Toprak sette iki taş yer altı mezarı bulunmaktadır. Mezarların birinci odasında bir dromos[4] yer almakta, ikinci odaysa mevta mezarlarını birleştirmektedir. Ahşap çatı üzerinde Yedi Kardeş kurganlarındaki gibi taş bir kafes yer almaktadır. Birinci dromosta iki veya daha fazla atın çektiği cenaze arabasının kalıntıları göze çarpmaktadır. Yine birinci odada amforalar, gümüş kâseler, bronz çamçaklar vs. bulunmuştur. Bu odada bulunan kadın iskeletinin üzerinde lüks altın ziynetler, altın topuzlu sivri uçlu bir başlık mevcuttur. Onun üzerinde, aşağıya doğru elinde cylix bulunan bir tanrıça rytondan, diğeri oval âyin kabından şarap için iki genç savaşçının arasında iskemle üzerinde oturmaktadır. Bu tablo, Chertomlyck ve Melitopol kurganlarında bulunan ferahiler üzerindeki tabloya oldukça benzemektedir. Tanrı Hoitosır (Gelios) daha yukarıda, arabanın üzerindedir. Gelios'un üzerinde de kolyeler, bilezikler ve diğer altın ziynetler vardır. Orta dromosta Yelisavetino tipi koşumları bulunan atların kemikleri bulunmuştur. İkinci odada bir savaşçı mezarı yer almaktadır. Savaşçının miğferinin üzerine altın şeritler ve broşlar kakılmış. Boynundaki kolye yine metalden. Kolyenin uçları yaban domuzunu parçalayan aslan motifiyle süslü. Altın kabzalı kılıç Chertomlyck tipi, içi okla dolu gümüş sadak ne yazık ki pek iyi muhafaza edilememiş. İkinci dromos ve mezar fresklerle süslü. Yapı şekli Yedi Kardeşler ve Yelisavetino kurganlarına yakın. Defin şekli de hemen hemen aynı ve ayrıca Dinyeper civarın-

3 Protom/a: Klasik mimaride bezeme olarak kullanılan hayvan veya insanın üst bölümü bir yarı figür.

4 Dromos: Miken döneminde tholos mezarına girişi sağlayan, kenarı taş duvarla örülü uzun yatay geçit.

daki kralların defin şeklini andırıyor. Kılıç ve sadak, hem Chertomlyck, hem de Melitopol kurganlarındakilerle aynı.

Halkın kabile yaşantısı çok az incelenmiştir. Bazı istihkamsız çiftçi yerleşim birimleri bilinmektedir. Orta Kuban'da olduğu gibi burada da yerleşik boy üyeleri, hem göçebe hem de aristokrat kesim ve yakın çevresinin hayat tarzını birlikte sürdürmektedir. Bunların mezarları saman karıştırılmış kerpiçtendir. Bu tür erken savaşçı mezarları Çukur su ağzında bulunmuştu. Mezar envanteri arasında bronz sadaklar, eski tip demir ok uçları iki tarafa pars motifiyle bezeli kemer ferahileri de vardı.

Göründüğü kadarıyla Sindiler henüz IV. Yüzyılda Bozkırlı İskitler kadar gelişmişlerdi. Aristokratların defnedilişi sırasında uygulanan görenekler İskitler'inkiyle aynıdır. Daha önce belirtildiği gibi onlar da altın ve gümüş sikke kesiyor, buğday ihraç ediyorlardı. Dolayısıyla çiftçi ırgatları çalıştırdıkları tahmin edilebilir ve muhtemeldir ki, henüz V. Yüzyıl ortalarında ilkel devletçilik seviyesine ulaşmış ve Bospor'un köleci site devletleriyle yakın komşulukları sebebiyle bu konuda kısmen İskitler'den daha ilerdeydiler. Daha sonra Sindika bu krallığın bir parçası haline gelmiştir. Taman Yarımadası Maiotidleriyle herhangi siyasî bağlarının olduğu kesinlikle söylenemez. Sindiler sadece küçük bir site devlet tipi oluşturmuşlardı. Yakın çevrelerindeki diğer kabileler için de aynı şey düşünülebilir.

Bozkırın iç kesimlerinde ve Orta Kuban'da yaşayan kabileler elbette askerî demokrasinin daha ileri bir safhasındaydılar, fakat aristokrat tabakalarının genel görünümü Sindilerden ve İskitlerden kesinlikle farklı değildi. Onların devletçilik açısından da aynı seviyeye ulaştıklarını reddetmek için herhangi bir mesnedimiz yoktur. At hekatomlarıyla (kurban olarak sunulan) birlikte kurganlar bırakan göçebelerin büyük nehirlerin sahillerine serpilen müstahkem köylerde yaşayan çiftçileri itaat altına aldıklarını söylemek zor. Muhtemelen bu istihkamlar bozkırlılara karşı yapılmıştır. Belki de Yelisavetino istasyonundaki şehir önce bir koalisyonun, daha sonra Orta Kuban çiftçilerinin devletinin başkentiydi. Şehrin kendisi ve nekropolü, küçük şehristanlar ve mezarlıklarıyla aynı kültüre mensuptur. Civardaki kurganlarda rastlanan cenaze arabaları, at, köle, kadın ve değerli taşlara bakılırsa, bu şehirde yaşayan aristokratlar atlı savaşçı ve muhtemelen göçebe tar-

zı hayatı yaşıyorlardı. Fakat bu kabileler daha ziyade Helenler gibi hayat sürüyorlardı. Örneğin çömlekcilik gibi şehir zanaatları ortaya çıkmıştı. Tedavüldeki para ise Bospor sikkeleriydi. Kendi şaraplarını bir yana bırakarak, yerli halkın eline kesinlikle ulaşmayan ve daha ziyade şehirlerde tüketilen her tür Yunan ve hatta Rodos şarabı içiyorlardı.

Kuban kabileleri, İskitler'in Kafkaslar üzerinden yaptıkları akınların kesilmesinden sonra dahi onlarla olan ilişkilerini kesmiş değillerdi. İskitler, gerek savaşmak niyetiyle ve gerekse barışçı amaçlarla Sindika'nın buzla kaplı körfezine geliyorlardı. Erken dönem at koşumlarının (gem ve ağızlık) bazı şekilleri ve en eski ayaklı dökme tencereler henüz VIII. Yüzyılda burada görülmeye başlamıştır. Bazen İskit seferleri, bazen de ticari yollardan bölgeye getirilen Urartu, İran ve Mezopotamya malları Kiyef ve Donbassa'ya kadar ancak bu Maiotis kabileleri vasıtasıyla ulaşabilirdi. Bozkırlı İskitler birçok eşyayı İskit malı gibi göstermiş olsalar da, bunlar Kuban civarındaki Maiotidler arasında çok daha önceden biliniyordu ve dolayısıyla bu tür eşya tiplerinin yaratılmasında onların oynadığı rolü görmezlikten gelmek mümkün değildir. Önce Kimmerler'in, arkasından İskitler'in Kuban üzerinden düzenledikleri seferler ve savaştan sonra geri dönüşleri, hem Maiotidler'de, hem İskitler'de, hem de bizim Avrupa orman-bozkır şeridimizde yaşayan kabilelerde bu tür günlük kullanım eşyalarının hemen hemen eş zamanlı olarak yaygınlaşmasını hızlandırmıştır.

Kuban bozkırında bazı koşum takımlarının ve özellikle üç delikli kaba ağızlıkla birlikte uç kısımları iki tokalı gemlerin kullanım tarihinin çok eskilere gitmesi (ki bunlar henüz VIII. Yüzyılda İskitya bozkırlarında ve orman-bozkır şeridinde yaygındı), Maiotidler'in rolüne ve onların Kuzey Karadeniz civarındaki savaşçı-göçebe hayat tarzının erken oluşumu döneminde bağımsız olduklarına işaret etmektedir. Antik bilgiler Maiotidlerin yaşadıkları yeri yine Azak Denizi'nin doğu sahilleri ve Taman Yarımadası olarak göstermektedir. Kuban kurganları genellikle İskitler'e atfedilmektedir. Halbuki çadır şekilli mezar yapılarıyla taş ve kerpiç yer altı mezarların gerek İskit öncesi dönemde ve gerekse İskitler zamanında kesinlikle İskitler'in malûmu olmadığı bilinmektedir. Kuban'daki bu tip yapılar henüz M.Ö. II. Binyıl ortalarına yani Bronz çağının orta dönemine kadar gitmektedir. Bunla-

rı yapanlar, İskit dönemi Maiotidlerinin atalarıdır. Miletli Hekataios, VI. Yüzyıl sonlarında bu bölgelerde hiçbir İskit kabilesinin bulunmadığını kaydetmektedir. Herodot, Don'u İskitler'in uç sınırı olarak göstermektedir. Strabon ise, Sarmat kabilelerini de İskit olarak göstermesine rağmen, Azak civarı Maiotidlerini, Sindileri ve diğer Kuban civarı kabilelerini İskit adıyla zikretmez. Elbette ki VII. Yüzyılda Kafkaslar üzerinden düzenlenen seferler sırasında bazı İskit grupları Maiotidler arasında yaşamış olabilirler; ama eğer onların ataları buralarda daha önce var olmuş olsalardı, kendi etnik adlarını kaybeder, Maiotidlerin maddi hayat özelliklerini ve kökü Bronz çağına kadar dayanan yerli defin geleneklerini bütünüyle benimsemiş olurlardı.

DOKUZUNCU BÖLÜM

NEÜRİLER

NEÜRİLER

Okuyucunun hatırlayacağı gibi Neüriler, Dinyeper'in batısındaki bölgede yaşamaları sebebiyle Androphaglar'ın kuzeyinde, güneyde ise Çiftçi İskitler'in topraklarına sınırdaş olarak hayat sürüyorlardı. Tyras (Dinyester) nehrinin doğduğu bir göl, aşağı yukarı bu halklar arasında sınır teşkil ediyordu. Neüriler'in doğu komşuları Budinler'di. Neüriler, Darius'un İskitya'yı istilasından önce, birkaç kuşak döneminde Budinler'in topraklarına sokulmuşlardı. Dolayısıyla Budinler'in toprakları Neüriler'inkine yaklaşmış, böylece Budinler Don boyuna ve Don'dan daha uzak yerlere yani Neüriler'in doğusuna çekilmişlerdi. Rivayetlere göre Neüriler büyücülükle uğraşıyorlardı ve her bir Neüri yılda birkaç kez kurt şekline dönüşebiliyordu. Slavyanlar, Keltler ve Germanlar, eskiden kurda dönüşebilen insanların varlığına inanırlardı. Hatta Doğu Slavyanları yakın zamana kadar Beloruslar'ın ve Kuzeyli Ukraynalılar'ın kurda dönüştüklerine inanıyorlardı. Bu yüzdendir ki Neüriler, eski Slavyanların en eski hatıraları olarak kabul edilmekteydi bir süre öncesine kadar.

Eski Neüriler'in yaşadıkları yerle ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bununla birlikte, Herodot'un verdiği bilgilerin tüm muğlaklığına rağmen, onları Kuzey Dinyeper'in sağ sahiliyle Güney ve Dinyester boyunca uzanan orman-bozkır şeridine yerleştirmek gerekir.

Yakın bir zamanda ve Büyük Savaştan hemen sonra Vynnytsya ve Kiyef bölgelerindeki ilk buluntu yerlerine istinaden kara orman arkeolojik kültürü denilen bir kültür ortaya çıkarılmıştı. Bu kültür alanı, Dinyeper'in sağ sahilinden Bug ve Dinyester akımı

boyunca İngulets'in yukarı kesimlerine kadar uzanmaktadır. Bu kültür, Dinyester'in orta ve yukarı akımlarında Trakyalı Agathirsler'in kültürüyle karışmaktadır. Ancak, bu kültürün en bariz şekilde temsil edildiği bölge, o sıralar yani XI-VII. Yüzyıllarda doğrudan bozkırla sınırdaş olma ihtimalinin bulunduğu dönemde, Dinyeper'in sağ kolu Tiasmin akımı ve İngulets'in yukarı akımlarıdır. Kara orman kültürü kabilelerinin diğer yayılım alanları, İskit dönemine kadar ve bilhassa zapt edilmesi imkansız yerleşim birimlerinde muhafaza edilmiştir. İngulets sahilinde ve Tiasmin nehri boyunca henüz VIII. Yüzyıl ortalarında, zaptedilmez yerleşim birimlerindeki büyük yangınlardan sonra subasar alanlara yakın yerlerde kolaylıkla zapt edilebilir küçük yerleşim birimleri, köyler ve kasabalar ortaya çıktı. Bunlar, birkaç yüz metre kare şehristanı olan, çevresi hendek ve toprak tabyalarla çevrili bir-iki kaleden ibaret yerlerdi. Tabyalar, fazla yüksek değildi. Asıl savunma görevini, içi molozla doldurulmuş, dört bir yanına delikler konulmuş dört büyük sütun içine örülmüş duvarlar görüyordu. Basık tabyalar, toprağın sathında yer alan duvarların tahkimi amacıyla yapılıyordu. Birkaç metre derinlik ve genişlikte olan hendekler de savunmayı takviye vazifesi görüyordu. Bu tür kasabalarda hemen hemen hiç hayat emaresine rastlanmamıştı. Rastlanılan eşyalar arasında sadece birkaç kil kap, oraya buraya atılmış birkaç el âleti, süs eşyası, iki üç adet geçici ocak ve yine bir iki tane geçici kulübe yer almaktadır.

Erken yerleşim birimlerinde evler daha ziyade toprak dam görünümündedir. Duvarlar ağaçtan, tavan ise kütük sütunlar üzerine oturtulmuştur. VIII. Yüzyıldaki yangınlardan sonra ortaya çıkan yerleşim birimlerinde ise evler, çoğunlukla zemin üzerine kurulmuş damlardır ve kil tabanları korunmuştur. Ayrıca Tiasmin'de toprak damlar muhafaza edilmiştir. Bunların duvarlarında delikler vardır ve delikler de örme usulüyle sağlamlaştırılmıştır. Daha sonraları mezar çukurlarının duvarları da bu şekilde takviye edilmiştir. Subotovo kasabasında gelişigüzel yapılmış toprak damlar üzerinde küllük denilen yani atılan çöplerle birlikte kül yığınlarının oluşturduğu toprak setlere rastlanmıştır. Toprak tabyaların iç yamaçlarında düşmana taş atmaya elverişli oldukça büyük yığınlar vardı. Kasabanın dışında su kenarında (Tiasmin kasabası, Moskova tepesi vs.) veya belli hallerde muhkem şehrin ar-

kasındaki platoda (Subotovo kasabası) köyler bulunmuştur. Ağaç duvarların arkasında kalan kasabalar, göründüğü kadarıyla ancak tehlike anında sığınmak için kullanılıyordu. Tiasmin boyunca, İskit bozkırına doğrudan bitişik yerlerde muhtemelen bu tehlike oldukça büyüktü.

Kara orman kabilelerinin kültürü o sırada savaşçı kültürüne dönüşmüştür. Barışçı insanların mezarları arasında, gerek kurgansız çukurlarda ve daha ziyade yanmış cesetlerin muhafaza edildiği kurgan altlarında, tıpkı ahşap mezar kültürüne mensup kabilelerde ve proto-Azak kabilelerinde olduğu gibi, gemli ve ağızlıklı atlarla birlikte gömülmüş süvarilerin mezarları ortaya çıkmaya başlamaktadır. Bozkırda rastladıklarımıza oldukça yakın, uçlarından çift delikli boynuz gemler ve yine kayış geçmesi için üç delikli boynuz ağızlıklar, Tiasmin nehri sahili üzerindeki kasabalarda bulunmuştur. Askerî çatışmalar öylesine artmıştı ki, Kimmer-proto-İskit dünyasında süvari sınıfının ihdas edilmesi, muhtemelen Tiasmin sahillerindeki erken yerleşim birimlerinin yanmasına yol açan bozkırlı saldırılarına maruz kalan kara orman kabilelerinin durumunu etkilemiştir. Bu durum, sadece kara orman kabilelerinin mahvına yol açmamış, barınak-şehir sisteminin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Günlük hayat formları yeni şartlarda da gelişmeye devam etmiştir. Yine bronz ve demir âletlerin yanı sıra, silahlara da rastlanmaktadır: İri, fakat oldukça dengeli ve tapalı Kelt tipi bronz baltalar, yaprak şeklindeki demir mızraklar ve tepesi mantarı andıran, düz çaprazlı ve bronz kabzalı demir hançerlerle birlikte görülmüştür. Savaşçı mezarlarında main biçimli bronz okların yanı sıra, boynuz ok uçlarına da rastlanmıştır. Boynuzdan yapılan ok uçlarının bazıları dört köşeli piramit şeklindeydi, fakat kenarları keskindi; iki tipi ise içten tıpalıydı. Bu tip ok uçları VII. Yüzyıldaki İskit bozkır köylerinde oldukça iyi bilinmektedir. Yaprak şeklinde ve iki dikenli ve tutaklı düz oklar, Merkezî Avrupa oklarına daha çok benzemektedir. Süs eşyası olarak dikme ferahiler, yüksek kaşlı oval yüzükler, hem erkek, hem de kadınların her iki bileklerine taktıkları bilezikler ve ayrıca sıradan, karmaşık desenlerle bezeli ve nadiren perdahlı bilezikler kullanılmıştır. Bunlar, İskit çağında kullanımda değildi.

Fakat oldukça değişik şekilleri bulunan seramik kaplar, birazcık şekil değiştirse de, V. ve hatta IV. Yüzyıla kadar varlığını sür-

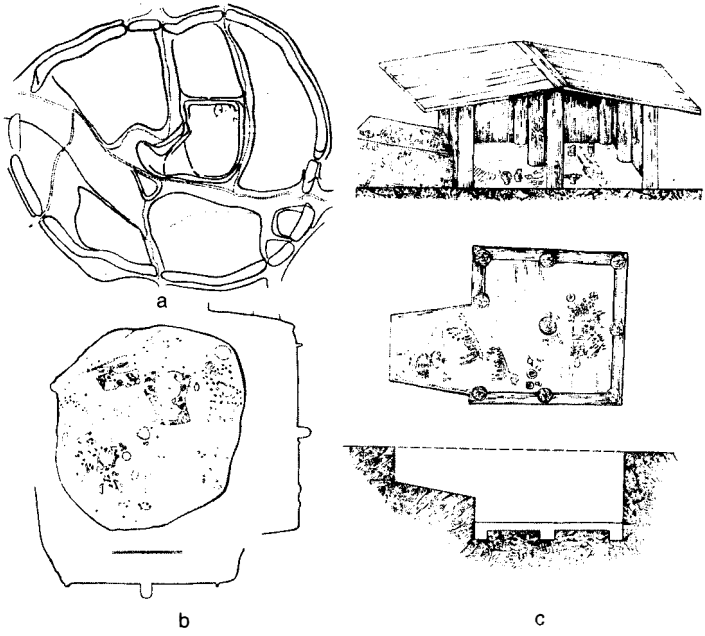

a - Nemirova şehrinin planı ve orada bulunan oval bir toprak dam;
b - kulübemsi bir kurgan altı yapının planı;
c - Aynı yapının rekontrüksiyonu (Jurovka köyündeki kurgan).

dürmüştür. Tezgâhta yapılan kahverengi ve siyah cilalı kap kacaklardan geniş göbekli, kalın çizgilerle bezeli çömlekler, kenarları hafifçe içeriye bükük çanaklar, yuvarlak ve konik kupalar, kulpsuz sürahiler, tek kulplu kâseler vs. bulunmuştur. Bunların bazı şekilleri İskit döneminde de kullanılmış, ama yeni varyantlarla zenginleştirilmiştir. Ancak, bu kapların tamamı cilalı değildi... Kullanılan süslemeler, beyaz astar üzerine merdaneyle çekilmiş, bazen de parmakla çizilerek yapılmış geometrik desenlerdir. Bu desenler İskit dönemine kadar varlığını sürdürmüştür ki, bu da kara orman ve Neüri kabileleri arasındaki kültürel gelişim bağlarının kopmadığını gösterir.

VII. Yüzyıl başlarında kara orman kültürüne mensup kabileler Dinyeper'i aşarak, bazı yerleşim birimlerinin bulunduğu Vorskla sahillerine saçılmışlardır. Bu muhaceret, Vorskla nehri sahilindeki Butenka köyünde büyük miktarda yanmış savaşçı cesedinin izlerini bırakmıştır. Köyde bronzdan yapılmış Kuban işi, main şekilli ve uzun poyralı oklar, yine aynı metaldan gem, ağızlık ve dizgin

takımı; aynı şekilde Orta Gal'shtadt tipi, demirden mamhul ve yaprak poyralı mızraklar ve tipik bilezikler bulunmuştur. Kara orman kabilelerinin varlığı, Neüriler'in Budin topraklarına muhaceretiyle ilgili olarak anlatılan efsanenin inandırıcı bir delilidir. Ancak kronolojik açıdan, gerek Herodot'a bilgi verenlerin çok daha eski olayları onun zamanına yakın bir dönemde vukü bulmuş gibi anlatmaları ve gerekse tarihin atasının dördüncü kitabının ikinci babında sözünü ettiği göç, kara orman döneminde kendini gösteren birkaç olay arasında sadece bir epizottu.

İskitler'in Kuzey Karadeniz bozkırlarında kesin hakimiyeti ele geçirmelerinden sonra, Dinyester, Bug ve Dinyeper'in sağ sahili boyunca uzanan orman-bozkır şeridindeki Neüriler, VII. Yüzyıl sonlarında şehristanları 5-10'dan 200-500 hektar arasında değişen müstahkem yerleşim birimleri kurmaya başladılar. Bu yerleşim birimlerinin kurulma tarihleri kronolojik açıdan henüz bütünüyle incelenmiş değildir. Örneğin VII. Yüzyıl sonlarında kurulan bazıları bir-iki yüzyıl ayakta kalmış, VI. Yüzyılda kurulan diğerleri İskit çağının sonuna yani III. Yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Bu yerleşim birimleri kalabalık, fakat oldukça müstahkemdi. Örneğin 1 km2 şehristanı olan Nemirov şehri, Güney Bug'un küçük kollarından Merke'nin sağ sahilinde yer almakta, çay şehrin içinden geçmektedir. Şehrin merkezi çevresi yüksek tabyalarla takviye edilmiş bir meydandan oluşmaktadır ve çevresi yüksek bir tabyayla çevrili fakat kimsenin yaşamadığı geniş bir alana bitişiktir. Kara orman kültürüne ait bir köy, bu şehirden önce kurulmuştu. Orman-bozkır ile bozkır şeridinin takriben kenarından geçtiği Dinyeper'in sağ kolu Tiasmin nehri boyunca, İskit döneminde buna benzer birkaç büyük şehir kurulmuştur. En eski tarihli olan Jabotin Tarasova yerleşim biriminin şehristanı 5-10 hektardır, ama tam olarak bitirilmemiştir. Burada bulunan maddî kültür kalıntıları kara orman kap kacaklarının daha geç şekilleri ve tek parça boynuz gemlerdir. Köy, muhtemelen eski tip savunma sistemine göre kurulmuştur. Fakat diğer kara orman şehirlerinin hepsinden daha büyüktür. Nemirov şehrinde olduğu gibi burada da İskitler'in günlük hayatta kullandıkları tipik eşyalara rastlanmaktadır. Her iki şehirde de Rodos-Milet stili denilen ve VII. Yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Karadeniz sahillerine getirilen Yunan kap kacak kırıntıları bulunmuştu..

Tiasmin üzerindeki en büyük şehir, Nemirov planına göre yapılmış olan Matronin'dir, fakat şehristanı daha büyük büyüktür ve yaklaşık 220 hektardır. Şehrin kuruluş tarihinin tespiti güçtür ama yıkılış tarihi muhtemelen IV. Yüzyıldır. Güçlü tabyalarla çevrili merkezi istihkamının etrafında boş bir alan vardır ve onun da çevresi dıştan bir tabyayla örülüdür. Her iki şehirdeki tabyaların yüksekliği yaklaşık 4-5 m.'dir. Toprak tabyalar önünde derin, ama kuru hendekler yer almaktadır. Tabyaların iç tarafında yanmış kil tabakasından yapılmış istihkamlar vardır. Tiasmin nehri üzerindeki Jabotin köyünde yer alan Tarasova harabesinde bulunan evler hafifçe zemine gömülmüş vaziyetteyde ve yaklaşık kare veya dikdörtgen şekilli, 9,5x9,25 yahut 23x20 m. vs. ebadında avluları vardı. Duvarlar çitten yapılmış ve balçıkla sıvanmıştı. Evlerden birindeki kil sunak ocağı aşağı yukarı yuvarlak şekilliydi ve koyu çizgilerle süslenmişti. Bu çizgilerden birinci sıradakiler helezonik, ikinciler kıvrık ve üçüncüler düz çizgi şeklindeydi. Tiasmin nehrinin Suhoy Taşlık (Kuru Taşlık) adlı kolu üzerindeki Paster/Pasterskoye şehrinde, kare şeklinde ve iki metre derinlikle oyuk damlar vardı. Nemirov şehrinde 6-8 m. ebadında, 2-3 metre derinlikte yuvarlak toprak damlar vardı. Bunların ortasında konik şekilli tavanı tartan kütük bir sütun bulunuyordu ve duvarları ya kütüklerle veya daha ufak kerestelerle desteklenmişti. Evlerin karşılarında sık sık kül yığınlarına rastlanıyordu. Bu kül yığını içinde çanak çömlek kırıkları, hayvan kemikleriyle süslü hurdaya çıkmış el âletlerine rastlanıyordu. Arkeologlar bunlara "küllük" demektedirler. Her ne kadar orasında burasında kül yığınları bulunan yaşamaya elverişli bu kulübelerin temelinde zibil varsa da, her halükârda bunlar ev sahibinin zenginliğini gösteriyor ve muhtemelen ocak kültü yeri olarak kullanılıyordu. Bu tür küllüklere Nemirov, Matronin, Paster ve diğer yerleşim birimlerinde de rastlanmıştı. Esasen bunlar, kara orman şehirlerinde de uygulanan göreneklerin devamıydı. Tarasova dağındaki küllük de ocak-altar amaçlı olarak kullanılmış olabilir. Henüz XX. Yüzyıl başlarında Paster şehrinde, yedi bariz daireye bölünmüş ve kilden yapılmış küçük bir sunağa rastlanmıştı. Muhtemelen bu altar, yedi yuvarlak dairesiyle, hareket halindeki yedi yıldız kozmik kültünü temsil ediyordu. Tiasmin'in Ros nehrine döküldüğü yerin daha yukarısında, Dinyeper'in sağ kolu üzerinde birkaç büyük şehir daha vardır. Bunlar, henüz yeterli şekilde in-

celenmiş değildir. Bu şehirlerin İskit dönemine ait olduğu tespit edilmiştir. Kunayka dağı (Prens dağı)nda kara orman kültürüne ait tabakanın varlığı ortaya konulmuştur. Trahtemirovsk şehrinde de bir süre önce kazılar yapılmıştı. Burası, henüz VII. Yüzyılda meskûn haldeymiş. Bu şehirde tıpkı Tarasova dağındaki gibi kil altar, VII. Yüzyıl ortalarından kalmış Milet-Rodos tipi Yunan yapımı çanak çömlekler ortaya çıkarılmıştı. Şehir oldukça büyüktü ve sadece şehristanı 500 hektar genişliğindeydi.

Şehir çevresinde, bazen yüksekliği 10 m.'yi aşan pekçok kurgan ortaya çıkarıldı. Özellikle Tiasmin ve Ros'daki kurganlar detaylı şekilde incelendi. Bunlar, VII. Yüzyıl ortalarından III. Yüzyıl ortalarına, yani tüm İskit dönemine ait kurganlardır. Kurganların altında alışılmış türde kare şekilli, 6-16 m^2 ebadında çukurları andıran sıradan yapılar vardır. Yapıların tabanı çapraz ve kanaviçe şeklinde birbirine geçmiş kütüklerle döşenmiş. Tiasmin üzerindeki Jabotin ve Konstantinovka köylerinde yapılan kazılarda Nemirov damlarının çatısı gibi konik çadır şeklindeki çatıların altında yer alan kurganlarda ortaya çıkarılan mezarlar, VII. Yüzyıla aittir. Bu sıradan yapılardan başka, ya eski toprak zemin üzerine kurulmuş toprak setli kurganlara, ya da gerçek ahşap evin dikdörtgen şekilli derin çukuru içine yerleştirilmiş kurganlara rastlanmaktadır...

Sadece kulübemsi kurgan altı yapılarda değil, Orta Dinyeper'in sağ sahilindeki kurganlarda görülen defin şekillerinde, tüm İskit dönemi boyunca kara orman kültürü devrindeki şekil muhafaza edilmiştir. Mezarlarda yanmış cesetlerin yanı sıra, yine yanmış kemikler ve mevtanın yanık tabutuna rastlanmıştır. Göründüğü kadarıyla kurgan, bu yanmış kemik ve cesetlerin üzerine kurulmuş. Bu tür şeylere bozkırda hiç rastlanmıyor. Daha önce belirtildiği gibi, oralarda zaman içinde ceset yakma geleneğinin yerini önceleri ağaçla kapatılmış çukurlar, daha sonra ayrı katakomplar ve yeraltı mezarlarındaki ahşap mezar kültürü almıştır. Bozkırla yapılan komşuluk, IV. Yüzyıldan itibaren Tiasmin boylarında yani bozkır ve orman-bozkır şeridine daha yakın olan yerlerdeki bazı kurganlarda bulunan az miktardaki katakomp tipi yapıların ortadan kalkmaya başlamasına yol açmıştır.

Yerleşim birimlerinin çevresinin istihkamlarla çevrilmesi, ev tipi, mezar yapıları ve defin geleneklerinin dışında, seramik işle-

Dinyeper'in sağ sahilinde ve Pobujye'deki orman-bozkır kurganlarına ait cilalı çanak çömlekler.

rinde de pekçok kara orman kültürü özellikleri muhafaza edilmiştir. VI. Yüzyıl boyunca ve V. Yüzyıl başlarında siyah ve kahverengi cilali kap kacak modası varlığını sürdürmüştür. Yuvarlak şekilli veya hafifçe yassı gövdeli silindirik kadehler kullanılmaya devam edilmiştir. Bu kaplar VI. Yüzyıl sonlarına kadar geometrik desenli, üçgenik şekilli ve zikzak şeklindeki çizgilerle bezenmiştir. Fakat V. Yüzyıl ortalarına doğru bu tür bezeme tarzı ortadan kalkmış, onun yerine siyah veya beyaz yüzey üzerine beyaz macunla güzel çiçek desenleri atılmıştır. Bu cilasız veya hafif cilalı çanak çömlek tipi, İskit dönemi sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Kullanılan çanak çömlek üzerine merdaneyle atılan şeritlerin yerini parmakla bastırılarak çekilen şeritler almış; IV. Yüzyılda ise bölgede Komenskoye şehrinden tanıdığımız bozkır tipi kap kacaklar görülmeye başlamıştır.

Görüldüğü gibi Dinyeper'in orman-bozkır bölgesinin sağ kesiminde yaşayan halk, hayat tarzının ana çizgileri itibariyle kara orman kültürü kabilelerinden daha ileri düzeydeydi. Kara ormanlı Neüriler, tarım ekonomisine uygun olarak çiftçiliğe devam ettiler. Nitekim kaplarının dip kısımlarında buğday ve mısır tohumlarının izlerine rastlanmaktadır zaman zaman. Bozkırla olan benzerlikler konusunda değişik türde baklagiller ve zerzevat yetiştirildiğini var saymak gerekir. Ternopol bölgesindeki bir köyde buğday, darı, nohut, keten ve kolzaya benzer turp renkli yağlı bir bitki tohumuna rastlanmıştır. Bu tür bir tarım, ancak top-

rağın sürülmesi suretiyle yapılabilir. Kullanılan sabanlar, muhtemelen o sıralar ve henüz geç bronz çağından itibaren Merkezî Avrupa'da yaygın olarak kullanılan tiplerle aynıydı. Her halükârda, kullandıkları orak, Kamenskoye şehrinden tanıdığımız kabza kısmından itibaren fazla uzun olmamakla birlikte vertikal bir sapı olan, bazen de sırtı dışa bükük küçük demir orak tipindedir.

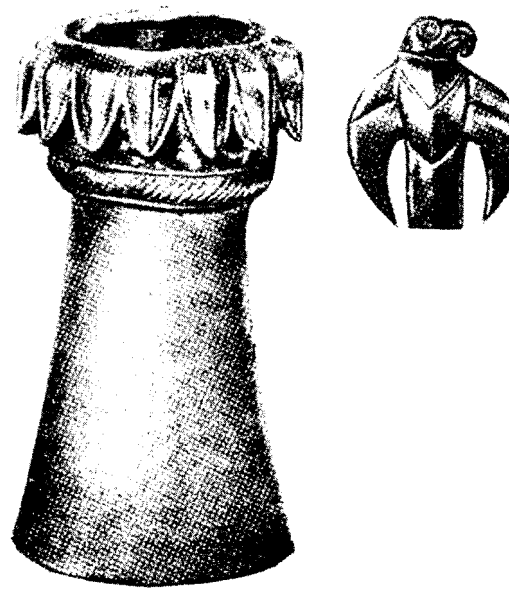

Litia kurganında bulunan bir taht ayağı ve kartal şekilli ferahi.

Hayvancılık, sürüde yer alan hayvanların genel oranı itibariyle bildiğimiz türdendi. Sadece bozkırdan farklı olarak domuzların sayısı pek de az değildi ki, bu da, domuzların diğer hayvanlar gibi sürülmeye müsait olmadıkları için, göçebe hayvancılığın değil, mera hayvancılığının yapıldığını göstermektedir.

Öyle veya böyle, Neüri halkının hayat tarzı, ana hatları itibariyle Bozkırlı İskitler'in dünyasıyla karışmıştı; ama at mezarları çok nadirdir.. Bazen aynı mezar çukuruna gömülen veya ahşap yapıların ayrı bir bölümüne defnedilen bir-iki ata rastlanmıştır. At mezarlarının çoğunda gemiyle birlikte dizgin takımıyla ve az da olsa zengin kökreteyle defnedilen atlar bulunmuştur. Başlangıçta bronzdan yapılan gemlerin uç kısımlarında iki delik bulunmaktadır; daha sonra ise, VI. Yüzyılda bozkırda olduğu gibi ivinti şeklindeki delikleri olan gemler kullanılmıştır. Bu gemlerle birlikte kullanılan ağızlıklar ise, önceleri üç deliklidir ve bazen üst kısmı vahşi kedi veya at başıyla, alt tarafı tırnakla süslü ve boynuzlan yapılmıştır. Hayvan protomu görünümündeki alınlıklar, kartal ve mus başını anımsatan dizgin ferahileri, uzanmış vaziyet-

te ve pars gibi sıçramaya hazır halde geyik, vahşi keçi ve benzeri hayvan figürleri, Kuban civarı Maiotidleri ve Bozkırlı İskitler'de bilinen şekillere yakındır. Bununla birlikte, IV. Yüzyıldakilere benzer lüks koşum takımları, henüz Neüriler'de bilinmezken bozkırda kullanılmaktaydı.

Neüri silahları, Maiotid ve İskit silahlarının tamamıyla aynısıdır. Bunlar arasında özellikle bronz ok uçları ve tabi ki küçük yaylar sayılabilir.

İlintsa köyündeki kurganlardan birinde, Chertomlyck, Melitopol (tablo XIX) ve Yelisavetino'dakilerle aynı tarzda yapılan altın yay sadağı bulunmuştu. Kamalar da bozkırdakilerin aynısıydı. Mızrak ve harbelere, defnedilen savaşçınının yanına bırakılan sıradan tiplerdi. Silahlara gelince; Kiyef bölgesindeki Romeyka köyünde bulunan Korinth miğferlerine, Paster(skoye) şehri yakınlarındaki bir kurgandan ele geçirilen Attika başlıklarına, az sayıda da olsa birçok kurganda rastlanan pul zırhlara ve birkaç yerde Yunan işi saldırmalara rastlanmıştır. Muhtemelen Bozkırlı İskitler'in genel olarak kullandıkları kısmen Yunan işi süslemelerle bezeli miğferler ve deri zırhlar da kullanılmaktaydı.

Neüri kabileleri bünyesindeki iç süreç elbette kendi halinde yürüyordu ve boy teşkilatlanması askerî demokrasi ve devletçiliğe doğru kayıyordu. Kısmen Bozkırlı İskitler'in saldırılarını durdurmak amacıyla yapılmış olsa da, oldukça müstahkem büyük şehirler ortaya çıkmıştı. İskit döneminde, Neüriler'de süvari savaşı tamamıyla İskitler'deki gibiydi. Henüz kara orman kültürü döneminde Neüriler'in ataları, göçebe atlı saldırı taktiklerini benimsemişlerdi. Aristokrat süvari kesimi kesin çizgilerle ayrılmıştı. Savaşçı süvari ve hata komutanın bu tipini muhtemelen İngulets'in kolları arasında Çorny mezrasında yer alan Litia kurganındaki mezar ortaya koymaktadır. Bu arada kaydetmek gerekir ki, bizde İskit dönemine ait mezarlarla ilgili yapılan en eski kazılar, henüz 1763'de başlatılmıştı. Savaşçının yanında üç kenarlı ve üç perli bronz okları, altın kabzalı bir kaması vardı. Altın bıçaklarının ise (bkz. tablo IV) kabzalarının tepesi dört köşeli; çaprazı, hayat ağacının iki tarafında yer alan kanatlı iki dev figürü işlenmiş "kelebek şekilli"dir.. Bıçağın alt ucunda arma şeklinde yapılmış iki aslan figürü yer almaktadır. Kılıç, aşağı yukarı Kuban'da bulunan Kelermes kılıcının bir tür kopyasıdır; ama ana hatları itibariyle İs-

kit hayvan figürleri ağır basmaktadır. Kullanılan stil ise Urartu-İskit karışımıdır. Aynı kurganda tamamıyla Urartu yapımı gümüş taht ayakları bulunmuştur. Rozaslı taç, Kelermes'de olduğu gibi altın mığferini de süsleyebilmektedir. Baş sargısı üzerindeki maymun ve ibis figürleriyle bezeli şerit, kartal suretiyle süslü göğüs şeridi veya elbise yahut mezar saçakları için ferahiler bulunmuştur. Kompleksin tamamı VIII. Yüzyıl sonu veya VI. Yüzyılın birinci çeyreğine aittir. Tüm bu İran-Urartu-İskit stilinin karışımı, sözü edilen dönemde Kafkaslar'da ve Kuban'da doğup gelişmiştir.

Bu malların ticarî yollarla mı geldiği, yoksa büyük bir ihtimalle İskitler'in Kafkaslar'a, İran ve Mezopotamya'ya düzenledikleri uzak seferlerin bir sonucu olarak savaş ganimetleri olarak mı bölgeye aktığı konusunda bir şey söylemek zor. Her halükârda, tümüyle İskit-Maiotid takımı olan bu set, birkaç bin km. uzaktaki başka kabilelere, Maiotid ve İskit Neüriler'e kadar ulaşmıştır. Onların bu seferlere iştirak etmeleri, çok daha geç dönemlerde Kimver ve Teutonların düzenledikleri seferlere bazı Kelt topluluklarının katılmasına benzer bir şekilde olmuş olabilir. Çok büyük bir ihtimalle atlı aristokrat sınıfı, ziraatçı Neüriler arasında göçebe veya yarı göçebe hayat tarzını devam ettirerek yaşamıştır.

Demek ki, VII. Yüzyıl sonlarından itibaren, gerek barışçı yollardan ve gerekse askerî ilişkilerle bozkır etkisi Neüriler arasında kendini göstermeye başlamış; güçlenerek de etkisini sürdürmüştür. Nemirov şehrinde ele geçirilen ve VI. Yüzyıl başlarına ait oldukça güzel yerli bir sürahi üzerinde Yunanca olarak "Beni kazan!" yazıyordu. Yunanca yazılı kaplar çoğu kez ziyafet sofralarında kullanılıyordu. Bu kitabe, Yunan tacirlerinin bozkırlı kabileler arasından geçerek, en iyi ihtimalle Bug civarında, Güneyli Neüriler'e kadar geldiklerini ve uzun süre orada yaşadıklarını kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. Muhtemeldir ki, Yunanlı tacirler bu uzak Neüri şehrinde kottabos oynamışlardır. Bu, kupadaki son yudumun maharetli bir şekilde hedefe düşürülmesi şeklinde oynanan bir masa başı oyunuydu. Galiba verilen ödülse, üzerinde "beni kazan" yazılı kabın veya sürahinin yeniden birayla doldurularak yarışçıya sunulmasıydı. Bu oyun, o sıralarda tüm Avrupa halklarınca gayet iyi biliniyordu. İşte Bozkırlı İskitler'e ve onlar üzerinden daha uzaktaki Neüriler'e Yunan silahlarını, şarap, ziynet, ayna ve kap kacaklarını getirenler de bu tacirlerdi.

Nemirov'da bulunan masa başı sürahisindeki kitabeyi bırakan Yunanlılar gibi bazen doğrudan buralara gelenler de vardı.

Kara orman halklarına karşı saldırıya geçen bozkırlılar, kısmen Tiasmin civarına gelmiş ve muhtemelen orada Neüriler'le kaynaşmışlardır. Gümrük kapılarındaki IV. ve III. Yüzyıllara ait yeraltı mezarlarını hatırlayalım. Zengin bir savaşçının bozkır tipi bir katakomba defnedildiği Zlatopol köyündeki kurganda yer alan mezar, bu konuda bir örnektir. Bu savaşçının başı da yaygın bozkır geleneğine uygun olarak batıya dönüktü. Çeşitli ev eşyaları (bronz kazan ve şarap amforası) ve takılar (altın kolye, bronz pandantif vs.) arasında, mevtanın sağ tarafında iki büyük, üç küçük demir harbe ve bir mızrak yatıyordu. Sol tarafta ise, içinde 94 bronz ok bulunan bir sadak ve keskin ucu altın kaplama bıçaklar içinde Chertomlyck tipi, altın kabzalı, tek ağızlı bir kılıç vardı. Mevtanın ayak ucunda başı şarap amforasına dönük eşyasız hizmetkârın cesedi uzanıyordu. Hatırlanacağı gibi Melitopol kurganında ve Solocha'daki yanal mezarlarda da savaşçıların ayak ucunda hizmetkârlar bulunmaktaydı.

Ancak, Neüri kurganları için hizmetkâr-köleler yeni bir şey değildir. Örneğin Kanev şehri yakınlarındaki Bobritsa köyünde bulunan 31 no.lu kurganda, zengin bir kadının yanında kadın bir kölenin kemikleri bulunmuştu. Bu zengin kadının başında üst kısmına yatar vaziyetteki at figürleri işlenmiş altın ferahiler dikilmiş bir tepelik ve yakınında 15 altın ferahi vardı. Boynunu Yunan işi pahalı boncuklar süslüyordu. Yanındaki ayna, ters kuplu, eski İskit-Maiotid işiydi. Yerli tarzda yapılmıştı ve Yunanlı yahut muhtemelen Olbialı bir ustanın elinden çıkmıştı. Kadının yanında ayrıca içinde 21 bronz ok bulunan bir sadak ile bir at vardı. Yine aynı mezarda yüksek kaşlı bakır yüzükler ve kehlibar boncukları olan bir cariyenin kemikleri yatıyordu. Bu tedasüf, o sıralarda Neüriler'de anaerkil yapının bariz kalıntılarına işaret etmektedir.

Ros nehri üzerindeki Sinyavka köyünde bulunan 100 no.lu kurganda ağaç duvarlı ve çatılı büyük bir zengin mezarı ortaya çıkarılmıştı. Ana kadın cesedinin başı batıya dönüktü. Başında üç sıra halinde dikilmiş ferahi vardı. Ferahilerin üzeri uçar vaziyetteki geyik figürleriyle süslüydü. Boynunda üç sıra halinde altın, akik, kırmızı akik ve kehlibar boncuklar bulunuyordu. Diğer bir kadının kemikleri ana mevtanın baş ucunda yatıyordu ve

ayak ucunda da başka bir kadının kemikleri vardı. İkinci kadının boynunu muhtemelen Hindistan'dan getirilmiş deniz kabuklarından mamul bir gerdanlık ve birçok değişik boncuk süslüyordu. İskeletlerden üçüncüsünün yanında demir hançer, mızrak ve VI. Yüzyılın erken ok tiplerini andıran 160 oklu bir sadak vardı. Burada ana mevtaya korumalar, nedimeler ve muhtemelen köleler refakat ediyordu...

VIII. Yüzyıldan itibaren bozkırlıların saldırılarına maruz kalan Neüriler, boy yerleşim birimlerini veya büşük ailelerin yaşadıkları köyleri terkederek çevresi surlarla çevrili, muhtemelen birden fazla boyu ve bazen kabileleri tek çatı altında birleştiren şehirlere çekilmişlerdi. Baştan sona meskun olmayan büyük şehirler, çok büyük bir ihtimalle, kendi aralarında koalisyonlar teşkil eden kabilelerin periyodik dinî-siyasî toplantı merkezleriydi. Benzeri bazı şehirlere (Nemirov, Matronin, Pleskachevka) nazaran bu tür koalisyonlardan Neüriler'de birkaç tane vardı. Tıpkı Kelt, Yunan ve İtalyanlar'da olduğu gibi, bu koalisyonlar da her yıl veya belli zamanlarda genel siyasî, dinî ve ekonomik problemleri görüşmek üzere kengeşler tertiplerlerdi. Neüriler'in bir kısmının Budinler'e gidişine, İskitler'le birlikte Yakın Doğu'nun uzak kesimlerine düzenlenen seferlere katılmalarına, Tiasmin boylarında bozkırlılarla yerlilerin kaynaşarak yan yana yaşamalarına, bol miktarda yerli defin geleneklerine, değişik kap kacaklara ve ziynet eşyalarına bakarak Neüriler'in küçük bir halk olmadıkları, zaman zaman iç bağları zayıflayan veya kolayca kopabilen birkaç koalisyon oluşturdukları hükmüne varabiliriz. Neüriler, her ne kadar bozkırlılardan pek çok silah, at koşumu ve hatta dinî âyin şekilleri ödünç almışlarsa da, kendilerine özgü birçok gelenekleri muhafaza etmiş; bozkırlılara, kendileriyle birlikte yaşayanlara ve onlar vasıtasıyla Yunanlılar'a karşı başarıyla direnebilmişlerdir.

Darius'un İskitya'ya düzenlediği seferle ilgili efsaneden, Neüriler'in siyasî açıdan İskitler'e bağlı olmadıkları ve Persler'e karşı onlara yardımda bulunmayı reddettikleri anlatılmaktadır. Bu hikayenin bütünüyle bir efsaneden ibaret olmasına karşılık, yine de 514'den daha öncesinde yani Herodot'dan yüzlerce yıl önceki durumu gözler önüne sürmektedir. Neüriler'in Herodot'dan sonra dahi İskitler'e tâbi olduklarını gösteren herhangi bir belge yoktur. Bu konuya daha önce değinilmişti.

Neüriler'de de serflerin yanı sıra ilkel kölecilik vardı. Aristokratların savaşçı süvari ve sıradan savaşçı olarak gruplara ayrılması, her halükârda onların askerî demokrasi basamaklarını tırmandıklarını ve devlet kurma aşamasına gelmenin yolunu bulduklarını göstermektedir. Muhtemelen bu gelişim, yabancı kültüre mensup barışçı kabilelerin bölgeye gelişiyle bozulmuş ve her ne kadar bütünüyle bir sekene değişimine işaret gelişmeler olmamışsa da, muhtemelen İskit döneminin hayat kalıplarını bir yana atan toplumda önemli değişiklikler yaşanmıştır.

ONUNCU BÖLÜM

MELANKHİLENLER, SAVROMATLAR, BUDİNLER VE GELONLAR

MELANKHİLENLER, SAVROMATLAR, BUDİNLER VE GELONLAR

Melankhlenler, Savromatlar, Budinler ve Gelonlar, Olbia'dan kuzeydoğuya giden kervan yoluyla birbirlerine bağlıdırlar. Melankhlenler, bozkır üzerinden Kralî İskitler'e giden bu yolun sol tarafında yaşıyorlardı. Diğerleri ise, yolun Don boyunca uzanan çeşitli kısımlarında hayatlarını sürdürüyorlardı. Şimdi, bu halklar hakkında, İskitya coğrafyasını anlatan ikinci bölümde verdiğimiz bilgilerden biraz daha detaylı bilgi sunmaya çalışalım.

"Kara kabanlılar" denilen yani siyah elbise giyen Melankhlenler, VI. Yüzyılda Yunanlılarca biliniyordu. Miletli Hekataios onlardan bahsetmektedir. Herodot da onları Borysthenes nehrinin sağ sahiline, doğrudan Kralî İskitler'in kuzeyine yerleştirmektedir. Muhtemelen oturdukları yerin arka tarafında bir çöl ve herhangi bir göl veya bataklık uzanmaktaydı. III. Yüzyılda Protogenes için dikilen Olbia kitabelerinde, Olbialılar'ın komşusu Savdaratlar'dan söz edilmektedir. Uzmanlar, bu İskitçe kelimeyi "kara giysili" şeklinde çevirmektedirler. M. S. I. Yüzyıl sonlarında Roma imparatoru Domitien'in çağdaşı olan ve Olbia'ya yerleşen yazar Dionysius Chrisostom, Olbia halkının yerli komşu kabilelerden birinin kullandığı kaftana benzer siyah pelerin giydiğini kaydetmektedir. Bu kayıttan, Melankhlenler'in bir kısmının Dinyeper civarına gelip, Olbia'nın yan taraflarında bir yere yerleştiği sonucu çıkarılabilir. Anlaşılan, bu halk, Herodot zamanında Karadeniz'in kuzeybatı köşesinden fazla uzak olmayan bir yerde yaşıyordu. Herodot'a göre Melankhlenler, doğuda Savromat ve Budinler'le komşuydular. Yine tarihin babasının zama-

nında ve Darius'un seferi sırasında Melankhlenler'in İskitler'le pek de sıkı ilişkileri yoktu. Darius'un seferiyle ilgili efsaneye göre, Persler'e karşı İskitler'e yardım etmeyi reddetmişlerdi. Bu reddetme hikayesi gerçek veya efsane de olsa, her halükârda gerçek ilişkileri yansıtmaktadır. Herodot'a göre Melankhlenler İskit kökenli olmamakla birlikte onların göreneklerini uyguluyorlardı. Diğer halklara nazaran Melankhlenler'in yaşadıkları bölgeyi tam olarak tespit etmek daha zordur. Gerçi deneyeceğiz ama, onlardan ne gibi arkeolojik yadigârlar kaldığını belirlemek bizim için pek de kolay olmayacak.

Savromatlar, Tanais'in Azak Denizi mansabına üç günlük mesafede ve Tanais akımı boyunca, Kralî İskitler'in ve Melankhlenler'in doğusunda yaşıyorlardı. Herodot'a göre onların yaşadıkları bozkır da tıpkı İskitler'inki gibi ormandan yoksundu. Savromat bozkırının uzunluğu on beş günlük yoldu. İskit toprakları içinden geçen Olbia kervan yolu, Savromat toprakları üzerinden kuzeydoğu yönüne doğru devam ediyordu. Herodot'da anlatılan efsaneye göre Savromatlar, Yunanlılar tarafından esir alınan, ancak yolda gemi personelini öldürerek Maiotis'e gelen Amazon kadınlarıyla Kralî İskitler'in evliliklerinden türemişlerdir. İskitçe'nin bozuk bir şivesini konuşuyorlardı ve yaşadıkları topraklar Don'un öte tarafına düşüyordu. Sovyet bilim adamları burada, savaşçıların hayvan figürlü eşyalarıyla, silah ve at koşumlarıyla birlikte defnedildiği kurganlarla yapı ve ritüel açısından tamamıyla benzerlik arzeden arkeolojik kültür yadigârları ortaya çıkardılar. Bu yadigârlar, İskit ve Maiotidlerin günlük hayatta kullandıkları eşyalara oldukça yakındı; ancak yine de o dönemdeki kurganlarda ele geçirilen envanter arasında tamamıyla kendine özgü pek çok eşya da vardı. İskit kültürünün bu uzantısı, Don'un öte tarafında Troitsk, Çelyabinsk, Orsk, Orenburg ve Kuybişev'i içine alan bölgede, güneyde ise Hazar Denizi'nin Astrahan sahiline kadar olan yerlerde görülmektedir. Bu kültürün kendine özgü çizgileri Avrupa İskit-Maiotid dünyasıyla Sibirya ve Orta Asya arasındaki bağlantıyı göstermektedir. Savromatlar, Karadeniz-Azak arasındaki bozkırlara yönelerek, orada İskitler'le kaynaşan, kısmen onları kıran ve ülkemizin Avrupaî güney kesiminin tarihine daha sonraki dönemde "Sarmat" damgasını basan "Sarmat" kabileleri arasında yer alırlar. (Bu kelime bilâhare etnik ad olmuştur.)

Herodot ve Hippokrat, daha sonraları ise diğer Yunanlı yazarlar, Savromat kadınlarının savaşa katıldıklarını, herhangi bir kabile veya aile kültünde rahibe rolü oynadıklarını, hiç olmazsa bir tane düşman öldürünceye kadar kocaya varmadıklarını belirtmektedirler. Yunanlı yazarlar, Savromatları kadınlar tarafından yönetilen bir halk olarak tasvir etmektedirler. Savromat kadınlarının mezarlarında sık sık silahların, özellikle yay ve okun, rahiplik görevlerini yerine getirdikleri hayvan figürlü taş altarların bulunması da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Kısmet olursa, Savromat maddî kültürüyle okuyucuyu baskıya hazırlanmakta olan "Sarmatlar" adlı başka bir kitabımızda tanıştıracağız.

Budinler ve Gelonlar'a gelince, Herodot'un verdiği bilgilere göre bunlar aynı bölgede yaşıyorlardı. Bu bilgiden Budin topraklarının Kralî İskitler'in yaşadıkları bozkırlarla iç içe olmadığı hükmünü çıkarmak gerekir. Çünkü onların ülkesi değişik türde ormanlarla kaplıydı ve doğu kesimleri Tanais-Don'un orta akımlarının sağ sahili üzerindeydi. Daha önce belirttiğimiz gibi, Neüriler Dinyeper'in batı kesiminde yaşadıklarına göre, Budinler'in topraklarına göç ettiklerinde, ancak onların Dinyeper'in sağ kollarının batısında yaşıyor olmaları halinde doğrudan buraya gelmiş olabilirler. Bir başka deyişle Budinler, Voronej'den Poltava orman-bozkır şeridine kadar çok geniş bir alana yayılmışlardı. Nitekim tarihin babası da onlardan bahsederken, İskitler'den sonra bölgenin en "büyük ve kalabalık halkının" onlar olduğunu belirtmektedir. Ülkelerinin orman-bozkırla kaplı olmasına gelince, belki de bu yüzden ormandan yoksun Savromat bozkırlarının kuzeyinde yaşıyorlardı. Savromatlar gibi Budinler de siyasî yönden bağımsızdılar. Budinler, Darius'un İskitler'e karşı düzenlediği sefer sırasında, Kralî İskitler'le belki de İskit tacirlerinin kuzey doğu güzergahının kendi topraklarından geçmesi sebebiyle ticari çıkarlarla dostâne ilişkiler içindeydiler. Göçebe bir halk olan Budinler'in ülkesinin bir yerinde Gelon şehri bulunuyordu. Bu şehirden Olbia'dan geçen İskit ticaret yolu münasebetiyle değil, Budin topraklarına muhaceret eden Neüriler ve İskitler'le komşu olan diğer halklarla ilgili hikayede söz edilmektedir. Budinler, mavi gözlü ve sarı saçlı bir halktı. Kendi dillerini konuşuyor ve göçebe tarzı hayat sürüyorlardı.

Geç dönem yazarlar, genel olarak Budin ve Gelonlar'ın yaşadıkları toprakların Herodot, Ephore ve Aristoteles'e dayandırarak

Don nehri boylarında olduğunu tekrarlamaktadırlar. Augustus döneminden itibaren ozanlar, Kuzey Karadeniz kabile ve halklarından bahsederken, hiçbir fark gözetmeden İskit, Agathirs, Neüri, Budin veya Gelon adlarından herhangi birini kullanmaktadırlar. Bu tarza tüm imparatorluk dönemi boyunca yaşayan Grek-Roma ozanlarında rastlanmaktadır ve isim seçimi dizelerin kafiyesine uygun olarak yapılmaktadır. Bu durum, özellikle Romalı büyük lirik ozanı Q. Horatius Flaccus için geçerlidir. Ozan, iki yerde ülkemizin güney kesiminden 26/25 yıllarında Augustus'a gelen İskit ve Sarmat elçilerinden bahsederken, bir yerde onlardan Gelonlar, bir yerde ise İskitler diye söz etmiştir. Yani kafiye ve vezin uyuşumu için uygun adlar kullanmıştır. Miladî I. Yüzyıla ait iki kaynak vardır: Birincisi, yaklaşık 44 yılında yazılan Pomponius Mela Korografyası ve ikincisi Plinius'un eşsiz tarihi eserinde verilen bazı coğrafi bilgilerdir. Bu kaynaklarda Marcus V. Agrippea tarafından çizilmiş Augustus dönemi resmî haritaları ve Romalı yöneticileriyle ilgili faydalı tasvirlerin yanı sıra, dönemi ve muhtevası itibariyle Herodot'a yakın, ama onunla bütünüyle örtüşmeyen, daha ziyade Kralî İskitler'i basilius yani kralların torunları olarak gösteren, Neüriler'i Dinyeper yani Borysthenes'in yukarı kesimlerine, Gelonları ise doğrudan Neüriler'in arka tarafına yerleştiren Mela'yı ve pek az olarak da Plinius'u kullanan herhangi bir kaynaktan yararlanılmıştır. Bu bilgilerin Herodot'un hikayesiyle karşılaştırılması, Gelonos veya daha sonraki yazarların eserlerindeki Geloni şehrinin Budin topraklarının Dinyeper boyundaki kısımlarda yani batıda aranmasına imkan tanımaktadır. Gelin, sözü doğrudan tarihin babasına verelim. Herodot, IV. Kitabında (§ 108-109) aynen şöyle diyor:

"Budinler, güçlü ve kalabalık bir ulustur; gözleri parlak, saçları kızıl sarıdır, Gelenos derler, tahtadan yapılma bir kentleri vardır. Kale bedeninin bir her kenarı otuz stad'dır ve ağaçtan yapılma yüksek bedenlerdir; evleri ağaçtandır, tapınakları da öyle. Zira tapınakları da vardır. Yunan tanrıları için kurulmuştur. Yunanlılarınki gibi heykeller, sunaklar ve tahta mihraplarla donatılmıştır ve üç yılda bir Dionysos adına kutladıkları bayramda Dionysos törenleri yaparlar. Gelonlar'ın asılları Yunan'dır, ondan böyle yaparlar; deniz kıyısındaki yerlerinden göçtükten sonra Budinler'in yanına gelip yerleşmişlerdir; Yunan ve İskit karışımı bir dil konuşurlar.

"Budinler'in ne dilleri, ne de gelenekleri böyledir; zira bunların yerlisi olan Budinler, göçebedirler ve bütün uluslar içerisinde bit yiyenler bir tek bunlardır; Gelonlar ise toprağı ekerler, buğday yerler, bostan yetiştirirler; ne görünüşleri, ne de renkleri Budinler'e benzer.."

Yazar daha sonra Yunanlılar'ın bazen Budinler'e Gelonos dediklerini, ama bunun doğru olmadığını kaydetmektedir. Gelon şehri oldukça büyük gösterilmiş olmalı. Eğer Herodot Attika stadını kullansaydı, şehrin her bir kenarı 540 m., İonia stadı kullansaydı 6300 m., Pers fersahını kullansaydı 5940 m. gelecekti. Son iki rakam, her ne kadar şehirle ilgili anlatım Miletli Hekataios'un eserinde de geçiyorsa da, mecazhi rakamlar olabilir.

Herodot'un hikayesi, her ne kadar efsaneye göre Gelonlar ve Budinler değişik kökenlere mensup iseler de, bu iki halkın barış içinde bir arada yaşadıklarını göstermektedir. Tarihin babasında Gelonlar'ın kendi dillerinden bahsedilmemesi, onların İskitce ve Yunanca konuşan iki dilli bir halk oldukları, Gelon şehrinde Yunan tanrılarına tapılması, Yunan bayramlarının kutlanması ve Gelonlar'ın Yunan kökenli oldukları şeklindeki söylentiler, İskitler'in ve muhtemelen bir zamanlar Yunanlı tacirlerin bu ülkeye gelmeleriyle izah edilebilir. Eğer gerçekten Gelon diye bir şehir var olmuşsa, büyük bir ihtimalle gezgin İskit tacirlerinin bu bölgedeki bereketli ticaret merkezi ve noktalarından biriydi.

Eğer Gelonlar'ın ve Budinler'in yaşadıkları müşterek toprakların Orta Dinyeper'in sol sahilinden Don'un orman-bozkır şeridindeki Voronej akımına kadar uzandığını doğru olarak belirleyebilirsek, arkeolojik anlamda özellikleri yönünden İskit ana çizgilerine yakın olan bu halklara hangi sanatı atfedeceğiz? Böyle bir arkeolojik kültür var ve bu kültür Desna ağzından Vorskla'ya, Kuzey Donets nehrinin orman-bozkır ve kısmen bozkır bölgesindeki akımı boyunca uzanan ormanlık alanın güneyini içine alan bölgede fazla değişik olmayan varyantlarıyla göze çarpmaktadır.

Ancak, kökenleri, ahşap mezar kültürüne mensup kabilelerden ziyade, kültürlerinin ana çizgileri doğrudan kara orman grubu kabileleriyle bağlantılı olan Neüriler'e yakın bulduğumuz halklara dayanan Bozkırlı İskitler'in aksine, Budinler'e atfetmeye meyilli olduğumuz İskit döneminin belirgin kültürünün öncü veya atalarını tespit etmek oldukça zordur.

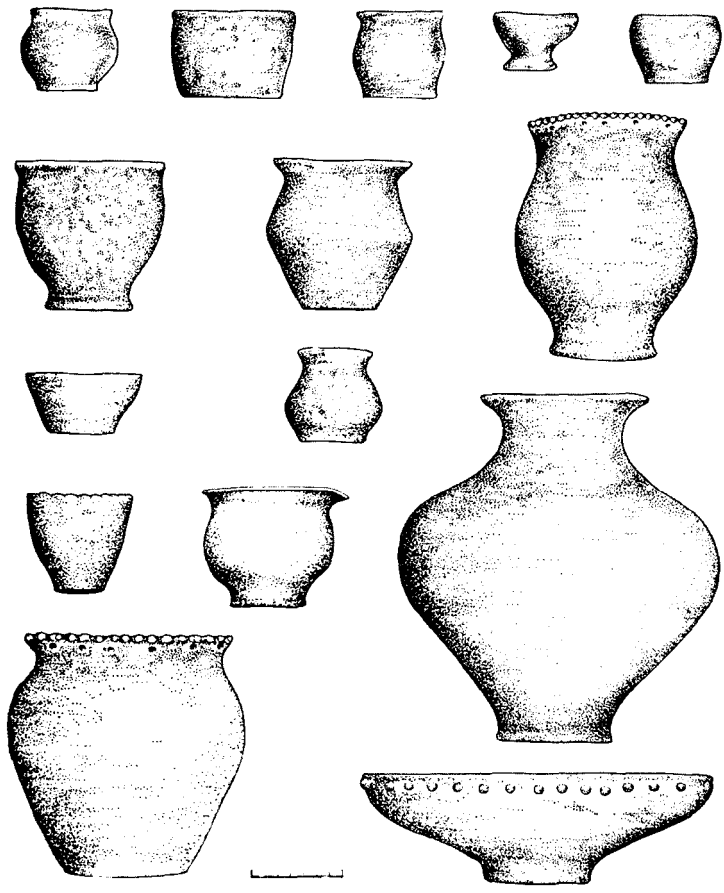

Posulye ve Donets kurganlarında bulunan değişik tipte seramik kaplar

Ahşap mezar kültürü henüz II. Binyıl ortalarında bölgedeki kabilelerde mevcuttu. Bu kabileler, hayatlarının ilk döneminde Orta ve Aşağı Povolje'deki ana vatanlarından ilk önce Oka sahillerine ve yer yer ormanlarla kaplı bölgelere göç ettiler. Burada, Oka ve kolları civarında avcılık ve balıkçılıkla uğraşan, pek çok neolitik özelliklere, bilhassa mükemmel taş silah ve âletlere sahip olan kabilelerle karşılaştılar. Sonuçta ilk olarak Murom bölgesindeki Pozdnyakovo köyünde ortaya çıkarıldığı için Pozdnyakovo arkeolojik kültürü denilen kendine özgü kültürün bir araya getirdiği yeni kabilelerin oluşumu mükemmelen gerçek-

leşti. Bu kültür, İtil-Oka neolit kültürün kalıntıları olan seramik, ziynet eşyaları vs. ile ahşap mezar kültürünün kendine özgü karışımının temsilcisidir. Pozdnyakovo kültürü, demir çağının başlangıcına kadar İtil-Oka nehirleri arasında ve kısmen Moskova civarında varlığını sürdürmüştür.

Göründüğü kadarıyla Dinyeper, Donets ve Don'un ormanbozkır şeridinin sol kesiminde de benzeri bir gelişme yaşanmıştır. Her halükârda, ahşap mezar kültürü sözü edilen bölgelerin tamamına girmiş ve üstelik Oka civarındaki ormanlık bölgeye de sızmış olması hasebiyle, bu süreç muhtemelen çok önce başlamıştır. Burada ahşap mezar kültürüne mensup kabileler Oka'nın neolitik kültür tipine yakın bir kültürle karşılaşmışlardır. Bu bölgede, İzium şehri yakınındaki Donbassa'nın Bondarih köyünde ortaya çıkarıldığı için Bondarih kültürü denilen bir kültür oluşmuş ve Dinyeper'in Sula kolunun sol sahilinden Vorskla'ya kadar uzanmıştır.

Gerek bu kültüre ait seramik kaplarda ve gerekse orta Rus Pozdnyakovo kültürüne ait kap kacaklarda, neolitik dönem kaplarının ve ahşap mezar kalıntılarının izleri fark edilebilmektedir. Bondarih kültürüne ait köylerde, ancak orta derece gelişim döneminde ahşap mezar kültürünün etkisi nisbeten kolayca sezilebilmektedir. Bununla birlikte İskit dönemine kadar olan Posulye-Donets seramiklerinde tomruk şekilli, kenarları keskin, kavanoz tipli kaplar kullanılmış ve dolayısıyla Bondarih kültürü kabileleri arasında muhafaza edilmiştir. Fakat bu kabilelerin köylerinde kesme tip bronz hançerler, bıçaklar ve Kelt tipi bronz baltaların bulunması, her iki grubun belli bir süre komşu olarak yaşadığını göstermektedir. Bu durum, İskit dönemi dediğimiz devrin başlangıcına kadar devam etmiştir. Bazılarına göre ise İskit devrinin daha geç döneminde buraya çıkıp gelen kabileler, yerli Bondarih kabilelerini mağlup edip kuzeydeki ormanlara sürerek, tamamen yeni bir kültür oluşturmuşlardır.

Bunlar, İskit döneminin alacalı unsurlarını da içeren Donets-Posulye seramiklerinin oldukça farklı gelişimi hakkında henüz bir açıklama getirilmemesine rağmen, bu veriler esas alınarak çıkarılan hükümlerdir. Gerçekten de bu kaplar arasında az miktarda sivri kenarlı ve yaygın kavanoz şekilli fıçı tipi kapların kalıntılarına rastlanmıştır. Ancak, bazen kara orman kültürüne ait la-

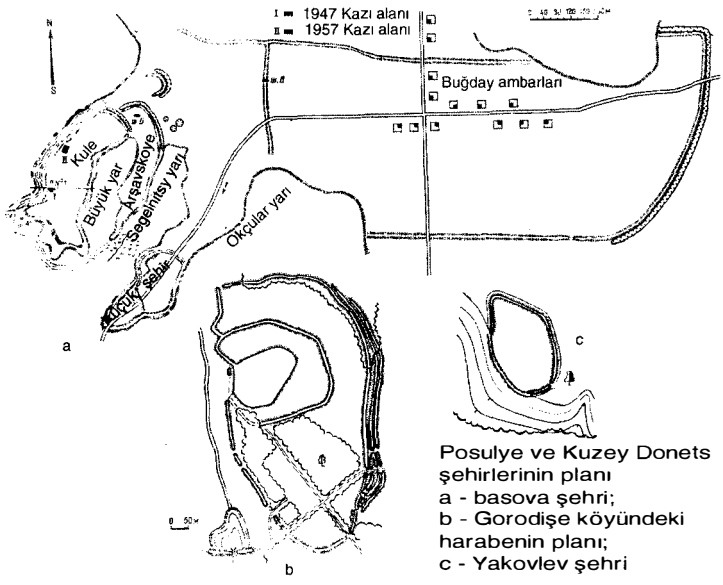

Posulye ve Kuzey Donets şehirlerinin planı
a - basova şehri;
b - Gorodişe köyündeki harabenin planı;
c - Yakovlev şehri

le şekilli kaplarını, bazen Bondarih tiplerinden birini andıran uzun ama dengeli çanaklar da vardır. Bunun yanında basık, geniş tabanlı, fıçı şekilli ve fazla yüksek kenarlı olmayan çanaklara da rastlanmaktadır. Kenarları içeri kıvrık ve ağız kenarının altından iç dövmeli taslar bu kap koleksiyonunu tamamlayan parçalardır. Bu tip tasların şekli, kara orman kültürü dönemine ve Kiyef Pravoberejya'ya özgü fıçı tipli kapların kullanıldığı döneme kadar gider. Bu kaplar arasında İskit ve Neüriler'in kullandıkları eşyalara benzemeyen, tamamıyla kendine özgü yuvarlak şekilli ve kulplu testiler mevcuttur. Bunların tamamına daha ziyade Don civarında, özellikle de Posulye, Vorskla ve Donets çevresinde fragmanlar halinde rastlanmaktadır. Bu şekil, üzerinde durduğumuz kültür varyantı için spesifiktir, ama kaynağı açıklığa kavuşturulamamıştır...

Şehirlere gelince, bariz unsurların Dinyeper'in sağ sahilindekilerle benzerlik arz etmesi, Sula ve Psel boyunda tamamıyla meskun iki tip şehir bulunduğunu göstermektedir. Bunların şehristanı Sula üzerindeki Basovka şehrininki gibi oldukça geniş ve boştur. Basovka şehrinin ana meydanı 170 hektardan daha geniştir. Su seviyesinden yüksekte yer alan üç burun vardır. Her meydan birkaç hektar genişliğindedir. Suyun başladığı yerden itiba-

ren her yar arasında 3-4 m. yüksekliğinde çapraz bir toprak tabya yer almaktadır. Plato tarafındaki toprak tabya, 150 hektardan daha geniş, boş ve dikdörtgen şekilli bir meydan tarafından çevrelenmiştir. Bu meydanın batı ucunda birbirine yakın, nisbeten küçük üç kasaba yer almaktadır. Tabyalar toprak ve yanmış kilden oluşmaktadır. Burunlar üzerinde kazılar yapılmış, ama kül yığınlarına rastlanmamıştır. Birkaç derin olmayan toprak dam ve kulübe ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan biri iyi muhafaza edilmişti ve 9x5 m. ebadındaydı. Kulübelerin tabanı balçıkla kaplıdır. Örme temel üzerindeki duvarlar balçıktandır. Bunlar, Tiasmin nehri üzerindeki Tarasovo dağı eteğinde yer alan şehre oldukça benzemektedir. Evlerin çevresi aşağı yukarı yuvarlak veya ovale yakın köşelerle çevrili dikdörtgen şeklindedir. Dört köşeli ocakların tabanı balçıktır ve bazılarının köşelerinde kazıklar vardır. Konik ve silindir şekilli kil tuğla kalıntıları, bunların baca yapımında kullanıldığı kanaati uyandırmaktadır.

Birçok tipik eşya bulunmuştur. Seramik olanları yukarıda anlatıldığı gibidir. Kamenskoye şehrindekilere benzer demir oraklar, geniş ağızlı veya dar kabzalı bıçaklar, sıradan demir bizler, 20 cm. uzunluğa kadar varan düz iğneler de bulunmuştu. Ayrıca adi bileği taşlarına rastlanmıştır. Silah olarak bronz pul zırhlar, kılıç kemerine veya dizgine bağlanan püsküllü bronz sarkıtmalar, VI-IV. Yüzyıllara ait bronz ok uçları ve demir kama kırıklarına rastlanılmıştır. 40 cm. uzunlukta "sopa şeklinde" büyük demir toplu iğneler, iki kartal başlı VI. Yüzyıla ait bronz ferahiler.. İşte ele geçirilen tüm metal bulgular bunlardan ibarettir. Demir cürufatı, bu metalin kaynak yapımında kullanıldığını göstermektedir. Kemikten delgi âletleri, ortası iki delikli ağızlıklar, üçgenik başlı toplu iğneler vs. yapıyorlardı. Fakat bu eşyaların sayısı azdı. Boncuklar büyük bir ihtimalle V ve IV. Yüzyıla aitti. Diğer yandan elli kadar öküz, 50 domuz, 30 küçük tırnaklı hayvan, 31 at ve 9 köpek kemiğine rastlanmıştır. Vahşi hayvanlardan az miktarda mus, geyik, yaban domuzu, ayı, tilki, tavşan ve su kuşlarının kalıntıları bulunmuştur. Tarım ve gütme hayvancılık, ekonominin temel direğiydi. Özellikle Posulye'de ve hatta Desna'nın birazcık kuzeyinde iki adet İskit dönemine ait ağaç saban bulunmuştur ki, buğday yetiştirildiğinin en güzel delillerindendir. Bilinen oraklar Kamenskoye tipidir ve çengel kısmıyla sapı birbirine bitişiktir. (Psel üzerindeki Knışeva şehri). Sula'nın kuzeyindeki Posulye tipi se-

ramikler, Seim nehri üzerindeki fazla büyük olmayan birkaç şehirde bulunmuştur. Birkaç hektar genişliğinde meydanları olan bazı şehirler Psel ve bizzat Sula civarında bilinmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Basovka şehri bunların kendine özgü merkezi durumundaydı. Şehrin kültür katmanı en fazla V ve IV. Yüzyıla aittir; ama VI. Yüzyıl ortalarına ait az miktarda seramik ve ufak tefek eşyalar da mevcuttur.

Posulye'de 1-20 metre yüksekliğinde pek çok kurgan vardır. Bunların en büyükleri Aksutinets ve Volkovets köylerindedir. Ana yapı tipi, oldukça geniş ve dikdörtgen şeklindeki çukur içinde veya toprak hizasında tomruk kulübe şeklindedir. Çukurun duvarları satıha kadar köşelerden dört iri kütükle takviye edilen dikey tomruklardan oluşmaktadır. Daha geniş yeraltı mezarları, uzatma duvarı içinde bir destek kütüğünün altında yer almaktadır. Bazen bunların üzeri sade bir şekilde tomruklarla örtülmüştür. Çoğunlukla çaprazlama olarak iki tomruk haç şeklinde gerilmiştir. Nadiren de olsa, vertikal olarak dikilmiş cellat kütükleri veya kalın tomrukların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş duvarları bulunan çukurlara rastlanmaktadır ki, bu duvarların köşeleri ve ortası daha kalın kütüklerle takviye edilmiştir. Bunun, Tiasmin şehrinde rastladığımız kara orman kültürüne ait toprak damların duvarlarının takviyesinde kullanılan bir metot olduğunu hatırlayalım. Bu ahşap mezar kulübeler, bazen ahşap mezar kültürünün erken dönemine ait klasik mezarlara benzemektedir. Ancak, burada mezar, bir-iki tane oldukça kalın ve hatta hafif kütükten oluşmakta; fakat çukurun tamamını doldurmadığı gibi gerçek bir kulübeye daha az benzemektedir. Ayrıca bu ahşap mezarlar İskit dönemine kadar ulaşmamıştır. Posulye mezarlarının iç yapısının Dinyeper'in sağ sahilindeki Neüri mezarlarıyla doğrudan bağlantılı olduğu kesin. Ancak ritüelde Neürilerinkinden farklılıklar vardır. Bir kere burada yanmış ceset yoktur ve mevtanın başı aşağı yukarı daima güneye çevrilidir. Mevtanın uzunlamasına defnediliş şekli muhtemelen bozkır ritüelinin etkisiyle aynıdır. Büzülmüş vaziyette defnedilen cesetlere nadiren rastlanmaktadır. Bozkırlı İskit ritüeliyle benzerlikler negatiftir, yani gerek bozkırda ve gerekse burada ceset yakılmamaktadır.

Açılan mezarların büyük bir çoğunluğu savaşçı mezarıdır ve bunlarda bazen değerli silahlara ve kıymetli ziynet eşyalarına

Posulye kurganlarında bulunan kulübe tarzı ağaç mezar yapıları

rastlanmaktadır. Yaklaşık yirmi kadar mezarda mevtaya refakat etsin diye zorla öldürülmüş kadın cesetlerine rastlanmıştır ve bunlardan bazılarının üzerinde değerli ziynet eşyaları vardır. Mezarlarda rastlanılan savaşçıların çoğu süvariydi. Bozkırlı İskit aristokratlarının aksine, Dinyeper'in sağ sahilindeki Neüri mezarlarında mevtanın yanına at değil, ucuz veya pahalı cinsinden koşum takımları konulmaktadır. Genellikle bir mezara 2-6 kişi defnediliyordu, ama bazen çukurun bir kenarında 20 kadar kişinin cesedine de rastlanmaktadır. Bu mezarlarda bulunan dizgin takımları da Bozkırlı İskitler'in mezarlarında rastlananlardan daha iyidir. Ancak bu, bir arkeolojik tesadüftür; çünkü bozkırdaki kurganlar IV-III. Yüzyıllarda VI-V. Yüzyıllardakinden daha fazla açılmıştı. Kadın mezarlarında da dizgin takımına rastlanmıştır. Bunda bazen komşu Savromatlar'ın hayat tarzının etkisinin rolü vardır, bazen de bizzat Sarmat kadınlarının Posulye kabilelerine gelin gelmiş olmalarının sonucudur.

Aksutinets kurganları arasındaki Büyük mezarın sahibinin ölümünden sonraki durumunu inceleyelim. Mevta, Posulye tipi mezarlarlarda olduğu gibi tek şevli çatısı bulunan ahşap bir yapının içinde yatmaktaydı. Toprak sette ölü yemeği kalıntıları vardı: Kap kacak kırıntıları, koyun kemikleri, Posulye-Donets bölgesinde İskit dönemine ait olanlardan birkaç misli daha büyük iki adet iri bronz âyin bıcağı. Eski nebbaşlar mezardaki tüm altınları soyup götürmüşler ve arkeolog D. Ya. Samokvasov'a da sadece bir miktar kemik bırakmışlar. Mezarın kuzeybatı köşesinde yaklaşık yirmi çift bronz ve demir gem vardı. Gemlerin üzengi kemiği şeklinde veya ilmiğin kenarına iliştirilen yuvarlak yan halkaları mevcuttu. Ayrıca gemlerle birlikte bakır, demir ve boynuz ağızlıklar vardı. Üç delikli olan ağızlıkların özellikle boynuzdan yapılanların çoğunun üst kısmı at ve koyun başı, alt ucu ise tırnak şeklindeydi. Dizgin kayışı, kartal, koyun ve uzanmış vaziyetteki vahşi keçi başlarına benzeyen hayvan figürlü bronz ferahilerle süslüydü. Tepesi öküz kafalı iki adet zilli bronz alem, demir çanlarıyla birlikte cenaze arabasının müzeyyen okunun iç kısmında yer almaktadır. Bunlar daha ziyade Sula ve Kuban'da görülmektedir. Bozkırda ise bol miktarda sadece IV-III. Yüzyıllarda kullanılmaya başlamıştır. Belki de Posulye'nin Kubanlı Maiotidlerle olan ilişkisinin bir delilidir veya değişik bölgelerin birbirini tutmayan arkeolojik verileri belirsizliğinin bir sonucudur. Bu alemlerin hemen yakınında, mezardaki tüm eşyalardan daha geç bir döneme, V-IV. Yüzyıla ait bir sadak yatmaktaydı. Herhalde nebbaşlar iki ağızlı demir çapa gibi ona da dokunmamışlardı. Korktukları için mi, yoksa yağmalamanın bedeli olarak mı bunu bıraktıklarını tahmin etmek zor. Demir ve bronz pul zırh ise mezarın güneybatı köşesindeydi. Aynı yerde iki savaş baltası ve dört adet demir mızrak ucu vardı. Duvarın ayak ucunda V. Yüzyılın birinci yarısına ait tipik bronz, kemik ve demir ok uçlarıyla birlikte bir sadak, 70 cm. uzunluğunda demir bir kılıç vardı, fakat kılıcın bileği taşı şeklindeki kabza başı ve kalp şeklindeki çaprazı o döneme ait sıradan İskit kamalarının özelliklerini yansıtmaktaydı. Mevtanın sağ tarafında bir araba dingili uzanmaktadır. Kuzeydoğu köşede ise amforalar veya onun yerli muadili ve domuz kemik artıkları göze çarpmaktadır. Demir bıçaklar, alt kısmı bronz ajurneli, parsa benzer yırtıcı bir hayvan figürüyle süslü demir kamalar gibi başka eşyalar da vardı.

Posulye'nin zengin kurganları arasına Şumeyko çiftliğinde bulunan ve 1899'da çiftlik sahibi tarafından kazılan kurganı da dahil edebiliriz. Yaklaşık 19 m. yüksekliğindeki kurganda muhafaza edilen eşyaların envanterini çıkarmak mümkün olmamıştır. Çukurun iç hacmi 5,6x3,5 m. idi ve kalın kesme kütüklerle yapılmıştı. Bulunan eşyalar arasında en önemlisi, Büyük mezardakiyle aynı tipte, muhtemelen Yunan işi demir bir kamaydı. Kabzası altındı..

1897 ve 1898'de Aksutinets'deki Mazaraki'de birkaç adet kurgan daha açılmıştır. Bunlardan bazıları Solocha ve Chertomlyck'in zengin dönemine aitti. Bu kurganlardan birinde tıpkı Solocha'daki gibi geç İskit tipi harbe ve mızrak vardı ve altınla kaplı tutak kısmı kartal pençesi şeklindeydi. Bir başka kurganda ise lüks envanter arasında, diğer birçok kurganda olduğu gibi, kırbaç kabzasına sarılmış altın şerit yer almaktaydı. Yine aynı kurganda Solocha'dakini andırır şekilde balık görünümünde süslerle müzeyyen at koşum takımı mevcuttu.

İskit döneminde orman-bozkır şeridinin sağ tarafında kalan bölge kültürünün Posulye varyantının belirleyici özelliği, burada bozkır tipi katakompların olmayışıdır. Son zamanlarda Kiyefli bir grup arkeolog, Dinyeper'in sağ sahilinde ve doğrudan Kiyef'in karşısındaki Borispol istasyonunda V. Yüzyıla ait bir takım kurganlar olduğunu tespit ettiler. Bu kurganların özelliği, ahşap görünümlü yapı ile Bozkırlı İskitler'deki katakombu hatırlatan bir tarzın birlikte kullanılmış olmasıdır. Her iki tip kurganda bozkır defin şeklini andıran ritüel göze çarpmaktadır: Kemikler batı yönünde yer almaktadır ve bunlara yeterli miktarda itaat altına alınan kişilerin ve muhtemelen kölelerin kemikleri refakat etmektedir. Anlaşılan bozkırlılar, Dinyeper nehrinin sağ sahilinden ziyade sol sahilininin daha yukarı kesimlerine sokulmuşlardı. Acaba bu bir fetih miydi, yoksa Bozkırlı İskitler'in bildiğimiz muhaceretleri sonucunda kültürel açıdan kendilerine benzeyen sol sahil ahalisiyle kaynaşmaları mıydı? Büyük bir ihtimalle ikincisiydi, ama buraya kendilerine özgü cenaze defin şeklini taşımışlardı. Ama ülkenin doğuda Dinyeper'den başlayarak daha iç kesimlerine doğru bozkır halkı kendi âyin şekilleriyle birlikte yayılmamıştır.

Herodot'un Syrgis veya Gyrgis dediği Donets nehri, orman-bozkır haritası göz önünde bulundurulduğunda muhtemelen o

dönemde Posulye'ye kadar geliyordu. Harkov Üniversitesi arkeologlarından B. A. Şramko, öğrencilerinden ve meslektaşlarından bir grupla birlikte bu nehrin orta ve yukarı akımlarıyla, kolları üzerinde seksen kadar yerleşim birimi ortaya çıkarmıştır ki, bunlardan en azından on sekiz tanesi şehirdir. Müstahkem köyler, farklı yerlerde kurulmuştu. Bazıları nehrin subasar kısımlarında, bazıları ise kara toprakla kaplı platonun oldukça yüksek kesimlerindeydi. Bunlar, görünüşüne bakılırsa, herhangi bir saldırı esnasında ahalisinin kolayca kaçıp sığınabileceği şehirlerin yakınlarına kurulmuştu. Köylerin bazılarında kül yığınlarına rastlanmış, ama bazılarında külden eser bulunamamıştır.

Ostroverhovka köyünün zibilliğinde yaklaşık beş öbek halinde atmış zibil yığına rastlanmıştır ki, bunlardan her biri ya yuvarlak ya da oval şekilliydi. Zibil yığınları ocaklardan çıkan küllerden ve evlerden dışarı atılan eski kap kacak ve hayvan kemiklerinden oluşmaktaydı. Seramik kırıntıları arasında çok sayıda çanak, testi, tas ve diğer sıradan Posulye tipi mutfak eşyası ile fıçı görünümlü ve bozkır tipi çömlek parçalarına rastlanmıştır. Bu eşyaların çoğu içten dövmeli, merdaneyle atılmış çimdiklerle veya kenar süsleriyle bezeliydi. Sahanlarda içten dövme süslemeler yoktu. Bazı kapların dip kısmında tıpkı bir süzgeç gibi pekçok delik vardı. Kil kirmenlerin büyük kısmı konikti. Demir eşyalardan geniş dövdülü baltalar, geniş ve dar kabzalı bıçaklar, iki delikli ağızlıklar, oraklar için taş bileğiler, daha geç dönem bronz ok uçları, bronz aynalar vs. bulunmuştur. Basovka'da da muhtemelen fırın kemerinde kullanılan hafif yanmış kil mahrutiler ele geçirilmiştir. Oldukça şematik hayvan ve insan heykelcikleri bulunmuştur, ancak bir domuzunki hariç hiçbirinin başı muhafaza edilmediği için bunları ayırt etmek zordur. Kapların tamamı çömlek tezgâhı kullanılmadan yapılmış. Yunan seramiklerinden sadece şarap getirmek için kullanılan amforalara rastlandı. Bunların büyük kısmı IV-III. Yüzyıla ait, ama VI-V. Yüzyıllara ait olanlar da mevcut. Gerek bu amforalara ve gerekse İskit eşyalarına bakarak, köyün VI. Yüzyıl başlarında kurulup III. Yüzyıl başına kadar varlığını sürdürdüğü tespit edilebilmektedir. Kül yığınlarının birinin civarında yapılan kazılarda yaklaşık 30 cm. derinlikte, aşağı yukarı oval şekilli ve 8x5 m. çapında bir kulübenin kalıntıları ortaya çıkarıldı. Kulübenin duvarları karkas zemin

üzerine sıvalıydı. Kulübenin kül yığınlarıyla ilişkisine gelince, B. A. Şramko'nun tahminine göre, her yuvarlak kül yığını üç beş kulübelik bir komplekse aitti ki, bu da Kamenskoye şehrindeki bozkırlılarda gördüğümüz gibi, büyük patriarkal ailelerin varlığına işaret etmektedir. Bu tür kül yığınları, külübeler ve yapı tarzları, diğer eski köy yerlerinde de tespit edilmiştir.

B. A. Şramko, bu kulübelerin büyük bir ihtimalle kum tepeleri üzerinde kurulan yazlık yerleşim birimine ait olduğu kanaatindedir. Bunlar, yaz boyunca sürülerin otlatılması sırasında kullanılıyorlardı. Harkov yakınlarındaki Şmarovka köyündeki eski köy yerlerinden birinde bu tür bir kulübe bilinmektedir. Kulübenin tabanı 2-3 cm. kalınlıkta balçıkla sıvalıydı. 9,5x6,0 m. planında dikdörtgen şekilli olan kulübenin köşeleri kütükler üzerine oturtulmuştu.

Donets üzerinde iki tip eski şehir yeri vardır. Bir kısmında bütünüyle veya neredeyse kültür katmanına rastlanmamıştır ve muhtemelen kaçakların yaşadığı bir yerdi. Diğerleri ise insanların yaşadığı yerlerdi. Şehristanları büyük değildi ve bir ila birkaç hektar arasında değişiyordu. Bunlar, insanların daimî yaşadıkları yerlerdi ve kültür katmanları oldukça zengindi. Sık sık ana meydana dıştan eklenmiş bir iki ilâve dış şehristanla, çevresi istihkamlarla çevrili şehristanlara rastlanmaktadır. Bunlarda da insanlar yaşıyorlardı. Matronin ve Basovka gibi meskun ve gayr-ı meskun yerleri olan eski şehir yerlerine rastlanmamıştır. Donets üzerinde Basovka tipinde merkezi olan eski şehir yeri yoktur. Yakın zamanlarda P. D. Liberov tarafından Gorodişe köyünde yapılan kazılarda, eski köy yerinde 21 500 m^2 ebadında ana saray meydanı, 48 100 m2 birinci dış şehristan, 19 420 m^2 ikinci dış şehristan olmak üzere toplam 26 hektardan daha geniş bir şehristan bulunmuştur. (Bkz. sayfa 254'deki çizim). Şehrin ana sarayı ile iki dış şehristanı yeterli oranda doymuş kültür katmanıyla kaplıydı. Şehrin istihkam derecesi yerleşim yerine bağlıydı. Burunlar üzerine kurulan şehirlerin, her ne kadar yan yamaçlar tabiaten yeterince dik veya suni olarak 30-40° dik hale getirilebilmişse de, sadece dolgu tarafı tabyalarla çevriliyordu. Bazen yamaç üzerine fazla büyük olmayan ilave tabyalar yapılıyordu. Hem tabyaların, hem de hendeklerin sayısı bir savunma hattında dört sıraya kadar çıkabiliyordu. Tabya, hemen hendeğin bittiği yerden başlıyordu. Kimi hallerde

tabya yamaç boyunca iç taraftan taşlarla takviye ediliyordu. Tabyanın tepesine herhangi bir ahşap bina da yapılabiliyordu. Örneğin Karavan ve Lubotino köyü yakınındaki eski şehir yerinin tabyaları üzerinde bu tür yapılara ait yanmış tomruk kalıntıları bulunmuştu. Ancak ileride yapılacak araştırmalar bu tür yapıların kurulma ve yaygınlık derecesini ortaya çıkarabilecektir. İskit döneminde orman-bozkır şeridindeki büyük şehirler de dahil olmak üzere tüm şehirlerde bu tür yapıların kurulmuş olması hiç de ihtimal dışı değildir. Herhangi bir bağ bahçe sırası veya ağaç siperler olmadan müdafilerin toprak tabyaların üzerindeki geniş tompuklarda ok yağmuruna karşı tutunabilmeleri zordu.

Eski şehir yerleri üzerinde kulübe kalıntılarına rastlanmıştır. Bunlar da eski köy yerlerindekiler gibi ağaç karkas üzerine balçıkla sıvalıydı. B. A. Şramko, 1961'de Lubotino köyündeki harabede derin toprak damlar ortaya çıkarmıştı, fakat bunlar henüz literatüre girmemiştir. P. D. Liberov ise Gorodişe köyü yakınlarındaki eski köy yerinde bir dizi değişik tarım çukurları ortaya çıkarmıştır. Donets üzerindeki tüm eski köy ve şehir yerlerinde tarım ve hayvancılık izlerinden başka pekçok seramik ve el âletlerinden ve ziynet eşyalarına kadar oldukça değişik türde günlük kullanım eşyalarına rastlanmıştır.

Bazen eski şehir veya köy yerlerinin hemen yakınlarında kurganlara rastlanmaktadır. Kurgan grupları kimi zaman birkaç toprak setten, kimi zaman da bu setlerin yüzlercesinden oluşmaktaydı. Eski Karavan harabesi civarında, örneğin yaklaşık 18 000 m^2'lik ana meydanda 0,5 ile 2,5 m. yükseklikliğinde 450 kadar kurgan vardı. Kurganların altındaki yapılar neredeyse tek tiptir. Bunlar, yuvarlak köşeli, fazla geniş olmayan, kemikler için yeterince uzunlukta, dikdörtgen şeklinde çukurlardır. Tabanları düz ağaçla kaplıdır ve ancak bazen ağaç döşeme yapılmıştır. Bir kulübe gibi sağlam yapıya burada kesinlikle rastlanmamıştır. Sadece Büyük Gomolşa köyü yakınlarındaki bir kurganda B. A. Şramko, mezarda mevta üzerine iki kat tahta çatı ortaya çıkarmıştır..

Kiyefşin ve Posulye'nin karmaşık mezar kulübesi yapı, ahşap mezar kültürü kabilelerinin basit kütük mezarlarıyla kıyaslanamaz, ama kara orman ve Neüri kültürüne ait dikey ve yatay çarpık duvarlı damlardan üstündür. Bununla birlikte geç dönem ahşap mezar kültüründe basit ağaç kütükler bir-iki tomruk arasında

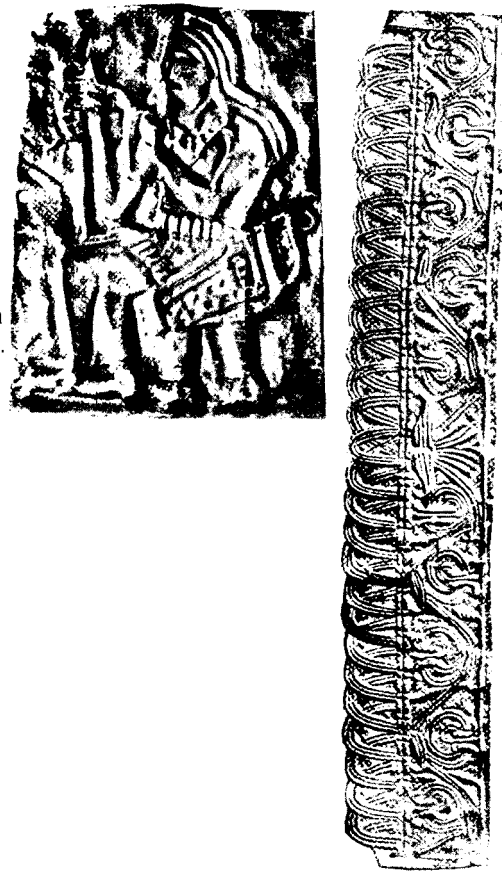

Aksutinets'deki bir kurganda bulunan altın eşyalar (1902).

kaybolmuş ve sadece çaprazlamasına gerilen ağaçlarla örtülen, bazen tavanlı çukurlar kalmıştır. Yine de Posulye'de bulunan seramikler, giysiler, yerleşim birimlerinin ve kulübelerin yapılış şekli, Bozkırlı İskit kabileleriyle bilhassa ilişki içinde bulunan Donets civarı orman-bozkır kabilelerininkiyle oldukça benzerlik arz etmektedir. Ancak, bilindiği gibi Bozkırlı İskitler, IV. Yüzyıl başlarına doğru Donets tipi mezarları katakomplarla değiştirmiş, yani değişik tipte yeraltı odaları yapmaya başlamışlardır. Donets civarında kesinlikle katakomplar olmamıştır. Nehrin bozkırdaki akımı boyunca, orman-bozkır şeridinde gördüğümüz mezar şekilleri kullanılmıştır. Bununla birlikte buralarda yaşayanlar da göçebe kabilelerdi. Zayıf bir ihtimalle bunlar Bozkırlı İskit kabilelerine mensuplardı ve sadece katakompları bilmiyorlardı. Ölülerini sırt

üstü yatırarak, başları güneye dönük şekilde yani Posulye defin şekline göre gömüyorlardı. Çok nadiren ölünün başı kuzeye çevriliydi ki, bu durumda, eğer erken ahşap mezar kültürüne mensup olanların bakiyesi sayılmazsa, söz konusu mevtaların hangi halka mensup olduğunu belirlemek zordur. Geç ahşap mezar kültürüne mensup halklarda, eski geleneklerin aksine başı batıya dönük vaziyette gömülen pekçok mevta vardır. Mevtanın aynı şekilde gömüldüğü Donets mezarları da belki buradan mülhemdir. Tıpkı daha geç dönemdeki ahşap mezar kültürüne ait mezarlarda görüldüğü gibi, sol tarafı üzerine yatırılan ve bacakları hafifçe bükülen mevta gömme geleneği de muhtemelen Donets'le bağlantılıdır.

İskit döneminde Donets kabilelerine mensup erkekler savaşçıdır. Mezar envanterlerinden böyle anlaşılıyor. Sıradan bronz ok uçları, özellikle piramit şekilli, üç veya dört perli, bazen VI. Yüzyıla ait olanlar, bu yörelerde kullanılmaktaydı. Demirden mamul, yaprak şekilli ve tıpalı adi demir ok uçlarının yanı sırada üç perli demir uçlara da rastlanmaktadır. Harkov bölgesindeki Noviy Sancar köyünde yer alan kurganda bulunan sadak ağzına kadar bu ok uçlarıyla doluydu. Voronej nehri üzerindeki Podonye hariç, İskit silah tiplerinin yaygın olduğu tüm bölgelerde V-III. Yüzyıllarda bu tür basit demir ok uçlarına hiç rastlanmamaktadır. Sadece Donets'de, VI. Yüzyılın eski şekillerinde ve Chertomlyck türü daha geç dönem kılıçlarına rastlanmıştır. Kılıçlardan ziyade umumî İskit tipi demir mızrak ve harbeler çok daha yaygındır. Birkaç savaşçının mezarında gemsiz ata rastlanmıştır. Bulunan gemler ise birkaç türünü gördüğümüz örnekler arasındadır ve bunlara ait ağızlıklar V-III. Yüzyılda kül yığınları arasında ve harabelerde rastladığımız sıradan ağızlık tipleridir. Kabzası ağaç ve kemik levhayla veya ince perçinlerle kaplı bıçaklar İskit tipidir. Henüz hangi halka ait olduğu bilinmeyen silahlar da bulunmuştur, ama şehir harabelerinde bazı sıradan zırh pullarına rastlanmıştır.

Kadın ziynet eşyaları arasında broş, yüzük, ferahi ve aynalar bulunmuştur. Şelkova köyü yakınlarındaki eski köy yerinde, sap kısmının üst tarafı hayvan başıyla süslü, küçük kemik tuvalet kaşığı ele geçirilmiştir. Bu, hem Bozkırlı İskitler'de, hem de ormanbozkır kabilelerinde görmeye alışık olmadığımız bir eşyadır. Fakat Savromatlar'da kullanılıyordu ve muhtemelen onlardan Donets kabilelerine geçmiştir. Aynalardan özellikle Petrovsk köyünde bulunan kalın çerçeveli ve sapı da ayrıca çerçeveli aynaları

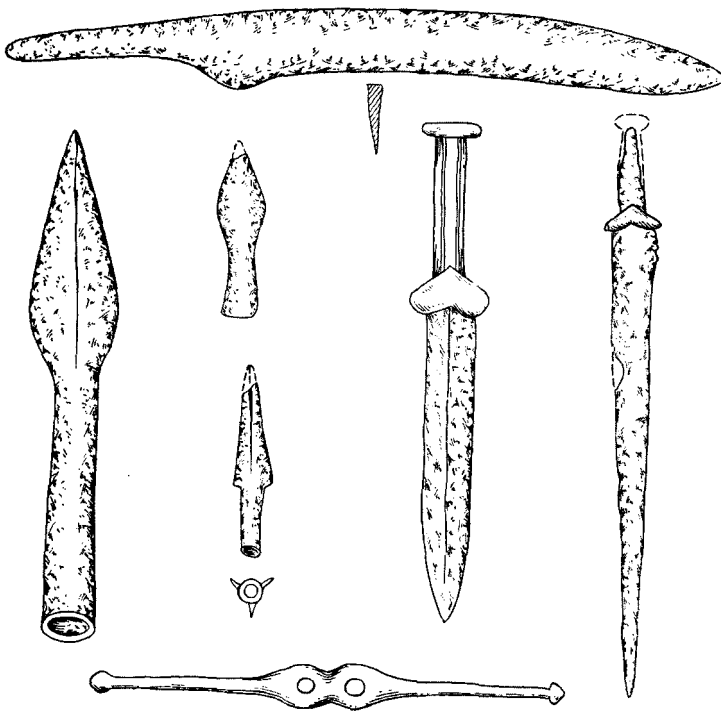

Donets'de bulunan değişik türde demir eşyalar.

zikretmemiz gerekir. Bu aynalar bildiğimiz güneş desenli aynalardandır. Donets'in orman-bozkır şeridine ait zengin kurganlar henüz ortaya çıkarılmamıştır. Ama muhtemelen bu da tesadüfîdir. Donets'in bozkır akımı üzerindeki Kalitva çayı kenarındaki VII. Yüzyıla ait bir mezarda, Mezopotamya işi, köşeleri tabure-tahtlarla süslü altın araba başları bulunmuştu. Yine aynı yerde bir miğferi süsleyen altın bir çiçek tacı ve boğa başı şeklinde boyunlu ve boyalı Yunan işi bir kap ele geçirilmişti.

Kapların yanında çoğunlukla Donetsli mevtalar vardı. Bunlar, yerli ustaların elinden çıkan düz kaplar ve henüz VI-V. Yüzyılda yapılan ve III-II. Yüzyıla kadar varlığını sürdüren en eski Yunan şarap amforalarıydı. Az rastlanan siyah lakeli Yunan amforaları ithal edilmişti.

Halkın ana meşgalesi, çiftçilik ve hayvancılıktı. Toprağı elbette Posulye tipi sabanlarla sürüyorlardı. İki ağızlı kazmalar,

boru şeklindeki kemikten ve geyik boynuzundan yapılma çapalar Donets köylerinde bulunmuştur. Kamenskoye tipi keskin oraklar ve daha çok sap yerine küçük tutaklı oraklar... Bu tip oraklar Sovyetler Birliği'nin orman kabilelerinde de yaygındır. Kadınlar tahılı oval el değirmeniyle un haline getiriyorlardı. Kabın dip kısmındaki tohum izleri tüm orman-bozkır şeridinde rastlanmıştır. Bu konuda dikkatli bir araştırma, Donets'deki bir harabede ele geçirilen kaplar üzerinde titiz bir şekilde B. A. Şramko tarafından yapılmıştır. En çok mısır, arpa, buğday; baklagillerden nohut, mercimek; yabanî bitkilerden karapazı ve çim izlerine rastlanmıştır. B. A. Şramko tarafından yapılan kazılar sırasında Karavan harabesinde ortaya çıkarılan kurban takdim haritasının kesinlikle herhangi bir çiftçi kültüyle ilgisi vardır. Burada 45 m. kadar yanmış kızıl kil tabyasıyla çevrili kurban takdim yeri bulunmuştur. Kurban takdim edilen yerde büyük bir kül tepesi ve üç çukurdan başka şose yolla ulaşılan oldukça iyi yakılmış kilden oval sunak bulunmuştur. Sunak yakınındaki kül, yakılan samanın külüdür. Bu külün içinde değişik tohumların killeşmiş imitasyonları vardı (yaklaşık 170 dane). Bunlar birazcık daha tabii, fakat nispeten iyi muhafaza edilmişti: Buğday, arpa, çavdar, mısır; baklagillerden nohut, bamya ve yağlı bitkilerden vigunya.. Bunların laboratuarda yapılan özel analizi sonucunda tahıl kilin içinde un bulunduğu anlaşılmıştır. Bu imitasyon, sununun muhtemelen büyü amacıyla veya tanrıdan bereket dileme niyetiyle yapıldığını göstermektedir.

Sürülerin önemli bir kısmını küçük ve büyük tırnaklı hayvanlar (yaklaşık olarak sürünün %50-65'i) oluşturuyordu. Domuz oldukça fazlaydı. At kemikleri, onların yemek için de yetiştirildiğini göstermektedir. Köpek de iyi biliniyordu. Sürünün tamamı veya bir kısmı – domuzlar da dahil olmak üzere- merada otlatılıyordu.

Avcılıkla nispeten daha az uğraşılıyordu. Köylerde av hayvanı kemiklerine oldukça az rastlanmıştır. Bulunan kemikler de mus, geyik, karaca, yaban domuzu, kurt ve diğer hayvanlara aitti. Tıpkı Dinyeper civarı İskitler'in olduğu gibi, burada da balıkçılıkla uğraşıldığına dair henüz en ufak bir ize rastlanmadı.

Maden işlemeciliği bölgeye mahsustu. Ostroverhovka ve diğer yerlerde tipik basit dökümhanelere, pota kırıklarına ve küçük

bronz külçelerine rastlanmıştır. Tekrar işlenmeyecek durumda olduğu için ıskartaya ayrılmış bronz ok uçları da bulunmuştur. Bakır, kesinlikle dışarıdan getiriliyordu. Bölgede bataklık demirinin bol olması, demirden mamul eşya üretiminin gelişmesine imkan hazırlamıştır. Yapılan analizler, değişik yerleşim birimlerinde yapılan eşyalarda aynı tip demirin kullanılması, bu metalin yerli malı olduğunu ayrıca ortaya koymaktadır. Çelikle demiri karıştırarak değişik tipte kaynak yapıyorlardı. Örneğin Büyük Danilovka köyü yakınlarındaki eski köy yerinde cüruf ve filiz artıklarına yani yerli demir kaynak hammaddesi işaretlerine rastlanmıştı. Bununla birlikte tüm yerleşim birimlerinde demir eritme ve işleme atölyeleri bulunduğuna dair elimizde hiçbir kanıt yoktur.

Kemiğin günlük hayatta kullanım alanı demire göre oldukça azdı. Kemik çapalarla ilgili yukarıda bilgi verilmişti. Ancak, kemikten ok uçları yapıyorlardı. Nadiren üçgenik başlı kemik toplu iğneler yapılıyordu ve bazen bunların tepesinde yuvarlak bir deliği bulunuyordu. Orman-bozkır şeridinin diğer yerlerinde de nadiren kullanılan bu tip toplu iğneler, Sovyetler Birliği'nin merkezi kesimindeki ormanlık kültür alanlarında kullanıldığından daha fazlaydı.

O sıralar defin konusunda mütevazı davranıldığı için, toplumda aristokrat bir kesimin olduğu konusunda kesin bir şey söylemek zor. Kalitva nehri sahilinde bulunan bir kurgan, kesinlikle burasının henüz VII. Yüzyıl sonlarında zengin bir savaşçı mezarı olduğunu göstermektedir. Ancak, daha önce belirttiğimiz gibi, o dahi bozkır kesiminde yer almaktadır. Pokrovskaya çiftliğindeki mezarda bulunan bir kadının ayak ucunda, yanında eşya bulunmayan, bacakları hafifçe içeri bükülmüş, sağ yanı üzerine yatırılmış kişiye ait kemikler vardı. Asıl mevtanın ayak ucundaki bu tür hizmetkâr kemiklerine, genellikle Bozkırlı İskitler'de ve Kiyefşin Neürilerinde rastlanmaktadır. Pokrovskaya mezarındaki hanımefendinin yanında bulunan eşya envanteri oldukça zengin. Boynunda boncuk bir kolye ile altın ferahiler vardı. Şu halde her zamanki genel kurala uyarak, hanımın ayak ucunda yatan kişinin bir hizmetkâr olduğu hükmüne varabiliriz.

Don nehri üzerinde, İskit döneminde hızla seyrekleşmiş olsa bile, Voronej'in gür meşe ağaçlarıyla kaplı orman-bozkır akımı boyunca, henüz 1905-1911 yıllarında aynı yerin uç kesiminde ve

Korotoyaks bölgesinin dış kısmındaki Mastugin köyünde zengin cenazelerin bulunduğu kurganlar ortaya çıkarılmıştı. O günün kazı metotlarıyla Sovyet Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstütüsü heyeti kazıları aynı yıllarda bitirmişti.

Başlangıçta burada Voronej Üniversitesi doçenti A. N. Moskalenko tarafından Don üzerinde, Voronej'in 30 km. aşağısında yapılan kazıda sadece eski bir şehir yeri ortaya çıkarılmıştı ve onun da aşağı katmanı İskit dönemine aitti. Bu şehir harabesinin adı Arhangelsk veya iki burun arasında yer alan Golişeva idi. Her iki eski şehir yerinin de bir tarafı fazla yüksek olmayan toprak tabyayla çevriliydi. Şehir harebesinde kare şeklinde (170 m2) bir kulübe ortaya çıkarılmıştı. Kulübenin duvarları dikine ve muntazam şekilde çakılmış, oldukça iyi korunmuş kütüklerden oluşuyordu. Dokuz adet 2,60 ila 1,5 m. derinliğinde, dibe doğru genişleyen ve muhtemelen ziraî mahsulâtı muhafaza etmek amacıyla kullanılan tarım çukurları bulunmuştu. Bu çukurlarda kenarları çimdiklenerek süslenmiş çanak kırıkları, uçları içeri kıvrık kâseler, yuvarlak şekilli kaba çömlek parçaları ele geçirildi. Bunlar, ana hatları itibariyle Posulye ve Donets'te rastladığımız kil kap tipleridir. Bu kapların dip kısımlarında arpa, mısır, çavdar, buğday ve Arnavut darısı tohumlarının izlerine rastlanmıştır. Mus boynuzundan yapılmış çapa kırıkları da bulunmuştur. Ayrıca arkeologlar el değirmeni taşının üzerinde pistile de rastlamışlardır. Metal eşya sayısı fazla değildir. Geniş ağızlı bıçaklar bozkır tipi, kemik evli el bıçkıları orman-bozkır tipidir. Geyik boynuzunun uç kısmından yapılmış iki delikli ağızlıklar bulunmuştur. Çok büyük bir ihtimalle bunlar VI-V. Yüzyıl etrafında buraya getirilmiştir...

Bu bölgede açılan mezarlarda erkeklere ait olanlar silah, kadınlara ait olanlarsa ziynet eşyası yönünden zengindir. Mamafih erkek mezarlarında da ziynet eşyalarına rastlanmaktadır. Mezarların büyük kısmı yağmalanmış. Rastlanan eşyalar arasında en fazla yeri bronz kazanlar almaktadır. Bu kazanlardan birinde kellesi alınmış bir koyunun bütün gövdesine rastlanmıştır. Bu âdet, Savromatlar'a aitti. At kemikleri, genellikle atın göğüs kafesine aittir ki, bu da Bozkırlı İskitler'e ait bir gelenektir. Bunların yanında kemik saplı bıçaklar vardı. Daha sonra atların yerini sembolik eyer takımı almaktadır. Gem ve ağızlık, V-III. Yüzyıla ait şekillerdedir. Bunların yanında bol miktarda hayvan figürlü ferahiler bulunmuştur. Fera-

Donets'a bağlı Karavan köyünde bulunan kil tohum imitasyonları.
altta: Çavdar ve buğday tohumları;
üstte: baklagiller.

hilerin büyük kısmının pençesiyle bir şey kavrayan kartal süslü oluşu dikkat çekmektedir. Çastıye grubundan 3 no.lu kurgandaki kılıçlardan biri altın kabzalıdır; dokuma tezgâhında kullanılan bıçaklar ise panter figürleriyle süslüdür. Bıçağın çaprazı üzerinde oldukça zarif oranlı grifonlar yer almaktadır. İskit kılıcının ana çizgilerini yansıtan kılıçlar da vardır. Bildiğimiz demir mızrak ve harbe, burada oldukça iyi temsil edilmiştir. Bronz oklar, hayli fazladır ve genellikle V-III. Yüzyılda kullanılan İskit okları tarzındadır. Ancak, bunların yanı sıra poyralı ve üç perli demir oklar kadar, büyük bir ihtimalle Don civarından gelen ve Donets üzerindeki Novıy Sancar'da yer alan mezarlardaki sayılmazsa, diğer yerlerde rastlanılmayan yaprak şekilli düz oklar da vardır.

Mastugin kurganlarında ve Ruskoy Trostyanka kurganlarında da bu tür oklar ve kırlangıç kuyruğu şeklinde tutağı bulunan yaprak şekilli düz oklar mevcuttur. Bu tür oklar Sovyetler Birliğinin bazen kemikten de okların yapıldığı ormanlık şehirlerinde ortaya çıkmıştır. Demek ki, yerli halkın silahları ve giysileri, genel İskit silah ve giysilerinden pek de geri değildi. Sözü edilen kılıcın bulunduğu kurganda, tıpkı Kul-oba vazosunda, Cher-

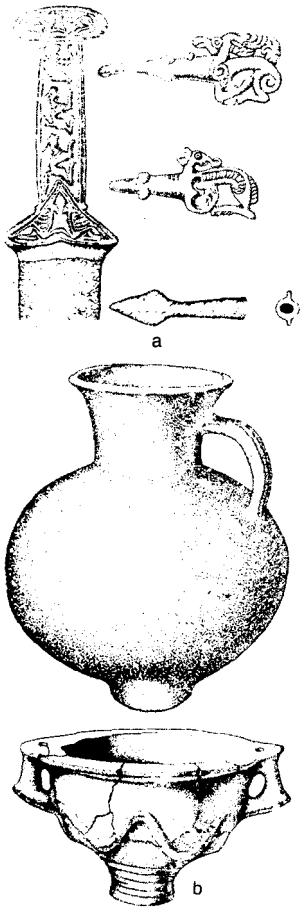

Voronej şehir ve kurganlarında bulunan eşyalar:

a) Çastıye kurganında bulunan altın kabzalar. (Sağda) Çastıye ve Mastugin kurganına ait hayvan figürlü metal kemer toka dili: (altta) Düz ok ucu.

b) Voloşino şehrinde bulunan sürahi ve kap

tomlyck amforasında ve Solocha tarağındaki gibi, istirahat eden bir savaşçının kabartma resimlerinin yer aldığı gümüş bir kap ele geçirilmiştir. Mezarlarda hem demir, hem de bronz zırhlara rastlanmaktadır. Elbiseler hayvan figürlü ve geometrik desenli dikme ferahilerle süslenmektedir. Düz kaşlı altın yüzükler, içten geçmeli tokalar ve düz altın kolyeler vs. kullanıyorlardı. Voronej kurganındaki elbiselerde toka olarak alttan dilli, içten geçmeli yuvarlak demir tokalar kullanılıyordu. Bazen altın levhacık içine geçirilmiş tokalara da rastlanmaktadır. Bu tokalardan birinin uç kısmında yaban domuzu kafası yer almaktaydı. Geyik, yaban domuzu veya ayı figürlü kemer tokaları oldukça fazla kullanılıyordu. Kimi zaman kartal-grifon başlı tokalara da rastlanmaktadır. Bu tür tokalar İskit kültürünün değişik varyantlarına sahip tüm kabilelerde görülmektedir, ama özellikle Voronej sahillerinde daha çok rastlanmaktadır. Tuvalet eşyaları arasında vahşi domuz kafasının değişik yönlere dönük olarak işlendiği ağaç ve kemikten mamul altın işlemeli taraklar yer almaktadır.

Voronej kurganlarında rastlanan kazanların dışında, kısmen Yunan işi pekçok mutfak eşyalarına da rastlanmaktadır. Yunan işi eşyalar özellikle bölgeye yapılan ithalatta kullanılan kaplardır. Orman şeridinin kuzey kesimlerinin daha ileri kısımlarında ithal Yunan mallarına rastlanmamıştır.

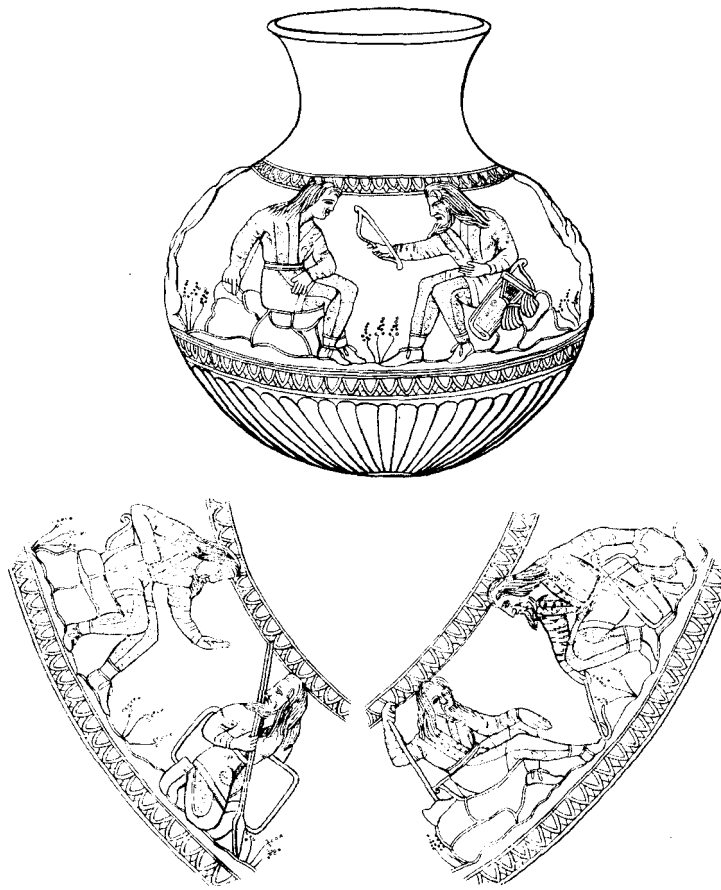

Çastıye kurganında bulunan gümüş vazo

İskit kültürüne mensup kabileler, Yunan mallarıyla tanışmalarına rağmen, ne burada, ne de başka bir yerde Helen konforunun daha ileri noktalara ulaşmasına izin vermemişlerdir. Yerli kil kaplar fazla yaygın değildir. Bunlar, ayaklı kupalar, bazen de yuvarlak şekilli testilerdir ki, tıpkı Yunan kapları gibi daha çok şarap ve belki de bira için kullanılıyordu. Bozkırlı kabilelerde olduğu gibi burada da ağaç kaplar kullanılmıştır. Ancak, bunların kulpları hayvan figürlü altın plakalar veya kaplamalardan yapılmıştır. Örneğin bir kapta ayı resmi kabartması, diğerinde oturmuş vaziyette bir kartal resmi yuvarlak şekilde işlenmiştir.

Ferahi, toka ve taraklarda yaban domuzunun özellikle baş kısmı yerli desen olarak karşımıza çıkmaktadır. Mastugin yakınındaki kurganlardan birinde, gümüş levha üzerine işlenmiş yaban domuzu çenesine rastlanmıştır. Yaban domuzu figürü önemli bir yer tuttuğuna göre, herhalde totemik bir inanışın kalıntısı olarak herhangi bir kült rolü oynamaktaydı. Bununla birlikte hayvan figürlü eşyalar hazırlanırken burada ayının diğer yerlerdekine kıyasla daha fazla öne çıktığını görmekteyiz. Çok büyük bir ihtimalle İskit döneminde Voronej sakinleri arasında ayı kültü hayli yaygındı. Genel olarak Podonye civarındaki Voronej sakinlerinin kullandıkları hayvan figüründe kendine özgü özellikler az değildir. Bu durum, bölge halkının sadece kendine özgü kültürü olduğunu değil, aynı zamanda mahallî ustaların bronz döküm işlerinde maharetli olduklarını da göstermektedir.

Tarım ve hayvancılık, tıpkı Posulye ve Donets'de olduğu gibiydi. Örneğin Golişeva şehrinde bulunan tohumlar arasında özellikle çavdar ve darıyı zikredebiliriz. Çavdara daha çok Donets, darıya ise öncelikle Don boyunda rastlamıştık. Bu bitkilerin tüm Posulye-Donets orman-bozkır şerinde yaygın olduğu düşünülebilir. Her halükârda Donets ve Don tarım kültürü kalıntıları, çavdarın özellikle İskit döneminde ve kültürel açıdan İskitler'e yakın olan kabileler arasında, buğday üretimiyle birlikte yaygınlaştığı ve o dönemin fazla istikrarlı olmayan ürünleri arasında önemli bir yer işgal ettiği şeklindeki yaygın inancı fazlasıyla desteklemektedir. Polybius'un (II. Yüzyıl) Kuzey Karadeniz ülkelerinde kıtlık yaşandığı yıllarda, buğday ithalatçılarının bu ürünü dışarıdan getirmek zorunda kaldıklarını kaydetmesi de tevekkeli değildir. Elbette kıtlıktan etkilenen sadece Yunan şehirleriydi ve yerli kabileler çavdar ve özellikle mısır sayesinde açlık tehlikesini savuşturuyorlardı.

Don kabilelerinin havancılıkla uğraştıkları, Voloşa harabelerindeki kalıntılardan gayet iyi anlaşılmaktadır. Sürülerinin %35'i iri tırnaklı, %17,5'u küçük tırnaklı hayvandı. Atların oranı %32,5, domuz miktarı ise genel sürünün %15'ydi. Aynı tip hayvancılık Kiyefşin, Posulye ve Donets için de geçerliydi. Kara sabanla çiftçilik yapıldığı dönemlerde toprağı sürmek için öküzlerden faydalanılması da iri tırnaklı hayvanların bolluğuna işaret etmektedir.

Sadece ağaç işleme değil, marangozluk işleri de İskit döneminde Don akımı boyunca Voronej sahillerinde yaşayanlar tarafından değil, tüm orman-bozkır şeridindeki kabileler tarafından iyi biliniyordu. Yapılan ahşap evler başta olmak üzere, ahşap mezarlar, ağaç istihkamlar vs. de bunu göstermektedir..

Voronej bölgesinde metalurjiyle çok eskiden beri uğraşıldığına, ahşap mezar kültürüne yani M.Ö. II. Binyıla ait erken yerleşim birimlerinde rastlanan demir eşyalar ve demir kırıntıları da şahitlik etmektedir. Sözü edilen dönemde burada ele geçirilen pekçok demir ok ucu ve özellikle İskit devrinin diğer dilimlerinde nadir görülen tipleri, hemen hemen başka yerlerde rastlamadığımız orijinal demir süsleme sanatı örnekleridir.

Kendileri için değerli olan Yunan mallarının kuzey bölgelerinde dolaşımına izin vermeyen Don civarı kabileleri, Kama çevresindeki orman şehirlerinde yaşayan ve Ananin kültürüne mensup olan uzak kabilelerle ticaret yapmışlardır. Ananin kültürüne mensup kabilelerin kullandıkları hayvan figürleri arasında Voronej etkisiyle işlenmiş yaban domuzu ve ayı tasvirleri, yine aynı yerden alınmış düz demir uçlar, metal kemerler ve geçmeli kemer tokaları göze çarpmaktadır.

Savromatlar'la yapılan komşuluk da Don civarı kabileleri üzerinde etkili olmuştur. Bu etki, özellikle cenaze defin merasimlerinde bazı izler bırakmıştır. Örneğin mevtanın yemesi için bırakılan başı kesilmiş koyunlar, mezarda yatan asıl mevtanın başının Posulye ve Donets'de güneye çevriliyken, ona hizmet etmesi için defnedilenlerin başlarının batıya dönük oluşu bu etkiler arasında gösterilebilir. Ancak, İskit döneminde, burada, Posulye-Donets etkinliğinin tüm Voronej kültür gruplarına hakim olduğu kesindir.

SONUÇ

İSKİTLER'İN VE AYNI KÜLTÜRE MENSUP KOMŞULARININ ERKEN SOVYETLER BİRLİĞİ TARİHİNDEKİ YERİ

Bize incelenebilir yadigârlar bırakan kabilelerin genel ve özel tarihî kaderleri birbirine benziyordu. Bu kabileler, varlıklarını sürdürdükleri dönemlerde veya henüz teşekkül ettikleri devirlerde, askerî demokrasi dediğimiz siyasî yapıları ve benzer formları itibariyle ilkel toplum basamaklarını tırmanmışlardır. Onların yaşadıkları bölgelerdeki kabilelerin tamamı, göçebe tarzı yoğun hayvancılık ekonomisiyle hayatlarını sürdürüyorlardı. Tarımcılıkla uğraşan kabilelerde ise, göründüğü kadarıyla, göçebeler onların atlı aristokrat kesimini oluşturuyorlardı. Bu durum, mezar yapılarının ve mezarlardaki eşyaların incelenmesi sonucunda da kolayca görülebilmektedir. Azat toplum üyelerinin ve kölelerin bir kısmı, bu göçebe çarvacı zümreye hizmet etmek zorundaydı. Hatta VIII. Yüzyıl sonlarından daha öncesinde, kara orman kabilelerinin kültüründe bozkırlı atlı göçebe hayat tarzının etkisinin izleri hissedilmektedir; VII. Yüzyıl ortalarına doğru ise tarımcılıkla uğraşan bu kabilelerde atlı aristokrat kesimin teşekkül ettiği görülmektedir. Köleci despotizm tipinin ilkel devlet formasyonunun teşekkül ettiği Bozkırlı İskitler'de ve Kuban havzası Maiotidler'inde de bu göçebe tarzı hayvancılığın muhafaza edildiğini ve hatta güçlendiğini, buna karşılık devlet ricalinin cenaze merasimlerinde kurban takdim etme geleneğinin bırakılmadığı, aksine yaygınlaştığı müşahede edilmektedir.

Devlet seviyesine gelen kabilelelerin kullandıkları eşyalar arasında, Ateas döneminden itibaren altın ferahiler, altın başlıklar

vs. de İskitler'in cedd-i âlisi Targitaos ve Herkül'ün kahramanlıklarıyla ilgili efsane sahneleriyle asker-kralın tanrıça (İskitler'de Hestia ve Kafkas Maiotidler'in adı bilinmeyen tanrıçalar) huzuruna çıkış sahneleri gittikçe yaygınlaşmaktadır. Her ikisi de kralın ezeli olduğunu ve ilahî ayrıcalıkları bulunduğunu halka göstermesinin gerekliliği konusuyla örtüşmektedir. İskit aristokrat kesiminin kullandığı günlük eşyalarda epik konular işlendiği kadar, kişisel süjeler de yer almaktadır. Chertomlyck amforasının üzerindeki yılkı sürüsü arasında geçen sahneyle, Solocha'da bulunan tarak ve sadak üzerindeki tanrı sahnesi, Kul-oba ve Çastıye kurganlarındaki kaplar üzerinde savaş sonrasındaki istirahati tasvir eden sahneler bunlardandır.

Ancak, bu genealojik ve teokratik sahnelerin aksine, Yunan işi mallar üzerine işlenen epigrafik sahneler, sadece bozkırda değil, orman-bozkır şeridinde de ele geçirilmiştir. (Çastıye ve Aksutinets kurganları). İskit destanlarının orman-bozkır şeridindeki destanlarla ortak karakterler içerdiği konusuna gelince, bazı yerlerde Darius'un düzenlediği ve Herodot'a göre tüm kabilelerin iştirak ettiği seferle ilgili hikayeler, buna işaret etmektedir. Demek ki, bu halklakın tamamında, sadece sosval ilişki şekilleri değil, politiko-istorik bağlar da bir noktaya kadar ortak özellikler içermektedir.

Askeri demokraside ve kölecilik sistemine geçişin ilk aşamalarında savaş ana kaynaktır. Genellikle fazla uzak bölgelere yapılmayan zorunlu göç seferleri de kısmen bununla bağlantılıdır. Bu tür seferlerin uzak mesafere doğru yapılmasının değişik sebepleri vardır. Bir kere bu seferlerin oldukça uzak bölgelere yapılabilmesi için çok iyi sosyal münasebetlerin olması şarttır. Yunanlılar deniz seferlerinde denizin öte tarafına varmaya çalışıyorlardı; atlı İskitler ise İran, Suriye, Mısır ve hatta Mezopotamya'ya kadar varmışlardır. Seferlerin büyük bir kısmına akraba kabileler, bazen müttefik halklar iştirak etmişlerdir. Yol boyunca başka kabileleri de müttefik olarak saflarına katabiliyorlardı. Örneğin Kimverler ve Teutonlar İtalya seferi sırasında iki Helvet topluluğunu müttefik edinmişlerdir. Medya ve Ön Asya'ya düzenlenen İskit seferleri sırasında başta İskitler ve göründüğü kadarıyla Olbia civarındaki kabilelerden birinin aristokrat kesimi vardı. Halbuki Asuri-Urartı ve Kafkas kökenli eşyalar, VII ve VI. Yüzyıla ait savaşçı kurganlarında Tiasmin'den ona yakın olan yerlerde (Jabotin, Li-

tia mezarları), Donets (Krivoroj) ve Kuban (Kelermes)da ya tamamen birbirinin aynısı veya birbirine yakın şeylerdir. Çok muhtemeldir ki Dinyeper civarı İskitleri, komşu kabilelerinin dostluğunu kazanıp onları yanlarına çekiyorlardı. Aralarında adavet peyda olunca da, birbirlerinin savaş silahlarını ve giysilerini taklit ediyorlardı.

Göçebeler, toplumsal yapının çeşitli formasyonlarında ticarete yatkındılar. Herodot, Olbia'dan kuzeydoğuya, oradan Sibirya ve Ural civarına giden kervan yolundan, bu güzergâh boyunca İskit tacirlerinin bolluk bereket isteyen kabileler arasından geçip gittiklerinden bahsetmektedir. Aynı bölgeye diğer Yunan ticaret bölgelerinden de yollar gidiyordu. Bu yolun Kafkaslar üzerinden geçtiğini gösteren başka bilgiler de mevcut. Arkeolojik bulgular da böyle bir kervan yolunun bulunduğunu kesinkes ortaya koymaktadır. Olbia işi hayvan figürlü aynalardan daha önce söz edilmişti. Yazılı belgeler, bu tür aynaların Astrahan, Buzuluk, Orsk, hatta Taman Yarımadası ve Pyatigorye'de, yani kervan yolunun güzergâhının iki ana yönü boyunca rastlandığını çok rahatlıkla göstermektedir. Aynı aynalar Dinyester boyunca yol katederek Kame-

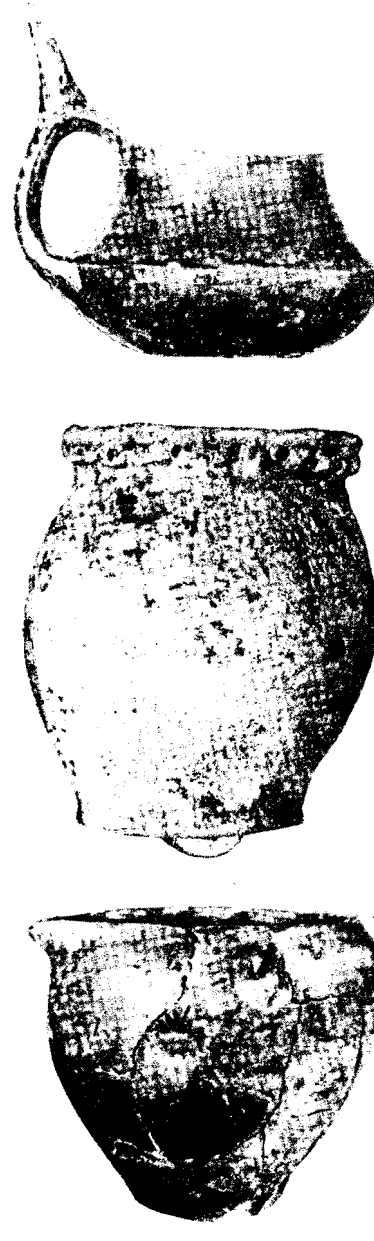

Belo şehrinde bulunan kil kaplar.

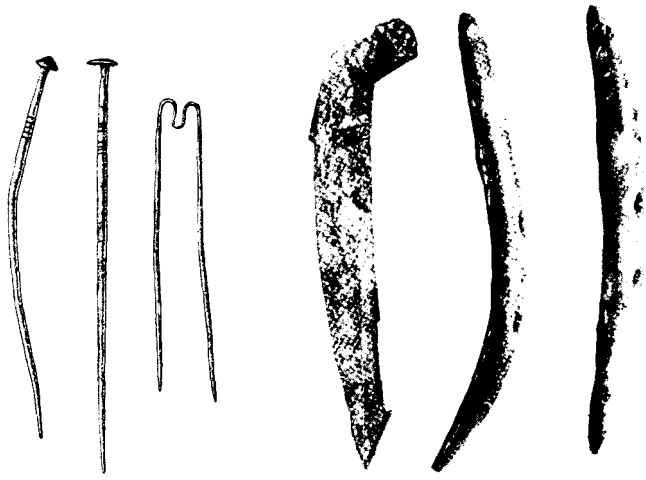

Beloye şehrinde ele geçirilen gümüş iğneler (solda)
Aynı şehirde bulunan boynuz ve kemik ağızlıklar

nets'den Podolye'ye, Tuna üzerinden Macaristan'ın bozkır kesimine ve Dinyeper üzerinden Ros ve Vorskla'ya kadar ulaşmıştır.

Yunan şehirleriyle ticaret yapan bu bozkırlı ve orman-stepli kabileler birbirleriyle sıkı ilişki içindeydiler. Elbette ki, bu ticaretle uğraşanların pek çoğu ve hatta büyük bir kısmı en yakın yerlerde ve kolonilerde yerleşip kalmışlardır. Olbia, Nikolayev, Khersones civarındaki İskit mezarlıkları ve yerleşim birimleri; Don deltasında ve Krasnodar yakınlarında ise Yunan seramikleri, metal kap kacakları ve ziynet eşyaları vardır. Bunlar Nikopolis ve Kamenka'da da az değildir. Don boyunun yukarı kesimlerinde (Çastıye ve Mastugin kurganları) Yunan malları Yelisavetino istasyonu civarındaki kurganlarındakinden çok daha azdır. Halbuki bu eşyaların tamamı kuzeyde Kiyef ve Seim'e, kuzeydoğuda –İtil'in iki nehir arasına kadar- Kuzey Kafkasya sınırları içinde Don'a kadar ulaşmıştır. Amforalar içindeki Yunan şarabı kuzey yönüne doğru gittikçe daha az miktarlarda varmıştır. Ayrıca kaydetmek gerekir ki, güney bölgelerinde şarabı mezarlara koymalarına rağmen, Nikopolis'den Kiyef'e kadar uzanan bölgede sadece aristokrat mezarlarında yer almıştır. Sıradan kabile bireyleri şarabı ölü yemeğinin ardından içerlerdi. Bununla ilgili

olarak ölü yemeği sırasında yenilen etlerin kemiklerinin hemen yanıbaşında kurgan setlerinde ele geçirilen amfora kırıkları ortaya çıkarılmıştır. Kuban boyuna Krasnodar üzerinden çok az şarap geliyordu; Don boyunda ise Voronej'e kadar ulaşan şarap miktarı hiç de fazla değildi. Sadece Kuban civarında Helen tarzı yaşam biçimi yaygınlaşmıştı; İtil civarında ise bu tür hayat tarzına rastlamak mümkün değildi. Ros ve Sula yerleşim birimlerinde rastlanan az miktarda amforaya rağmen, Kiyef yakınlarındaki Neüri (?) aristokrat hayat tarzı hesaba katılmazsa, Helen etkisi Voronej çevresinde de belli belirsizdi.

Yunan ticareti, Kuzey Karadeniz'de Berezan Adası'nda sadece bir yerleşim birimi kurulduğu sırada başlamıştır. Rodos enokilerinin Kiyef açıklarındaki Jabotin'e, Krivoroj ve Kerç civarına gelişi de bu dönemde gerçekleşmiştir. O dönemin amforaları İskitya topraklarında kesinlikle bilinmemektedir. Aksine Yunan amforaları ancak VI. Yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren İskitya'da görülmektedir. IV-III. Yüzyıllarda ise bütün bozkır ve ormanbozkır bölgesinde Ticaret Bospor'un tekelindedir. Bospor kuyum işleri Dinyeper civarını istila ettikten sonra kuzeyde Sula ve Ros'a ulaşmıştır. İskit kraliyet ailesinin şeceresi ve tanrıdan kut aldığını işleyen sahnelerde, İskit destanlarını işleyen tabloların yer aldığı eşyalar da kuzeye bu ticaretle birlikte gitmiştir. İskit tarzında ama Yunan işçiliğiyle yapılan (örneğin Chertomlyck kurganındaki yay sadağı ve kama) İskit eşyaları üzerinde pek çok Yunan panteonu ve mitolojisiyle ilgili sahnelerin işlenmesi de bu döneme rastlamaktadır. Çok muhtemeldir ki, İskit aristokratları arasında Yunan dini inançlarının ve epik yapıtlarının yayılması da bu sırada başlamıştır. Bununla birlikte, söz konusu etkilerin yerli karakterine uygunlaştırıldığı görülmektedir.

İskit tarihiyle ilgili olarak üzerinde durulan olaylar, maddî kültürün genel şekillerinin geniş ölçüde yayılmasını sağlamış ve pekçok ilkel çizgileri muhafaza eden toplumun gelişimini hızlandırmıştır. İskitler, Rusya toprakları üzerinde Urartular'dan sonra ilk devlet kuran halktır. İskitler kendilerine özgü sanatlarını da geliştirmişlerdir ve bu sanatın pek çok unsuru hem dünya kültürüne, hem de Rus kültürüne girmiştir. Örneğin, V. A. Gorodtsov'un da ispat ettiği gibi, işleme sanatı olarak bazı hayvan figürleri, bazı tanrıçalar, ona tapınan piyade ve atlılar, güneş

diski işaretleri vs. bize İskitler'den geçmiştir. İskitler'in yerini Sarmatlar almıştır. Bir sonraki çalışmamızda, ülkemizin cazibeli tarihiyle ilgili olarak, okuyucuya Sarmatlar ve tarihleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

EK - I

SAKALAR

SAKALAR[1]

S. G. Klyashtorny

Sakalar'ın ve Sauromat [Sarmat]lar'ın Kazakistan ve Ural bozkırlarındaki hakimiyet döneminin, ya arkeolojik terimlerle, ya da tarihî yönünden ziyade etnografik anlamlar içeren "erken demir çağı", "erken göçebe çağı" ve "İskit (Skyth) dönemi" terimleriyle ifade edilmesi genel kabul görmüştür. Bu terimlerden Avrasya bozkırının bütün göçebe dünyasına işaret eden sonuncusuna, Karadeniz civarındaki İranlı göçebe kabilelerden birinin adı (skuda veya şkuda ve çok daha sonraları çoğul sigasıyla skoloti) damgasını vurmuştur. "Tümü de Skoloti diye anılırlar.. Bunlara Skythler adını Yunanlılar takmışlardır,"[2] diye yazmaktadır Herodot. İskitler'e özgü silah ve at koşumları tipi, giysileri için de geçerlidir. Huang-ho'dan Tuna'ya kadar uzanan bölgedeki arkeolojik bulgularla ortaya çıkarılan "hayvan üslûbu" ise, M.Ö. IX-VIII. Yüzyıllardan önce bozkırda şekillenen ve en fazla M.Ö. III. Yüzyıla kadar mevcudiyetini sürdüren bu kültür toplumunun genel adlandırmasına temel teşkil etmiştir.

Peki, Volga'nın doğusuna göç etmiş bulunan "İskit" kabileleri, acaba kendilerini hangi adla tanımlıyorlardı? Bu sorunun ilk cevabını, I. Darius'un (M.Ö. 522-486) hükümdarlığının ilk yıllarına ait olan meşhur Behistun [Bisutun] kaya yazıtlarında bu-

1 Bu makale yazarın Kazakistanlı tarihçi T. İ. Sultanov'la birlikte yazdığı "Kazakistan – Türk'ün Üç Bin yılı" adlı kitabından alınmıştır.

2 Herodot, Tarih, IV, 6. Bundan sonra: Herodot; Dyakonov, İstoriya Midii. (Media Tarihi) M.-L, 1956 , s. 242-245.. Bundan sonra: Dyakonov,İstoriya.

luyoruz. Bu yazıtlarda Sır-Derya'nın öte tarafında yaşayan kabilelerden Saka adıyla bahsedilmektedir. Darius hikayesine tekrar döneceğiz. Şimdilik, "Tarih"ini M.Ö. 430-424 yılları arasında tamamlamış olan Herodot'un "Persler, bütün İskitler'e Saka derlerdi" şeklindeki kaydını zikredelim.[3] Gerçekten de, sadece Orta Asyalılar değil, Karadeniz civarı göçebeleri de, Grekler'in İskit, Darius'un Nakşi Rüstem kitabesinde saka paradraia yani "Deniz-ötesi Sakaları" dediği insanlardan başkası değildir. Güçlü Akemenid (Akemenid) İmparatorluğu'nun kurucuları, kendilerine "Pers" adını vermişlerdi ve "Arî kabilelerinden olan Aryaniler", kendi komşularını ve silah arkadaşlarını çok iyi tanıyorlardı. Akemenidler'in ihtiyaç duydukları bu halkın adı, onların düşündüğünden çok daha yaygındı. Ön Asya'da bulunan yazılı belgelerde Saka adı, Akemenid kitabelerinden çok daha önce zikredilmekteydi.

M.Ö. VIII. Yüzyıl sonu ile VII. Yüzyıl başlarında, Asuri hükümdarları, Gimmirai (Kimmerler) dedikleri atlı savaşçıların kendi topraklarına yaptıkları yağma saldırılarından oldukça huzursuzdular.

Bundan üç yüzyıl kadar sonra ise Herodot, Asya'da İskitler'in saldırısına uğrayan ve çok eski zamanlarda Karadeniz civarında yaşayan Kimmer adlı bir halkın ortaya çıkışından bahsedecektir. Gerek Kimmerler ve gerekse onların arkasından İskitler'in güneyine gelenler, Küçük Asya'da ve Kuzey İran'da, fazla büyük olmamakla birlikte komşularını tehdit eden bir hükümdarlık kurdular. Günümüzde artık "Kimmerler" adının (Asuri-Babilliler'de "gimmirai") bir kabile adı olmadığı, aksine İranlılar'ın akınlar düzenleyen savaşçı süvari bölüklerine verdikleri bir isim olduğu anlaşılmıştır.[4] Komşuları nazarında savaşçı kabilelerin atlı akıncıları anlamını ifade eden Kimmerler'in kültür ve hayat tarzları, arkeolojik bulgulara istinaden, çarvacı (hayvancılıkla uğraşan) İskitler'inkinden farklı değildi.

3 Herodot, VII, 64.

4 Dyakonov, İ.M., K metodike issledovaniy po etniçeskoy istorii ("kimmeriytsı") -Etniçeskiye problemi istorii Tsentralnoy Azii v drevnosti. M., 1981, s. 90-100. (Kimmerlerin Etnik Tarihini Araştırma Metodu- Eski Dönem Merkezî Asya Tarihinin Etnik Meseleleri) Bundan sonra: Dyakonov, K metodilte.

Onların gerçek adları, ancak Asuri başkenti Nineviya harabeleri arasında ortaya çıkarılan tanrı Iştar tapınağında ki kitabe kalıntılarının bulunmasından sonra anlaşılmıştır.

Orada bulunan bir mermer levha üzerinde, Asuri hükümdarı Aşşurbanapal (M.Ö. 669-631) kitabesi kazınmıştı. Bu kitabede Gimmirailar'dan bahsedilmekte; Kilikya'da vuku bulan bir savaş sırasında ölen kumandanları Tugdamme ise Sakalar'ın hükümdarı (Saka ülkesinin hükümdarı şeklinde de tercüme edilebilir) olarak gösterilmektedir.

Aşşurbanapal kitabesinin okunmasından sonra anlaşılmıştır ki, Persler, göçebe komşularının adı üzerinde kafa yormayıp, aksine onları Orta Asya ve Yakın Doğu'da kendilerine komşu olan ve aslen eski Pers-İran diliyle konuşan bütün göçebe kabilelere verdikleri genel bir isimle anıyorlardı. Gimmirai-Kimmerler ve Herodot'un kavline binaen, "Asya'dan gelen" Karadeniz civarı İskitleri; münavebeli zaferlere rağmen, Akemenidler'in imparatorluk tebaası yapmaktan çekindikleri bütün Aral ve Yedisu bölgesi göçebeleri bu genel adlandırma içinde yer alıyordu.[5]

Saka kabilelerinin, aynı adı kullanıyor olmalarının yansıttığı birlik ve muhtemelen dil yakınlığıyla teyit edilen genealojik ve kültürel bir topluluk oldukları şuuruna ermeleri, mahallî etnik bölge gruplarının, büyüklü küçüklü kabile federasyonlarının varlığını sadece istisna etmiyor, aksine gerektiriyordu. Bu adlandırmalardan bazıları, komşularına ait olan ve günümüze kadar yetip gelen az sayıdaki yazılı metinlerde kaydedilmiştir.

Bilinen eski metinlerden ikisi, Sakalar hakkında bilgi ihtiva etmektedir: Akemenid hükümdarlarının tabletler üzerine yazılmış çivi yazılı kitabeleri ve Heredot'dan başlayarak Greko-Roma yazarlarının külliyatları. Antik yazarların eserlerinde, Akemenidler'in siyasî ve tarihî geleneklerinden bazıları yer almıştır, ama bu bilgilerin tamamı, farklı kaynak ve rivayetlere dayandığı için, bir-

5 Grantovskiy E.A. O vostoçnoiranskix plemenax kuşanskogo arealaTsentral'naya Aziya v kuşanshuyu epoxu. T. II. M., 1975, s. 84-85. (Kuşan Bölgesinin Doğu İranlı Kabileleri- Kuşanlar Döneminde Merkezî Asya). Bundan sonra: Grantovskiy, Vostoçnoiranskix. ; Rayevskiy D.S Oçerki ideologii skifo-sakshix plemen. M., 1977, s. 143-144. (İskit-Saka Kabilelerinin İdeolojisi Üzerine Tedkikat). Bundan sonra: Rayevskiy. Skifo-sakskix,

birini tutmamaktadır. Örneğin, Herodot'un bilgi aldığı kişiler, sadece Persler değil, bir o kadar da yerli İskitler'i iyi tanıyan Karadeniz civarı Grekleri ve İskit topraklarında dolaşarak, doğudaki şehirler hakkında bilgi toplayan şahıslardır.

Bu bilgileri üç ayrı kata yerleştirebiliriz. Bunlardan en erken döneme ait bilgilerin toplandığı birinci katta, eski Pers kitabeleriyle Herodot'un "İskitler bahsi" bulunmaktadır. İkinci katta, Helenler'in, Makedonyalı İskender'in seferlerinden sonra ve onun Orta Asya'daki siyasî haleflerinden Diadotus ve Euthydemus zamanında doğrudan topladıkları bilgiler vardır. Ve en son katta ise, sadece önceki rivayetlerden faydalanmakla kalmayıp, şu veya bu şekilde Merkezî Asya ülke ve halklarıyla temasta bulunan çağdaşlarının naklettikleri bilgileri toplayan Grek ve Latin yazarların malûmatları bulunmaktadır. Bu kronolojik malûmata, oykümenanın tamamen başka bir ucunda, yani o zamanki rub'u meskûnun bir başka yerindeki Han İmparatorluğu'nda (Eski Çin'de) Merkezî Asya "barbarları" hakkında kaleme alınan diğer bilgiler eşlik etmektedir.

Asya'nın derinliklerinde yer alan ülkelerde vukû bulan belli başlı siyasî olaylar, en azından yabancı tarihçilerin nokta-i nazarlarından, M.Ö. VI-IY Yüzyıllarda Akemenidler'le olan ilişkiler, IV-1II. Yüzyıllarda Makedonyalı İskender'in Doğuya düzenlediği sefer ve Asya anakarasının merkezinde Helen veya Helen uzantılı devletlerin kuruluşudur. Üçüncü bilgi katında kayıt altına alınan belli başlı olaylar ise, Orta Asya Helenizminin civar göçebelerin indirdiği darbeyle yıkılması ve Orta Asya üzerinden geçerek ilk defa Uzak Doğu'yu Akdeniz'e bağlayan Büyük İpek Yolu'nun ortaya çıkışıdır.

Eski Saka epopesinin tarih biliminde yer alışı, Kimmerler'in ve İskitler'in VII1-VII. Yüzyıllarda Ön Asya ve Karadeniz civarını istilalarıyla başlar. Bu olayın devamı ise, Akemenid hükümdarlarından Cyrus ve Darius'un [Dara] Sakalar'a karşı Oxus ve Yaksart (bugünkü Amu-Derya ve Sır-Derya) ötesine ve "deniz ötesi" insanlarına yani Herodot'un Skyth-Skoloti dediği Karadeniz civarı Sakalarına karşı düzenledikleri askerî operasyonlardır. Bu olayların ışığı altında, asla kesin ve yeterli olmamakla birlikte, Saka kabilelerinin ataları, kendi topraklarındaki hayat tarzları, örf ve âdetleri, kabile grupları, kuzeyli ve doğulu komşuları hakkında ilk bilgiler elde edilmiştir.

M.Ö. 558'de, Güneybatı İran platosundaki Pers kabilelerinin başına, Akemenid soyundan Parsuaş ülkesinin hükümdarı 1. Cyrus'un torunu Cyrus kral olmuştu. Küçük hükümdarlıklar olan komşularından dördü, o dönemin en güçlü devletleriydiler: Medya [Medes] (İran platosunda), Lydia (Küçük Asya'da), Babylonia (Dicle ve Fırat nehirleri arasında) ve Mısır. 553'de, süzereni Media hükümdarı Astiarus'a karşı isyan eden Cyrus, üç yıl sonra İran hükümdarlık tahtına oturmuştu. 547'de Kroisos'un Lydia hükümdarlığı yıkılmış; 539'da ise sıra Babylonia'ya gelmişti. Kimse Pers ordusunun karşısında duracak halde değildi.

Fakat Cyrus, henüz Babylonia'yı zapt etmeden önce, 545-539 yılları arasında ordusunun önemli kısmını doğuya sevk etti. Cyrus'un ilk seferi hakkındaki bilgiler, son derece az ve ayrıca kesin de değildir. Ancak, Bisutun kitabelerine göre Darius, Cyrus'dan Saka toprakları da dahil, Hindistan sınırına kadar uzanan Kuzey-Batı ülkelerini miras olarak devralmıştı. Antik istoğrafi ise, Saka ülkesinin sınırlarında, Yaksart'a (Sır-Derya) yakın bir yerde, Kuriştiş site-kalesinin (muhtemelen Cyrus'un kurduğu Kuruşkata) mevcut olduğunu kaydetmektedir. Bilâhare Makedonyalı İskender'in silah arkadaşları bu şehrin adını Cyropolis [Uratübe] olarak değiştirmişlerdir.

Makedonyalıların kuşatma makinaları Cyropolis'in güçlü surlarını binbir güçlükle yıkabilmiş; kalenin fethinden sonra ise adı Alexander Eschate [Hocend] yani "İskender Şehri"ne çevrilmiştir.

Cyrus'un, iyice yaşlandığı bir dönemde (ki artık 70 yaşına gelmişti) doğuya düzenlediği ikinci uğursuz sefer, 530'da gerçekleşti.

Göründüğü kadarıyla, doğu sınırlarındaki durum, kesin bir şekle bağlanmayı gerektiriyordu. Cyrus'un bu defaki düşmanları, aradan geçen bir yüzyıl sonra Herodot'un "kalabalık ve güçlü kabileler" dediği Massagetlerdi. Massagetler, Herodot'a göre Kaspi [Hazar] Denizi'nin doğusundaki vadilerde ve kırk kolu bataklık ve çamurlu arazilere, bir kolu ise Kaspi'ye dökülen Araks Nehrinin ötesinde yaşıyorlardı. Burada geçen Araks kelimesiyle, Amu-Derya ve onun o dönemlerde gürül gürül akan ana kolu Uzboy kastedilmektedir. Cyrus, Massagetler'e ulaşabilmek için köprüler kurdurmuş ve "nehir üzerindeki gemileri kulelerle donatmıştı."[6]

6 Heredot, 1/205.

Antik literatürde Cyrus'un son seferiyle ilgili olarak verilen bilgilerde, bazı "abartılar"a rastlanmaktadır. Ancak, bunlar arasında kesinlikle efsanevî bir olay, Massaget kraliçesi Tomirisle bağlantılıdır. Rivayete göre Tomiris, mağlup olduğu savaş sırasında ölen Cyrus'un kafasının içi kanla doldurulmuş bir tuluma daldırılmasını emretmiştir. Laf aramızda, Herodot dahi bu olayı, Cyrus'un ölümüyle ilgili pek çok rivayetten birisi olarak nakleder. Halbuki, kesin olarak bilinmektedir ki, Cyrus 530 yılının Ağustos başlarında Uzboy (yani Amu-Derya) sahillerinde vuku bulan çarpışmalar sırasında ölmüş ve cesedi de düşmanlarına ganimet olmamıştır. Aksine cesedi Pasargad'a götürülmüş ve günümüze kadar yetip gelen devâsâ boyutta bir mezar hazırlandıktan sonra defnedilmiştir. Bilinmeyen tek husus, Pers ordusunun mağlup olup olmadığı ve hükümdarlarının ölümünden sonra Amu-Derya sahillerinde fethedilen topraklan bırakıp bırakmadığıdır.

Antik versiyonlara göre Cyrus'un düşmanları da farklıdır.

Herodot onlara Massaget adını verir. Bu düşman, Pers sarayında on yedi yılını geçirdikten sonra, M.Ö. 358'de Hellas'a dönen Knidoslu tabip Ctesius'a göre Debrikler; eserini M.Ö. III. Yüzyılda yazan, Helen ve Pers geleneklerini gayet iyi bilen Babilli rahip, tarihçi ve yazar Beros'a göre ise, Cyrus'la savaşan Dai (Dahae) kabileleridir.

M.Ö. 522'de İran'daki kargaşalardan sonra tahta Cyrus'un uzaktan akrabası Darius geçti. Daha önce fethedilen ve aralarında Saka topraklarının da bulunduğu ülkeler, bağımsızlıkları kazanmak için hiç beklemeden isyan ettiler. Darius, isyancıları acımasızca ezerek, imparatorluğu yeniden toparlamaya çalıştı. Özellikle, Darius'a sadık kalan Bactria satrapı Pers Dadarşiş tarafından yerle bir edilen Margian (Merv, bugünkü Türkmenistan'daki Mari) ile çok acımasız bir hesaplaşma gerçekleştirildi. Alman araştırmacı Y. Yunge'ye göre Margianlılarla birlikte Sakalar da hezimete uğratılarak, inkıyad ettirilmiştir.[7]

Cyrus'un ölümünden on bir yıl sonra ve Darius'un iktidara gelişinin üçüncü yılında (519'da), doğudaki olaylar hükümdarı endişelendirmekteydi: "Hükümdar Darius dedi: Daha sonra ordularımla Sakalar'ın ülkesine karşı yürüdüm. Daha sonra sivri uçlu

7 Justi J., Dareios I. Konig der Perser. Leipzig, 1944, s. 182.

külah giyen Sakalar çarpışmak için savaş meydanına düştüler. Ben nehire geldiğimde, bütün ordularımla nehirin bu yakasına geçtim. Sonra Sakalar'm bir kısmını darmadağın ettim, diğerini [diğer bir kısmını S.K.] esir aldım... Skunxa adlı kumandanlarını esir ederek bana getirdiler. Bunun üzerine, uygun gördüğüm bir başkasını onlara kumandan tayin ettim. Sonra ülke benim oldu."[8] Darius'un "sivri uçlu külahlar giyen Sakalar"a yani Tigraxaudalara karşı düzenlediği seferle ilgili Behistun kayası üzerindeki zafer kitabesi böyle. Burada ilk defa Sakalar'a mensup bir kabileler ittifakının adı verilmektedir; fakat bu ad, Persler'in verdikleri isimdir ve en önemlisi de bu kabilelerin giysilerine dikkat çekilmesidir.

Hükümdarın, Tigraxauda Sakaları'yla yaptığı savaş, Darius'un mühürlerinden birine hakkedilmiştir. Yere yıkılan düşman, hükümdarın ayağının altında yatıyor; diğerinde ise, hükümdarın sol elinde tuttuğu kısa bir kılıçla darbe indirmeye hazırlandığı sivri külahlı olanı görülüyor.

Tigraxauda Sakaları, bu savaşa kadar Persler'e inkiyad etmiş değillerdi. Çünkü Darius, onları asiler olarak zikretmediği gibi, kumandanları Skunxa'yı da "yalancılık"la yani hükümdara karşı isyana yeltenmekle suçlamamaktadır. Ayrıca zaten Skunxa da, Behistun rölyeflerinde diğer âsiler gibi boyun bükmüş vaziyette değil, boyunun yarısından daha yüksek külahıyla tersim edilmiş. Skunxa'nın akıbeti hakkında da herhangi bir bilgi verilmiyor; sadece yerine Darius tarafından seçilen bir başkasının tayin edildiği kaydediliyor.

Dolayısıyla Darius'un, Tigraxauda Sakaları'na karşı giriştiği sefer, bir tenkil hareketi değil; sadece daha önce inkiyad etmemiş bir halkın itaat altına alınması amacıyla düzenlenmiş bir seferdi[9]

Tigraxauda Sakaları'nın yaşadığı yer, Darius'un savaştan önce geçtiği büyük bir nehirle (kullanılan draia kelimesi hem deniz, hem de büyük nehir anlamına gelmektedir) belirlenmektedir. Her ne kadar nehrin adı zikredilmemişse de, o dönemde Persler'le Saka ülkesini birbirinden ayıran büyük nehrin, ancak Sır-Derya ola-

8 Dandamayev, M.A., Politiçeskaya istoriya Ahemenidskoy derjavı. M 1985, s. 100-101. (Ahemenid Devletinin Siyasî Tarihi). Bundan sonra Dandamayev, Politiçeskaya istoriya.

9 Age., s. 101.

bileceğini gösteren bilvasıta bilgiler mevcut. Altın ve gümüş levhalar üzerine hakkedilmiş bazı kitabelerde (ki bu türden olanlar hükümdar sarayındaki hazinede saklanıyordu) Darius, devletinin sınırlarını çizmektedir. Buna göre kuzeydoğu sınırının ucundaki topraklar "Soğdiana ötesine kadar Saka" ülkesi; güneybatı ucu ise Kuş (Ethiopia) topraklarıdır. B.A. Litvinsky'nin belirttiği gibi "Darius, bu kitabelerde, birbirinden oldukça uzak bazı bölgelere işaret etmek suretiyle, hükümdarlığının devâsâ sınırlarını göstermek istemiştir. Bu durumda, W Struve'nin kesinlikle doğru olarak gösterdiği gibi, coğrafî taksim batı zaviyesinden başlatılmıştır ki, buna göre Soğdiana kuzeydoğuya, Ethiopia ise güneybatıya düşmektedir ... Dolayısıyla kitabeler, Soğdiyana'nın kuzeydoğusunda yaşayan Sakalar'a işaret etmek zorundaydı."[10]

Sogdiyana'nın merkezi Semerkand idi (Grekçe Marakanda); doğusunda ise Fergana ve Çaç (Taşkent) ile sınırdaşdı. Soğdiyana'nın kuzeydoğusunda yer alan ve Persler'e inkiyad etmiş bulunan Sakalar'ın ülkesi, Soğd topraklarından Sır-Derya ile ayrılıyordu.

Darius'un nehir ötesindeki Sakalar'a karşı düzenlediği tek sefer, Behistun kitabelerine göre, batı sınırı Sır-Derya'nın sağ cenahının orta akımına ve Soğdiyana'nın kuzeydoğusuna düşen Tigraxauda Sakaları'na karşı düzenlenmiş olan seferdir.

Darius ve halefi Xerxes (486-464), kitabelerinde Orta Asyalı Sakalar'ın Pers hâkimiyeti altında bulunan bir diğer kabile ittifakından daha bahsetmektedirler: Haumavarga Sakaları, yani Haoma'ya tapanlar. Haoma, iğne yapraklı bir ağacın (efedra) meyvesinin suyundan yapılan uyarıcı bir içkinin adıdır ve âyinlerde içilir. Halbuki Altıngözlü Haoma Arîlerin bir tanrısıdır. Ayine başlamadan önce haoma meyvesi ezilerek suyu alınır ve ondan ayin içkisi hazırlanır.

Mihr Yaşt'da bu içki şu coşkun mısralarda kutsanmaktadır:

> Biz Mitra'ya tapıyoruz
> O ki, dua etti ona
> Işık saçan, şifa veren,
> Altın gözlü Haoma.

10 Litvinski B.A. Drevneyşiye koçevniki "Knşi mira" M., 1972. (Dünya Ça-tısı"mn En Eski Göçebeleri), s. 169. Bundan sonra: Litvinski, Drevneyşiye

Yüksek Harati dağının..
En yüksek tepesinin
Başrahibi odur; o ki,
Yıldızlarla süslenen
Ruhla yaratılan haomayı
Yüksek Harati'ye getirdi (Avesta, s. 75-76)

Haoma yurdu yani Harati tepesine gelince, burası dağlık Pamir-o-Alay ülkesidir ve efedra ağacıyla kaplı dağ silsileleriye çevrilidir. İşte "Yüksek Harati" tepelerinin bulunduğu vadilerin yer aldığı Pamir-o-Alay silsilesi, öncelikle Fergana ve Doğu Türkistan'dan başlar ki, Haumavarga Sakaları'nın asıl yurdu da burasıydı. Bu Sakalar'ın kullandıkları dili konuşan daha sonraki torunlarının lisanına, "Hoten-Saka dili" denmiştir ve bu dil, Doğu Türkistan vahalarında bulunan VIII-X. Yüzyıllara ait yazmalarda muhafaza edilmiştir.

Dolayısıyla, Akemenid kitabelerinde, herhangi belirleyici unsurla birlikte zikredilmeden geçen "Saka" kelimesi, Haumavargalara işaret eder.[11]

Xerxes (Kserkses)in Persepolis kitabesi, Akemenidler'in hâkimiyeti altında bulunan halklar arasında Tigraxauda ve Haumavarga Sakaları'yla birlikte, Babilli Beros'un Cyrus'a karşı zafer kazandıklarını belirttiği Dahae'leri de zikretmektedir. Eski Pers kaynakları, İran'ın doğusundaki diğer "İskit" halklarıyla ilgili başka herhangi bir bilgi vermezler; ama Greko-Roma yazarlarında bol bol malûmat vardır.

Herodot, Orthokorybant Sakaları yani "sivri takkeliler" ve Amyrgia Sakaları'ndan bahseder. (Bazı yazarlar da aynı şekilde "Kıral Amorgi/Omorgia Sakaları"ndan söz ederler). Bunların, Persler'in Tigraxauda ve Haumavarga Sakaları'yla özdeşleştirilmesi ise son derece makul görünüyor. Dahae yani Dai'lar da defalarca zikredilmektedir. Antik kaynaklarda geçen diğer Saka kabileleriyle ilgili etnonimlerin hiçbiri, Akemenid kitabelerinde yer almaz.

En muammalı konu ise, Cyrus zamanından beri Persler'in baş düşmanları olan Massagetler'in adının geçmemesidir. Halbuki,

11 Damdamayev MA. İran pri pervix Axemenidax. M., 1963, s. 178-180. (İlk Ahemenidler Döneminde İran). Bundan sonra: Damdamayev, İran.

Cyrus'un Massagetler'le savaştığı Uzboy-Harezm bölgesi, Pers devletinin sınırları içinde yer alıyordu ve Harezm ile Aral civarını yöneten Pers satrabı için burada devâsâ bir saray kurulmuştu.

(Günümüzde Kalalıgir harabeleri S.V Tosltoff'un yönetimindeki Harezm ekibi tarafından 30'lu yıllarda ortaya çıkarılmıştır).[12] Bunun en mantıklı açıklaması, Helen yazarlarının eserlerinde Massaget adıyla geçen halkın, Pers kitabelerinde başka bir adla zikredilmiş olmasıdır. Başlangıçta A. Hermann tarafından ileri sürülen bu görüş, günümüzde "Antik kaynaklarda geçen Massagetler, Tigraxauda Sakaları için idantiktir.. Biz onları Massagetler'le özdeşleştiriyor ve Orta Asya'nın batı kesimine yerleştiriyoruz" diyen B.A. Litvinsky tarafından da desteklenmektedir.[13] Tigraxauda Sakaları'nın böyle bir bölgeye yerleştirilmesi, konuyu mihverinden hayli saptırmaktadır ve ayrıca Darius kitabeleri göz önünde bulundurulduğunda, onların Massagetler'le özdeşleştirilmesi fazla inandırıcı değildir.

Eğer Massagetler, Akemenid kitabelerinde gerçekten zikredilmiş olsaydı, büyük bir ihtimalle güçlü Dahae (Dai) kabile federasyonu onlarla özdeşleştirilirle konusunda hak iddia ederdi. Darius kitabelerinde "Ahura Mazda'ya saygılı davranmıyorlardı" denilen ve Avesta'da zikredilen kabileler arasında yer alan Dahaeler, Xerxes'in Persepolis kitabelerinde, bu büyük fatihin itaat altına aldığı en güçlü halk ve ülkelerden biri olarak gösterilir. Dahaeler'in aslî yurtları, M.Ö. IV Yüzyılda Tanais yani Sır-Derya'nın ötesinde, "Tanais boyunca"[14] ve keza "Aral civarında"[15] şeklinde kaydedilmektedir. Darius III Kadoman'ın İskender'le girdiği ve mağlup olduğu savaştaki müttefikleri arasında Dahaeler de zikredilir. İskender'e Doğu yolunu açan Havgamelax savaşında Dahaeler, Bactria süvarileriyle birlikte düşmanın en seçkin ve en iyi silahlanmış süvarilerine karşı koyarlar. Arrien, o zamana göre alışılmışın dışında savaş giysi ve silahlarına sahip olan Dahaeler için

12 Staviskiy B.Ya. Srednaya Azıya i axemenidskiy İran. Sb. "İstoriya İranskogo gosudartsva i kul'turı". M., 1971 s. 167. (Orta Asya ve Ahemenid İranı. Sovyet Şarkiyat Enstitüsü. İran Devlet ve Kültürleri tarihi).

13 Litvinsky, Drevneyşiye, s. 172-173.

14 Arrien, Paxod Aleksandra, M.;L, 1962, III, 28. Bundan sonra: Arrien.

15 Strabon, XI, 9

"İskitler'in (Dahaeler'in) hem kendileri ve hem de atları zırhlıydı"[16] demektedir, işte bu "Tanaisli Dailer", Makedonyalılar'la savaşmış; fakat Darius'un ölümünden sonra İskender'le ittifak aktederek, onun Hindistan seferine katılmışlardır.

Dahae bölüklerine "atlı okçular" deniliyordu.[17] Dahae süvarileri ve atlarını koruyan zırhlar üzerinde birazcık detaylı durmamız gerekiyor. Herodot, Arrien'den yüzyıl önce bu tür iki arcalı zırhlardan bahsederek, bunları sadece Massagetler'in kullandığını kaydeder ve "... atları da öyledir; göğüs cebeleri bakırdandır" der.[18] Atlarının göğüslerini cebe ile koruyan, ağır zırh levhalara bürünmüş savaşçı süvarilerin mevcudiyetinden sadece yazılı kaynaklar bahsetmiyor elbette. Dahae ve Massagetler'in ülkelerinde ele geçirilen arkeolojik bulgular da buna şahadet etmektedir. Harezm'de kazı çalışmaları yapan S.P. Tolstoff ekibi, henüz 1950'lerde, Aral civarı Sakalar'ına başkentlik yapmış olan ve Sır-Derya'nın sol cenahında, şu anda kurumuş kolu Cana-Derya'nın yukarı akımında yer alan Çirikrabat kasabasında bu tür kalıntılar bulmuşlardır. Burada ortaya çıkarılan M.Ö. IV Yüzyıla ait bir mezarda demir zırh levhalar bulunmuştur.[19] Bu tür koruma zırhlarına daha sonraki yüzyıllarda sadece Dahaeler in akrabaları Parthlar'da rastlanmış, diğer hiçbir bozkır kabilesinde görülmemiştir.

Zaman açısından birbirinden uzak ve aralarında herhangi bir bağlantı bulunmayan üç eserde, -Avesta, Xerxes kitabeleri ve Arrien'in yapıtları- Dahae kabileleri tek ve aynı adla zikredilmiştir. Eğer bu kabilelerin başka bir adı olmuş olsaydı, bunun, birbirinden bağımsız bu üç kaynaktan herhangi birinde zikredilmemiş olması mantıkla bağdaşmaz.

Halbuki, Massaget adı sadece, at yetiştirici göçebelerden, fok balığı avlayıcıları ve "ağaç kabuğuyla örtünen"[20] bitki kökü toplayıcılarına kadar farklı kültür, hayat tarzı ve ekonomiye sahip ka-

16 Arrien, 111, 13.

17 Arrien, V, 12

18 Herodot, I, 215.

19 Tolstov, S.E, Po drevnim del'tam Oksa ve Yaksarta. M., 1962. (Eski Oxus ve Yaksart Boylan), s. 148-150. Bundan sonra: Tolstov, Po drevnim.

20 Sn-abon, XJ, 8.

bileleri anlatan antik tarih kaynaklarında zikredilmiştir. Massagetler, Yunanlı yazarların eserlerinde Aral civarında, Amu-Derya ve Sır-Derya'nın aşağı akımlarıyla, Uzboy sahillerinde yaşayan bir topluluk olarak gösterilmiştir. Massagetler'de olduğu kaydedilen ortak evlilik, merasimle öldürme ve yaşlıların yenilmesi gibi genel âdet kalıntıları, arkaik olmadığı gibi, onların herhangi bir birlik teşkil ettiklerine de delil olamaz. Galip bir ihtimalle "Massaget" adı, bir kabile federasyonu bütünlüğü içinde yer alan; boy-kabile mitolojisinin tutucu ortamında anlamlarını yitirmemiş çok eski genealojik gelenekleriyle bağlarını koparmayan; bununla birlikte, kendi adını müstakil olarak koruyan; fakat M.Ö. I. Binyıl ortalarında siyasî aktüalitesini kaybeden bir topluluğun ismiydi.

Arrien'in verdiği bilgileri daha dikkatli incelediğimizde, görüyoruz ki, eş zamanlı olaylar anlatılırken, Massaget İskitleri ve Dahae İskitleri tabirinin kullanılması, bu iki grup arasında bir yakınlığın mevcudiyeti ihtimalini adeta çürütür niteliktedir. Arrien'in verdiği bilgiler, Makedonyalı fatihin silah arkadaşlarının sefer sırasında ve daha sonrasında naklettikleri malûmatlara dayanmaktadır. Herodot ve Strabon'un okuyucuları şaşırtan, itici egzotik hikayelerinden farklı olarak Arrien, ne Massagetler'in şecaatlerini (Strabon) över, ne de ülkelerinde "çok bol miktarda altın ve bakır bulunduğunu" (Herodot) yazar. Aksine, Massaget bölüklerini kendi yanına çekerek, Makedon ordusuna karşı yaklaşık üç yıl gerilla savaşı veren Soğdiyanalı Spitamen'in çarpışmalar sırasında başına gelenleri anlatırken şöyle der: "Bu İskitler (Massagetler) yoksulluk derecesinde fakirdiler. Ne şehirleri, ne yerleşim birimleri vardı. Kaybetmekten korkacakları bir şeyleri yoktu. Bu yüzden onları herhangi bir savaşa meylettirmeye dahi değmezdi ... Savaşı kaybeden Massagetler, kendileriyle birlikte çarpışan Bactrianları ve Soğdiyanların ağırlıklarını yağmalayarak, Spitamen'le birlikte çöle kaçtılar. Ama İskender'in çöle girmeye hazırlandığı haberini alınca, Spitamen'in kellesini keserek, bu niyetinden vazgeçireceği düşüncesiyle İskender'e gönderdiler."[21]

Arrien'e göre Massagetler, Oxus'un (Amu-Derya) sol sahilindeki topraklarda yaşıyorlardı ve batıda Soğdiyana ile komşu idiler. Buna karşılık Arrien, Soğdiyana'nın kuzeydoğundaki Tanais (Sır-Derya) vadilerinin sakinleri olarak Dahaeleri gösterir. İs-

21 Arrien, IV/ 17.

kender'in yol arkadaşlarının anlattıklarına bakılacak olursa, İskitler'den daha fakir olan Massagetler, karınlarını doyurabilmek amacıyla her tür savaşa girmeye teşne idiler. Onlar için, kendi müttefiklerini yağmalamak veya onlara ihanet etmek, iğrenilecek bir davranış değildi. Buna karşılık, atlarının göğüs cebelerine varıncağa kadar zırhlara bürünmüş savaşçı süvarilere sahip bulunan; İskender'e karşı Darius'un seçkin süvari birliklerini, Hint hükümdarı Pora'ya karşı ise İskender'in öncü müfrezelerini oluşturan Dahaeler, diğer İskitler'den bariz bir şekilde farklıydılar, ama Herodot'un anlattığı atlı Massaget savaşçılarına hayli benziyorlardı.

Ne Arrien, ne de ona bilgi aktaranlar, aynı bölgede yaşayan ve dış görünüş itibariyle farklılık arz eden kabilelerin, Baykal civarında "hükümdarlarının" oturdukları genel siyasî ve kültürel merkezleri bulunduğunu; güneş tanrısı Mitra'ya tapınmak suretiyle aynı dinî duygulara sahip olduklarını bilmiyorlardı. Onların geride bıraktıkları mezarlıklar; Sır-Derya'nın eski Cana-Derya, Kuvan-Derya ve Inkar-Derya kolları üzerindeki üstü kapanmış kasaba ve köyleri, Harezm heyetinin araştırma konusu olmuştur. Elde edilen arkeolojik bulgular, Aral civarının M.Ö. VII-II. Yüzyıllardaki çarvacı ve ziraatçı kabilelerinin günlük yaşamlarını apaçık bir şekilde tasvir etmekte; bu döneme ait yadigârların ise, Bronz Çağı yadigârlarından genetik bağlar itibariyle farklı olduğunu şüpheye mahal bırakmayacak surette ortaya koymaktadır. Bu fark, özellikle Tagisken'in Bronz Çağı'na ait mozole buluntularıyla, Sır-Derya'nın sol sahilindeki Tagisken ve Uygarak'da[22] ortaya çıkarılan Saka mezarlıklarında fark edilmekteydi. Kültür gelişiminin, burada hüsn-ü kabul gördüğü ve bu gelişimin, Harezm'in doğusuna doğru bütün Aral civarına yayıldığı tamamıyla müşahede edilmektedir.

Kabileler, göçebelerin teşkil ettikleri oldukça büyük birliklerdir. Göçebeler, tek başlarına berhayat olamazlardı, ama genel bir ad alabilirlerdi. Massaget adı da, genel genealojik geleneklere, muhtemelen bir halkın adının ortaya çıkmasına sebep olan aynı atalara ve bilhassa mitolojilere sahip bulunan Aral civarı kabile-

22 Metinde Tagisken ve Uygarak şeklinde yazılan bu yerleşim birimleri, bugünkü Türkistan Türkçesine göre Tekiskent (Düz Şehir) ve Uy (Ev) garak (gerek) yani Uygerek olmalıdır, (çev.)

lerinin en eski ortak adıdır. Massaget adıyla ilgili en eski efsane, İran onomastiklerinde muhafaza edilmiş ve yazılı olarak kaydedilmiştir. Buna göre Xerxes'in kumandanlarından birinin adı "Oaziros oğlu Massages" idi.[23] Massaget kabilelerinin gerçek efsane kahramanının kim olduğu bilinmiyor ise de, "Massages" adına sahip olduğu görülüyor.

Sır-Derya ve Aral civarı kabilelerinin savaşçı çekirdeğini oluşturan Dahaeler'e gelince, bu, Xerxes kitabelerinde görülen, tamamıyla siyasî bir birlik adıdır. Dolayısıyla, Cyrus'un düşmanlarına "Dahae" adını veren Beros'un naklettiği bilginin doğruluğu gözardı edilemez.

M.Ö. III. Yüzyılda, Dahae (Dai) adı, daha eski genel Massaget adını itmiştir. Bu proses, o zaman Hazar civarında çoktan tamamlanmıştı ve Herodot döneminden itibaren Helen tarihçileri "İskit" kabilelerinin hepsine Massaget diyorlardı. Yine M.Ö. 328'de Dai kabilelerinin bir kolu olan ve Arşakid boyu tarafından yönetilen Parniler (Parthlar), İran'da İskender'in haleflerinin yerini alan yeni bir imparatorluk kurmuşlardı. Kuzeyde, Batı Kazakistan bozkırlarında ve Aral civarında ise, Dahae-Massagetler'in yarım binyıllık bir geçmişe sahip olayları tekrar ederek M.Ö. III. Yüzyılda kaydettikleri yayılma, Herodot'a göre dil, hayat tarzı ve kültür cihetinden Sakalar'a yakın olan Sauromatlar'ın torunları Sarmat kabilelerini Karadeniz civarındaki İskitya'ya gitmeye mecbur bırakmıştı.

Bazı çağdaş araştırmacılar, M.Ö. III. Yüzyılda Sır-Derya'dan Hazar civarı bozkırlarına yönelen Dahaeler'in, burada yaşayan Massagetler'i topraklarından sürdükleri kanaatindirler. Ne var ki, "itilen" Massagetler'in nereye gittikleri ve tekrar nerede ortaya çıktıkları şeklindeki sorulara inandırıcı cevaplar bulunamamakladır. Massagetler, kesinlikle Dahaeler'e dönüşmüşler ve üç yüz yıl süren tarihî isim değiştirme süreci tamamlanmıştır.

Yaksart-ötesi bozkır ve dağları, aslında antik yazarlar için kapalı bir dünya idi. Bu dünyayla ilgili bilgiler ise, Herodot'un, Marmara Denizi sahilindeki tekne yapımcılığının merkezi Prokonnesos şehrinde yaşamış bulunan Aristeas adlı birinin poemasına dayanarak verdiği bilgilerdir. Aristeas, güya Apollon'dan kaçayım

23 Herodot, VII, 71

derken, Hyperboreler'in gizemli ülkelerine ulaşmak maksadıyla ömrünün altı yılını doğuda İskit topraklan üzerinde gezinmekle geçirmiştir. M.Ö. VII. Yüzyılda yaşamış olan Aristeas, İssedos veya İssedonlar'ın ülkesine kadar gitmiş, geri döndükten sonra da izlenimlerini manzume halinde kaleme almıştır.[24] M.Ö. VI-V. Yüzyıllarda Miletoslu Hekataios ve bizzat Herodot, İskitler'den dinledikleri birçok masalımsı şeyler anlatırlar: ".. Bu ulusların yanına giden İskitler, işlerini örebilmek için yedi tercüman kullanırlar. Çünkü oralarda birbirinden ayrı yedi dil konuşulur."[25]

Tarihçilerin çoğu, İssedonlar'ın ülkesini Baykal-ötesi ve Kazakistan bozkırlarına yerleştirmektedir. İssedonlar'ın bazı âdetleri Massagetler'inkine benzemektedir. Sakalar'ın Kazakistan'da bıraktıkları arkeolojik yadigârları inceleyen en büyük araştırmacılardan K.A Akişeff, "Tasmolinsk" denilen Merkezî Kazakistan'ın erken Saka kültürünü, kesinlikle Saka kabileleri arasında gösterdiği Issedonlar'a atfetmektedir. Dahası, Akişeff'e göre Saka kültürünün Yedisu ve Güney Kazakistan'da ortaya çıkışı, "Merkezî Kazakistan'da Saka kültür tipini oluşturan Issedonos kabilelerinin Güney Kazakistan ve Kırgızistan'a göç edişlerinin bir sonucudur."[26]

Herodot'un müteakip rivayetinde apaçık bir destan havası var ve muhtemelen "yedi dil" ve "yedi tercüman" kaydının bir devamıdır: ".. İssedonos'ların ötesinde tek gözlü Arimaspes ırkının yaşadığını, bunların ötesinde de kutsal altına bekçilik eden Griffon'ların, daha uzakta denize çıkan yerde Hyperbore uluslarının yaşadıklarını söyler.. Hyperbore'lilerden gayrisi, birbirleriyle dalaşmak için bahaneler bulurlardı; ilk başlayanlar Arimaspes'lerdi."[27]

Burada sadece kabile adları değil, bir o kadar da bu kabileler arasında bitip tükenmeyen dalaşmalar gerçekçidir. Bu çatışmala-

24 P'yankov İ.V. Koçevniki Kazaxstana VII v. do n.e. i antiçnaya liieralurna-ya traditsiya - Sb. "Antiçnost' i antiçnaya traditsiya v kul'ture i iskusst-ve narodov Sovyelskogo Vostoka. M., 1978, s. 184-190. (M.Ö. VII Yüzyılda Kazakistan Göçebeleri ve Antik Edebiyat Gelenekleri.- "Doğu Sovyet Halklarının Antik Kültür ve Sanat Gelenekleri ve Antikite". Bundan sonra: P'yankov, Koçevniki Kazcocstana.

25 Herodot, IV 24.

26 Akişev K.A., Kuşayev G.A. Drevnaya kul'tura sakov i usuney dolini r. İli. Alma-Ata, 1963, s. 134-135. (İli Vadisi Saka ve Wu-sunlarının Eski Kültürü). Bundan sonra: Akişev, Kuşayev, Drevnaya kul'tura.

27 Herodot, IV, 13.

rın halk göçlerine yol açtığı konusuna ise Herodot şu kayıtla değinmektedir: "Bu Arimaspesler, Issedonos'ları yurtlarından atmışlardı, İssedonos'lar da İskit'leri yurtlarından atmışlardı.."[28] İskit kelimesi, Yunan şairi Lukian'ın poemasında da zikredilmektedir: "Bizde sürekli savaşlar olur. Bazen bizzat biz başkalarına saldırırız, bazen de başkaları bize saldırırlar. Kimi zaman ise, bir parça mera ve ganimet için saldırırız."[29]

Kazakistan Sakaları'nın kültürü konusunda en açık bilgileri, en başta İli Nehri vadisindeki Besşatır [Beşyatır] kurganları ile nadir zenginliklere sahip Kurgan Issık gibi arkeolojik yadigârlar vermektedir. 104 m. uzunluğunda ve 17 m. yüksekliğindeki duvarla çevrili olan büyük Besşatır kurganı, orijinal bir mimarî özelliğe sahip.

Kurganın içinde T'ien-shan akçamlarmın gövdelerinden yapılma bir mezar odası yer alıyor. Ne yazık ki bu "hükümdar" mezarları daha önce soyulmuş. Kurgan Issık'da, yağmalamadan tesadüfen kurtularak günümüze ulaşan "altın adam" mezarı, M.Ö. IV Yüzyıla ait. Bu mezarla ilgili detaylı anlatım, özel bir monografide ele alınmıştır.[30]

Bulgular arasında en önemlisi, kesin olarak çözülemeyen runik alfabeye ait 26 işaretten oluşan iki satırlık bir kitabedir. Bu kitabe, gümüş bir kabın üzerine hakkedilmiş. Tek problem, bu kitabenin henüz çözülememiş olması. K.A. Akişeff, defnedilen delikanlıyı Tigraxauda Sakaları'nın kumandanlarından birisi olarak kabul etmektedir.

Artık bu çizginin bundan sonraki uzantısını tespit edebiliriz.

Daha önce belirtildiği gibi, Sır-Derya'nın orta akımlarında yaşayan Sakalar, Pers kitabelerinde "sivri uçlu külahlar (kalpaklar) giyen Sakalar" kaydıyla zikredilmektedir ve bunun törenlerde kullanılan şekli de Kurgan Issık'daki gencin başındaki taçdır. Ancak, sadece dış görünüşe bakarak, tek bir etnografik alâmete istinaden, genel olarak bir halkın adının konulması mümkün değil-

28 Herodot, IV 13

29 Hazanov A.M. Zoloto skijov. M., 1975, s. 34 (Iskitler'in Altını).

30 Akişev K.A. Kurgan Issık. İskusstvo sakov Kazaxstana. M, 1978. (Issık Kurganı. Kazakistan Sakalarının Sanatı).

dir. Etnonim problemi, Saka tarihinin daha sonraki olaylarında kendini gösterecektir.

M.Ö. II. Yüzyılda, bozkır kabilelerinin Merkezî Asya'da Hun devletinin kurulmasına yol açan büyük göç dalgalanması gerçekleşmiştir. (Daha ileriye bkz.) Yüeçi kabileleriyle uzun süreli başarısız savaşlardan sonra batıya gelen ve Wu-sunlar tarafından kendi meralarından Doğu Türkistan'a itilenlerin göç dalgası, Çin salnamelerinde Seu "Sak" olarak geçen Yedisu Sakaları'nın düzenini bozdu. Böylece Sakalar, aralarında Sır-Derya'nın da bulunduğu birkaç yöne doğru göç ettiler. M.Ö. 141-128 yılları arasında Yaksart'a gelen bu Sakalar, İskender'in halefleri olan Greko-Bactria devletini yıktılar. Böylece antik yazarlar da, o zamana kadar kim olduğunu bilmedikleri bu kabileler hakkında bölük pörçük bilgiler edinmeye başladılar. Strabon, Yaksart'a gelen dört kabilenin adını verir.[31] Bunlar, Asiler, Pasianlar (bir diğer nüshada "Asiler veya Asianlar" şeklindedir ki, bu durumda zikredilen kabile sayısı üçe inmiş olmaktadır), Toharlar ve Sakaraullardır. Justinus adındaki bir diğer müellif, Roma'nın M.S. I. Yüzyıl tarihçisi Pompeji Trogi'nin külliyatından bahsederken iki İskit kabilesinin -Sakarauk ve Asianlar- adını verir ama bir başka yerde de Toharlar'dan söz eder. Buna göre, Pompeji Trogi'nin "Tarih"inin günümüze kadar sağlıklı bir şekilde muhafaza edilmeyen 42. kitapta şu satır yer almaktadır: "Asianlar, Toharlar'ın hakimi olduktan sonra Sakaravakları kılıçtan geçirdiler". (Bir diğer nüshada "Tokarların Asianlı hükümdarları ve Sarauklar'ın mahvoluşu" şeklindedir).[32]

Kim oldukları tam anlaşılmayan bu kabilelerin tarihleri, bilimsel literatürde hayli yer işgal etmiş olmasına rağmen, dişe dokunur pek az hükümler çıkarılabilmiştir. Her halükârda Yaksart geçidine kadar olan kısımlarda pek çok doğulu kabile yaşıyordu ve bu kabileler arasında Sakalar'ın Sarauk (Sakaravak ve daha doğru bir deyişle Sakarauk) kolu da vardı. Onların adının eski Pers diliyle yazılmış belgelerde Saka rauka "Parlak Sakalar" şeklinde zikredilmiş olması bizler için bir ümitdir.[33] Çin kay-

31 Strabon, XI, 8

32 Yustin,- Epitoma soçineniyaPompeya Troga. VDI, no. I, 1955

33 Grantovskiy E.A. O vostoçnoiranskix plemenax kuşanskogo areala Tsentral'naya Azıya v ku$anslıuyu epoxu. T. II, M., 1975, s. 79.

naklarının Wu-sunlar tarafından Yedisu'dan kovulan halktan bahsederken kullandıkları "Seu halkı" kelimesi, Sakalar'ı göstermektedir. Dahaeler'in ve Sakarauklar'ın "Gang Nehri"yle bağlantısı konusundaki erken dönem tarih kaynaklarından faydalanan IV. Yüzyıl müellifinin muğlak açıklamalarına göre Yedisu'dan gelen Sakarauklar'ın Sır-Derya'nın orta akımlarında kurdukları ilk Kang hükümdarlığı da Çin kaynaklarında K'ang-chü adıyla geçen devlettir. Ancak aradan yıllar geçtikten sonra Sakarauklar, Asianlar ve Toharlar'la birlikte Bactria'yı fethederler ve orada da "mahvolup giderler."

Eğer bu olaylar zinciri doğru ise, o takdirde Sakarauklar yani "Parlak Sakalar", M.Ö. V-II. Yüzyıllar arasında Yedisu'da hükümranlık eden kabilelerin ta kendisidir; hükümdarları Beşşatır'da medfundur ve Kurgan Issık'daki genç de Sakarauk boyunun kumandanıdır.

Kazakistan Saka kabileleri, Andronovo kültürüne mensup Ariler'in, Turların, Dahaeler'in ve Avesta Dan'larının doğrudan torunlarıydılar. Bu tartışma kabul etmez hüküm, hem Andronovo kültürü ile Saka kültürleri arasındaki doğrudan bağları ortaya çıkaran arkeoloji, hem de Saka dönemi halklarının Bronz Çağı halklarının halefleri olduğunu genetik yönden ispat eden antropoloji tarafından teyit edilmektedir.[34] Bununla birlikte, Saka döneminden itibaren Kazakistan bozkırları sakinlerinin yüz hatlarında Merkezî Asya orijinli Mongoloid izleri ortaya çıkmaktadır. V.P. Alekseyeff'e göre "Avrasya bozkırının geniş bir şeridi ... M.Ö. I. Binyılın ortalarından daha önceki bir-iki yüzyıl boyunca dalgalanmıştır, bunu müteakiben doğudan esen rüzgarla bölge halkları Merkezî Asya orijinli etnik tesirleri bünyesine kabul etmeye başlamıştır. Böylece Avrupaî tipler arasında az tanınan, gür siyah saçlı, şaşı gözlü yabancılar türemiştir... Başlangıçta tek tük rastlanan bu tipler, zamanla, Milât başlarında artmaya başlamıştır."[35]

Bronz Çağı'ndan, Avesta Arîleri'nin dünyasından İskit-Saka kabilelerinin yaşadığı Demir Çağı'na açılan en önemli çığır, ekonomik yaşantıda ve bilhassa da hayat tarzında kendini göster-

(Kuşan Ülkesinin Doğu İranlı Kabileleri.- Kusanlar Döneminde Merkezi Asya)

34 Akişev, Kıısayev, Drcvnaya kul'tura. s. 121-136

35 Alekseyev, V poiskax, s. 255.

mişti. Bu çığır sayesinde göçebe hayvancılık ekonomisi şekillenmiştir.

Göçebeciliğin gelişimi, iki nehir arasındaki daha önce pek az insanın yaşadığı kullanılmayan bozkıra ekonomik canlılık kazandırmıştır. Geç Andronovo döneminde, fazla yeme ihtiyaç duymadan uzun yol alabilen atların iri tırnaklı büyükbaş hayvanların yerini alması, M.Ö. I. Binyıl başlarında göçebelerin katettikleri yolun uzamasına ve sezonluk göçler yapmalarına imkan sağlamıştır. Ancak, sürülerin artması ve ekonominin özelleşmesi, bozkır halklarının iklim şartlarının değişmesine ve meraların durumuna bağımlılıklarını artırmıştır. Tabiat şartlarındaki her menfî değişiklik, kışlaklarda, nehir ve çay kenarlarında yaşayan çiftçilerin zayıflayan ekonomisinin bir daha asla bütünüyle telâfi edilemeyecek şekilde bozulmasına yol açan krizlere sebep olmuştur. Göçebe ekonomisindeki değişiklerle krize düşenlerin, şartlara bağlı olarak gerçekleştirdikleri göçleri, fetih seferleri ve akınları göçebelerin kendileri dahi hayal meyal hatırlıyorlardı. (Lukian'ın biraz önceki sözlerini hatırlayalım!). Arkeologlar, bazı göçebelerin, örneğin Sır-Derya'nın aşağı akımlarındaki Dahae ve Massagetler'in, bir istisna olarak, geçici surette yerleşik veya yarı yerleşik düzene geçtiklerini ve hatta sulu tarıma yöneldiklerini tespit etmektedirler. Yerleşik düzen ise, büyük sürülerin bazı ailelerin özel mülkiyetinde bulunduğu düşünülecek olursa, halkın, kabile içindeki ekonomik durumlarına göre süratli bir sınıflaşmasına yol açmıştır. Bu durumda en fakir aileler, kaçınılmaz olarak yerleşik düzene geçmekteydiler.

Kazakistan bozkırlarındaki göçebe hayat tarzı, başka eserlerde daha detaylı olarak anlatılmıştır. Şimdilik göçebe ekonimisin ortaya çıkışının, tabii şartların değişimine, Bronz Çağı sonunda halk nüfusunun süratle artması neticesinde savaş tehlikesinin fazlalaşmasına karşı verdiği en rasyonel cevap olduğunu kaydetmekle yetinelim. Son durum, süvarilerin ve atlı akıncıların yani hareketli, çok hızlı yer değiştirebilen, mükemmel silahlara sahip orduların teşekkülüne zemin hazırlamıştır.

Eski yazarlar, Saka savaşçılarının yüksek askerî meziyetlerini ve atlarının şaşkınlık veren çevikliğini anlatmak için pek çok satır karalamışlardır. Sakalar'ın ahlak normlarını da anlatan, fakat kesinlikle askerî değil, sportif bir epizot üzerinde duralım. Pers

sarayında uzun yıllar geçiren Ksenofont (M.Ö. 434-355) şöyle anlatıyor: "Pers hükümdarı çeşitli halkları temsil eden süvariler için bir hipodrom kurdurmuştu. Koşular için tahsis edilen yolun uzunluğu beş stad (yaklaşık bir km. - S.K.) idi. Koşu başlar başlamaz, öne fırlayan bir Saka delikanlısı, diğer yarışçılara neredeyse yarı yarıya fark atarak finişe ulaştı. Pers hükümdarı, Saka hükümdarına bu atın değiş tokuş edilmesini teklif etti, fakat Saka hükümdarı atı kahraman delikanlıya bir lütuf olarak bahşettiğini belirterek bu teklifi geri çevirdi."[36]

Yazılı kaynakların Sakalar'ın sosyal toplum yapısı konusunda verdikleri bilgilerin bölük pörçük oluşu, bizi, daha ziyade arkeolojik belgelere müracata etmeye mecbur bırakıyor. Gerçekten de, beyler ve yönetici kesim için hazırlanan, çevresi duvarlarla çevrili devâsâ mezarlarla, sıradan insanların mütevazı mezarlarına şöyle bir göz atıldığında, toplum sınıfları arasındaki farkın ne kadar uzak noktalara ulaştığı hayretle müşahede edilmektedir. Kabilelerin bünyesinde mülkiyetin şekillenişi ve elbette bütün toplumun sosyal sınıflara ayrılması hızlanmıştır, ama bu durum her zaman da toplum üyelerinin statüsü konusunda son sözü söyleyecek bir unsur haline gelmemiştir. Bey sınıfına veya hassa birliklerine mensup olmak, Saka kabilelerinde hayli prestij sağlayan mevkilerdi.

Eski kaynaklarda adı geçen Saka "kral" ve "kraliçe"leri, pek de önemsiz yetkilere sahip değildiler. Savaş ve barışa karar verebiliyorlar; elçi gönderebiliyorlar, ittifaklar yapıp, orduya kumandanlık edebiliyorlardı. Ctesius zamanında (M.Ö. V. Yüzyıl sonu ve IV Yüzyıl) Sakalar'ın ülkesi herhangi bir Akemenid satrapının hükümranlığı altına girmemiş, Saka hükümdarı tebaa değil, Pers hükümdarının müttefiki olarak kabul edilmiştir.[37] Bununla birlikte, Saka hükümdarlarının kendi kabileleri arasındaki iktidarlarının sınırları belli değildir. Hükümdarlık hakkı bir boyun inhisarındaydı. Arrien, bir hükümdarın ölüm döşeğindeyken yerine kardeşini kral tayin ettiğinden bahseder. Tahtın "kraliçelere" miras olarak bırakıldığı konusunda belli bir bilgi yok; aksine onlar-

36 P'yankov I.V Srednaya Azıya v izvestiyax antiçnogo istorika Ktesiya. Duşanbe, 1975, s. 37. (Antik Tarihçi Ctesius'un Malumatlarına Göre Orta Asya).

37 Age., s.,32.

la ilgili bütün bilgiler, ya efsanelere dayanmakta, ya da konuyla ilgili literatüre bağlanmaktadır.

Halk meclisi kararının oynadığı rol konusunda tek açıklama, Sakalar'ın Tanais sahillerinde İskender ordularıyla yaptıkları başarısız bir çatışma sonunda İskender'le "İskit hükümdarı" arasında geçen muhavereye istinat eder. İskit hükümdarı, bu çatışmanın bir kısım Saka gönüllülerince başlatılan bir hareket olması hasebiyle askerî bir savaş olmadığını; çünkü İskit halkının tamamının İskender'in ordusuna henüz savaş ilan etmediğini belirtir. Bu durum, iktidarın sınırının, askeri kumandanlar ve halk meclisi yani kabilenin yetişkin bütün erkekleri tarafından sınırlandığı konusunda bir delil olarak kabul edilebilir.

Arrien, hükümranlık kurumu arasında "satrap"ları yani herhangi bir bölge veya kabilenin başına hükümdarlar tarafından gönderilen yöneticileri de gösterir. Bir başka yerde "İskit topraklarının güçlü adamları" yani askerî-kabile demokrasisinden bahsedilmektedir. Genel olarak bakıldığında, Sakalar'ın sınıf yapılanması konusunda bilgiye sahip değiliz ve bu hususta ancak anolojilere dayanmaktayız. Buna göre, Massagetler'de piyade sınıfının mevcudiyetinden bahsedilmesi, muhtemelen Saka toplumunda atsız unsurların var olduğuna dalalet edebilir. Yunanlı yazarlar, Karadeniz civarı İskitler'ini anlatırken, boy reisleri ve asker gruplarından başka, toplum üzerinde tamamıyla etkin olan rahip tabakasından da bahsederler.

Sakalar'ın manevî kültürleri ve dinleri meselesi ise, yazılı kaynaklardan ziyade sanat yadigârlarına istinaden tespit edilmektedir. Sakalar'ın tanrılar dünyasıyla ilgili görüşlerinin, Ariler'in dinî görüşleri hakkında anlatılanlara yakın oluşu, (ki Mitra kültü onlar için de geçerlidir) bu konuyu atlamamıza imkan sağlamaktadır. Her halükârda, Kazakistan steplerindeki İskit dönemi, Saka mitolojisi ve tanrılar panteonuyla bağlantılı sanat şaheserleri vasıtasıyla biliniyordu. Bu konu ise ancak özel çalışmalarda ele alınabilir.[38]

Milâdın ilk asırlarında Saka geleneklerinin doğrudan varisleri, Yedisu'daki Wu-sunlar ve Sır-Derya civarı vadileriyle Yedisu'nun

38 Bu konuda bkz. K.A. Akişev, Iskusstvo i mifologiya sakov. Alma-Ata, 1984. (Sakaların Sanat ve Mitolojisi).

batı kesimindeki K'ang-chülerdi. K'ang-chü hükümdarlığının Avesta'da zikredilen eski "yüksek, kutsal Kangha" topraklarında zuhuru, büyük bir ihtimalle, Yaksart-ötesi ve Yedisu Sakaları'nın eski topraklarını Wu-sunlar'la bölüşen Yüeçi (Tohar) ve Sakarauk kabilelerinin bir kısmının buraya göçüyle bağlantılıdır.

Bununla birlikte etnik, ırk ve kültürel ahvalin orijinal değişimi, o çağda gerçekten vuku bulmuş bir olayla, doğudan Avrasya bozkırlarına yapılan büyük halk göçleriyle ilişkilidir.

EK - II

SAKA HALKLARININ KÖKENLERİ

SAKA HALKLARININ KÖKENLERİ[1]

Kşatrapa Gandasa

İskitler, Herodot zamanının Orta Asya'sında müşterek dil, etnik köken ve kültüre sahip Massaget, Saka, Alan ve Sarmat olarak bilinen dört kola ayrılmıştı. M.Ö. V. Yüzyıldan beri Eski Yunan (Herodot, Plinius, Plotemaeus, Arrien) ve Fars kaynakları (Darius tarihçileri) Massagetler'i Orta Asya bozkırlarının güney uçlarında yer alan bir İskit boyu olarak tanımlamaktadırlar. Asya'nın güney yamaçlarına gelen ilk İskitler'in de bunlar olduğu düşünülmektedir. Bu konudaki literatürü taradığımızda, tarihçilerin "Gatae"den "Jat"ı, "Avar"dan "Ahir"i, "İskit"den "Saka"yı, "Hazar"dan "Gujjar"ı, "Tokar"dan "Takur"u, "Sarmat"dan "Saurastra"yı, "Sasani"den "Sessodya"yı, "Medes"den "Marda"yı, "Tiri Gatae"den "Trigartta"yı ve "Seleusid"den "Sulika"yı türettiğini görebiliyoruz. "Massa" kelimesi, İskit'lerin dili olan eski Fars dilinde "büyük" ya da "muhteşem" gibi anlamlara gelmektedir.

Erken İskitler, antik dönem Yunan ve Fars tarihçiler tarafından ata binmede rakipsiz; uzun boylu, iri kemikli, korkusuz savaşçılar olarak tasvir edilmektedir. Herodot'un İskitler'le ilgili müşahadeleri şöyleydi: "İskitler, Trakyalı halklar içinde en cengaver ve fakat aynı zamanda kanunlar karşısında boynu kıldan ince bir halktı. Eğer demir yumruk, bir önder altında yekvücut olabilselerdi, yeryüzünün en kudretli milleti haline gelirlerdi." Herodot'un İskitler'in kökenine ilişkin yaptığı mitolojik analizlere göre İskitler, gökten üç hediye indiğinde hasıl olmuştu: i) saban;

1 Bu makale İngilizceden Kürşat Bozkurt tarafından çevirilmiştir.

ii) kılıç; iii) kadeh. İlk İskitler, bunları doğuştan biliyorlardı ve böylece mertlikleriyle ün salan, zafer sarhoşluğuna düştüklerinde koca kadehleri ve keskin kılıçlarıyla ülkeleri bir bir ele geçiren savaşçı ruhların tarihi başlamış oldu. İskitler'in yaşam ve kültürlerini kodlayan sembollerin yansıttıkları, sıradan bir Pencaplı ya da Hindistan'ın kuzeybatısındaki herhangi bir halk için oldukça şaşırtıcı olabilir. Bir İskit boyu olan Alanlar, Avrupa, Küçük Asya ve Orta Doğu topraklarına yayılmışlardı. Fransa ve İspanya'nın Gotlar'ı, Danimarka'nın Jutlar'ı ve Saksonlar'la nüfuz mücadelesi veriyorlardı.

Hindistan'a geliş

İskit kabilelerinden bazıları Hayber geçidini kullanarak Hindistan'ın kuzeybatısına girdiler. Diğerleri ise daha güneyde yer alan Sind'deki Dera İsmail Han'a açılan Bolan geçidinden geçmek suretiyle Gujarat ve Rajastan'a ulaşmayı planladılar. Bu koordinattan hareket ederek bazı kabileler, kuzeye (Pencap), bazıları güneye (Maharaştra), bazıları da biraz öteye, doğuya (Birleşmiş Vilayetler (UP) ve Malva (MP)ya akın ettiler. Bazı Jat, Gujjar ve Rajput kabileleri, Rajastan'dan (Chauhan, Povar, Rathi vs.) geldiklerini iddia etmektedirler. Bu noktadan hareketle diğerleri Afganistan'ı (Man, Her, Bullar, Gill, Bajva, Sandu vs.) kaynak olarak görmektedirler. Bu çalışma, bu tutarsızlığın nedenlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Öncelikle, bu iddialara dayanak olarak gösterilen ilk Rajput şecerelerinin (X. Yüzyıl), kuzeybatıdaki Kandahar Buddist periyodunu (M.Ö. 400-M.S. 900) kapsamadığı bilinmelidir.

Hindistan Arkeoloji Araştırmaları (IAS) eski genel direktörü Sir Cunningham şöyle demektedir:

"İran ve Hindistan'ın sınır bölgelerini başarıyla zapt eden İskit boyları, geliş düzenine göre şunlardır: Sakalar (Çince'de Su ya da Sai), Kuşanlar (Çince'de Büyük Yue-Chi (Yuti)-M.Ö. 163), Kidarit ya da son Kuşanlar (Çince Küçük Yue-Chi - M.S. 450) ve Eftalitler ya da Akhunlar (Çince'de Yetha – M.S. 470)."

İlerdeki bölümlerde ise yazar şöyle devam ediyor:

"Sakalar'ın Kuşanlar'ın ve Akhunlar'ın İskit akınlarını, bu yiğit cüsseli halkların daimî yerleşimleri takip etti. "

Cunningham ve Tod, Hindistan'a akın eden son İskit dalgası olması bakımından Hunlar'a ayrı bir önem atfetmektedirler.

Herodot'un belirttiğine göre İskitler, M.Ö. V. Yüzyıl sonlarına kadar Orta Asya ve Ganj havzasının üst kesimlerinde siyasî yönden hakimiyeti ele geçirmişlerdi. Hint-İskit kabileleri ve hanedanları (Mauriler, Rajputlar gibi) Kuzey Hindistan toprakları üzerinde yayılmışlardı. Maurya (M. Ö. 324-232) ve Dharan Gupta (M.S. 320-515) gibi kabilelerin nüfuzlarını doğuya doğru genişlettikleri sırada en göze çarpan hakim İskit hanedanları, Satrap (M.Ö. 204-M.S. 78), Kuşan (M. S. 50-380) ve Virka (M. S. 420-640) gibi ailelerdi.

Cunningham, Tod, Ibbetson, Elliot, Ephilstone, Dahiya, Dhillon, Banerjea gibi tarihçi ve etnograflara göre, batının tüm çiftçi ve küçük tüccar halkları (Jatlar, Gujarlar, Ahirler, Rajputlar, Loharlar, Tarkanlar gibi) M.Ö. 500 ve M. S. 500 arasında cereyan eden büyük akınlarla Güney Asya'nın batısına ve kuzeybatısına yerleşen savaşcı İskitler'den türemişlerdi. Bugün için baktığımızda "Saurastra" sözcüğünün İskitler'in genel olarak kutsal kabul ettikleri "Güneş"e tapan anlamına geldiğini, "Gujarat" bölge adının ise gerçekte "Hazar"dan türetildiğini görebiliyoruz. Gujarat-Rajastan bölgesi, İskit mirasının en çok iz bıraktığı bölge olarak kabul edilebilir.

Güney ve Batı Rajastan'da rastlanan ilk Rajput kabileleri, erken İskit kabilelerden çok sonraları ortaya çıkmıştır. Bu Rajput kabileleri ya Hun (M.S. V-VI. Yüzyıl) ya da Saka-Hun terkibi kökenlidir ki, netice itibariyle hepsinin İskitler'den türediğini söylemek mümkündür.

Sakastan: Saka Devletleri

M.Ö. XIII. Yüzyılda Muhammed Gori'nin zamanına kadar Batı ve Kuzeybatı Hindistan'ın, Mauriler'in egemenliği altında Saptha Sindhva'nın Veda dönemi (M.Ö. 1500) başladıktan sonra 92 yıl boyunca tam bir siyasî birlik içinde bulunduğunu görüyoruz. Bu bölgenin bağımsız yaşadığı dönemlerin tamamına yakınının

İskit hükümdarlarının egemenliği altında geçtiği görülmektedir. İskit hanedanlarının hüküm sürdüğü tarihin hemen her döneminde ülkenin batı kesimi, Hindistan'ın diğer bölgelerinden bağımsızdı. Eski paralar üzerindeki "Sakastan" yazısı, Rajastan-Gujarat merkez bölgesine atfedilmiş ve onun görülmemiş yayılışı Pencap, Birleşik Vilayetler (UP) ve Haryana'da da zuhur etmiştir.

Mauri ve Dharan Gupta gibi kabilelerin doğuya doğru genişledikleri sırada, en önemli yönetici İskit hanedanları Satraplar, Kuşanlar ve Virkalar'dı. Pencap ve Kuzeybatı'da hüküm süren İskit hükümdarlarının özet listesini şu şekilde sunabiliriz: Porular (M.Ö. IV. Yüzyıl), Mauriler (M.Ö. III. Yüzyıl) Rudradamanlar, Azeler, Maueler, Soter Megalar (M.Ö. II. Yüzyıl), Aziliseler, Vima Kadphiseler (M.S. I. Yüzyıl), Kanishka I, Haviskalar (M.S. II Yüzyıl), Vasudevalar (M.S. III. Yüzyıl), Vyaghra rata ve Yasovardhanalar.

Mauriler

Mauriler, büyük bir ihtimalle İskit kökenlidir. D B. Spooner, "Hindistan Tarihinin Zerdüşti Dönemi" adlı makalesinde şöyle demektedir:

"Chandragupta'nın dönemiyle ilgili elimizdeki ayrıntılı veriler, kamu hukukundan ceza hukukuna ve tören usullerine kadar sıralayabileceğimiz her konuda Fars geleneklerinin takip edildiğini göstermektedir. "

Aşağıda sunulan bazı veriler, yukarıdaki tezi destekleyecek mahiyettedir:

- Mauri paraları üzerinde güneş, akarsu, kambur boğa ve dağ sembolleri vardır. (Dehiya/155) Bunların hepsi, yeryüzünü sembolize eden yüksek bir tepede güneşe tapanların ve suyu temsilen tepe boyunca dağılan bükük çizgilerin yer aldığı ön İskit Massa Gatae ikonlarıyla hemen hemen aynıdır. Üç akarsu kolu yeryüzünün bereketini ifade eden bir semboldür. Tarım ve ordu ise, İskit akınlarının değişiklik göstermeyen parçalarıydı. Darius tarihçilerinin kaydettiğine göre Darius, M.Ö. V. Yüzyılda Karadeniz kıyılarında İskit Massa Gatae'lere (Massagetler'e) saldırmaya teşebbüs ettiğinde, "İskit hükümdarları topraklarını ve sularını teslim etmeme konusunda Güneş tanrısına yemin ettiler."

- Kabile ismi olarak Toramana ve Mahirgula (Viz Jauvla), Hindistan Jatları arasında "unvan" olarak hâlâ kullanılmaktadır.

- Bazı Jat/Gujar kabileleri ve köylerinin bugün bile Mauri ve Dharan olarak isimlendirildiği, Pencap, Haryana, Bihar ve Batı Malva'da görülmektedir.

- Puranalar "Kshatriyalar" olarak, Mauriler ve Dharan Guptalar gibi kuzeyin büyük yönetici hanedanlarından olduklarını ima bile etmezler. Mauriler, Dehiya'nın belirttiği gibi (s. 147), "bu halkların yabancı kökenine ilişkin bir diğer işaret, Vishnu'nun, Purana Gupta hükümdarlarını "Sundralar" olarak isimlendirmesidir. Markandeya, Purana Mauriler'i "Asura" olarak nitelendirmektedir. Yurga, her ne kadar dinî bir tavır takınsalar da Puranaları "dinsiz" olarak tanımlarken, Mudra Rakshasa bu kabilelere "Mlecchalar" ve "Chandragupta" ismini uygun görmekte ve "Kulahina" olarak tanımlamaktadır ki "bilinmeyen bir ailenin birden zengin olan kişisi" anlamındadır.

Bölgedeki İskit yoğunluğunun Yunan istilasından kaçan İranlı İskitler'in muhacereti sebebiyle oluştuğu öne sürülmüştür. Bu noktadan hareketle, Mauri İmparatorluğu'nun temellerindeki medeniyet harcının İskitler'e ait olduğunu söylemek için yeterli sebebimiz vardır.

Eğer eski kitabeler ve sikkelerdeki kayıtlara değil de, Brahman ve Bania tarihçilerinin çarpıtılmış rivayetlerine inanılırsa, o zaman Brahmanların tarihin bilinmeyen karanlık çağlarıyla ilgili olarak anlattıkları maymun masalları ve reinkarne ruhların ağzından aktarılanlar kabul edilebilir. Ve yine, şayet "Guha" (mağara) içindeki "Gartalar"a veya "Guptalar"daki "Jarta"ya (Sankritçe Jata) dönüşen "Majumdar" ve "Belvelkar"ın varlığına inanılırsa, bunlar doğru kabul edilebilir. Tüm bunlar, ancak tarafsız ve Brahmanist olmayan bir analizin Hindistan'daki İskitler'in gerçek tarihini anlamamıza yardımcı olacağını göstermektedir.

Guptalar

Guptalar'ın da İskit kökene sahip olduğu bazı tarihçilerce çok önceden sezilmişti. "Gupta" adının "Jarta"nın bir versiyonu olarak yanlış biçimde değerlendirildiği, günümüzde modern pre-

Brahmanist tarihçilerin (Majumdar, Belvelkar, Satavalekar) ilk kitabeler ve metinler üzerinde yaptıkları çalışmalar sayesinde anlaşılmıştır. Bazı İskit kabile isimlerinin "Gujar"dan "Gurjara"ya veya "Munda"dan "Maruda"ya dönüşmesi gibi, "Jarta" da "Jat"ın Sanskritçeleştirilmiş bir formu olarak düşünülmektedir. Gupta'nın Skandagupta kitabesinde (Dehiya/176) "komutan" anlamına gelen "Goptri" kelimesinden türetildiği ve "Goptri"nin bir soy ya da kabile ismi değil, unvan olduğu bilinmektedir.

P. L. Gupta, Guptalar'ın yaygın olan altın sikkelerini, hiçbir tereddüt göstermeden Kuşan altın sikkelerinin devam eden hanedanlığın belgesi olarak gösterir. Ayrıca Gupta hükümdarlarının törenler sırasında altarda uyguladıkları dinî âyinler, Kuşan hükümdarlarınınki ile hemen hemen aynıdır. Örneğin, Gupta hükümdarlarının altarda giydikleri uzun çakman ve pantolon, Kuşan hükümdarlarınınki (uçkin, şalvar) ile aynıdır. Sakalar'ın Kuşan ya da Kavsan kabilesi Sakastan'ı (Batı ve Kuzeybatı) M.S. I. Yüzyıldan IV. Yüzyıla kadar yönetmişti. Erken Gupta sikkeleri manidar bir biçimde "dinar" olarak isimlendirilmişti ve bunların ağırlığı Kuşan paralarıyla aynı ağırlıktaydı. Biruni, Guptalar'ın oldukça güçlü bir devlet kurduklarını, fakat halka çok zulmettiklerini ve hatta Ganj havzasındaki halkın Gupta devlet yönetiminden ayrıldığında kutlamalar yaptıklarını anlatır. (Dehiya/190)

Ganj Brahmanları, Doğu Hindistan'daki İskit İmparatorluğu'nun sona erdiği günü bayram olarak kutlarlar.

Dehiya (s. 181), Guptalar hakkında şu tespitlerde bulunmaktadır: "Samurda Gupta, Chandragupta I, Kacha, Chandragupta II, Vikramaditya, Kumaragupta I, Skandagupta sikkelerinin hepsinde Orta Asya'ya ait uzun çakman, uzun şalvarlar, çizmeler ve uzun kılıçlar var. Bu çok önemli işaretler, Guptalar'ı gerçekte Orta Asya Jatları olarak düşünmemizi sağlıyor..."

Bununla beraber, Guptalar, Vaishnavism yükselişinden sorumluydu ve Brahmanizmin uyanışı İskit kökenin reddi anlamına geliyordu.

Manzarası çizilen bu hususlar Sakastan'da tecrübe edilenlerin farklı kabulleniş ve adaptasyon sürecini vurgulamak bakımından da önem arz etmektedir ve sonuç olarak, bir çok tarihçinin Guptalar'ı pre-Brahmanist bir halk olarak kabul ettiği görülmektedir.

Saka (İskit) Devletlerinin Yıkılışı

Saka devletleri ve medeniyetlerinin yıkılışı, savaş gibi dış nedenlerle değil, devletin sinir sistemine nüfuz ederek felce sebeb olan bir kangrenle açıklanabilir. Bu öldürücü hastalığın mikrobu, devletin içine sızan Brahminlerden başkası değildi. Brahminler, Saka halklarının birliğini bozmak ve Sakastan'ı yıkmak için önce nifak tohumları saçtılar ve kardeşi kardeşe, babayı oğula kırdırdılar. Brahminler tarafından durup dururken uydurulan karmaşık bir çeyiz geleneği, kız bebeklerin öldürülmesi ve satı (dul kadınların yakılması) gibi âdetler İskit medeniyetinin temellerini çatırdatmaya başlamıştı. Brahmanist emperyalizmin sömürüsü altında İskitler'in göz kamaştırıcı medeniyeti sönüyordu ve İskitler'e acımasız kast sisteminin alt labirentlerinde "Aryan Brahman Efendiler"ine uşaklık vazifesi uygun görülüyordu. Nihayetinde Kannaujlu Gupta hükümdarları iskeleyle ayakta duran kadavraya dönüşen Sakastan'ı Brahman faşizminin yükselişe geçtiği bir sırada yerle bir ettiler. İskitler'in dini inançları olan "Saura" dinini tüm kurumları ve inançlarıyla toplum hafızasından silmeye çalıştılar ve beceremediklerini Brahmanizme vakumladılar.

Sakaların Brahmanlaştırılması

VIII-XI. Yüzyıllar arasında Buddist kurumları ve okullarında meydana gelen dinî gelişmeler, Sakastan'ın (ve Güneydoğu Asya'nın diğer bölgeleri) Buddist ve İskit bilim ve edebiyat çalışmalarını hedef alan şiddetli bir Brahman saldırısını da beraberinde getirdi. Erken dönem dinler, sosyal düzenler, politika ve hükümdarlarla ilgili saklanan devlet arşivi, ya yok edildi ya da katı bir sansüre maruz kaldı. Brahminler, İskit medeniyetinin sosyo-politik birikimlerini kullanarak, gelecek kuşaklara aktarmak yerine, üstün bir ideolojik sistem olarak gördükleri kendi kast sistemlerini bağnazca empoze ettiler. Örneğin erken Orta Çağ devletlerinden Gorakh Sinha'nın Deva Samhita'sı şöyle tasvir ediliyordu: "Hükümlerinin haşmetiyle tanrılar gibi olan Kşatriyalar yani Jatlar, yeryüzünün kaderini belirleyen hükümdarlardır. Tarihleri muhayyilelerin alamayacağı kadar muhteşem, medeniyetleri köklü ve göz kamaştırıcıdır. Geçmişteki punditler, (Sanskrit dili

veya Hindu din alimi) gururlarını ve tanrılarını yaralamak korkusuyla kendi tarihlerini kaydetmediler."

XI. Yüzyılın çalkantılı dönemleriyle ilgili Brahmanist analizler, en kudretli İskit-Buddist imparatoru Ashoka Maurya'yı (Maurya kabilesinden) bile yermekte, alay etmekte ve ona iftira etmekte, "önemsiz hükümdar", "mleccha" (barbar), "şundra" ve "Brahmanizm için makbul olmayan kişi" olarak tarihten silmektedirler. İskit devletlerinin ve Buddizmin Hindistan'daki 1500 yıllık tarihinin yabancı kaynaklarda (Yunan, Çin, Tibet gibi) Hint kaynaklarından daha çok kullanılarak, itibar ve güven atfederek yeniden yazılması hem gülünç hem de endişe vericidir. Brahminlerin İskit medeniyetini ortadan kaldırmadaki kusursuzluğu gerçekten hayret verici boyutlardadır. İskit dillleri birçok dil bilimsel araştırmada konuşma dili olarak ortaya konulduğu halde, bu dillerin Brahminler tarafından yok sayıldığı görülmektedir. Panchalalar, Carvakalar ve Latalar gibi İskit medeniyetine ait birkaç iz, önceleri Brahman vandalizminden kurtulsa da, nihayetinde Brahminler tarafından yok edilen halkların yattığı geniş tabuta sığdırılmıştır.

İlk önceleri sadece sözlü gelenek olarak sürdürülen Ganj havzasının Brahman edebiyatı, bir uyumlaştırma, tahrif ve revizyon sürecinden geçtikten sonra bambaşka bir hal aldı. İlk Ganj metinleri, M.S. I. Yüzyıla aittir ve Devnagari'de yazılmıştır. Önemli bir gelişme ise, bu yüzyılda yeni bir yazı geliştirilmesidir. Edebiyat ve Sanskritçe üzerindeki Brahman monopolü için bu yeni yazı, katı kast sistemi içerisinde Brahmanlara itaati sağlayacak bulunmaz bir nimet haline geldi. İskitler'in de içinde olduğu nüfusun geri kalanı, zihinsel körlüğü dayatan bir sürece doğru çekildi.

Brahmanlar, X. Yüzyıl sonlarında batıda ve kuzeybatıda ustalıklı biçimde artırdıkları baskılarıyla kast sisteminin hiç de alışık olunmayan dogmalarını halka empoze ettiler. Tarkanlar, Loharlar gibi İskit halkları, tüccarlar üzerinde yürütülen İskitler'i Brahmanist kast tabakasının en altına çekmeye yönelik yıldırma hareketine karşı çıktılar. Bu sırada diğer İskit boy ve kabileler kimliklerini kaybettiler. Baki kalan tek şey, "Akıncı Jat'lar" kimliğiydi. Pencap'ın (XI-XVII. Yüzyıl) Sufiler'i ve Sih Gurular'ı İskitler'in geleneksel kardeşlik, eşitlik ve hümanizm ideallerini yeniden di-

riltmek ve toplumsal bütünlüğü yeniden sağlamak için sosyal çöküntü ve kast sistemine karşı ayaklandılar. Puranik tiradlar arasında Ganj'ın kast yobazları, İskit medeniyetine ve Batı ve Kuzeybatı halkına karşı kitlesel hücuma geçtiler. Onları "mlecchalar" (barbarlar), "sudralar", "vahikalar" yanında kardeşlik anlamına gelen "vratyalar" olarak etiketlediler. Kastsız toplum yapısı ve demokratik cumhuriyet politikası ile diğerleri arasında herhangi bir üstünlük iddiası olmayan, politik liderin seçimle iş başına geldiği (Panchayat, Sarpanc, Sarva, Khap, Tok gibi) İskit devlet geleneği Ganjlı (Kannauj veya Brahmavarta) aryan rahipler açısından nefret edilecek bir şeydi.

Saka İslamî Sufizmi

İskitlerin dinlerini iki başlık altında sınıflandırmak mümkündür:

- Sufi İslam (Sihizm, Kebirizm, Nanakşahizm, Dadupantizm gibi)

- Güneş kültleri (Saura).

Buddizm de halk arasında polüler olan bir dindi; fakat Buddistlerin çoğu karanlık Brahmanist çağda zorla Vaishnavizm'e ve Brahmanizm'e sokulmuşlardı.

Pencabi Sufizm ve Sihizm'in (XII-XVIII. Yüzyıl) yerel düzeyde gelişimini, bölgenin göreceli egalitaryan (siyasal ve sosyal eşitliği savunan-çev) ve hümanist Kandahar manevhi-kültürel mirasını yansıtan bir silsile olarak görebiliriz. Pencabi Sufist topluluklar XII. Yüzyılın sonlarında yükselişe geçti ve Kandahar medeniyetinin (M.Ö. 400-M.S. 900) hümanizmini, egalitaryan ideallerini ve Ortodoks olmayan düşünce yapısını yeniden canlandırma teşebbüslerine giriştiler.

Sufi cemaatlerde hem Kuran, hem de eski Buddist filozofların görüşleri öğretiliyor ve tartışılıyordu. Yerel Pencap dilinde eserlerini yazıp ders veren önde gelen sufiler, Brahmanizmin ortodoks düşünce yapısına karşı mücadele ediyorlardı. İslami teolojinin musavatçı özüne, ülkenin kaybedilmiş ruhunu ve enerjisini yeniden canlandırmak için katalizör görevi biçilmişti.

Toplumda el üstünde tutulan ve yüksek saygı gösterilen sufizm ve sufi din adamları (babalar), Pencap halkının tüm kesimlerinde saygın seküler taraftarlara sahiptiler. Sufistler, sadece yeniden güçlenmeye başlayan geleneksel Saka-Buddizm-Sura'nın manevî ve dünyevî değerlerini değil, aynı zamanda bir öz olarak İskit dilini ve kültürünü de öğretiyorlardı. Pencap'da ilk sufi tarikatların kurulmasında "Data Ganj Baksh" (Tanrı'nın hazine dairesi) olarak bilinen cömertliğiyle ün salmış Makdum Hujvirir (M.S. 1092), bütün Pencaplılar tarafından saygıyla anılan biriydi. Türbesi Ranjit Singh tarafından yeniden inşa edildi. Lahore sirkar, sih (sufi Müslüman) ve diğer Müslümanlar, sufi mezar ve türbelerin bakım ve onarımını tüm cömertlikleriyle üstlendiler. XIII. Yüzyılda Pencap'ın en tanınmış Sufi babası, Chisti tarikatından Seşh Ferid Şakarganj'dı. Şakarganj, Pencap'daki belli başlı sufi tarikatların yoğunlaştığı Pak Pattan'da yaşamıştı. Bir diğer önemli sufi merkez, yine XIII. Yüzyılda Multan'da Suhreverdi, Bahauddin Zekeriya ve Rükneddin Zekeriya tarafından açıldı. Kadiriye tarikatı, XV. Yüzyılda bir sufi merkezi olan Sind'de kuruldu. Lahor'un önde gelen din adamlarından Mian Mir, ellinci Sih Guru Arjan'ın müridi oldu ve Amritsar'da Kadiriye tarikatına mensup Harimandir tarikatını kurdu. Pencap'daki sufi tarikatlara yobaz Brahman aryanlar tarafından zulmediliyordu. Brahmanlar Aurangzeb mahkemesine de sızmışlardı ki, bu mahkeme önde gelen Sih din adamlarını ya açıkça idam ettiler, ya da zehirleme gibi yöntemlerle ortadan kaldırdılar. Brahman Ram Ran'ın mahkemenin ortasında Guru Tegh Bahadur'un kafasını kesmesi, yaşanabilecek hadiselerdendi. Tüm bunlara rağmen en kötüsü, tarihin çarpıtılarak Müslümanların bu iğrenç suçların faili olarak gösterilmesidir. Mahkeme kayıtları, elimizdeki bulguları teyit eder niteliktedir. Buna göre Sih guruları Delhi'nin Mugal halifeleri tarafından (Babür ve oğullarınca) sevgi gösterileriyle karşılandılar, fakat Brahman katiller alçakça guruları katlettiler. Sufiler Aurangzep'i Kalandar yani din uğruna can verilen yer olarak tanımlıyorlardı. Brahmanist propagandanın en önemli işi ise, Guru Tegh Bahadur'un Brahmanlarca katlinin Müslümanların üstüne yıkılmasıydı. Gerçekte Tegh Bahadur, Brahmanist kast ve Vedik ırkçı sisteme karşı azimli mücadelesi sonucu Brahminlerin kara listesine alınmış ve nihayetinde Aurangzeb mahkemesinde katledilmişti.

1300 yıllık erken Saka-Buddizm Kandahar kurumları, X. Yüzyılın başlarında çökmüş olmakla birlikte, dört bir yanda özümsenmiş gelenekleri ve idealleri, toplum ve din adamları tarafından devam ettirildi. Hemen hemen 200 yıl sonra sufi tarikatlarının yeniden canlanmaya başlamasıyla bu ideallerin sıcaklığı tekrar hissedilmeye başlandı. Kandahar-Saka medeniyetinin eski ışığı yeniden yanıyordu ve bölgenin kültürel birikimleri sufizmin prizması altında tekrar ışık saçmaya devam etti.

XV. Yüzyılın sonunda kuzeyin politik manzarası, Afgan asıllı İbrahim Lodı'dan Babür'ün önderliğindeki Mugallar lehine değişti. İlk Sih gurusu olan Nanak, 1469'da Batı Pencap'da şimdi Nankana Sahib olarak bilinen bir köyde doğdu. Henüz çocuk yaşta Pencap'ın seküler ve mistik geleneğine biçim veren sufilere katıldı. 1499'da 30 yaşındayken çeşitli teolojik sorulara cevap bulabilmek amacıyla yabancı topraklara ilk seyahatlerini yapmaya başladı. Nanak, belki de o zamana kadar görülmemiş derecede çok seyahat eden ruhanî bir şahsiyetti. Seyahatleri esnasında Nepal, Ladakh, Mathuna, Rajastan, Benares, Assam, Maharastra, Bağdat, Mekke ve Medine başlıca uğrak yerleri olmuştur. Onun tecrübî olarak algıladığı şeyler, kendi yolunda ve dilinde, manevi dünyayla ilgili olarak din ve insan yaşamını düzene koyan diğer öneriler, normal bir insanın anlayabileceği ve tatbik edebileceği biçimdeydi. Nanak, ailesiyle birlikte Ravi kıyılarındaki Kartarpur'a yerleşmişti ve Pencap'ı köy köy gezerek vaazlarını veriyordu. Saikh, Saraf, Şeyh İbrahim ve diğer sufi din alimlerini, Pak Pattan'da, Multan'da, Bağdat'da ve Sih gurularının Bani'sinde sürekli ziyaret ediyordu. Bu arada Sih guruları, kendi inançlarıyla uyumlaştırılabilecek herhangi bir kast sistemiyle karşılaşmış değillerdi. Bu nedenle ünlü alim Guru Grant Sahib'de hiçbir Brahman ilahisi mevcut değildir. Brahmanizm, Sih guruları tarafından daima reddedilmiştir. Grant Sahib'in sufi ve bhagat ilahilerinin çoğu, tarihî önemi haiz, kökleri XI-XV. Yüzyıl Kandahar-Pencap teoloji rönesansında yer alması gereken eserler olarak XVI-XVII. Yüzyıllarda gurular tarafından kayıt altına alınmıştır.

Nanak, Pencap folklöründe şöyle hatırlanır: "Baba Nanak, shah-fakir (Baba Nanak mübarek kişilerin en yücesi), Hindu dha guru, Müslüman dha pir (Hinduların gurusu, Müslümanların piri)dir." Kast sisteminde sadece en alt tabakada yer alan Hindu-

lar'ın dahi onu mübarek bir sufi olarak kabul etmesi de dikkate değer bir durumdur; Brahman aryanların hiçbiri bunu kabul etmemektedir. Nanak'ın dinî felsefesinin ve yaşamının temeli, şu üç şey üzerine kuruludur: "Kirt kamao, naam japo, wand shako" (Hayatını dürüstçe kazan, yaratıcılığını kullan, kazandıklarını diğerleriyle paylaş). Sih din felsefesindeki kötü ego (houma), vahşi, merhametsiz ve yolunu şaşırmış akıl ile kişisel ve toplumsal yönden insanoğluna acı veren "kötülüğün" ve "ızdırab"ın (dukh) doğurduğu "beş ruh hırsızı" gibi betimlemeler, Budizmle paralellikler göstermektedir. Nanak'ın "mana" (akıl)yı ve aynı şekilde "duhk"u alt etmek ve zapt etmek için tuttuğu yol, "naam simran" ve "siva" nın tek tanrıcı yolundan geçer: Beynin derin dehlizlerinde düşünme, yoğunlaşma ve nihayetinde insanoğluna hizmet etmek için açığa çıkan bir zikir hali. Nanak, Brahmanizmin "sanyas" kuralını aydınlığa kavuşmanın yolu olarak kabul etmez ve müritlerini bir yandan bir sufi gibi hayat sürerken, diğer yandan toplum içinde sosyo-politik hayata fiilen katılan bir "aile reisi" gibi davranmaktan men eder. Nanak ayrıca, kast sistemini, Brahmanizmin üstünlük iddialarını, insan eliyle yapılan putlara tapınmayı yasaklar. Ona göre insan ruhu (atma-parmatma) eşit, Tanrı tek ve insanlar kardeşti. Tüm bunlar, Sihizm filizlerinin Brahmanizmin değil İslamiyetin menbasında yeşerdiğini göstermektedir.

Pencap'daki sufizm ve sihizm geleneğine bağlı tarikatlarda, bir rönesans ve bölgede daha önce var olan Kandahar-İskit-Buddist medeniyetinin (M.Ö. 500-M.S. 900) eşitlikçi ve hümanist din kültürü mirasının yeniden canlanması söz konusuydu. Önemli sayıda sufi ve Sih din adamının "Budda Singh", "Gandha Singh", "Budda Shah", "Buddeh Shah", "Bulle Shah" gibi isimlerle anılması; Gurmukhi harflerinin çoğunun erken Kandahar kitabelerinde kullanılmış olması; tarihî guru evlerinin (gurdvara) Kandahar-Buddist türbeleri üzerinde inşa edilmesi; Buddizmdeki aydınlanma toplumu düşüncesinde ("sanga") ve aynı zamanda sihlerdeki "sangat meh pangat" dinî-içtimaî sistemine üstün bir değer vermeleri ve bu yönde kurumsallaşmaya yönelmeleri; Sihizm ve sufizmdeki Guruluk kurumu "lammas"ın Buddist geleneğinde atalarının kutsal, dindar ve manevî özünün mirası olduğuna inanılan paraleline sahip olması gibi hususlar, yukarıda çizdiğimiz çerçeveyi anlamak bakımından oldukça önemlidir. Nanak, kendisini hiçbir zaman bir Brahman

nebi ya da "Avtar" olarak takdim etmemiştir. O, bir mum gibi kendisini eritirken, ışığını hiç azaltmadı ve diğerlerine ışık saçmayı yeğledi. Yani bir gurunun yaptığı gibi ruhları aydınlatmayı ve kutsal mesajlarını "sangat"a ve haleflerine ruhlarındaki eşitliği yakalamaları için aktarmayı hedefledi.

1699'da son guru olan Gobind Singh (seçilmiş 5 "Pyaralar" ve "Jathedar" ile) tarafından kurulan dinî ve siyasî "Khalsa" kurumuyla, bugün için Sakastan tarihiyle ilgili bulunan ve XVIII. Yüzyıl ortalarında ortaya çıkan 12 misllerin (cumhuriyetler) İskitler'in cumhuriyetçi politik sistem ve kurumları (panshayat, sarpanch, sarva khaap, thok gibi) üzerine inşa edildiğini göstermektedir.

XX. Yüzyıl başlarında "bir millet" ve "iki millet" ideolojilerinin yaygınlaştırılmış olmasına rağmen, her türlü inanca mensup insanlardan teşekkül eden Pencaplılar, aynı kabile ve klanlara mensupturlar ve Saka etnisitesi, kültür, dil ve tarihini paylaşmaktadırlar.

Nur Muhammed gibi XVIII. Yüzyıldaki Pencap iç çatışmalarına şahit olan çağdaş Mogul tarihçileri, olayı, Pencaplı Müslümanların, özellikle de çiftçi ve zanaatkârların kitleler halinde birçok müttefikin katıldığı Khalsa'ya geri dönüşü olarak değerlendirmektedirler. Sihlerin çamuru, "aşağı kast" Sakalar'ın ana çekirdeğini oluşturduğu Mugallaşmış ırktan yoğurulmuştur. 1730-1780 yılları arasında 12 misl ya da cumhuriyetin yükselişi sırasında Sih serdarları ve kabileleri, diğer Müslüman aşiretlerle ittifak oluşturdular. Ranjit Singh'in (Lahor sultanı) mahkeme, idari kurumlar ve ordusu sekülerdi; Napolyon'un Fransız ve İtalyan generalleri ve yöneticilerinin de (Allard, Ventura, Avitable gibi) aralarında bulunduğu her tür inanç ve tarikata mensup Pencaplılar tarafından gayet iyi bir şekilde temsil edilmekteydi. Dolayısıyla Pencaplıların dini inançlar sebebiyle ayrı "milletler"e bölünmüş olmasının tarihî dayanağı azdır ve yabancı Brahminlerin XX. Yüzyılda "Bir/İki Millet" dogmasının, neo-Brahmanist örgütlerin Aryavarta veya Ganga merkezli kendi imparatorluklarını kurmak amacıyla bölgeye soktukları siyasî kimlik yaratma çalışmalarının ve çarpıtılmış propagandaların bir sonucudur. Son derece açık bir gerçektir ki, kıtanın alt yapısı esasen çok etnikli, çok dilli, çok kültürlü ve milliyetlidir (Avrupa ve Orta Doğu gibi).

XII-XVII. Yüzyıllarda ülkenin kuzeybatısında gelişen Pencap sufizm ve Sihizmi, köklerini, Sakastan'ın ve ondan önceki Kandahar medeniyetinin (MÖ. 400-MS. 900) hümanist, müsavatçı manevi gelenek ve kültüründen almıştır. Sihizm, (16 sufinin ve Baba Ferid ve Kebir gibi "aşağı kast" bhagatların ilahilerini içeren) kendi ayrı kutsal kitabını yaratmış, kendi ibadethanelerini kurmuştur. Sihizm, Brahmanizmin üstünlük iddialarını, Ganj chatur-varna kast ideolojisini, rahipleri, şastraları ve putları reddetmektedir. O da Buddizm ve diğer gayr-ı Brahmanist inançlar gibi, Brahmin ideologlar, örgütler ve siyasetçiler tarafından hakimiyet ve emperyalist amaçlar için ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla ayrı bir dinî felsefe olan Sihizm ezilmeli ve onların Brahminler nezdinde zararsız kabul edilebilecek bakiyeleri Brahmanist ideoloji potasında eritilmeliydi. Brahminlerin daha canlanmaya başladığı andan itibaren Sihizmin kökünü kazımak için her yola başvurduğu görülmektedir. Sih gurularının büyük bir bölümü öldürülmüş veya tutuklanmıştır. Örneğin Brahman İndira Gandhi, Amritsar'daki "Altın Tapınak"ın yıkılmasıyla sonuçlanan "Mavi Yıldız" operasyonuyla sihlerin toptan imha hareketini başlatmıştır. Brahmin İndira Gandhi ve oğlu Rajiv Gandhi, 200 000 Sih'in katliamından sorumludurlar. Daha da kötüsü, Brahminler hâlâ Sufi Sihleri Müslüman kan kardeşlerinden ayırma çalışmalarını sürdürmektedirler ve bunun uzak sonuçları görülecektir.

Sakalar'ın bakiyeleri

Tarihçiler ve etnograflar (örneğin Cunningham, Tod, Rapson, İbbetson, Eliot, Ephilstone, Dehiya, Dhillon, Banerjea, Sharma, Sinha, Puniya vs.), XIX. Yüzyıldan itibaren, M. Ö. 500'lere tarihlenen sikke, kitabe, arkeolojik eserler ve Hint/Budisd/Çin/Yunan ve Pers el yazmalarına dayanarak, tüm kuzeybatı bölgesinin geleneksel tarımcı ve zanaatkâr topluluklarının (Jat, Gujar, Tarkhan, Khatri, Ghakkar, Rajput, Awan, Khambos, Lohar, Yadav, Ahir, Meoslar ve Milat öncesinin değişik grupları), Milâttan önce V. Yüzyıldan M. S. I. Yüzyıla kadar birbirini takip eden dalgalar halinde Güney Asya'nın batı ve kuzeybatı kesimlerine yerleşen (ve eski İran dili konuşan) Orta Asyalı İskit (veya Saka) kabilelerinin

torunları olduğunu ispat etmişlerdir. Peşaver ve Mathura'daki İskit kitabelerinde şu kelimeler yer almaktadır: "Sarvasa Sakasthanasa puyae" (Sakastan halkının şanı için). Üzerinde "Sakastan" kelimesi geçen kitabe ve sikkelere, Sakalar'ın ana yerleşim bölgesi olan Rajastan-Gucarat ve civar illerde rastlanmıştır.

Sömürü döneminde toplanan etnolojik bilgiler, batı bölgesinde (Rajastan, Gucarat, Kuzey Maharaştra, Pencap ve Batı UP) yaşayan halkın çoğunluğunun (%65) Saka kökenli olduğunu göstermektedir. Sakastan ve "Saka" gibi kelimeler, Mathura, Ujjain, Batı Birleşik Eyaletler'deki Vidharba şehirlerinde ve kısmen Batı MP (Malwa) ve Maharaştra'da bulunan Saka kitabe ve sikkelerinde geçmektedir. Jodhpur, Jaipur, Sialkot, Jalandar, Taksila, Moga, Ropar, Patiala, Batinda, Peşaver, Kabil, diğer önemli İskit şehir ve merkezleriydi. Peşaver ve Mathura ise Kuşan Sakaları'nın iki başkentiydi.

Sakalar, Pencap ve diğer Sakastan eyaletlerinde etnik yapı, görenek, kültürel miras, siyasî kurumlar, sosyal gelenekler, giyim-kuşam, akrabalık ilişkileri, halk oyunları ve mutfak üzerinde derin izler bırakmışlardır. Bu izler, demokratik-cumhuriyetçi siyasî sistemler ve kurumlar, seçilmiş panchayat, sarpanch, thok, khaap, sarva khaap; kutra yani pijama, uçkin, türban, şalvar-kameez, ghagra; bhangra, giddha, dhol, tumbi, thadi-jathas; buğday, et, soğan, kımız (lassi), likör; fedakârlık ve kahramanlığın güçlü cazibesini gösteren görenek ve gelenek, mağruriyet (ankh) ve bağımsızlık duygusu, sarsılmaz ahlak; dine ve maneviyata karşı seküler, gayr-ı bağnaz, mistik ve hümanist bakış vs.yi içermektedir.

Tuhaftır ama, alt kıtanın doğu kesimindeki Ortodoks Brahman kültüründe soğan, et ve likör yasak (tabu)lar arasındadır ve beslenme pirinç ağırlıklıdır. Ayrıca sari ve dhoti'den ibaret geleneksel Brahman giysisi, görünüş ve stil itibariyle tamamen farklıdır; geleneksel uçkin, kutra - pijama, jodhpur, şalvar ve ghagra, kuzey ve batıdaki Mugal-Saka halk tarafından giyiliyordu.

Eğer Sakalar veya İskitler Batı ve Kuzeybatıyı ele geçirmemiş ve yerleşmemiş olsalardı, Peşaver ve Mathura'daki ana-aslan Saka kitabelerindeki "Sarvasa Sakasthanasa puyae" ibaresini nasıl açıklardık?

Peşaver'den Ujjain, Multan'dan Mathura'ya (Moga, Ropar, Jodhpur, Sialkot, Jalandar, Taxila dahil) kadar uzanan tüm bölge-

deki Saka harabeleri, sömürgeci tarihçiler ve arkeologlar tarafından incelenmiştir.

Sakalar'ın torunları: Rajputlar

En erken Rajput genealojisi, MS. IX-X. Yüzyıllara (Buddizm sonrası döneme) aittir ve Saka (örneğin Jatlar/Gujarlar) ve Hun (V-VI. Yüzyıl işgalci) kabilelerine dayanır. Rajputlar, Buddizmin çöküşünden sonra Shankarcharya'nın ihya ettiği Brahmanizmi resmen kabul etmişlerdir. (IX. Yüzyıl). Cunningham ve Tod'a göre Hunalar son Saka dalgalarıydı. Brahman olabilmek için, a) rahip olarak sadece Brahminin kabul edilmesi; b) dul kadının yeniden evlenememesi; c) dul kadının yakılması (satı) şartlarını kabul etmek gerekiyordu. Din değiştirdiği halde bu şartları reddeden kabile ve kasabalar, tekrar "Jath'lığa" ve "Gujarlığa" dönmüşlerdir. Kast sisteminin katılığı ve istikrarı konusundaki popüler konsepsiyonlar modern tarih biliminde yerini almasına rağmen, 1881'de İndian Cencus'un genel müdürü olan Sir İbbetson'un belirttiği gibi (s. 8) Buddist dönem sonrasında dahi Sakastan'da önemli ölçüde sosyal konularda ve muhacerette bir hareketlilik yaşanmıştır: "Hushyarpur'un Sahnsarları sadece birkaç jenerasyon öncesine kadar Rajput olarak kabul ediliyorlardı. Rajputlar sebze yetiştiriciliğiyle uğraşıyorlardı ve şimdi Arainler'le beraber addediliyorlar. Tarkanlar'ın, Loharlar'ın ve Sirsa Naisleri'nin bazıları bir süre öncesine kadar bu kastların meşgalesini tevarüs eden Jat veya Rajputlar'dan sayılmaktadırlar. Ayrıca Karnal Chaunları'nın bazılarının ataları Rajput olarak doğmuştu; fakat sonradan Shekhler'le karıştılar ve kimliklerini kaybettiler. Bu süreç, etrafımızda gözlemlenebilir biçimde devam ediyor. Şurası da kesindir ki, şimdi şahit olduğumuz olaylar, sadece uzun çağlar boyunca olmuş olanların tekrarından başka bir şey değildir."

M.Ö.500'lerde (Kandahar dönemi) Batı ve Kuzeybatı Hindistan'da siyasî hakimiyet Saka (İskit)lar'ın elindeydi ve M.S. IX. Yüzyıla kadar Buddizmi ve Güneş kültlerini genel olarak yönlendirenler onların torunlarıydı. Tarihçiler ve etnograflar (örneğin Cunningham, Tod, Rapson, İbbetson, Eliot, Ephilstone, Dahiya, Dhillon, Banerjea, Sharma, Sinha, Puniya vs.), XIX. Yüzyıldan itibaren, M. Ö. 500'lere tarihlenen sikke, kitabe, arkeolojik eserler

ve Hint/Budisd/Çin/Yunan ve Pers el yazmalarına dayanarak, tüm kuzeybatı bölgesinin geleneksel tarımcı ve zanaatkâr topluluklarının (Jat, Gujar, Tarkhan, Khatri, Ghakkar, Rajput, Awan, Khambos, Lohar, Yadav, Ahir, Meoslar ve Milât öncesinin değişik grupları), Milâttan önce V. Yüzyıldan M. S. I. Yüzyıla kadar birbirini takip eden dalgalar halinde Güney Asya'nın batı ve kuzeybatı kesimlerine yerleşen (ve eski İran dili konuşan) Orta Asyalı İskit (veya Saka) kabilelerinin torunları olduğunu ispat etmişlerdir.

Apaçık tarihî vakıalar üstün ırk ve hakim zümre iddialarını çürüttüğü halde, Poorbia Brahmanistler XIX. Yüzyılda Güney Asya'da dayanağını yeni Hint Brahmanist Düzeni'nin "tarih şuurun"dan ve ideolojisinden alan şovenist sosyo-politik doktrinleri ve ırkçı neo-brahmanist "üstün Arî" kimliğini oturtmak için tarihî bir sahtekârlığa giriştiler.

Kuzeybatı Sakaları, Brahminlerin üstünlük iddalarını reddettiler ve ırkçı kast sistemini uygulamaktan kaçındılar. "Manu" gibi kendi kanun yapıcılarıyla Brahman hukuk vandalizminden korunmaya çalıştılar. Kendi İskit rahipleri (Maga) vardı ve esasen M. S. IX. Yüzyıl öncesine kadar kendi dinleriyle karışmış halde bulunan Buddizmi koruyup kolladılar. İlginç olan bir gelişme ise, Brahminler, kötü niyetleri yüzünden sükût-u hayala uğrayan Ganj rahiplerinin sonu gelmez düşmanlığını kazandılar. Brahmanizmin Buddizm sonrasında Saka topraklarına taşınması, Sakaların siyasî gücü ellerinde tutmaya devam ettikleri bir dönemde, onların kasabalarını ellerinden almak, topraklarına el koymak suretiyle, sosyal ve siyasî hakimiyeti ele geçirerek yerleşmelerini gerektiriyordu. Ancak, Brahminlerin hayatlarını devam ettirmeleri başlarındaki Saka işveren ve patronların iradesi ve hayırhahlığına bağlıydı. İskit sosyal düzeninde, büyük toprak sahipliği, tarım, ticaret ve askerlik, en asil mesleklerdi. Sakaların sosyal sistemi, Brahman olmayan bütün dinleri "mlecchalar" (barbarlar) olarak kabul eden, yaşamı "pis" ya da "sudra" olarak nitelendiren Brahmanist sosyal dogmalarıyla taban tabana zıttır. Halbuki Sakalar, Ganj rahiplerine ekmeğini dilenerek kazanan kahin ve falcılardan daha çok değer vermişlerdir. XI. Yüzyılda sufizmin yükselişiyle birlikte Pencap ahalisi Brahmanizmden uzaklaşmıştı. Bununla birlikte âyin ve cenaze merasimleri yönetmeleri için istihdam edilen Brahminlere dokunulmazken, seküler ve gayr-ı

Ortodoks manevî gelenekleri sürdüren fakirler, yogiler, nathlar da himaye edildi.

Bu iki farklı sosyal, kültürel ve dinî sistem, "medeniyetler çatışması"ndan başka bir şey değildir. Çünkü Batı Ganj Nehri'nin güneydoğusunda "aryan Brahman kültürü" yer alırken, onun hemen batısında "Saka medeniyeti" uzanmaktadır. Sonraları uç kuzey kesimler de "Mugalistan" adıyla Müslümanlaştırılmıştı. Böylece Güney Asya'da dört ana devlet ortaya çıkmış oldu: Rajastan ve Gujarat'ın batı kesimini merkez edinen Sakastan, Keşmir'den Bangladeş'e kadar uzanan bölgeyi içine alan Müslüman Mugalistan, Daliststan-Dravistan'ı da kapsamak üzere Jharkhand'dan Tamil Nadu'ya uzanan Sudrastan ve Maharastra, Kannauj, Utkal ve Batı Bengal'i kapsayan Hindu Rashtra. Diğer yandan Sakastan, kuzeybatıda Vedik dönemin (M. Ö. 1500-500) başlamasından itibaren İskit dönemi sırasında (M. Ö. 500-M. S. 900), bilinen 2500 yıllık tarihinin % 97'ni siyasî açıdan ana kıtadan ayrı geçirmiş, hatta 92 yıllık bereberlik de doğuya doğru genişleyen Mauriler'in Saka İmparatorluğu altında geçmiştir. Rajastan-Gujarat'ın Sakastan merkez bölgesi Gupta öncesi dönemde hemen hemen hiçbir zaman Brahmanların işgali altına girmemiştir. Batı ve Kuzeybatı Rajastan-Gujarat Saka toprakları, Brahmanlar nezdinde daima "barbarların toprağı" olmuştur. Nitekim kendi kutsal kitaplarında " 'Vahika-desa', 'vahikalar', 'vratyalar', 'mlecchalar' ve 'sudra'larca meskundur" denilmektedir. İskit halkı, Sakastan'a seyahat eden Mahabbarta'nın, Puranas'ın ve diğer birçok Brahmanın dininde, rahiplik kurumunda, tanrılarında ve kast sistemlerinde benzeşen/benimsenecek hiçbir şey bulamazken, tersi durum Brahman gezginler için de söz konusudur. Nitekim Karna Parva'nın 2063-2068'inci mısraları şöyle der: "... kimse beş ırmak ve İndus'dan mürekkep Vahika-esa'ya gitmemelidir... orası mlecchalar'ın yaşadığı yerdir..."

Yukarıda belirttiğimiz gibi, kuzeybatı ülkesi olan Sakastan (Veda'da "Saptha-Sindva"), tarihinin %97'sinde Vedik dönemin başlangıcından Afgan fethine kadar (M. Ö. 500-M. S. 1200) Güney Asya'nın geri kalanından politik olarak bağımsızdı. M. Ö. 500-M. S. 1200 yılları arasında Sakastan, Saka kabileleri ve hanedanlarının egemenliği altındaydı ve Batı sömürü döneminde yapılan sosyo-etnik araştırmalara göre halkının %65'i de Saka'ydı.

VIII-X. Yüzyıllar arasında Buddizm ve kurumları çökmeye başladığında, Buddist din adamlarıyla birlikte İskit rahipleri olan "maga"lar (güneş rahipleri) da kendilerini tapınakların dışında buldular. Ganj göçmenleri Brahmanların "Gaur" mezhebi salikleri olurken, bu işsiz rahiplerin çoğu Brahman orduları için birer acemi askere dönüştü. (Sarasvat, Dakaut gibi mezheplere girerek)

Sakalar, Brahmanizme girmelerine rağmen Brahminlerden kız alıp vermemekte; et yemeyi hâlâ sürdürmekte ve ten teması konusundaki katı kurallara kayıtsız kalmaktadırlar. Gang kast ideoloji içinde görüldükleri için, doğulu Ortodoks Brahminler tarafından daima "aşağı tabaka" olarak nitelendirilmişlerdir. Mugallar kuzeybatıyı hakimiyet altında tutarken ve Rajastan ve Gucarat ("Hazar ülkesi") Saka nüfusun kontrolü altında kalırken, Güney Asya'da Brahminler etnik, kültürel ve ırkî yönden heterojen bir bütünlük olarak coğrafhi açıdan Endonezya, Burma ve Taylan'a yayıldılar.

Tarih boyunca Güney Asya'da iki tip yönetici sınıf (kşatriya) var olmuştur: i) Brahmin ruhban sınıfını ön plana çıkaranlar; ii) Böyle bir şeye ihtiyaç duymayan yahut istemeyen, ama buna karşılık diğer dinleri (örneğin Saka dinini, Buddizm, İslam, Sufizm, Sihizm ve Hristiyanlık) koruyanlar.

Tarihî ve yazım yeri belli olmayan gözden geçirilmiş Brahmanist metinlere (ki bunlar Brahminlerin nüfuz sahalarını hayli yaygınlaştırdıkları dönemden yüzlerce yıl sonra yazılmışlardır) daha sonraları, öncekilerde sadece fantastik devalara övgüler yağdırılırken, "mlecchas" (barbarlar), "sudra" ve "aşağı kast kralları" gibi ifadeler girdirilmiştir..

İSKİTLERİN TARİHİ VE ARKEOLOJİSİYLE İLGİLİ RUS VE SOVYET LİTERATÜRÜ

a- Ekim Devrimi'nden Önceki Çalışmalar

1. B o b r i n s k y A. A. Kurganı i sluçaynıye arxeologiçeskiye naxodki bliz mesteçka Smelı, tt. I-III. SPb., 1887-1891.
2. G o r o d t s o v V. A. Dnevnik arxeologiçeskix issledovaniy v Zenkovskom uyezde Poltavskoy gubernii. İssledovaniye Belskogo gorodişi. "Trudı XIV Arxeologiçeskogo s'yezda v Çernigove". M., 1911, str. 93-161.
3. Z a b e l i n İ. Y. Drevnosti Gerodotovoy Skifii, vop. I i II, s atlasom. SPb., 1866-1879.
4. L a p p o-D a n i l e v s k y A. S. Skifskiye drevnosti. Zapiski otdeleniya russkoy i slavyanskoy arxeologii Russkogo arxeologiçeskogo omşçestva, t. IV. SPb., 1887, str. 352-543.
5. T o l s t o y İ. i İ Ko n d a k o v N. P. Russkiye drevnosti v pamyatnikax iskusstva, tt. I, II, III. SPb., 1889-1891.
6. F a r m a k o v s k y B. V. Arxaiçeskiy period na yuge Rossii. "Materialı po arxeologii Rossiii", vıp. 34, Pr., 1914.
7. X a n e n k o V. İ. i B. N. Drevnosti Pridneprovya, t. II. Kiyev, 1899, t. III, 1900; t. IV, 1907.

b- Sovyet Dönemi Çalışmaları

1. A r t a m o n o v M. İ. Antropomorfnıye bojestva v religii skifov. Arxeologiçeskiy sbornik, vop. 2. L., İzd-vo Gos. Ermitaja, 1961, str. 57-87.

2. A r t a m o n o v M. İ. Etnogeografiya Skiff. "Uçeniye zapiski Leningradskogo gos. Un-ta", seriya istoriçeskix nauk, vip. 13. L., 1949, str. 129-171.

3. B l a v a t s k i y V. D. Antiçnaya arxeologiya Severnogo Priçernomorya. M., İzd-vo AN SSSR, 1961.

4. V i n b e r g N. A., Z a d n e p r o v s k a y a T. N., L y u b i m o v a A. A. Sovyetskaya arxeologiçeskaya literatura. Bibliografiya 1941-1957 gg. Yujnaya çast yevropeyskoy territorii SSSR. Sm. Rabotı N. V. Anfimova, M. İ. Artamonova, B. N. Grakova, S. N. Zamyatnina, V. A. İlinskoy, D. P. Liberova, İ. İ. Lyapuşkina, A. P. Mantseviç, A. İ. Terenojkina, G. T. Titenko, V. P. Şilova, B. A. Şramko, F. M. Ştitelman.

5. G r a k o v B. N. Kamenskoye gorodişçe na Dnepre. "Materialı i issledovaniya po arxeologii SSSR", no. 36. M., İzd-vo AN SSSR, 1954.

6. G r a k o v B. N. Skifskiye pogrebeniya na Nikolopskom kurganom pole. "Materialı i issledovaniya po arxeolojii SSSR", no. 115., İzd-vo AN SSSR, 1962, str. 56-113.

7. G r a k o v B. N. i M e l y u k o v a A. İ. Ob etniçeskix i kulturnıx razliçiyax v stepnıx i lesostepnıx oblastyax Yevropeyskoy çasti SSSR v skifskoye vremya. "Voprosı skifo-sarmatskoy arxeologii". M., İzd.vo AN SSSR, 1953, str. 39-93.

8. L i b e r o v D. P. Pamyatniki skifskogo vremeni basseyna Severskogo Dontsa. "Materialı i issledovaniya po arxeologii SSSR", no. 113. M., 1962, str. 5-85.

9. L y a p u ş k i n İ. İ. Dneprovskoye lesostepnoye levobereöye v epoxu jeleza. M.-L., İzd-vo AN SSSR, 1961.

10. M e l y u k o v a A. İ. Skifskiye kurganı Tiraspolşçini. "Materialı i issledovaniye po arxeologii SSSR", no. 115. M., İzd-vo AN SSSR, 1962, str. 114-166.

11. R o s t o v t s y e v M. İ. Skifiye i Bospor. L., 1925.

12. S p i t s i n A. A. Kurganı skifov-paxarey. "İzvestiya Arxeologiçeskoy komissii", vip. 65. Pr., 1918, stkr. 87-143.

13. T e r e n o j k i n A. İ. Predskifskiy period v Dneprovskom Pravoberejye. Kiyev, İzd-vo An USSR, 1961.

14. Ş r a m k o B. A. Drevnosti Severskogo Dontsa. İzd-vo Xarkovskogo gos. Un-ta, 1962.

15. Y a t s e n k o İ. V. Skifiya VII-V vekov do naşey erı. "Trudı Gos. İstoriçeskogo muzeya", vıp. 36, 1959.

Bu liste, İskitler, tarihleri ve arkeolojileriyle daha yakından tanışmak isteyen okuyucular için verilmiştir. Kullanılan diğer literatür ise konulmamıştır.

TABLOLAR

TABLOLAR

Tablo I.	Chertomlyck kurganında bulunan gümüş amfora.
Tablo II.	a) Geyik desenli altın kılıç kabzası; b) Boğa başlarıyla süslü altın kılıç kabzası; c) At alınığı. Chertomlyck kurganı; d) Beloye şehri civarında bulunan altın kılıç kabzası.
Tablo III	a) Balık görünümündeki altın çemberli ağaç tas; b) Altın tarak. Solocha kurganı.
Tablo IV.	a) Balık şekilli altın burunluk; b) Altın kamalar; c) Kanat şeklinde altın alınlık. Solocha kurganı.
Tablo V	Hayvan figürlü aynalar: a) Kiyef civarından; b) Kul-oba kurganından; c) Olbia'dan
Tablo VI	Kiyef'in Yemçik köyünde bulunan altın yanak abrası.
Tablo VII	Kerç'de Kul-oba kurganında ele geçirilen kadın yanak süsleri.
Tablo VIII-IX	Kul-oba kurganında bulunan altın kap kacaklar.
Tablo X	Bronz kazanlar: a) Zaporojye' bölgesinde Dinyeper nehri civarındaki kurgandan (1963 kazısı); b) Voronej bölgesindeki Çastıye kurganlarından (1927 kazıları).
Tablo XI	İskit savşçılarına ait taş heykeller: a) Krasnodar Müzesi; b) Nikolayev Müzesi.
Tablo XII	Aleksandropolis kurganında bulunan tanrıça Api'nin sureti.
Tablo XIII	İskit tanrılarıyla ilgili antropomorfik tasvirler ve ritüel sahneleri: a) Tabiti ve rytonlu İskit; b) Targitaos-Herkül aslanla boğuşuyor; c) Tabiti ve İskit rytonla birlikte; Kardeşlik andı sahnesi (a – b: Chertomlyck kurganı; c – d: Kul-oba) d) Karagodeuashkh (Kuban) kurganın-

dan kadın alınlığı; e) Elinde kupa, belinde sadak bulunan bir İskit (Kul-oba).

Tablo XIV Altın ferahiler üzerine yılan ayaklı tanrıça tasvirleri: a) Kul-oba'dan; b) Bolşaya Bliznitsa (Taman Yarımadası) kurganından; c) Kul-oba'dan; d) Çimbalova mezarlarından bir at burunluğu.

Tablo XV Yelizavetino istasyonundaki kurgandan bir cebe.

Tablo XVI Altın geyik işlemeleri: a) Kuban üzerindeki Kostroma istasyonundaki kurgandan; b) Kul-oba kurganından.

Tablo XVII Kuban üzerindeki Ula aulunda bulunan bronz alem ve Kelermes kurganındaki zırhlı panter.

Tablo XVIII Hayvan figürlü at başlıkları: a) Jurâvka köyünde bulunan altın alınlık; b) Starşaya mogila (Eski Mezar)da bulunan boynuz ağızlık; c) Pars görünümlü alınlık; d) Pars kafası görünümlü alınlık; e) Birleşik iki mus kafası, f) Pars kafası ilâveli at tırnağı şeklinde alınlık; bronzdan yapılmıştır ve Cherkasy bölgesindeki Jurovka köyünde bulunmuştur.

Tablo XIX Melitopol kurganında bulunan bir yay sadağı.

Tablo XX Vorksla nehri üzerindeki Vitova kurganında bulunan bir sadak.

Tablo XXI Bronz miğferler: Kelermes (Kuban) aulundaki kurganda bulunan İskit-Maiotid tipi miğfer; Paster şehrindeki kurganda bulunan Attika miğferi. (Cherkasy bölg.)

Tablo XXII Kuban üzerinde Kelermes kurganlarınından ele geçirilen altın kaplama teberin üst kısmı.

Tablo XXIII a) Yelisavetino istasyonundaki Uv kurganında bulunan altın kılıflar; b) Altın kılıf içinde altın kabzalı kılıç.

Tablo XXIV Altın kılıflı kılıç (Kelermes kurganı)

Tablo XXV Litia mezarında bulunan altın kılıç kılıfı.

Tablo XXVI Kelermes kurganında bulunan altın kaplama gümüş ayna.

Tablo XXVII Yedikardeşler kurganlarında bulunan altın ryton kaplamaları.

Tablo XXVIII Simferopol yakınlarındaki Zolotoy kurganında bulunan dişi aslan heykeli.

Tablo I

Tablo II

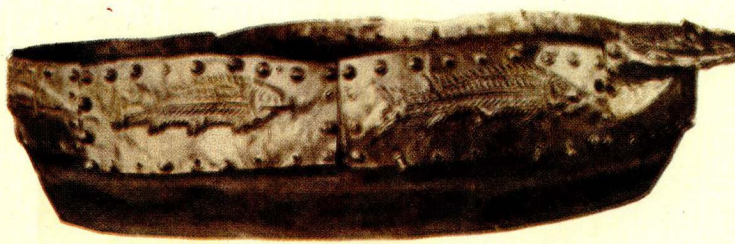

a

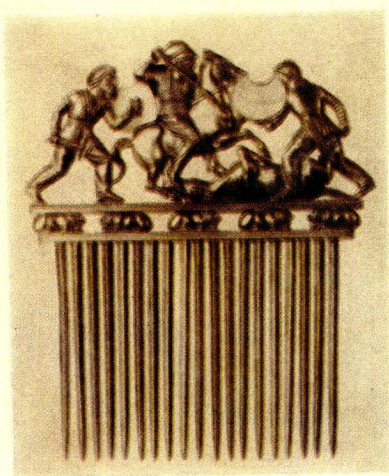

b

Tablo III

a

b

d

c

Tablo IV

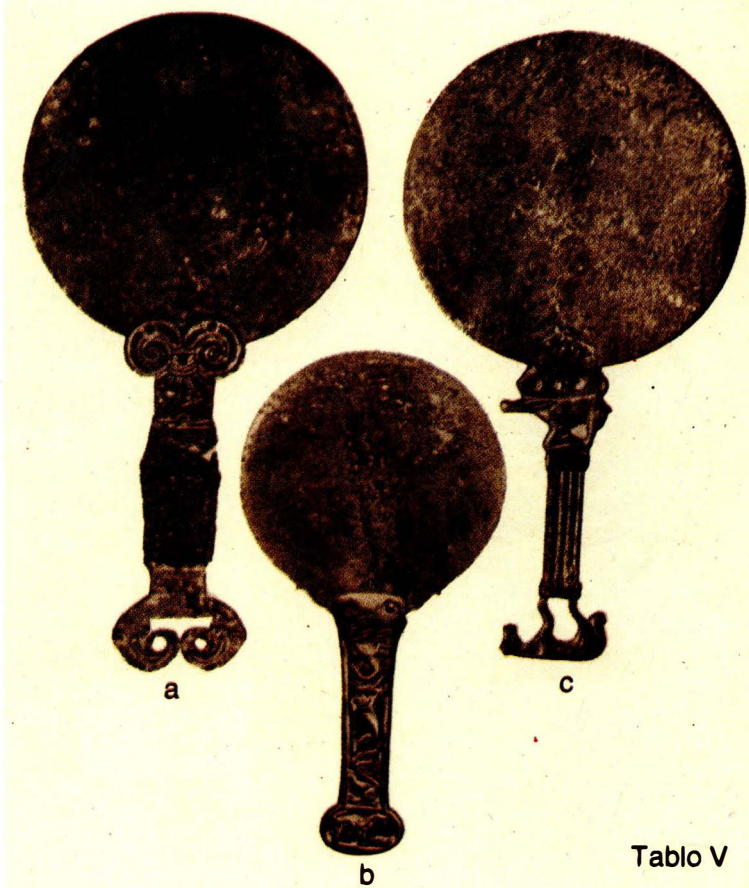

Tablo V

a

b

Tablo VI

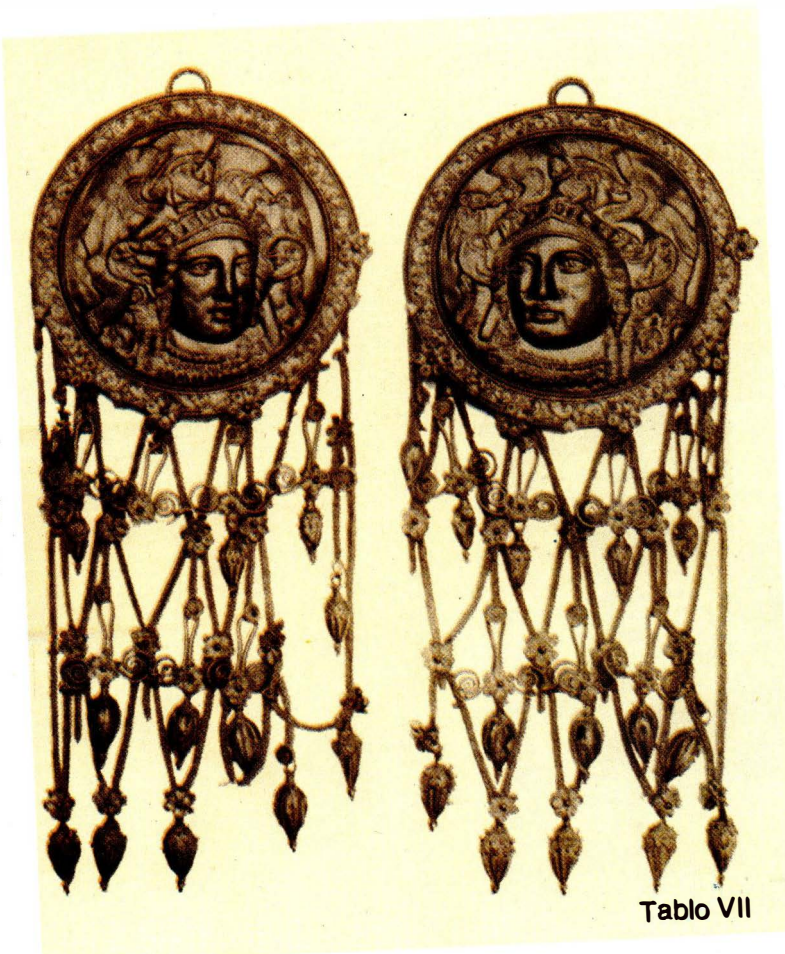

Tablo VII

a

b

Tablo VIII

c

d

Tablo IX

a

b

Tablo X

a b Tablo XI

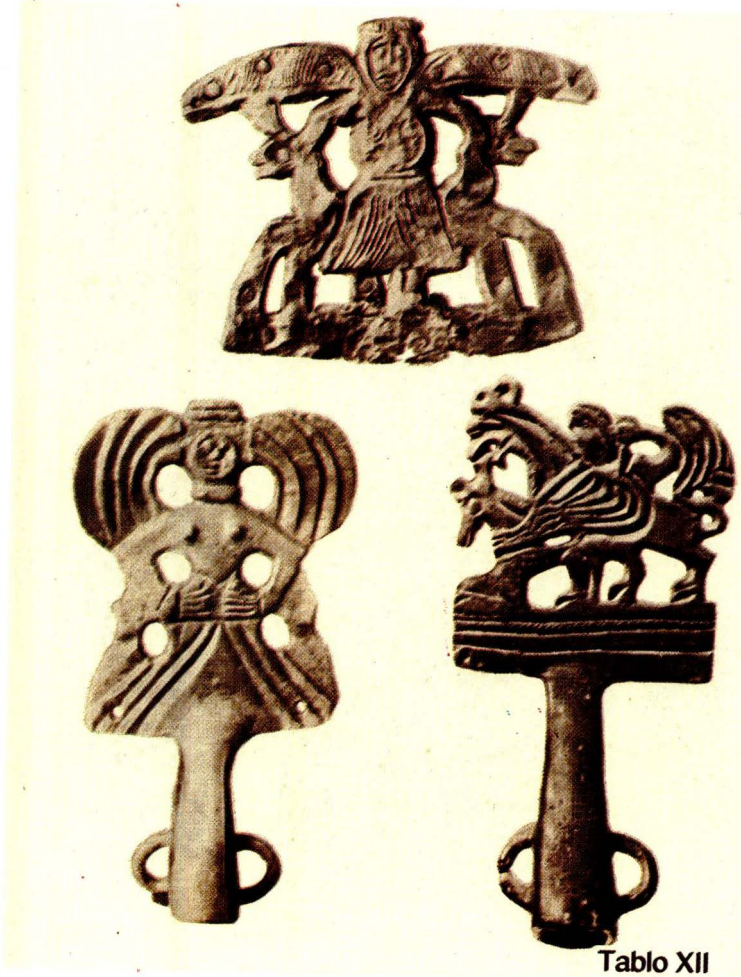

Tablo XII

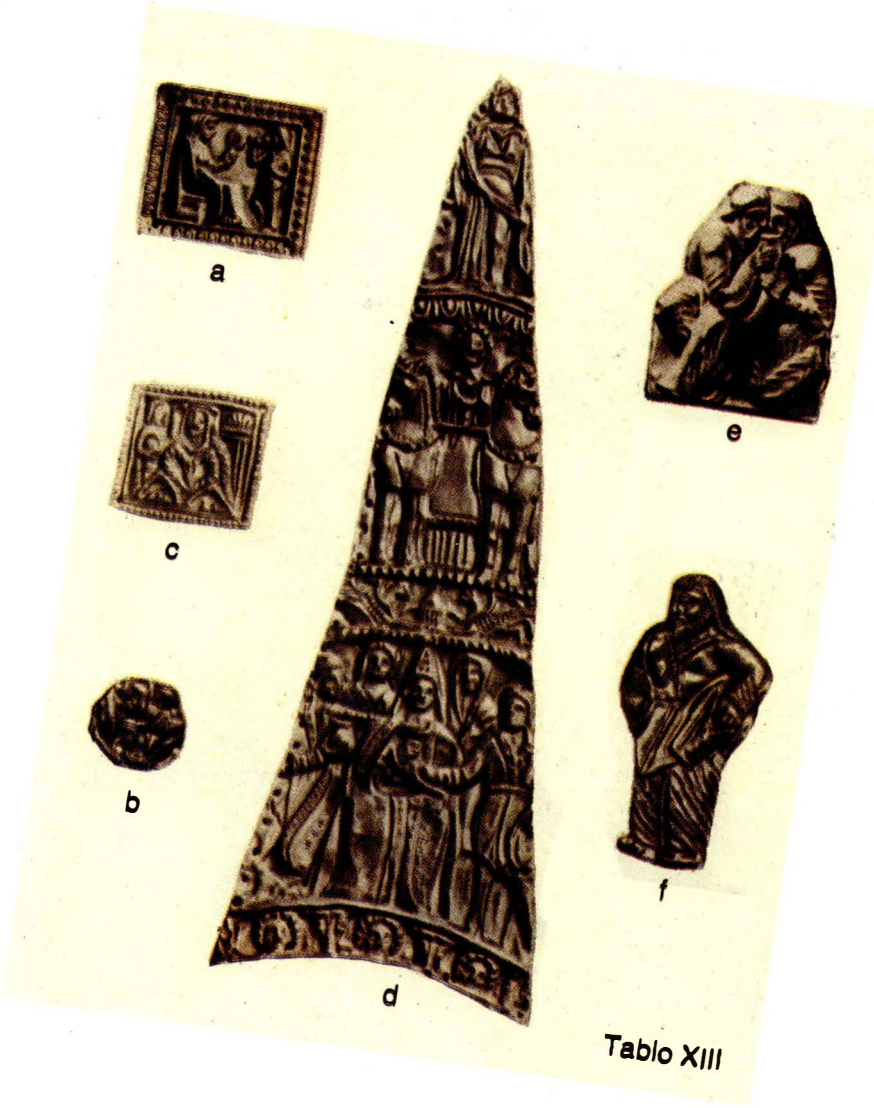

Tablo XIII

Tablo XIV

Tablo 15

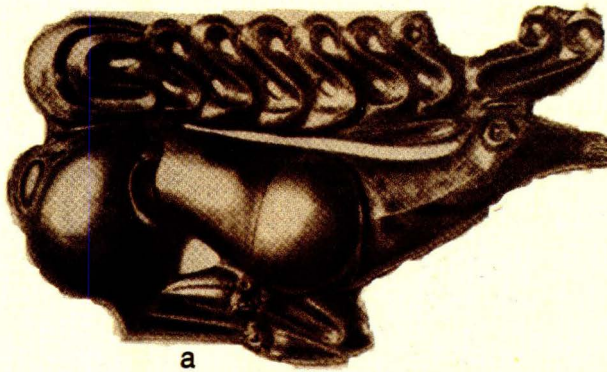

a

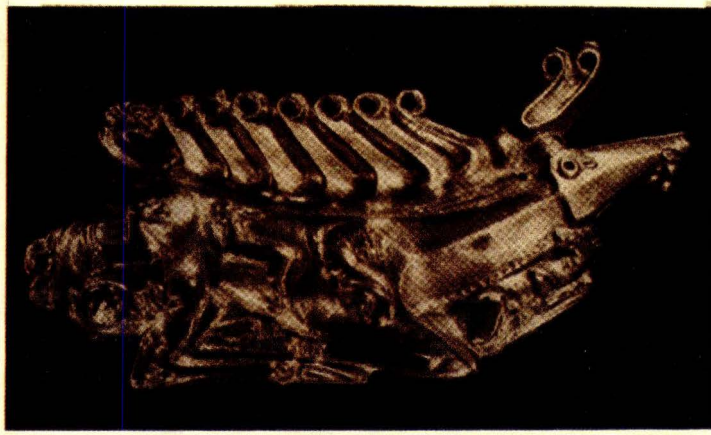

b

Tablo XVI

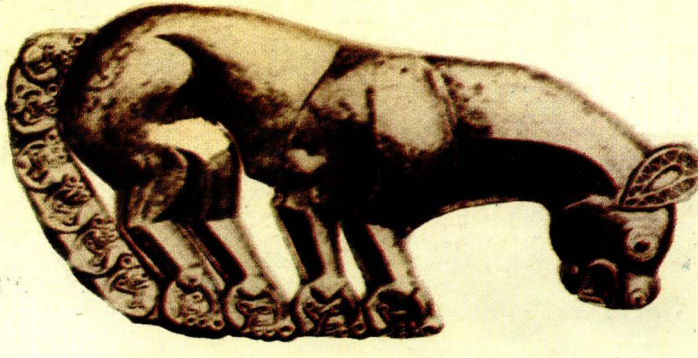

Tablo XVII

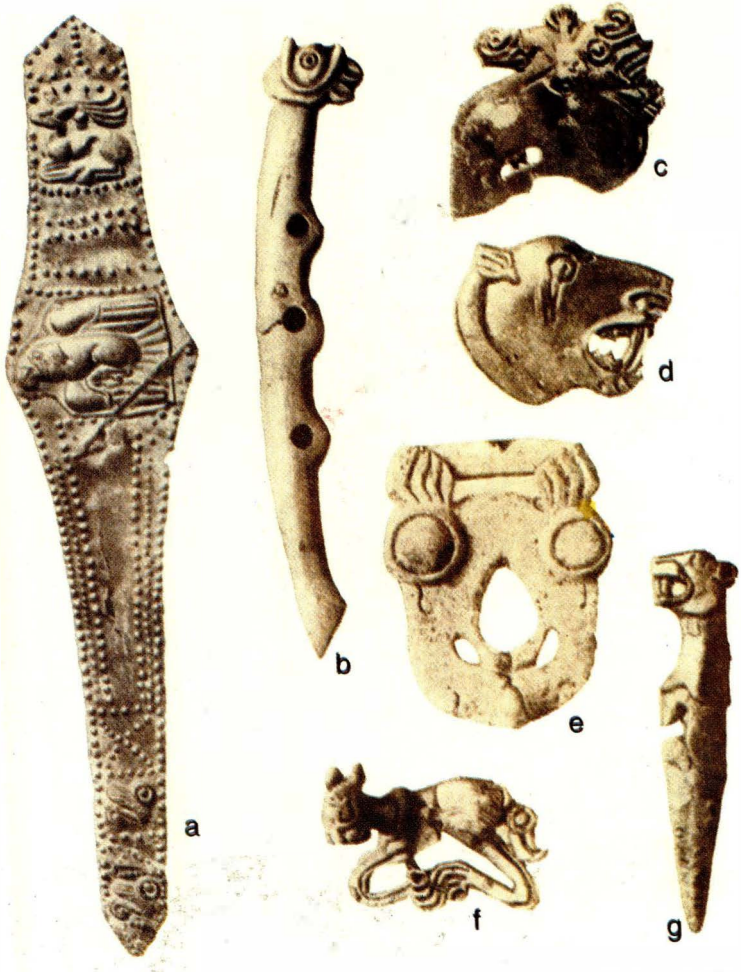

Tablo XVIII

Tablo XIX

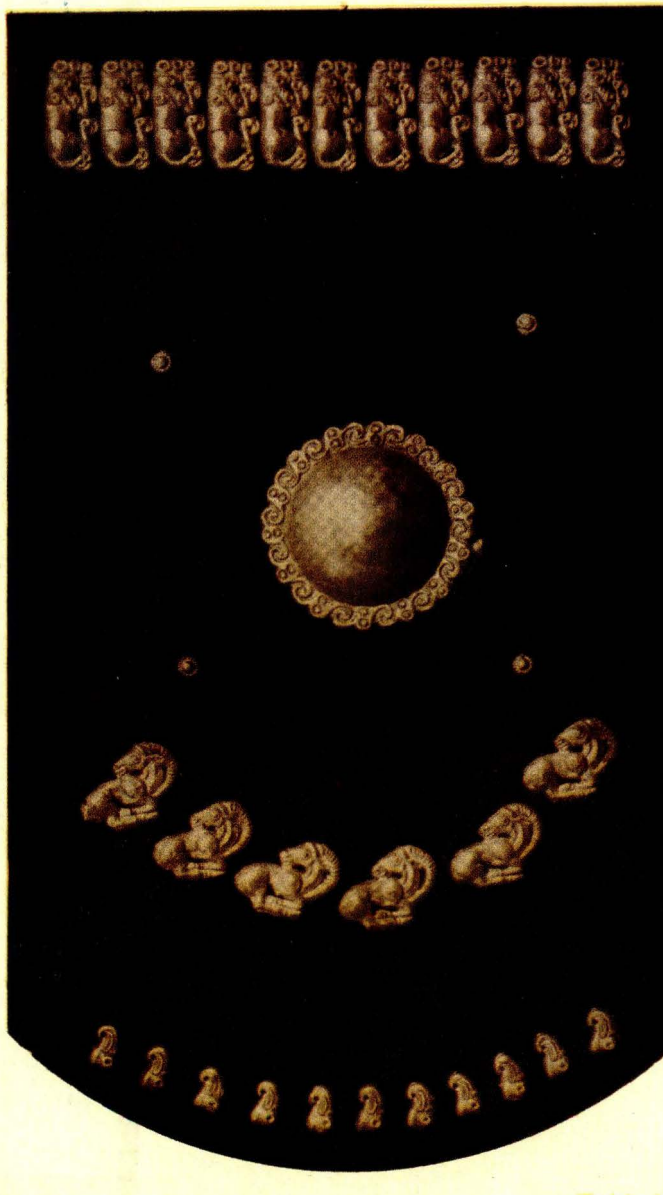

Tablo XX

Tablo XXI

Tablo XXII

a

б

Tablo XXIII

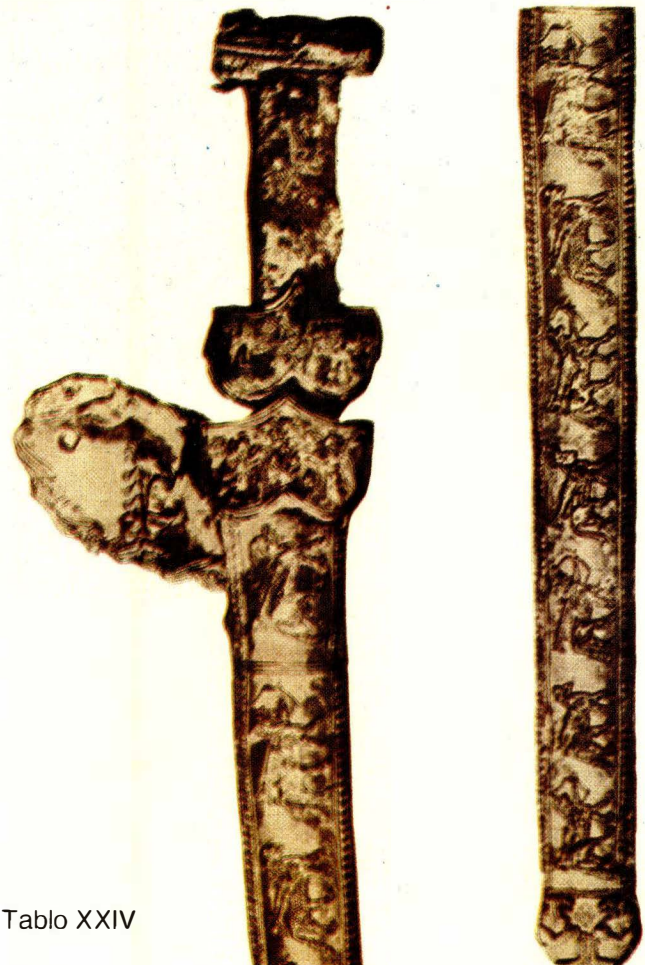

Tablo XXIV

Tablo XXV

Tablo XXVI

Tablo XXVII

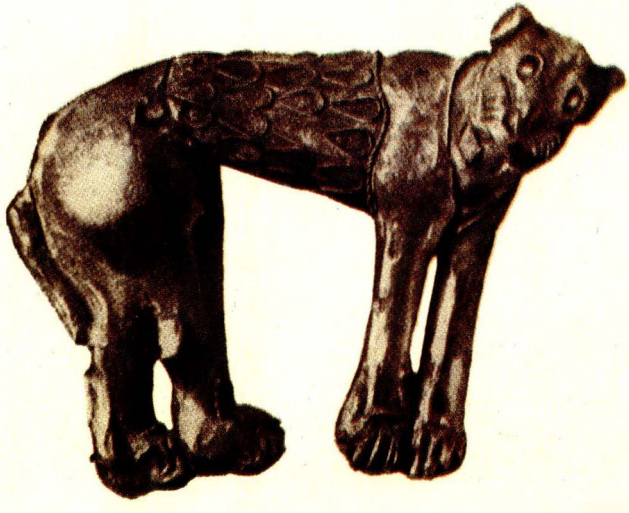

Tablo XXVIII

DİZİN

A. ADLAR, KAVRAMLAR

A

Achilleus, 16, 27, 86, 136, 137, 169, 214
Aeschylus, (trajedi yazarı), 18, 49
Afrodit 163, 165, 167
Afrodit-Apatur (tanrıça), 167
Agamemnon Iphigenie, 152
Agaros (İskit kralı), 87
Ahura Mazda, 294
Akişeff K. A., 299, 300
Aleksander Zopirion, 20, 64, 109
Alekseyeff V. P., 302
Alkaios (Ozan), 16
Alkman (Ozan), 16
Alyattes, 45, 47
Amaga (Sarmat kraliçesi), 66
Ammianus Marcellinus, 22
Anakharsis (İskit prensi), 79, 173
Anakreontes (şair), 111
Ananin kültürü, 56, 118, 199, 273
Andronovo kültürü, 302, 303
Anfimov N. V., 216
Anphesteros, 150
Api, 171, 172, 195
Api-Toprak, 163, 166
Apollodoros (Antakyalı), 66
Apollon (Hoitosır), 163, 166, 167, 298
Apollonius, 21
Arar (kral), 26
Ardys, 44
Ares (tanrı), 164
Argimpasa (tanrı), 163, 165, 167
Ariantes (İskit kralı), 49, 57, 81, 117, 120
Ariapythes (İskit kralı), 50, 66, 79
Ariaramnes (Satrap), 61, 109
Aristeas, 16, 17, 47, 118, 298, 299
Aristophanes, 19
Aristoteles, 97, 249
Aritharnes (kral), 60
Arpoksais (Targitaios'un oğlu), 47, 74
Arrien, 20, 294, 295, 296, 297, 304
Artakxerxes Notis, 61, 109
Artamonov M. İ., 95
Artemis (tanrı), 152, 166, 171, 221
Aryantes (İskit kralı), 90
Asander (kral), 23
Asarhaddon, 43, 44, 45, 80
Aspurg (Taurika kralı), 153
Astiarus (Media kralı), 289
Asurbanipal, 44, 46, 47
Ateas (İskit kralı), 19, 64, 65, 78, 82, 85, 88, 97, 162, 163, 170, 207, 273
Athena Phidias, 146, 169
Athena, 138, 146, 169, 191
Athena-Lemnienne, 169
Augustus, 21, 24, 84, 88, 250
Aurelius Macrobius (Yazar), 20
Avesta, 294, 295, 302, 306

B

Belova D. İ., 155
Beros (tarihçi), 290, 293, 298
Bion (yazar), 28
Birebist (Trak kralı), 21, 22, 24, 116
Bonç-Osmolovsky G. A., 153

Bondarih kültürü, 253, 254
Borozdin İ. N., 23
Büyük Plinius, 22

C
Ctesius (tarihçi), 61, 109, 290, 304
Cyrus, 289, 290, 293, 294, 298

D
Dadarşiş (satrap), 290
Darius I., 17, 18, 19, 61-63, 73, 80, 81, 82, 89, 109, 143, 161-163, 231, 243, 248, 249, 285, 286, 289, 290, 291, 292, 295, 297
Darius III Kodaman, 294
Demeter (rahibe), 185
Demetrius de Callatie (coğrafyacı), 20, 28
Demosthenes (yazar), 20
Deva (tanrı), 152
Diadotus (Baktria kralı), 288
Diodoros (Sicilyalı tarihçi), 28, 48
Dionysius Chrisostom, 22, 247
Dionysos (tanrı), 41, 80, 250
Diophante, 21, 23, 34, 67, 68
Diyakonov İ.M., 24
Domitien (İmparator), 22, 247
Dromychetus (Get kralı), 65
Dyodorus (Sicilyalı tarihçi), 21

E
Ephore (tarihçi), 19, 20, 21, 249
Eumeles (kral), 60
Euripides, 18, 19, 152
Euthydemus, 288
Exin (yazar), 20

F
Farmorovsky B. V., 23
Frontinus, 78

G
Gaius Marius, 58
Gelios bkz. Hoitosır
Germius (Apollodoros oğlu), 66
Geryon (mit kahramanı), 48, 201
Giggu bkz. Gyges
Girey-han, 149
Gordias (Frigya kralı), 46
Gyges (Giggu), 44

H
Hekataios, 17, 21, 47, 180, 213, 227, 247, 251, 299
Herkül (Targitaios), 48, 161, 164, 169, 170, 180, 200, 201, 278
Hermann A., 294
Herodot, 17, 18, 21, 22, 23, 25, 34-38, 40-46, 48-51, 56, 57, 59, 61-63, 69, 73, 76, 79, 81, 83, 84, 86, 90, 93-95, 101, 103, 107, 109, 113, 117, 119, 126, 127, 131, 135, 140-142, 152, 153, 161, 163, 165, 168-170, 177, 183, 189, 200, 209, 213, 215, 227, 231, 235, 243, 247-250, 259, 278, 279, 285-287, 290, 296-300
Hesiodes, 16, 24, 43, 49, 59, 104
Hestia (Tabiti), 163, 164, 165, 171, 278
Hippokrat, 18, 34, 42, 95, 165, 192, 249
Hoitosır (Apollon, Gelios), 163, 166, 167, 168, 171, 195, 224
Homeros, 16, 21, 28, 43, 46, 59, 108, 151, 152
Horatius Flaccus, 250
Horotius (ozan), 22
Hystaspes (pers kralı), 61

İ
İlyada, 16, 24
İncil, 24
İskit (ad), 48
İsokrat, 20 (yazar)
İşpaka, 44, 80

J
Jason, 15, 103

Jules caesar, 21
Justin (yazar), 19, 20, 22

K

Kalmık-lar, 63
Kanitus (İskit kralı), 24, 66
Karasu kültürü, 199
Kızıl-Koba kültürü, 153
Kleomenes I., 63
Kobo (Kimmer kralı), 47, 58
Koloksais (Targitaios'un oğlu), 16, 47, 49, 73, 74
Kotis III, 23
Ksenofont, 304
Kuriştiş (Kuruşkata), 289
Kyaxares, 45, 46, 181

L

Lagus (ad) ,20
Lam (kral), 152
Latışyev V. V., 23, 24
Leskova A. M., 156
Liberov P. D., 261, 262
Ligdamias (Kimmer kumandan), 17, 46, 47, 53, 58
Lipoksais (Targitaios'un oğlu), 47, 74
Litvinsky B. A., 292, 294
Lukian (Samosatlı), 19, 22, 76, 86, 300, 303
Lycimachus (Trak kralı), 20, 64, 65, 109
Lycius (yazar), 20
Lykomedes (kral), 137

M

Madyas (İskit kralı), 45, 80
Maksimova M. İ., 221
Marcus V. Agrippea, 250
Marsaget (prens), 61
Midas (kral), 46
Miltiades (tyran), 63
Mitra, 292, 297, 305
Mitridat, 21, 22, 26, 34, 67, 68, 110, 152
Mongoloid, 302
Moskalenko A. N., 268
Mytridatov (kumandan), 23

N

Napolyon, 62
Nemee aslanı, 170
Neoptolem (strateg), 68
Nikeratos (kumandan), 23, 42
Nikolay (Dımaşklı), 19, 53

O-Ö

Oaziros oğlu Massages, 298
Odysseia, 16, 24, 27, 137, 104, 151, 169, 214
Oktamades (İskit kralı), 80, 81
Oktamasal (Iran kralı), 50
Opaio (İskit kraliçesi), 80
Opis (tanrı), 152
Opollonius (Rodoslu ozan), 20
Ordys (İskit), 50
Oreste, 152
Orikos (İskit prensi), 80
Orose (Yazar), 19, 20, 22
Ovidius, 69
Oxus (Amuderya), 289, 296

P

Palak, 21, 67, 82, 86, 88, 90
Pallas P. S., 154
Papaios (Zeüs), 163, 166, 167, 169
Pappius (ad), 23, 42
Partatua, 44, 80
Parthenos, 146
Peoptolemus (Kumandan), 86
Perisada (Bospor kralı), 68, 110
Pesideius (kral), 67
Pesiodes 49
Philade, 152
Philippe (Makedonyalı kumandan), 19, 22, 64, 65, 85, 87, 109, 119
Phrontin, (yazar), 19
Pindare (ozan), 19, 76
Piotrovsky B. B., 45
Plautius Silvanus, 24, 68, 88, 153

Plinius, 84, 250
Plutharkhos, 20, 46, 58, 64
Polyaenus (tarihçi), 78
Polybius, 106, 108, 272
Polyen(Yazar), 19, 22, 64, 97
Pompoji Trogi, 19, 20, 21, 22, 23, 64, 301
Pomponius Mela, 157, 250
Pora (Hint kralı), 297
Poseidon (tanrı), 163, 168
Posidonius, 21, 34
Posydeus (kral), 67, 86
Pozdnyakovo kültürü, 252, 253
Protogenes, 23, 38, 42, 49, 50, 74, 82, 90, 107, 115, 247
Protothias bkz. Partatua
Psammatikos, 44, 45
Pseudo-Scylax, 34, 42, 113
Pseudo-Skimnus, 20
Ptolemaeus, 20, 22, 36, 118

R

Reder D. G., 24
Rennikov N. İ., 154, 155, 156
Rufius K., (yazar), 20

S-Ş

Saitathernos (İskit kralı), 66
Samokvasov D. Ya., 180, 258
Sappho (Yazar), 16
Sargon II, 43
Satyrus (kral), 60, 78, 85, 87
Saulios (İskit kralı), 79
Saunak (gulam), 68, 110
Sauromat (kral), 23
Savdaratlar, 27, 75, 247
Saytafern (İskit kralı), 50
Saytathernes (İskit kralı), 82, 84, 87, 88
Scylax, 19
Scymnus, 34
Sirisk (tarihçi), 28
Sitalkes, 64
Skunha (Saka kumandanı), 291
Skyles, 63, 73, 74, 79, 80, 81, 84,, 87, 90, 147, 163, 173
Skylurus, 21, 24, 27, 34, 66, 67, 82, 86, 88, 90, 119, 130, 152
Skythes, 181
Sokolsky N. İ., 167
Solon, 139
Sophokles, 18
Spitamen, 296
Stalkes (Trak kralı), 63
Strabon, 19-23, 26, 34, 37, 46, 47, 57, 62, 69, 84, 93, 94, 96, 97, 106-109, 117, 143, 152, 153, 227, 296, 301
Stratonis (filozof), 28
Streletsky S. F., 157
Struve W., 292
Şamaş (tanrı), 44
Şilov V. P., 214, 217
Şramko B. A., 260, 261, 262, 266
Şults P. N., 126, 154, 157

T

Tabiti (Hestia), 75, 163, 167, 171
Tacius (kral), 67
Tagar kültürü, 199
Targitaos (Herkül), 47, 48, 50, 161, 164, 1166, 169, 170, 200, 278
Terenojkin A. İ., 133, 137, 185, 192
Teres (kral), 63
Teuşpa, 44, 53
Thagimasadas (İskit tanrısı), 163, 168
Theocrite, 20
Theopompe, (yazar), 19, 28
Thermodon savaşı, 51
Thukydides, 18, 19, 74, 82
Titus Livius, 22
Titus Plautius Silvanus bkz. Plautius Silvanus
Tolstoff S. V., 294, 295
Tomiris, 290
Tugdamme, 287
Turayev B. A., 23
Tymones, 66 ad

V

Vakha âyini, 73
Veselovsky N. İ., 133

X
Xerxes, 292, 293, 293, 295, 298

Y
Yeremya (peygamber), 44
Yunge Y., 290

Z
Zabelin İ. Y., 133, 135
Zeüs (Papaios), 47, 49, 163, 164

B. TOPONİMLER
(k=köy; n= nehir; ş= şehir)

A
Achelothis burnu (Tendr dili), 36
Adıge, 218
Afrika, 120
Ak Adası, 16
Akdeniz, 16, 27, 22, 23, 24, 86, 217, 223, 289
Ak-Mescit, 144, 148
Aksutinets, 179, 187, 190, 200, 203, 208, 256, 258, 259, 278
Alay dağları, 293
Aleksandropolis 139, 162, 166, 191, 195, 200, 201, 210
Alexander Eschate (Hocend), 289
Alma n., 148
Alma-Dere k., 156
Altay dağları, 16, 57, 199
Altın kurgan, 145
Amu-derya, 289, 290, 296
Anadolu (Küçük Asya), 17, 180
Ananin k., 118
Antikita bkz. Kuban
Apostolovo, 133
Araks (Volga?), 44, 49, 55, 289
Aral Gölü, 287, 294, 295, 296, 297, 298
Araros n. 35
Argos, 103
Arhangelsk, 268
Armajir, 216
Artemova, 98
Askalon, 163, 165
Astrahan 112, 248, 279
Atina, 15, 19, 109, 110, 111, 139, 223
Attika, 18, 20, 53, 63, 112, 135, 143, 178, 223, 240, 251
Avrasya, 285, 302, 306
Ay-Todor (Karaks), 153, 155, 156,
Ayu-dağ, 153
Azak Denizi, 33, 36, 46, 48, 53, 96, 100, 113, 187, 213, 215, 216, 223, 226, 233, 248

B
Baba kurganı, 133
Babil (Babylonia), 24, 33, 45, 289
Bactria, 294, 301, 302
Bahçesaray, 156
Balaklava Körfezi, 152
Balaklava, 25
Baltışka k., 105
Basovka, 254, 256, 260, 261
Baydar vadisi, 154, 156
Baykal Gölü, 297, 299
Behistun (Bisutun) kitabesi, 285, 289, 291, 292
Belgorod Dnyestrovsk, 103
Belo Ozera (Ak Göl), 127
Belorusya, 37, 207
Beloye ş., 115, 207, 209, 218
Belozerka, 83, 127, 139, 192, 201
Berdyans'ke ş., 131
Berezan Adası, 24, 105, 120, 281
Bessarabya, 104
Beş Kardeşler (Pyat bratyev), 214
Beşşatır (Beşyatır), 300, 203
Beştav bkz. Pyatigorye
Bisutun bkz. Behistun
Bitinia, 152

Bobritsa k., 242
Bolşaya Bliznitsa kurganı, 185
Bondarih k., 253
Borispol, 259
Borodino k., 104
Borysthenes n. (Dinyeper), 35, 36, 38, 49, 57, 107, 117, 142, 170, 180, 247, 250
Bospor krallığı, 23, 26, 60, 105, 106, 113, 115, 139, 216
Bospor Yarımadası, 63
Bospor, 20, 21, 22, 27, 28, 49, 65-67, 75, 78, 82-84, 87, 93, 107, 108, 113-116, 119, 139, 153, 198, 206, 225, 281
Bug, 25, 34, 38, 40, 51, 54, 56, 59, 85, 93, 105, 112, 116, 117, 126, 198, 231, 235, 241
Butenka k., 234
Buzuluk, 112, 198, 279
Büyük Danilovka k., 267
Büyük İpek Yolu, 289
Büyük mezar, 258, 259
Büyük Skuf, 69

C-Ç

Callatie (Dobruca'da şehir), 20
Cana-Derya, 295, 297
Caryande, 19
Chertomlyck, 75, 76, 78, 108, 113-115, 133, 135, 137, 138, 140, 162, 169, 172, 180, 185, 191-193, 201, 203, 209, 214, 220, 221, 224, 225, 240, 242, 259, 270, 278
Cyropolis (Uratübe), 289
Cyrus, 289, 290, 293, 294, 298
Çaç (Taşkent), 292
Çastıye kurganı 195, 202, 208, 210, 269, 278, 280
Çelyabınsk, 248
Çernigov 59
Çernomorsk bkz. Akmescit
Çimbalova, 170, 201
Çirikrabat, 295
Çkalovo k., 135
Çmırevsk kurganı, 192
Çorny, 240
Çukur su, 185, 225
Çusovoy n., 56

D

Dahova, 178
Daryevka k., 120
Delos adası, 152
Desna n., 42, 55, 251, 255
Dicle, 289
Dinyeper, 24, 25, 26, 34, 36-38, 40, 42, 43, 49, 51, 53-59, 62-69, 75, 83, 84, 86, 93, 94, 98-100, 101, 105, 107, 108, 112, 114, 116-118,125-129, 131, 139, 140, 142, 144, 148, 150, 151, 153, 167, 170, 171, 178, 193, 198, 205, 208, 216, 218, 225, 231-238, 247, 249-253, 256, 257, 259, 266, 279, 280
Dinyester, 25, 49, 53, 59, 62, 64, 65, 84, 116, 131, 141, 198, 231, 235
Dneprorudnaya, 76
Dnipropetrovsk, 114, 190
Dnyeprovsk, 104, 129
Dobruca, 20, 64, 109
Doğu Türkistan, 293, 301
Don, 18, 27, 33, 34, 42, 51, 53, 57, 61, 65, 83, 93, 105, 106, 112, 113, 117, 120, 138, 141, 151, 171, 178, 179, 182, 189, 195, 205, 208, 213-215, 227, 231, 247-251, 253, 267, 278, 272, 273
Donbassa (Kalitva), 33, 105, 226, 253
Donets (Gyrgys/Syrgys), 37, 98, 105, 206, 207, 251, 253, 254, 258, 259, 261, 263-266, 268, 272, 273, 279
Donuzlav körfezi, 36
Dorim, 155
Dydeva Hata, 126

E

Efes, 17
Ege Denizi, 16, 104, 111
Ereğli, 111
Erivan, 45
Etiopia, 292
Eupatoria, 36, 149
Exampaiosy (Exampeia), 35, 38, 49, 57

F

Fergana, 292, 293
Fırat, 289
Finike, 221
Frigya, 46

G

Gal'shtadt, 120, 186, 235
Gang nehri, 302
Geleya, 35
Gelon ş., 41, 249, 251
Geloni bkz. Gelon
Gelonos bkz. Gelon
Gerrhos (Konka), 35, 36, 37, 39, 74, 81, 83, 140, 142
Get Çölü, 62, 65
Get Krallığı, 65
Gileya (Polesya), 36, 42
Gillos şehri, 23
Girit, 104
Golişeva ş., 272
Gomolşa k., 262
Gorbunov, 198
Gorodişe k., 261, 262
Gözleve, 67
Grekya bkz. Yunan
Gürcistan, 103
Güzel Liman, 67
Gyles bkz. Gileya

H

Habei (kale), 67, 68
Halikarnas, 17
Han İmparatorluğu, 288
Haoma, 292
Harati dağı, 293
Harezm, 50, 113, 294, 295, 297
Harkov Üniversitesi, 260
Harkov, 56, 107, 261, 264
Hazar Denizi, 44, 55, 57, 248, 289, 298
Hellas, 17, 290
Hellespontos, 16, 47
Herakles bkz. Ereğli
Herkül Yarımadası, 152, 153, 157
Hindi-Çin, 119
Hindistan, 243, 289, 297
Hint bkz. Hindistan
Horazim bkz. Harezm
Hoten, 293
Huang-ho, 285
Hurnie ş., 104
Hvalinsk, 54
Hypakyris, 35, 36
Hypanis (Bug), 35, 38, 216

I

Ilintsa k., 240
Ingul n., 35
Ingulets, 35, 51, 59, 232, 240
Inkar-Derya, 297
Ionia, 17, 25, 46, 47, 112, 133, 198
Iran, 50, 89, 137, 162, 171, 199, 200, 226, 241, 278, 286, 289, 290, 298
Iskit bozkırı, 233
Iskit Çölü, 19
Iskit yolu (Kafkaslar), 18
Iskitya, 15-22, 24, 33-35, 37, 38, 40, 42, 51, 53, 56, 58, 59, 61, 64-67, 69, 73, 77, 80-84, 87, 88, 94, 97, 104-112, 114, 115, 119, 120, 143, 148, 151, 161, 166, 171, 180, 218, 231, 243, 281
Isparta, 16, 84
Israil, 44
Istria ş., 24, 79
Istros bkz. Tuna
İsviçre, 166
İştar tapınağı, 287
İtalya, 16
İtil, 54,55, 57, 59, 89, 104, 112, 118, 178, 253, 280, 281

İtil-ötesi 51, 113
İzium ş., 253

J

Jabotin ş., 105, 235, 237, 278, 281
Janov, 185
Jurovka k., 190
Jüdea, 44

K

Kafkaslar (Kafkasya, Kafkas dağları), 17, 19, 23, 33, 34, 42, 46, 53, 59, 61, 99, 104, 107, 113, 116, 144, 157, 158, 170, 179, 181, 189, 193, 198, 204, 216, 222, 226, 227, 241, 278, 279, 280
Kahov Denizi, 36, 117, 127
Kalalıgir, 294
Kalancak çayı, 36
Kalitva (Donbassa) n., 105, 265, 267
Kallatiai, 28, 64
Kalos Liman (Güzelbahçe), 25
Kama, 27, 42, 56, 104, 117, 199, 273
Kamenets, 279
Kamenka, 66, 67, 131, 280
Kamenkaya Dniprovskaya k., 116
Kamenskoye Kuçugura, 127, 129
Kamenskoye, 37, 75, 78, 83, 97-102, 112, 114-117, 119, 127-129, 139, 140, 142, 165, 171, 179, 196, 205-210, 223, 238, 239, 261, 266
Kanev ş., 242
Kang (K'ang-chü) Krallığı, 302
Kappadokya, 46, 47, 61
Karadeniz, 15, 16, 19, 20, 24, 27, 28, 35, 43, 44, 46, 48, 52, 53, 55, 56, 59, 75, 89, 103-110, 115, 125, 152, 180, 181, 199, 218, 223, 226, 235, 247, 250, 272, 281, 285-288, 298, 305
Karagodeuashkh, 166, 167, 203, 224
Kara-Kiat, 144
Karaks (Ay-Todor), 153
Kara-Tübe, 149
Karavan k., 262, 266
Karmir-blur, 45
Kaspi Denizi bkz. Hazar Denizi
Kazakistan 199, 285, 298, 299, 300, 302, 303, 305
Kefe, 167
Kelermes, 46, 178, 185, 199, 200, 219, 220-222, 240, 241, 279
Kelt-Kalat Krallığı, 65
Kerç (Yeni Kale), 25, 65, 81, 143, 146, 153, 156, 192, 281
Kerç Yarımadası, 26
Kerçen Körfezi, 42, 68
Kerçen Yarımadası, 144, 157
Kerçen, 25, 105
Kerkinitida Körfezi, 36
Kerkinitida, 25, 36, 67
Kermencik, 148
Khersones, 22,23, 25, 28, 34, 60, 63, 67, 68, 83, 84, 86, 111, 115, 127, 152, 155, 166, 167, 184, 200, 280
Kırgızistan, 299
Kırım, 16, 25, 27, 34, 40, 49, 53, 59, 67, 68, 76, 78, 83, 84, 86, 88, 93, 94, 103, 107, 141, 143, 147, 148, 150, 152, 154, 170, 184, 198, 203, 216, 222
Kızılırmak, 18
Kızıl-Koba, 153, 155, 156, 158
Kiçkas, 142, 186, 187
Kilikya, 44, 287
Kimmer Bosporu, 25, 35, 37, 59, 86
Kimmer Geçidi, 59
Kimmerya, 59
Kios (Sakız) adası, 111, 112
Kiyef Müzesi, 202
Kiyef, 25, 33, 46, 56, 65, 105, 107, 115, 192, 226, 231, 240, 259, 280, 281
Kiyefşin, 89, 112, 138, 141, 158, 178, 210, 261, 267, 272
Knidos, 290

Kolkhida, 15, 103, 107
Kolkhis bkz. Kolkhida
Konka (Gerrhos), 36, 38, 127
Konstantinovka k., 237
Korinth, 112, 178, 240
Korotoyaks, 268
Kos adası, 111
Koslov bkz. Eupatoria
Kostroma, 179, 198, 219
Koşka dağı, 153, 154, 157
Krasnodar, 217, 280, 281
Krasnokut, 75, 190
Kremnes, 37, 113
Krito-Miken, 103, 104
Krivi Rog, 25
Krivograd, 25, 46
Krivoroj, 25, 56, 99, 105, 279, 281
Kuban, 33, 46, 89, 96, 108, 125, 166, 167, 170, 178, 179, 181, 185, 192, 197-200, 203, 206, 209, 213, 214, 216-218, 221-227, 234, 240, 241, 258, 277, 279, 281
Kuçugura, 127
Kul-oba, 65, 81, 84, 162, 169, 178, 179, 192, 198, 201, 203, 204, 269, 278
Kunayka dağı, 237
Kurgan Issık, 300, 302
Kurjip, 178
Kursk, 208
Kut k., 131
Kuvan-Derya, 297
Kuybişey, 54, 112, 248
Kuzina dağı, 208
Küçük Asya, 18, 44, 47, 51, 52, 58, 106, 111, 286, 289
Kyzikos, 79

L

Laba n., 216, 218
Lesbos (Midilli), 16, 18
Lestrigonya, 152
Limni adası, 169
Litia, 199, 240, 278
Lubotino k., 262
Lydia, 17, 44, 46, 47, 289
Lykos n., 37, 42

M

Macaristan, 280
Magnesia bkz. Manisa
Maiotis Gölü (Azak Denizi), 27, 35, 36, 37, 40, 42, 49, 58, 59, 226, 248
Makedonya, 64
Manisa, 17
Marakanda bkz. Semerkand
Marathon, 63
Margian (Merv), 290
Marinsk, 216, 222
Marmara Denizi, 298
Mastugin kurganı, 208, 268, 272, 280
Matronin, 236, 243, 261
Mazaraki, 259
Meduza, 178
Medya, 33, 44, 46, 50, 61, 78, 80, 89, 278, 289
Melitopol, 75, 76, 83, 133, 137, 139, 192, 204, 224, 225, 240, 242
Merke n., 235
Mezopotamya, 45, 50, 89, 226, 241, 265, 278
Mısır, 18, 44, 45, 108, 278, 279
Miken, 16, 104, 152
Milet (os), 17, 25, 105, 111, 235, 237
Minusin Çukuru, 57
Mitilene, 18
Moesia, 68
Moldovya, 55
Molochnyy çayı, 36, 37
Moskova Devlet Tarih Müzesi, 210
Moskova tepesi, 232
Moskova, 62, 253
Murom, 252

N

Nadporojye, 142
Nakşi Rüstem, 286

Naparis n., 35
Neapolis, 27, 28, 67, 83, 86, 147, 148, 149, 150
Nedvigovka, 27
Nemirov, 25, 57, 117, 235, 236, 241, 242, 243
Nikolayev, 35, 38, 126, 280
Nikolayevka, 218
Nikopolayev, 117
Nikopolis, 36, 37, 57, 66, 75, 83, 98, 112, 114-116, 127, 131, 135, 139, 195, 210, 280
Nil, 35
Ninova (Nineviya), 45, 46, 287
Nogay bozkırı, 187
Nogaysk, 133
Novıy Sancar k., 264, 269
Nymphaeum, 143, 144, 153, 156, 157

O-Ö

Oaros n., 37, 42
Ocakova k., 131
Odessa, 16, 52, 103
Oğuz kurganı, 139
Oka n., 42, 55, 252, 253
Olbia,21-25, 27, 33, 334, 38, 42, 43, 48-50, 56, 61, 64, 66-69, 75, 79, 82, 83, 88, 90, 93, 105-107, 110, 112, 113, 115-117, 119, 120, 126, 141, 163, 170, 197, 247-249, 278, 279, 280
Olbiopolis, 22
Olimpus, 152
Or n., 43
Ordessos n., 35
Orenburg, 54, 248
Orsk 112, 198, 248, 279
Orta Asya, 34, 41, 50, 57, 113, 171, 178, 199, 248, 287, 288
Ostroverhovka k., 260, 266
Ostroye k., 133, 221
Oxus (Amuderya), 289, 296
Ön Asya, 18, 21, 33, 43, 61, 78, 82, 89, 105, 161, 199, 200, 221, 278

P

Pamir, 293
Pantikapea (Kerç, İngulets), 25, 26, 28, 35, 38, 61, 65, 83, 84, 105, 110, 113, 115, 139, 143, 146, 150, 152
Paphligonya, 46
Paratus (Prut), 35
Parthya, 113
Pasargad, 290
Paster (Pasterskoye), 178, 236, 240
Paşkov, 217
Peloponnez, 26
Persepolis, 293, 294
Persiya, 61
Petigorye, 113
Petrovsk k., 264
Petuhovka k., 120, 131
Pleskachevka ş., 243
Podnevrov, 107, 117
Podnyakovo k., 252
Podolye, 280
Podonye 107, 170, 213, 264, 272
Pokrovskaya k., 267
Polesya bkz. Gileya
Poltava, 56, 107, 115, 249
Poltavşin, 89, 112
Pompeipolis bkz. Eupatoria
Pontos Axeinos, 104
Pontos Euxeinos, 15, 103, 104
Pontos kralığı 60
Pontos, 17, 37, 49, 50, 68, 86, 104, 108, 110, 111
Posulye, 206, 254-260, 262, 263, 264, 265, 268, 272, 273
Povolje, 252
Predneprovsk, 35, 114, 216
Prokonnesos (Marmara Denizi), 16, 298
Provoberejya, 254
Prut, 35, 62, 64
Psel (Psol), 205, 254, 255, 256
Pyatigorye (Beştav), 218, 279

R

Rıvanovka k., 115

Rodos, 25, 86, 105, 111, 112, 226, 235, 237, 281
Roma (Imparatorluğu), 22, 68, 88, 121, 154, 247, 301
Romeyka k., 240
Romeykovka k., 178
Ros n., 120, 185, 236, 237, 242, 280, 281
Ruskoy Trostyanka, 269
Rusya, 37, 207, 281

S-Ş

Salami, 110
Salgir, 28, 67, 147, 148
Samos adası, 111, 112
Sardes, 17, 44
Sarmatya, 22
Seim n., 208, 256, 280
Sembratyev bkz. Yedikardeşler
Semerkand, 292
Sır-Derya, 199, 286, 291, 292, 294-305,
Sibirya, 57, 177, 178, 199, 248, 279
Sicilya, 16, 28
Simbol Körfezi, 25, 152
Simferopol (Akmescit), 67, 83, 147, 149, 153, 154, 187
Sind bkz. Sindika
Sindi Adası, 215
Sindika (Kuzey Kafkasya), 144, 209, 225, 226
Sinop, 111, 147, 217
Sinyavka, 203, 242
Sirmat bkz. Sarmat
Sivri mezar, 75
Slonovskaya Bliznitsa, 200
Soğdiana, 292, 296
Solocha, 66, 75, 76, 78, 98, 120, 131, 133, 134, 138, 140, 162, 163, 178, 179, 181, 187, 191, 195, 198, 201, 202, 204, 210, 214, 242, 259, 270, 278
Solon, 139 ad
Sonde Adaları, 119
Sovyetler Birliği, 42, 104, 266, 267, 269
Staykin verh mezrası, 180
Subotovo, 232, 233
Suhoy Taşlık (Kuru Taşlık), 236
Sula n., 94, 179, 185, 187, 253, 254, 256, 258, 281
Sumi, 56
Suriye, 45, 165, 278
Syrgys n., 37, 259
Şahmerdan, 75
Şarpovsk, 207
Şelkova k., 264
Şirokoye Balka (Büyük Dere), 93, 126
Şmarovka k., 261
Şumeyko k., 259

T

T'ien-shan (Tanrı Dağları), 300
Tagisken, 297
Taman Yarımadası, 26, 42, 60, 105, 144, 167, 185, 194, 216, 223, 225, 226, 279
Tanais (Don), 18, 19, 27, 35, 37, 28, 40, 42, 49, 62, 69, 105, 109, 118, 168, 171, 215, 248, 249, 295, 296, 305
Tarasova dağı, 235, 236, 237, 255
Tasmolinsk (Merkezi Kazakistan), 299
Tatar-lar, 148, 150
Taurida kasabası, 157
Taurika, 25, 142, 152, 153
Teikhe (Sur), 25
Telepil ş., 152
Temirg-tag, 144
Ternopol, 238
Thanagoria, 25, 223, 224
Thasos adası, 111
Theocrite, 20
Theodosia, 26, 152
Tiarantos, 35
Tiasmin 189, 190, 203, 205, 232, 233, 235-237, 242, 243, 256, 278
Tibur (Tiboli) ş.. 68
Tiros ş., 35

Tokmakovka k., 133
Tom ş., 69
Trahtemirovsk, 237
Trakya, 55, 61, 63, 66, 80, 116, 120, 135, 143, 193
Troitsk, 248
Truva, 137, 152
Tuna, 33, 34, 38, 42, 48, 55, 59, 61, 64-66, 68, 79, 83, 93, 103, 108, 116, 120, 129, 166, 171, 186, 198, 205, 280, 285
Tyras (Dinyester), 25, 35, 38, 47, 68, 119, 231
Tyraspolis, 131

U-Ü

Ukrayna, 16, 33, 34, 42, 46, 53, 55, 59, 69, 107, 112, 116, 170, 192, 219
Ula aulu, 198, 209, 219, 221, 222
Ural dağları, 16, 27, 45, 57, 99, 112, 113, 117, 185, 198, 199, 207, 279, 285
Uralsk ş., 54
Usatova, 16, 53, 103
Uşakovo, 194
Uykarak, 297
Uzboy, 289, 290, 294, 296
Üst-Labinskoye, 217

V

Varennikova, 223
Varvarovka, 126
Vetluga n., 56
Vitova, 194
Volga bkz. itil
Volgagrad, 54
Volkovets k., 256
Voloşa, 272
Voronej Üniversitesi, 268
Voronej, 107, 113, 156, 162, 178, 179, 185, 189, 198, 202, 205, 207, 208, 210, 220, 234, 254, 249, 251, 264, 267, 268, 270, 272, 273, 280281
Vorskla, 189, 192, 194, 205, 207, 234, 251, 253, 254, 280
Vynnytsya, 57, 117, 231

Y

Yaksamat bkz. Maiotid
Yaksart (Sır-derya), 289, 298, 301, 306
Yalpuga, 117
Yalta 153
Yedikardeş (Sembratyev), 194, 198, 223, 224
Yedisu, 287, 299, 301, 302, 305, 306
Yelisavetgrad, 138
Yelisavetino, 60, 96, 113, 120, 178, 179, 181, 192, 195, 213, 214, 217-225, 240, 280
Yunan (Grekya, Yunanistan), 16, 17, 26-28, 41, 42, 55, 56, 61, 62, 66, 68, 76, 79, 89, 105, 110, 138, 147, 149-151, 162, 181, 203, 204, 214, 217, 222, 223, 226, 237, 241, 259, 271
Yüz-oba, 143

Z

Zakisovoye Balka, 126
Zaporojye, 66, 97, 114, 186, 192
Zlatopol k., 242
Znamenka k., 114, 131

C- ETNONİMLER

A
Agathirs (Agathirsos/Agaçeriler), 48, 55, 61, 232, 250
Akemenid-ler, 223, 286, 287, 289, 293, 294, 304
Alan-lar, 22, 69
Amazon-lar, 40, 51, 248
Androphag-lar, 40, 56, 61, 73, 142
Argipeia-lar, 41, 119
Argon (ot)-lar, 15, 16, 19, 104
Ari-ler, 292, 302, 305
Arimasp-lar, 16, 163, 299, 300
Arşakid-ler, 298
Aryaniler bkz. Ariler
Asian (Asi)ler, 301, 302
Asi-ler bkz. Asian
Asuri-ler, 24, 33, 43, 46, 49, 52, 59, 80, 84, 105, 179, 199, 278, 286, 287
Aşkuza (İskitler), 43, 44
Atinalı-lar, 26
Aukhatea-lar (İskit boyu), 22, 48, 74

B
Babilliler, 46
Belorus-lar, 231
Bosporlu-lar, 49, 65, 110
Bozkırlı İskitler, 56, 87, 102, 105, 140, 141, 158, 168, 214, 225, 239, 240, 241, 251, 257, 259, 263, 264, 267, 277
Budin-ler, 22, 40, 41, 56, 59, 61, 73, 89, 108, 109, 113-115, 117, 118, 121, 125, 172, 182, 189, 215, 231, 235, 247, 249, 250, 251

Ç
Çiftçi İskitler, 38, 40, 50, 51, 84, 85, 93, 117, 126, 209, 231

Dahae-ler (Dai/Daylar), 290, 293, 294, 295, 297, 298, 302, 303
Dai bkz. Dahae
Dak-lar, 63
Dan-lar, 302
Debrik-ler, 290
Dor-lar, 25

E
Enare-ler, 163, 165

G
Galat-Keltler, 88
Galat-lar, 65
Gelon-lar, 22, 48, 61, 118, 125, 247, 249, 250, 251
Gelonos bkz. Gelon
German-lar, 231
Get-ler, 22, 63, 64, 65, 109,, 116, 129
Gimmirai/Gimirri (Kimmer)ler, 286, 287
Göçebe İskitler, 38, 50, 55, 84
Grek bkz. Yunanlı

H
Halazon-lar, 38, 85, 93, 117
Haumavarga Sakaları, 292, 293
Helen-İskitler (Kalipidailer, Miks-helen), 38, 42, 50, 74, 85, 119, 126
Helen-ler, 20, 28, 66, 79, 88, 129, 169, 206, 226, 248, 271, 288, 289, 294, 298
Helvet-ler, 278
Helviens-ler, 166
Hint Avrupai-ler, 50, 166
Hippotoksat (atlı okçu)lar, 85
Hun-lar, 22, 301
Hyperbore-ler, 290

İ
İndo-İranîler, 50

İonialı-lar, 47, 62
İskit-ler, pek çok yerde
ispartalı-lar, 26, 63, 78
İssedonos-lar, 41, 118, 299, 300
Işkuza bkz. Aşkuza
İtalyan-lar, 243
İyrkai-lar, 41, 56, 109

K

K'ang-cü-ler, 306
Kallidai-ler, 38
Kallippidis bkz. Helen-İskitler
Kalmık-lar, 63
Katiari-ler (İskit boyu), 48, 74
Kazak-lar, 63, 95
Kelt-ler, 54, 151, 166, 186, 231, 233, 241, 243
Khalyib-ler, 18
Kıpçak-lar, 142
Kimmer-ler, 16, 17, 21, 24,43-49, 51-55, 58, 59, 89, 161, 181, 226, 233, 286, 287, 289
Kimver-ler, 241, 278
Kolkhi-ler, 15, 18, 26
Krali İskitler, 36, 37, 38, 40, 49, 50, 69, 76, 82, 83, 87, 88, 107, 111, 142, 153,
Krali Sarmat-lar, 69, 84
Lestrigon-lar, 104

M

Maiotid-ler (Azaklılar), 24, 26, 40, 82, 89, 96, 106, 109, 110, 113, 121, 125, 138, 140, 141, 144, 166, 167, 170-172, 177, 178, 181, 182, 188, 189, 192, 198-200, 205, 213-218, 222-227, 240-242, 248, 258, 277, 278
Makedonyalılar, 65
Massaget-ler, 41, 42, 289, 290, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 303, 305,
Med-ler, 45, 46, 89, 181
Medyalılar bkz. Medler
Melankhlen-ler, 40, 56, 61, 73, 147, 163, 201, 248
Mikshelen bkz. Helen-İskitler
Mitilenli-ler, 110

N

Neüri-ler, 38, 40-42, 55, 56, 61, 73, 89, 108, 114, 115, 120, 121, 125, 142, 163, 189, 234, 235, 231, 238-244, 249, 250, 251, 254, 256, 262, 267, 281
Norik-ler, 120, 186

O

Olbialı-lar, 22, 36, 48, 49, 57, 86, 197
Olbiopolit-ler, 22. 27, 28, 79

P

Paralatai-ler (İskit boyu), 48, 74
Parni bkz. Parth
Parth-lar, 295, 298
Pasian-lar, 301
Peçenek-ler, 69
Pers-ler, 17, 45, 47, 48, 61-63, 73, 74, 78, 81, 82, 84, 85, 162, 164, 201, 243, 248, 251, 286, 287, 288, 290, 291, 294, 300

R

Roksolan-lar, 34, 67
Romalı-lar, 20, 22, 68, 78, 119, 153, 157, 186, 250
Rus-lar, 24, 148

S-Ş

Saka (İskit)ler, 48, 171, 172, 286-289, 291-293, 295, 297-302, 304,. 305, 306
Saka Paradraia (Döniz-ötesi Sakaları), 286
Sakaraul-lar, 301, 302, 306
Sarmat (Savromat) lar, 21, 24, 26, 28, 33, 34, 40-42, 50, 51, 55, 66-69, 82-86, 88, 90, 108-110, 113, 116, 121, 129, 130, 140, 143, 148, 150, 151, 169, 170, 178, 209, 218, 227, 250, 257, 282, 285, 298

Savdaratlar, 27, 75, 247
Savromat (Sarmat)-lar, 18, 19, 53, 56, 57, 60, 61, 65, 89, 99, 168, 199, 213, 215, 247, 257, 264, 274
Say-lar (Krali İskitler), 49, 50, 82, 88
Seu (Sak)-ler, 301, 302
Sindî-ler, 25, 42, 213, 215, 216, 223, 224, 225
Sirak-lar, 108
Skoloti (İskit)ler, 48, 49, 50, 126, 281
Slavyan-lar, 231

T

Tatar-lar, 148, 150
Taur (Taurid, Turikalı, Tauer)lar, 19, 25, 40, 67, 86, 142, 148, 151-158, 216
Taurid bkz. Taur
Tesselyalı-lar, 78
Teuton-lar, 241, 278
Thatei-ler, 60
Thateos (kabile), 216
Thyn-ler, 19
Thysamat-lar, 74
Thyssaget-ler, 41, 56, 109
Tigraxauda Sakaları, 291, 292, 293, 294, 300
Tohar-lar, 301, 302
Trak-lar, 19, 20, 63, 64, 135, 186, 193
Trakyalı bkz. Traklar
Traspies (Skoloti)ler, 48, 74
Triballis-ler, 63, 64, 85, 109
Tur-lar, 302

U

Ukraynalı-lar, 231
Urartu-lar, 33, 43, 45, 46, 105, 179, 199, 221, 222, 226, 241, 278, 281

Vyatiç-ler, 62

W

Wu-sun-lar, 301, 302, 305

Y

Yazigi-ler, 34
Yunanlı-ler (Grekler), 15-19, 22-28, 33-38,48-51, 57, 67, 69, 74, 79, 85, 86, 94, 98, 103-105, 108-111, 117-119, 126, 128, 137, 142, 151, 152, 155, 157, 163, 164, 166, 170, 171, 177, 180, 194, 197, 198 209, 210, 223, 242, 243, 247-249, 251, 278, 285, 296, 305
Yüeçi-ler, 301, 306

Boris Nikolayeviç Grakov (1899-1970)

14 Aralık 1989'da Arhanghelsk eyaletinin Oneg şehrinde ormancı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Grakov, 1922'de Moskova Devlet Üniversitesi'nin Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden mezun oldu. 1928'de eski Yunan seramikleri konusunda doktora çalışmasını tamamladı. Bilâhare özellikle İskitler ve Sarmatlar üzerinde çalışarak profesörlük unvanını elde etti. En çok da İtil ve Ural civarının M. Ö. VI-IV. Yüzyıllardaki bozkır göçebe kültürü üzerine yoğunlaştı. 1945-47 yılları arasında İtil ve Ural civarı Sarmatlar'ının kültürü ve tarihi üzerine yaptığı çalışması yayınlandı. Bu çalışmasında Herodot gibi eski kaynaklarda da sözü edilen antik anaerkil yapının Sarmatlar'da muhafaza edildiğini bilimsel şekilde ispat etti.

Grakov'un en fazla üzerinde durduğu konulardan biri de İskitler meselesinin problematik olarak ele alınmasıydı. Bu konuda 1947'de ilk makalesini yayınladı. Çalışmalarının bundan sonraki bölümü ağırlıklı olarak İskitler üzerineydi ve elinizdeki eser ölümünden ancak bir yıl sonra basılabildi.

Batılıların barbar, göçebe, yağmacı, sanatsız ve medeniyetsiz halklar olarak göstermeye can attıkları Türk halklarının, esasen çok köklü bir kültür, sanat ve medeniyete sahip olduklarını; Yunanlılar da dahil olmak üzere çevrelerindeki halkların hemen tamamını kültürel yönden etkilediklerini, hem Ruslar'a hem de dünya halklarına sanat ve uygarlık adına çok şey hediye ettiklerini kaydetmesi itibariyle onun "İskitler" adlı bu çalışması, şüphesiz istisnâî bir yere sahiptir. Ancak, bu eserin Saka Türklerinin sadece Batı kolunu ele aldığını unutmamak gerekir. Doğu koluyla ilgili detaylı bilgileri ise Selenge Yayınları arasından çıkacak olan "Yakutlar" adlı eserde bulacaksınız.

60'ın üzerinde yayınlanmış çalışması bulunan Grakov'un en önemli eserleri arasında şunlar sayılabilir:

Memur Adları Taşıyan Eski Yunan Kapları. Moskova, 1928; İskitler. Kiyef, 1947; Sarmatlar'da Anaerkil Yapının Kalıntıları/VDİ, 1947, no. 3; Herkül'ün İskitleri/KSİİMK. Fas. 34, 1950; İskit Döneminde Sovyetler Birliğinin Avrupa Kesimindeki Bozkır ve Orman-Bozkır Alanlarındaki Kültürel ve Etnik Farklılıklar Üzerine. Moskova, 1954 (A. İ. Melyukov'la birlikte); Dinyeper Üzerindeki Kamenskoye Şehri//MİA, no. 36, 1954; İskitler, Mosk. 1971 (elinizdeki eser); Erken Demir Çağı. Mosk. 1977.

978-975-8839-33-0